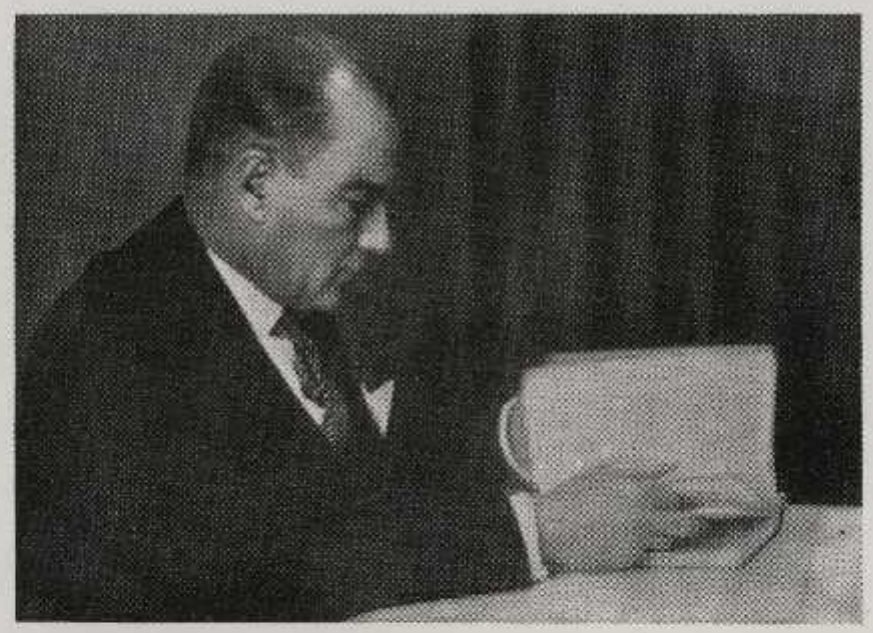
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

HÜSEYİN YILDIRIM
MUSTAFA ESKİ
NEŞE ÇETİNOĞLU
MURAT HATİPOĞLU
MUSTAFA TURAN
YUSUF ZİYA BİLDİRİCİ
RAMAZAN ÇALIK
NECDET HAYTA
REŞAT GENÇ
AZMİ SÜSLÜ
SUAT İLHAN
IŞILAY SAYGIN
REFET SAYGILI
HALÛK BAYÜLKEN
MEHMET EVSİLE
MUSTAFA BALCIOĞLU
SÜLEYMAN ARSLAN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

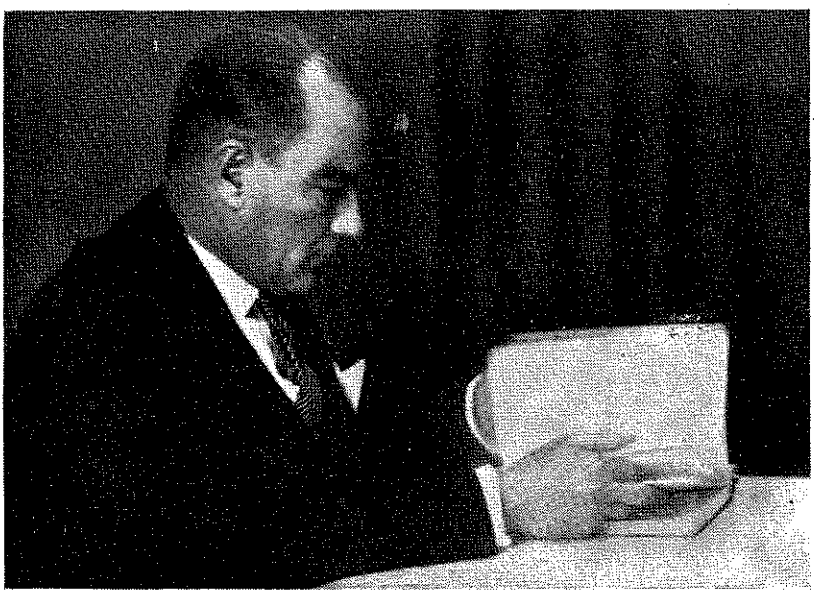
PROF. DR. SÜLEYMAN ARSLAN ÖZEL SAYISI

Cilt: XII **KASIM 1996** **Sayı: 36**

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

HÜSEYİN YILDIRIM
MUSTAFA ESKİ
NEŞE ÇETİNOĞLU
MURAT HATİPOĞLU
MUSTAFA TURAN
YUSUF ZİYA BİLDİRİCİ
RAMAZAN ÇALIK
NECDET HAYTA
REŞAT GENÇ
AZMİ SÜSLÜ
SUAT İLHAN
IŞILAY SAYGIN
REFET SAYGILI
HALÛK BAYÜLKEN
MEHMET EVSİLE
MUSTAFA BALCIOĞLU
SÜLEYMAN ARSLAN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

PROF. DR. SÜLEYMAN ARSLAN ÖZEL SAYISI

Cilt: XII **KASIM 1996** **Sayı: 36**

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

KAYBIMIZ : Prof. Dr. Süleyman ARSLAN

Dr. HÜSEYİN YILDIRIM : Atatürk'ün Sivas'ı Ziyaretleri.....621

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ESKİ : Kastamonu'dan Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci, Madame Berthe Gaulis ve Jean Chiliquelin.....705

UZM. NEŞE ÇETİNOĞLU : Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı.....721

DR. MURAT HATİPOĞLU : Eine Humanitäre Geste Der Kemalistischen Regierung Gegenüber Der Christlichen Bövelkerung Wöhrend Des Türkischen Befreiungskriegs in Anatolien..... 733

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA TURAN : İzmir'in İşgali Üzerine..... 739

DR. YUSUF ZİYA BİLDİRİCİ : Çukurova'da Fransız-Ermeni İlişkileri ve 1919 Yılı Katliamları..... 755

DR. RAMAZAN ÇALIK : Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri.....765

YRD. DOÇ. DR. NECDET HAYTA : İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu..... 817

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU'NUN 13. KURULUŞ YILDÖNÜMÜ'NDE İZMİR'DE ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ ŞEREF ÜYELİĞİ İLE HABERLEŞME ÜYELİKLERİ TEVCİHİNDE YAPILAN KONUŞMALAR

PROF. DR. REŞAT GENÇ'in Yüksek Kurumu Tanıtım Konuşması..... 851

PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ'nün Atatürk Araştırma Merkezi Şeref ve Haberleşme Üyelerine Şilt ve Berat Tevcihi..... 859

Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyesi Sayın SUAT İLHAN'ın Teşekkür Konuşması.....869

"KÜLTÜR MESELELERİMİZ" SEMPOZYUMU

Devlet Bakanı Sayın IŞILAY SAYGIN'ın Açış Konuşması..... 877

Ege Üniversitesi Rektörü PROF. DR. REFET SAYGILI'nın Konuşması..... 881

Levent Şahverdi Arşivi

Yüksek Kurum Başkanı PROF. DR. REŞAT GENÇ'in Konuşması..... 883

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

E. BÜYÜKELÇİ HALÛK BAYÜLKEN : Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi.....891

YRD. DOÇ. DR. MEHMET EVSİLE : Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri..... 911

DOÇ. DR. MUSTAFA BALCIOĞLU : Sakarya Melhame'i Kübrası yahut Türk'ün Medd ü Ceziri.....927

PROF. DR. SÜLEYMAN ARSLAN : Atatürk'ün Devlet Adamlığı Vasfı....931

Levent Şahverdi Arşivi

KAYBIMIZ
Prof. Dr. SÜLEYMAN ARSLAN

Atatürk Araştırma Merkezi Yürütme Kurulu Üyesi olan Profesör Doktor Süleyman ARSLAN'ı 3 Aralık 1996 tarihinde kaybettik.

Merhum ARSLAN, 1947 yılında Ankara'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra 1968 yılında A. Ü. Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Daha sonra avukatlık stajını tamamladı. 1969 yılında Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisine "İdare Hukuku" asistanı olarak girdi. 1974 yılında Doktora tez araştırması yapmak üzere bir yıl süreyle London School of Economics'de bulundu. 1976 yılında Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nden doktora derecesi aldı. 1979 yılında Doçent oldu.

1982 yılında Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Müdürlüğü'ne tayin oldu. 1986 yılına kadar bu görevi sürdürdü. 1987 yılında Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne İdare Hukuku Profesörü olarak atandı ve aynı tarihte bu Fakülteye dekan yardımcısı oldu. Bu görevinden 6 ay sonra bu Fakülteye dekan oldu. Hukuk Fakültesi dekanlığı görevini üç yıl süre ile yürüttü. 1993 yılında Yükseköğretim Denetleme Kurulu üyeliğine seçilmiş olup, halen bu görevini sürdürmekte idi.

Öğretim üyeliği sırasında, dört yıl süre ile Kara Harp Okulu'nda (1982-86), iki yıl süreyle Eskişehir Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde (1980-82) ve Gazi Üniversitesi'nin çeşitli Fakültelerinde Türk İnkılâp Tarihi dersleri okuttu.

Gazi Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim dalında çok sayıda yüksek lisans ve doktora çalışması yöneterek bu programlarda dersler verdi.

Başbakanlık Uzmanlık Sınavı, İçişleri Bakanlığı Kaymamkamlık Kursu, Maliye Müfettişleri Semineri, Belediye Başkanları Semineri, Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı Uzmanlık Sınavı ve Hizmetiçi Eğitimi, Devlet Planlama Teşkilatı Hizmetiçi Eğitimi, M.E.G. ve S. Bakanlığı Yurtdışı Doktora Sınavı gibi, birçok kamu kuruluşunun hizmetiçi eğitim ve

Levent Şahverdi Arşivi

sınavlarında görev aldı. T. R. T. tarafından yürütülen kamuoyu araştırmalarının bir kısmında görev yaptı.

İngilizce bilen Prof. Dr. Süleyman ARSLAN evli ve iki çocuk babasıydı.

Mensup olduğu bilim dalı ile ilgili üç kitabı ve 25 civarında makalesi bulunan Süleyman ARSLAN'ın Türk İnkılâp Tarihi konularında da yayınlanmış eserleri vardır.

Merhum ARSLAN'a Allah'tan rahmet, ailesi, yakınları ve dostlarına da başsağlığı dileriz.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XII KASIM 1996 Sayı: 36

ATATÜRK'ÜN SİVAS'I ZİYARETLERİ

Dr. HÜSEYİN YILDIRIM *

GİRİŞ

İç Anadolu'nun doğusunda Kızılırmak ovasının dağlarla birleşen kuzey yamacında kurulmuş olan **"Sivas"** 1285 metre yüksekliğinde olup, isminin Roma dönemindeki **"Sebastia"**dan geldiği kaynaklarda belirtilmektedir.[1]

Şehrin yerleşim açısından Selçuklu Sivas'ının, Roma Sebastia'sının yerinde mi veya başka yerde mi, kurulduğu kesin olarak tesbit edilememiş ise de şehrin, diğer Anadolu şehirleri gibi Türkler tarafından tamamiyle yeniden inşa edildiği şüphesizdir.[2]

Anadolu'nun kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde uzayan ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak noktasında yer alması nedeniyle Sivas, Hitit[3], Roma, Bizans[4], Selçuklu[5] dönemlerinde önemli bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Selçuklular zamanında Konya ve Kayseri

* Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Merkez Daire Başkanlığı, Yyn. Pln. Şb.

1 Besim Darkot; Sivas, İ.A., CX, s. 569-577. **"Sivas Adının Kökeni"** konusunda bkz. Oğuz Ceylan; **Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas**, Sivas, 1988, s. 9-13.

2 Osman Turan; **Selçuklular ve İslamiyet**, 3. Basım, İstanbul, 1980, s. 199.

3 Tahsin Özgüç'ün Türk Tarih Kurumu ile Sivas ili adına Toprak Tepe'de yapılan kazılardan elde edilen bilgilere göre esas itibariyle tepe olan Toprak Tepe'den ilk önce M. Ö. 2. Binin başında Hititler yararlanmasını bilmişlerdir. O halde Sivas'ın bilinen en eski sakinlerinin Hititler olduğu anlaşılmaktadır. Tahsin Özgüç; **Sivas Kale Kazısı**, Ankara, 1947, s. 224.

4 Sivas, Bizanslılar zamanında serbest bir vilayet, VIII. asırdan itibaren Tem'a, yani askeri valilik merkezi olduğu gibi, Kapadokya'da tesis edilen üç metropolitlikten birinin de merkezi idi. Nazmi Sevgen; **Anadolu Kaleleri**, C. I, Ankara, 1959, s. 307. Bizanslılar döneminde ki, Tem'a merkezi için bkz. Ernst Honigmann; **Bizans Devletinin Doğu Sınırı** (Çeviren: Fikret Işıltan), İstanbul, 1970, s. 40-48.

5 Büyük bir Türkmen halkı 1059 yılında ilk defa Sivas'a varıp şehri işgal etmişse de buraya yerleşmeyip geri dönmüşlerdi. Türklerin Sivas'a tam hakim olmaları 1071 Malazgirt zaferinin bir sonucudur. Osman Turan; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1971, s. 18-24.

Levent Şahverdi Arşivi

gibi, Sivas'da bir ara devlet merkezi olarak kullanıldığı için, idari, kültürel ve iktisadi açıdan önemli seviyeye ulaşmıştır. [6]

Sivas Orta Çağ'da önemini yitirmemiş, Danişmendlilere, Selçuklulara, Eretna [7] ve Kadı Burhanettin Devleti'ne merkez olmuştur. Türkler zamanında Sivas Anadolu'nun sağlam korunaklı ve bolluk içerisinde olan, ayrıca, doğuya-batıya giden ve Suriye, Mezepotamya ile Karadeniz'i bağlayan yolların ticaret merkezlerinden biridir. [8] Gerçekten de Sivas bu dönemde kuzey ve güney uluslarının değiş-tokuş merkezi idi. Kuzeyden gelen köleler, cariyeler ve kürkler İslam ülkelerine buradan dağıtılıyordu.

14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa'da feodal düzenin sarsılarak şehir hayatının gelişmeye başlaması, Avrupa ülkelerini Müslümanlarla büyük bir ölçüde ticari ilişkilere yöneltti. Bu şekilde doğu-batı yönünde başlayan ticari faaliyetlerde Anadolu'da yoğunlaştı. Antalya'dan gelen kervanlar Konya ve Kayseri'ye uğrayarak, Sivas'a varıyor, oradan Erzincan, Erzurum yolu ile Tebriz'e gidiyordu.

İlhanlılar zamanında Tebriz, Bağdat'ın yerine geçerek İslam dünyasının en büyük merkezi haline gelince bu yolun ve dolayısıyle, Sivas'ın da önemi büsbütün arttı. Özellikle 13. yüzyılda Sivas, birçok ülkelere ait tüccarların yerleştikleri ve oradan dünyanın her tarafına kervanlar hazırladıkları bir merkez haline geldi. Bundan dolayı şehirde çeşitli milletlere ait tüccar kolonileri kuruldu. Cenevizliler burada bir konsolosluk açtılar. Cenevizli tüccarların kimileri yolcu hanlarında kalırken, kimileri de kentte kiraladıkları evlerde oturuyorlardı. Sivas'ta birde kiliseleri vardı. Diğer taraftan şehirde ticaret yapan bir kaç Yahudi de vardı. Sahibiye Medresesi'ne ait vakfiyede Sivas'ta bir Yahudi Mahallesi'nin mevcut olduğu görülüyor. [9]

Kuzey memleketleriyle yapılan ticaret dolayısıyla Volga bölgelerinden

---

6 Osman Turan; **Selçuklular ve...**, s. 196-215 (Selçuklular zamanında Sivas şehri), Claude Cahen; **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler** (Çeviren: Yıldız Moran). İstanbul, 1979, s. 160-176, 190-203, 309-326.

7 Bu konu için bkz. Kemal Göde; **Eretnalılar (1327-1381)**, Ankara, 1994.

8 Rıdvan Nafiz - İsmail Hakkı; **Sivas Şehri Anadolu Türk Tetkikatında**, İstanbul, 1928, s. 10. Sivas'ın çevre yollarındaki hanlar için bkz. Kurt Erdmann; **Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts**, Berlin, 1961, s. 614, m. Kemal Özergin; Anadolu Selçuklu Kervansarayları, **Tarih Dergisi, XX** (Mart 1965), s. 141-170.

9 Turan; **"Selçuklular ve..."**, s. 202-203.

Levent Şahverdi Arşivi

gelen Türk Bulgarlar da şehirde yerleşmişlerdi. Aynı vakfiye bunlara ait bir Medrese-i Bulgari'nin varlığını haber vermektedir. Uluslararası bir transit şehri haline gelen Sivas aynı zamanda iç ticaret merkezi ve Anadolu'nun dışarıya çıkardığı malların da pazarı idi. Şehrin büyük bir buğday üretim sahasının merkezinde bulunması da önemini artırıyordu. Yabancılar, Orta Çağ'da ünlü olan Türk halılarını Sivas'tan satın alıyorlardı. Sivas bir ticaret merkezi olduğu kadar bir sanayi merkezi haline de gelmiş bulunuyordu. Özellikle, yünlü ve pamuklu dokuma yapımı ilerlemiş idi. Hamdullah Kazvini Sivas soflarının (**Sûf-i Sivasi**) ünlü olup İran'a kadar gittiğini söyler ki o zaman İran'ın sanayi gelişimi göz önüne getirilirse, bu kumaşların önemi ve Sivas şehrinin sanayi faaliyeti daha kolay anlaşılır. [10]

Görüldüğü gibi Sivas, özellikle 13. yüzyılda en görkemli çağını yaşamış, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden Anadolu'nun en önde gelen beldelerinden biri olmuştur. 14. yüzyılın ortalarında Sivas'tan geçen İbn Batuta, burası hakkında şu bilgileri vermektedir: **"Burası Irak'a bağlı bir ülkenin en büyük şehirlerinden biridir. Umumi Vali ile ileri gelen askeri kumandanlar orada otururlar. Şehir, hem güzel, hem de bakımlı olup geniş caddelere sahiptir. Çarşıları insanlarla dolup taşar. Burada medrese tarzında inşa edilmiş Darü's-Siya'de / Beğler Konağı denilen büyük bir bina vardır ki, sadece peygamber soyundan gelen misafirler bu konakta ağırlanırlar..."** [11]

Sivas, 14. yüzyılda Kadı Burhanettin Devleti'nin merkezi olarak bu parlak dönemini sürdürmüştür.[12] Sivas şehrinin giderek değer kaybetmesinin başlangıcı Moğol hükümdarı Timur'un bu şehri ele geçirip yakıp yıkmasıyla başlar.[13] 1398'de Yıldırım Beyazıd zamanında Osmanlıların eline geçen Sivas, Osmanlı devlet örgütünde eyalet merkezi idi. Yıldırım Beyazıd'ın Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesi ve esir düşmesi üzerine başlayan fetret döneminde Sivas'ta Mezid Bey Hükümeti kurulmuş ve beş sene devam etmiştir (1402-1407). Şehir, ondan sonra yine Osmanlı egemenliğine geçmiştir. Osmanlı idaresi zamanında beylerbeylik olan Sivas'a

10 Turan; **"Selçuklular ve ..."**, s. 203-204.

11 **İbn Battuta Seyahatnamesi** (Çeviren : Mehmet Şerif), İstanbul, 1333, s. 326.

12 Şehrin bu felaketine dair hatıra, Yıldırım Beyazıd'e atfedilen: **"Çal Çoban Çal! Ertuğrul gibi oğlun mu öldü, Sivas gibi Kalen mi yıkıldı?"** cümlesiyle zamanımıza kadar gelmiştir.

13 Bu konu için bkz. Yaşar Yücel; **Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II**, 2. Baskı, Ankara, 1991. Aziz B. Erdeşir-i; **Bezm u Rezm** (Çeviren: Mürsel Öztürk), Ankara, 1990.

Levent Şahverdi Arşivi

16. yüzyılda **"Rumiye-i Sugra"** veya **"Eyalet-i Rum"** [14] adı verilmiştir. Paşa Sancağı olan Sivas'ta Beylerbeyi olan Paşa, aşağı kalede **"Paşa Konağı"** denilen yerde otururdu. Paşanın burada oturmasının kanun gereği olduğunu belirten Evliya Çelebi'ye göre Sivas Paşasının hası 900.000 akçe idi. 48 zeamet ve 928 timari olun bu eyaletin Amasya, Bozok, Canik, Çorum, Divriği, Arapkir ve bir de Sivas olmak üzere yedi sancağı vardı.[15] Eyaletin sınırı doğuda Erzurum ve Diyarbakır, güneyde Maraş ve Karaman, batıda Karaman ve Anadolu eyaletleri, kuzeyde Karadeniz idi.[16]

Sivas bu yüzyılda oldukça mamur bir şehirdi. Büyük camileri, kervansarayları, hamamları ve medreseleri ile Anadolu'nun en önemli eyaletlerinden birini teşkil etmekteydi. 17. yüzyılın ilk yıllarında Anadolu'yu dolaşan Polonyalı Simeon Sivas'a da uğramıştı. Seyahatnamesinde Sivas'la ilgili şu bilgileri vermektedir: **"Sivas, enine ve boyuna çok büyük, çok nüfuslu, ekmeği, eti, sütü ve yağı bol bir şehirdir..."** [17]

17. yüzyılın ortalarında (1649) Sivas'tan geçen Evliya Çelebi de Seyahatnamesinde Sivas'la ilgili etraflıca bilgi vermektedir. Ona göre; "Surların kuşattığı sahada Sivas 40 mahalleye ayrılmıştı ve 4600 ev bulunuyordu. Şehirde 18 han, Ulu Camii civarında bedestende ise 1000 (?) dükkan, 140 ibtida mektebi, 45 çeşmesi ve hamamları" bulunuyordu.[18]

18. yüzyıl boyunca da bu varlığını sürdüren Sivas, zaman zaman Çapanoğullarının tesiri altında kalmış, valiler ve derebeylerin devlete baş kaldırma hareketlerinden çok zarar görmüştü. Bu yüzyılda Sivas sınırlarına girmek çıkmak başlı başına bir meseleydi.[19] Bu yüzyılın ikinci yarısında buradan geçen Sestini, kendilerinin şehir ileri geleninin huzurunda iken dışarıda Ermenilerden oluşan bir grubun gösteri yaptığını, camları kırdığını,

14 Rıdvan Nafiz..., **"Sivas Şehri"**, s. 99. 15. ve 16. yüzyıllarda Eyalet-i Rum konusunda bkz. Tayyib Gökbilgin, 15. ve 16. Asırda Eyalet-i Rum, **Vakıflar Dergisi VI**, İstanbul, 1965, s. 51-61. 1565 tarihli idari taksimata göre; Rum Beylerbeyi Sivas (Paşa Sancağı), Amasya, Bozok, Çorum, Arapkir, Divriği, Canik Beyleri. 1609'da da bir değişiklik görülmemektedir. Halil İnancık; **"Adâletnâmeler", Belgeler 3-5** (1965), s. 91-93.

15 **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C. III (Neşreden: Ahmet Cevdet), İstanbul, 1314, s. 198-199.

16 Hasan Tahsin; **Sivas Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası**, İstanbul, 1932, s. 65.

17 **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1609** (Çeviren: Hrand D. Andreasyon), İstanbul, 1964, s. 87.

18 Evliya Çelebi..., s. 199-202.

19 Necdet Sakaoğlu; **Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı**, Ankara, 1984, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

evi ateşe verdiklerini ve canlarını haremden kaçarak kurtardıklarını yazar. Sonradan öğrendiğine göre bu baş kaldırışın nedeni bu kişinin 100.000 kuruşluk bir vergi salmasıdır. Sestini'nin verdiği şu bilgi de gerçekten ilginçtir: **"Halk genelde soğanla beslenir. Soğan dışında sebze ve meyve yetişmez. Sokaklarda Mısır'dan fazla soğan kokar".** [20]

19. yüzyılda Sivas'tan geçmiş bazı gezginlerin bura hakkında ki gözlemlerine baktığımızda ise; Osmanlı ordusunda danışmanlık yapan ve iyi biz gözlemci olan Moltke, Sivas hakkında şu bilgiyi veriyor: **"11 Mart 1838- Sivas. Dün de son derece zorlukla ve ancak adi adımla yapılan bir yolculuktan sonra akşama doğru Sivas'a vardık... Göz alabildiğine kalın bir kar tabakasıyla örtülüydü, sadece sarp kayalıklar bu yeknesak beyaz örtüden ayrılıyordu, çünkü ağaç diye bir şey yoktu. Bu beyabanın ortasında ihtişamlı görünüşü, kubbeleri, minareleri ve eski burçları ile Sivas var. Bir tepenin üzerinde bir iç kalesi, şehri ortasında bir ikincisi bulunuyor. Evler çatı yerine toprak damlalarla örtülü. Fakat hiç bir yerde buradaki kadar pisliği bir arada görmedim".**[21]

Aynı yıllarda Anadolu'yu gezen F. Amsworth (1839) eserinde Sivas'la ilgili şu bilgiyi vermektedir: **"Haly's vadisinden (Kızılırmak Vadisi) altı saat kadar süren kısa ve kolay bir yolculuk yaptık... Sivas dörtte biri Hristiyan olan onaltı bin kişilik nüfusuyla büyük bir kenttir. Paşanın ikametgahıdır. Merkezi bir konuma sahiptir. Şimdi buharlı gemilerin sefer yaptıkları Samsun'a kapıdır ve İngiliz tüccarlarının malları için hazır bulacakları mükemmel bir ambardır. Kent, çukur oluşundan, caddelerin dar ve kirli oluşundan ötürü pek sağlıklı değildir."** 1850-1859 yılları arasında Anadolu'yu gezen ve bu arada Sivas'a uğrayan Mordmann'da temizlik konusunda çağdaşlarıyla aynı gözlemi paylaşmaktadır. **"Sivas'a girdiğimizde en çok hoşumuza giden, şimdiye kadar Anadolu'nun hiç bir yerinde görmediğimiz kadar bol miktardaki çamurdu."** [22]

---

20 Sestini; **Voyage De Constantınople a Bassora**, Paris, L'AN VI (1795), s. 58-63.

21 Helmuth Von Moltke; **Türkiye Mektupları** (Çeviren: Hayrullah Örs), İstanbul, 1969, s. 148

22 A. D. Mordtmann; **Anatolien Skizzen Und Reisebrıefe Aus Kleinasien** (Derleyen: Franz Babinger), Hannover, 1925, s. 151. Seyahatnamelerde ve anılarda Sivas için bkz. Hüseyin Yıldırım; Seyahatnamelerde ve Anılarda Sivas, **Toplumsal Tarih**, Sayı 7 (Temmuz 1994), s. 24-31.

Levent Sahverdi Arşivi

19. yüzyılın ikinci yarısında diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Sivas'ta da ani bir iktisadi çöküş gözlenmektedir. [23] Sivas rahat ve huzuru ancak Tanzimat'tan sonra görebilmiştir. 1864 yılından sonra yapılan teşkilatlandırmada Sivas vilayet yapılarak [24] kendisine Amasya, Tokad, Şebinkarahisar sancakları bağlanmıştı. Bu il örgütlenmesine göre 3 sancak, 22 ilçe ve 65 bucağı kapsayan Sivas, vilayetin merkezi oldu. Böylece Sivas 60.300 km² lik bir alanı kapsıyordu. [25]

Sivas istibdat devrinde sürgün yeri olarak kabul edilirdi. Osmanlı sarayından gönderilen paşalar istibdatçı padişahın temsilcisi olarak vilayeti idare ederlerdi. Bunun için cezalandırılanlar ve İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenenler için Anadolu'nun tam ortasındaki bu şehir özellikle seçilmekteydi.[26] Buna rağmen bu dönemde Sivas'ta valilik yapmış ve gerçekten iz bırakmış valiler görüyoruz. 9 Ocak 1882-17 Eylül 1885 tarihleri arasında valilik yapan Halil Rıf'at Paşa ilin rengini değiştirmeye çalışan bir devlet adamıdır. Yayınladığı on bir **"tembihname"**si [27] ile halka ve çiftçiye gerekli öğütler verdiği gibi **"Gidemediğin yer senin değildir"** parolası ile Sivas'ı karayolları ile bütün komşu illere bağlamıştır. Bunun yanında pek çok köprü ve bugün de halen hükümet binası olarak kullanılan 42 odalı hükümet konağı, hapishane, askeri rüştiye, dar-ül-muallimin ile beş oda ve bir salonlu Maarif Dairesini yaptırmıştır. [28] Bölgenin ilk rüştiye,

23 Ömer Demirel; **II. Mahmut Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri**, Ankara, 1989. Bu kitapta, Sivas Şer'i Mahkeme Sicilleri (1781-1841) incelenerek o dönemin (1808-1839) şehir merkezi ele alınmış ve ayrıntılı bilgi verilmiştir.

24 İlber Ortaylı; **Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler**, Ankara, 1974, s. 39.

25 Kamil Erdeha; **Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, s. 75.

26 Hasan Tahsin; **a. g. e.**, s. 65.

27 Halil Rıfat Paşa'nın Tembihnameleri 1302 tarihli Sivas Salnamesi'nde bir arada basılmıştır, s. 317-332. 1964 yılında Sivas Valisi ve Belediye Başkanı Mehmet Varinli tarafından kısa bir önsöz ve biyografi ile birlikte yeniden yayınlanmıştır. (Mehmet Varinli; **Halil Rıfat Paşa "Eski Sivas Valilerinden"**, Sivas, 1964). 1984 Kasım'ında Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi **Sosyal Bilimler Dergisi** 3. Sayısında 1984, Tembihnameler, orijinal metne bağlı kalınarak üçüncü defa yayınlanmıştır. (Ali Birinci; Halil Rıf'at Paşa'nın Tembihnameleri, s. 13-24). Aynı ay içinde **Orman Mühendisliği Dergisi**'nin 11. sayısında Tembihnameler yayınlanmıştır. (Erdoğan Tengiz; Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa'nın Tembihnameleri, **Orman Mühendisliği Dergisi, 11**, 1984, s. 62-67). Daha sonra yine Ali Birinci - A. Turan Alkan tarafından, "Halil Rıf'at Paşa, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti" adı altında (Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi; **Sosyal Bilimler Dergisi 7**, Kasım, 1986, s. 97-112) yeniden yayınlandı. 1987 yılında da Sivas Valisi tarafından yeniden yayınlandı. (Lütfi Tuncel; **Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa ve Tembihnameleri**, Sivas Valiliği Özel İdare Yayınları, Sivas 1987, Lütfi Tuncel; **Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa ve Tembihnameleri**, İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı yayın no. 425, Ankara, 1987).

28 Ali Birinci - A. Turan Alkan; Halil Rıf'at Paşa, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, **Sosyal Bilimler Dergisi 7**, (Kasım 1986), s. 97, 112. Lütfi Tuncel;

Levent Şahverdi Arşivi

idadi ve sultanileri yine burada kurulmuş, Sivas Lisesi 1887'de, sanat enstitüsü 1902'de açılmıştır. [29]

1913-1917 yılları arasında valilik yapan Muammer Bey'de Sivas'ın gelişmesine önem vermiş, vilayetin dış tahrikler ile o ara bozuk olan asayişini düzeltmek için büyük çabalar harcamış, doğuda ordunun iaşe ve ikmali konusunda büyük yardımlarda bulunmuştur. Bu arada gençlerle izci kampları kurmuş ve bunlarla ordunun levazım merkezine yiyecek taşınmasını sağlamıştır. Bu yoğun çalışmalar arasında da Sivas'ın mimarı için çalışmalar yapmış [30], öksüz yurtlarını kurmuş, kendi döneminde bunların sayısı yirmiyi bulmuştur. I. Dünya Savaşı'nın güç şartları içinde yaptığı bu çalışmalar arasında öğretmen okulu binasının temelini atması, askeri hastane, merkez komutanlığı ve kolordu binaları ile hükümet konağının üçüncü kat ilavesi onun eseridir. İl basımevi binasını ilk kuran da odur. Ayrıca çiftçinin tarım yönünden gelişmesi için orak ve harman makinaları getirmiş, talebe yurdu onun ilham ve himayesi ile açılmıştır. [31] Çok şey yapmak istemesine rağmen I. Dünya Savaşı'nın koşulları buna engel olmuştur.

I. Dünya Savaşı başlarında Sivas'la ilgili bilgilerde bir sağlamlık göremiyoruz. Verilen rakamlar ancak tahminlere dayanmaktadır. Osmanlı yönetiminin arşiv tutmak hususundaki muhteşem dikkati, devletin sukut yıllarında dağılır. Özellikle taşra kayıtları II. Meşrutiyet'i izleyen yıllarda tam bir karanlığa gömülür. Bundan sonra, ancak çok yakın zamanlara kadar bildiklerimizi, mucize kabilinden kıyıda köşede kalmış bilgi kırıntılarına borçluyuz.[32] Özellikle doğu bölgesindeki savaş hareketleri, nüfus durumu

---

Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa ve Tembihnameleri, Sivas, s. 7-14.

29 **Sivas İl Yıllığı 1973**, Ankara, 1973, s. 137.

30 "... Ana caddelerin genişlemesi için ev, dükkan bir hayli bina yıkıldı. Sahiplerine emvali metrukeden birer ev tahsis olunuyordu. Muammer Bey'e; **"Yıkılıyor bunlar, nasıl ve ne vakit yapılacak?" denildiği zaman, "Asıl güçlük yıkmaktadır, benden sonra gelenler yapar"** derdi. Ahmet Hilmi Kalaç; **Kendi Kitabım**, Ankara, 1960, s. 112.

31 Kalaç; **a.g.e.**, s. 79-128. Vali Muammer Bey'in yakın arkadaşı olan Ahmet Hilmi Kalaç, onunla birlikte Sivas'ta uzun süre görev yapmıştır. O dönem Sivas'ının güzel bir panoramasının çizdiği hatıralarında Ermeni olaylarına da geniş yer vermektedir. Vali Muammer Bey'in, o dönemde Sivas'tan geçenlerin duygu ve düşüncelerini almak amacıyla bir de defter açtığından bahseder: **"Sivas'ın o tarihlerdeki hal ve mekii hakkında ihtisas ve müşahadelerini kaydetmek üzere bir şeref defteri açılmıştı. Sivas'tan geçen ve orada oturan bazı zevatın görüş ve düşünüşleri kendi kalemleri ile ifade olunmuştu"**, s. 112-118.

32 A. Turan Alkan; Birinci Dünya Harbi'nde Sivas'lı Bir Zabitin Hatıra Defterinden, **Revak/91**, Sivas, 1991, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

ve problemleri bütün savaş boyunca önemli bir rol oynamış, 93 Savaşı'ndan, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar gerek dışardan içeriye, gerekse içerden dışarıya bazı göçler olmuştur. Çerkes olarak Kars tarafından bazı göçmenler gelmiş, bunların çoğu Şarkışla kazası dahilinde iskan edilmişlerdir. Göçler, kanunla göçürmeler, bölge boşaltmalar vs. bütün 1914-1928 döneminde doğu bölgesinin en önemli konularından biri olmuştur. Göçler ya istilaların sonucu, ya cephe gerisinde boşaltmaların sonuçlarıydı.

I. Dünya Savaşı öncesi Sivas Vilayeti şu şekildeydi [33] :

Sivas Vilayeti	**Merkezi**
	Sivas
Amasya Livası	Amasya
Tokat Livası	Tokat
Karahisar-ı Şarki Livası	Şebinkarahisar

33 Erdeha; **a.g.e.**, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE SİVAS

Milli Mücadele başlangıç tarihi olarak kabul edilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından önce adından fazla söz edilmeyen Sivas vilayeti Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip Milli Mücadeleyi başlatmasından sonra her Anadolu Vilayeti gibi kısa sürede ona katılmakta gecikmedi ve bir anda kendini Milli Mücadele'nin merkezi olarak buldu.

Sivas Anadolu'nun o günkü ortamı içinde Amasya Genelgesi'nde de belirtildiği gibi **"Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli yeri"** [34] olmasına rağmen hem çok eşkiya ve silahlı çetenin, hem de Milli Mücadele'ye karşı olan Hürriyet ve İtilafçıların hayli etkin olduğu bir vilayetti. Mondros Ateşkes Antlaşması'yla kendini İtilaf Devletlerinin eline bırakan Osmanlı Hükümeti de bunları ortadan kaldırmak için çaba göstermek şöyle dursun her geçen gün onları daha da körüklüyordu. İşte bu hükümetin temsilcisi olan Sivas Valisi Reşit Paşa da önceleri İstanbul'un dediğini yapmış, sonunda artık dayanamayıp İstanbul'a son sözünü söyleyerek Milli Mücadele saflarına geçmiştir. [35]

Erzurum Kongresi ile başlayan Anadolu hareketi Sivas Kongresi ile gelişmesini sürdürmüş ve Heyet'i Temsiliye'nin Anadolu'nun yönetimine el koymasıyla sonuçlanmıştır. İstanbul'un karşı çabalarına rağmen 4 Eylül 1919'da çalışmalarını bitirmiş (İrade'i Milliye) [36] erkeğiyle, özellikle kadınıyla [37], Milli Mücadele'nin ilk hareketlerinden bazıları burada başlamış, Heyet'i Temsiliye'nin Sivas'tan ayrılmasından sonra da devam etmiştir.

Kongre öncesi hayli olaylara sahne olan ve herkesin bir heyecan ve telaş içinde bulunduğu Sivas Vilayeti'nin durumu Kongre sırasında bir bekleyişe ve daha o eski sessiz sakin günlerine geri dönmüştür. Tüm bu süreç içinde Sivas Vilayeti tüm kadroları ve halkıyla elinden geleni yapmış, Mustafa Kemal Paşa'nın da dediği gibi **"Cumhuriyetin temelini burada**

34 Mustafa Kemal Atatürk; **Nutuk**, C.1, İstanbul, 1980, s. 38.

35 **Reşit Paşa'nın Hatıraları** (Yayınlayan: Cevdet R. Yularkıran), İstanbul, 1939.

36 Hüseyin Yıldırım; İrade-i Milliye, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 23** (Mart 1992), s. 325-330.

37 Bekir Sıtkı Baykal; **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Ankara, 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

attık " sözüyle tarihde layık oldugu yeri almıştır.[38]

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra önemli bir kaç olay [39] dışında Sivas'ta neler olup bittiğini izlemek mümkün değildir. **"Gaye'i Milliye"** (1921) ve **"Mücahede-i Milliye"** (1922) gibi gazeteler çok kısa ömürlü de olsa Sivas'ın yakın tarihine ince ve zayıf ışık hüzmeleri düşürebilmişlerdir. Yeri gelmişken mahallinde muhafaza edilmesi gereken nüfus, adliye ve vilayet kayıtlarının **SEKA**'da nihayetlenen bir yolculuktan sonra ebediyyen ortadan kalktığını da belirtmeliyiz. Milli Mücadele yıllarında Sivas'ın tarihi bu ve buna benzer sebeplerden dolayı karanlıklar içindedir.[40]

Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk tarafından başlatılan Türkiye'yi çağdaşlaştırma sürecinde yapılan inkılâp hareketleri Sivas'ta da ilgi ile takip edilmiş ve benimsenmişti. 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu 'da başlattığı Şapka İnkılâbı Sivas'ta hemen kabul edilmiş, gazetelerde şapka ile ilgili haberlere sık sık rastlanır olmuştu.[41] Hatta Sivas Vilayet Meclisi TBMM'nde Şapka Kanunu görüşülür ve tartışılırken, kanunla tanzim edilmesi gereken bir mesele hakkında bütün vilayetleri inkılâp yarışında geride bırakarak 24 Kasım 1925'de öncü bir karar çıkartmıştı.

"Meclis-i Umum-i Vilayet'e takdim olunan kisve-i medeniyenin umuma teşmili hakkında takrir mevadd-ı müstâcelen add olunarak o günkü ruznâme-i müzakerâta idhali müttefikan kabul olunmuş, ber vech-i âti mukarrerat ittihaz edilmiştir.

Şapkanın resmi kıyafetler müstesna olmak şartıyla bilumum teşmili ve buna muhalefet edenlerin idare-i vilayet kanununun madde-i mahsusası vechile tecziyesi veyahut mesele esasen beledî bir şekilde bulunduğu cihetle beledî kanunun bu babdaki mevaddı ahkâmına göre evâmir-i belediyeye itaat etmeyenler hakkında dahi aynen tatbiki

38 Hüseyin Yıldırım; **İstiklal Harbi'nde Sivas (19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1986.

39 Yenihan (Yıldızeli) Ayaklanması, Vehbi Cem Aşkun; Sivas Kongresi, 2. Baskı, İstanbul, 1963, s. 182-187. Koçgiri Ayaklanması, **İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar (1919-1921)** Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara, 1974, s. 259-281. Bu ayaklanma konusunda **Gaye-i Milliye Gazetesi**'nde de bilgi bulunmaktadır.

40 Alkan; **a.g.m.**, s. 8.

41 Bkz. **Kızılırmak Gazetesi**, Eylül-Ekim 1341.

Levent Şahverdi Arşivi

takarrür etti ve suret-i tatbiki hakkında cereyan eden müzakere neticesinde:

Merkez vilayette bir, kaza merkezlerinde birbuçuk, nevâhi ve karyelerde iki ay zarfında tarihli ilanından muteber olmak üzere kisve-i medeniye iksâsı bilûmum halka teşmili müttefikan kabul olundu.

Meclis-i Umûm Reis-i Sânisi Hayri." [42]

Sivas, Harf İnkılâbı'nda da, Şapka İnkılâbı'nda olduğu gibi öncü bir rol oynamıştır. Kızılırmak Gazetesi'nde Harf İnkılâbı'yla ilgili yazılara, henüz inkılâba karar verilmediği 17 Mayıs 1928 tarihinden itibaren başlandığı görülmektedir. O tarihlerde gazetede yer alan **"Latin Harfleri Kabul Edilirse"** başlıklı yazı Latin harfleriyle yayınlanmıştı. İstanbul gazeteleri bile basımda Latin harflerine 9 Ağustos 1928 tarihinden itibaren yer vermeye başlamışlardı. Sözü edilen yazıda bir çok yazım hatası bulunduğu gibi, yazının bazı kısımlarında elde yeterli harf bulunmadığı için Arap harfleri kullanılmıştır. Yazıda ayrıca yazarın haftada beş saat halka Latin harflerini öğretmeye hazır olduğunu bildirmesi Harf İnkılâbı'nın gerçekleşmesini ne kadar arzu ettiğini göstermektedir. Kızılırmak Gazetesi Harf İnkılâbı'yla ilgili gelişmeleri, yetkililerce bu konuda yapılan açıklamaları zamanında halka duyurarak onları bilgi sahibi yapmayı görev saymıştır. Dil Encümeni'nin faaliyetlerini, almış olduğu her türlü kararı ve tebliği, Anadolu Ajansı ve diğer gazetelerden aldığı haberler aracılığı ile halka anında iletmiştir. [43]

Harf İnkılâbı'nın başlamasıyla birlikte, Sivas'taki hareketlenme daha da artmış, milletvekillerinin de katıldığı kurslarla halka yeni yazı öğretilmeye çalışılmıştır.

1925 yılından sonra hız kazanan inkılâp hareketlerinde Sivas asla geri kalmamıştır. Uluslararası saat ve rakamların kullanılmasında [44], ezanın

42 A. Turan Alkan; İstiklal Mahkemesi'nin Sivas Günleri ve Muhaliflerin Tasfiyesi I, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 62 (Şubat 1989), s. 82.

43 Burhan Paçaçıoğlu; **Sivas Basınında Harf İnkılâbı**, Sivas, 1990, s. 33.

44 **Kızılırmak**, 10 Şubat 1927 - 6 Haziran 1928.

Levent Sahverdi Arşivi

Türkçe olarak okunmasında [45] Soyadı Kanunu'nda [46] ve diğer inkılâp hareketlerinde hep önderini takip etmiştir. [47]

45 Sivas, 29 Aralık 1932. "**... Vali Süleyman Sami Beyefendi, Ali Ağa Camii'nde (ezan okuma) dersini alan efendileri ve ezan talim ettiren musiki muallimi Sarı Hatipoğlu Muzaffer Bey'i dinlemiş ve muvaffakıyetlerine memnun kalmışlardır. Pazartesi gününden itibaren bütün camilerde okunan Türkçe ezan ve kaameti daha müessir bulan yüzlerce halk vecihle dinlemiştir.**"

46 Sivas, 13 Birinci Kanun 1934. "... Valimiz Bay Süleyman Sami, Soyadı töresine göre kendisine Kepenek soyadını almışlardır." Kepenek, Sivas'a beş kilometre uzaklıkta bulunan bir suyun adıdır. Vali, bu suyun Sivas'a getirilmesi işiyle çok uğraştığından kendisi bu soyadını tercih etmiştir.

47 Bu konu için bkz. Hüseyin Yıldırım; "Atatürk İnkılâpları ve Sivas", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 29 (Temmuz 1994), s. 457-470.

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ GELİŞ (27 - 28 Haziran 1919)

Kurtuluş Savaşımızın başlangıç tarihi olarak kabul edilen Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 günü ile, Anadolu'da yeni bir halk meclisinin ve hükümetinin yönetimi ele aldığı 23 Nisan 1920 günü arasındaki dönem, Anadolu halkının en çok sıkıntı çektiği, Milli Mücadele bilincine tam olarak vardığı dönemdi. I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Hükümeti katıldığı ve sonuçlarına katlandığı halde Kurtuluş Savaşı, Anadolu'nun olanakları ile Osmanlı Hükümeti'ne rağmen ve çoğu zaman düşmanla birlikte Osmanlı Hükümeti'ne de karşı yürütülen bir mücadele idi.

Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılı Mayıs'ının 19'ncu günü Samsun'a çıktığında ülkenin genel durumunu **"Nutuk"** un ilk sayfalarında ayrıntılı bir şekilde açıklıyordu. 30 Ekim 1918 de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin parçalanmak istendiği, Batı Anadolu'nun İtalya ve Yunanistan'a, özellikle **"Güzel İzmir"**in Yunanistan'a verileceği, Doğu Anadolu'da Ermenistan Devleti kurulmak istendiği açık seçik seçilmeye başlanmıştı. Türk ulusu tarihinde ilk kez bu kadar perişan, çaresiz umutsuz bir durumdaydı. Tüm Dünya'da, Türklerin bu durumundan memnundu. Çanakkale'de dünyanın en güçlü donanmasını ve ordularını dize getirmiş olan, yüz yıllardır efendi yaşamış Türk ulusu özgürlüğünden vazgeçip, boynuna vurulmak istenen kölelik zincirini kabul edecek miydi?

Türk topraklarının Yunanistan'a ve Ermenistan'a verileceği haberi aydınları harekete geçirdi. Öncelikle Yunanistan'a ve Ermenistan'a verilecek toprakların savunmasını sağlamak için yurdun çeşitli yerlerinde "Müdafaai Hukuk Cemiyetleri" kuruldu. Başlangıçta kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Anadolu ve Trakya topraklarının kurtuluşu için dağınık ve merkezi otoriteden yoksun olarak, yalnızca kendi bölgelerinin kurtuluşunu sağlamak için örgütlenmeye başladılar. Cemiyetlerin kurulmalarındaki temel duygu Türklük duygusu idi. Temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfusca Türklere ait olduğunu isbat etmek ve böylece Osmanlı Devleti'nden ayrılmamayı sağlamak amacıyla kurulmuş olan bu cemiyetler ilmi araştırma, istatistiki bilgi ile büyük devletlere haklı olduklarını kabul ettirmek için propaganda yolunu yeterli görüyorlardı. Programları, vatanın bütünlüğü ve Türk ulusunun bütünü düşünülerek hazırlanmamıştı. Taşıdıkları adlarda bunu açıkça göstermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Dünya Savaşı'nda müttefiklerimizle birlikte yenemediğimiz İtilaf Devletleri'ni şimdi tek başına yenmemiz olanaksız görülüyordu. Boş yere hayale kapılmadan İngiltere'nin himayesinin sağlanması İstanbul Hükümeti'nin ve basının genel görüşü idi. Tek kişi, düşman donanmasını gördüğü gün, **"Geldikleri Gibi Giderler"** diyen Mustafa Kemal Paşa, bağımsız bir Türk Devleti'nin, ancak topyekün ulusal bir savaşla gerçekleşeceğine ve emperyalistlerin yenileceğine inanıyordu.[48] Bunun için uzun süre İstanbul'da kalan Mustafa Kemal Paşa bu işin buradan olamayacağını anlamış ve Anadolu'ya geçmeye karar vermişti. Aradığı fırsat adeta İstanbul Hükümeti tarafından kendisine verilecek ve 5 Mayıs 1919 tarihinde **"9'ncu Ordu Müfettişi"** görevine getirilecektir. 16 Mayıs 1919 da Bandırma Vapuru ile başlayan yolculuk 19 Mayıs 1919 günü Türk'e köleliği kabul ettirmek isteyenlerin düşüncelerini yıkan çağdaş Türkiye'nin kurulmasını hazırlayan bir olayı gerçekleştirerek son buluyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi henüz bir ayını doldurmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordu birlikleriyle temas sağlanmış ve milli teşkilat kurulması fikri yayılmaya başlamıştı. Amasya'dan 18 Haziran 1919'da Edirne'de I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e şifre ile verdiği talimatta şöyle diyordu: **"... Trakya ve Anadolu milli teşkilatlarının birleştirilmesi ve milli sedayı gür sesle cihana duyuracak bir yer olan Sivas'ta ortak ve kuvvetli bir heyet kurulması kararlaştırılmıştır..."** [49]

Bu amacın gerçekleşmesi için 21-22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da bir takım kararlar alınıyordu. **"... Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta milli bir kongrenin acele toplanması..."** [50] nı öngören bu kararlar bir yazıyla birlikte vali ve kumandanlara duyuruldu. Acaba Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin üssü olarak niçin Sivas'ı seçmişti? Bunun nedenini yine Amasya kararlarında görüyoruz. Çünkü Sivas, o günkü koşullara göre **"Anadolu'nun her yönden güvenli"** yeridir. Gerçekten Sivas'ın çevresi az sayıda geçit veren büyük dağlarla çevrilidir. Bu geçitler az bir kuvvetle tutulduğu takdirde Sivas'ın işgali kolaylıkla gerçekleşemez. En büyük tehlike Samsun'dan yapılacak bir düşman çıkarmasından gelebilir. Bunun için 3. Kolordu'nun iki tümeni Samsun-Sivas

48 Ergün Baybars; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, 2. Baskı, İzmir, 1986, s. 125-126.
49 **Nutuk**, C.I, s. 24.
50 **Ay. es.**, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

geçidini tıkamıştır. [51]

Amasya'da ulusal ihtilalin kararları alınırken, Erzurum'da da **"Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"**nin düzenlediği bir kongrenin toplanması için çalışılıyordu. Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceği haberinin duyulması ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın, doğu illerinin Ermenistan'a bırakılması konusunda yumuşak ve teslimiyetçi politikası anlaşılınca [52], bu cemiyet doğu illerinin bütün Müslüman halkının haklarını savunmak için İstanbul'da kurulmuştu. Cemiyet merkezinden, Erzurum'da bir şube açma yetkisini alan Cevat Dursunoğlu Erzurum'a gelerek burada bir şube açtı. 10 Mart 1919'da kurulan şube hızla örgütlenmeye [53], çevre illerle özellikle Trabzon'la ilişki kurarak, Doğu Anadolu'nun Ermenistan'a verilmesini engellemek için çalışmaya başladı.

Diğer yandan Trabzon şehrinin Rumlara verileceği endişesi ile Trabzon'da kurulmuş bulunan Trabzon Müdafaa-i Hukuku, Erzurum'da bir vilayet kongresi toplamaya karar verdi.

Erzurum'da bu gelişmeler olurken, toplanacak Erzurum Kongresi'ne Mustafa Kemal Paşa, cemiyet ve Kazım Karabekir Paşa tarafından davet edildi. Diğer yandan İstanbul Hükümeti de Mustafa Kemal Paşa'nın Havza ve Amasya'daki çalışmalarını öğrenmiş ve kendisini İstanbul'a çağırıyordu. Amasya Genelgesi'nde, ulusal birliğin sağlanması için toplanacak kongrenin yeri Sivas olarak belirlenmişti. Fakat Erzurum'un davetini kabul eden Mustafa Kemal Paşa Doğu Vilayetleri adına 10 Temmuz'da toplanacak kongre [54] için 25 Haziran'da Amasya'dan ayrıldı.

Bu arada İstanbul Hükümeti, Elaziz Valiliği'ne atanan Ali Galip aracılığı ile yeni bir engellemeye başvurdu. Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Anadolu'ya yolladığı bir emirle [55], Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesini istedi.

---

51 Erdeha; **a.g.e.**, s. 76-77.

52 Mazhar Müfit Kansu; **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,** C.I, Ankara, 1988, (3. Basım), s. 10-12.

53 Bu konu için bkz. Cevat Dursunoğlu; **Milli Mücadele'de Erzurum**, Ankara, 1946.

54 Mustafa Kemal Atatürk; **Nutuk**, C. III, MEB, İstanbul, 1967, s. 916.

55 23 Haziran 1919 tarih ve 84 numaralı bu şifre metini için bkz. **Nutuk**, C. I, s. 43-44.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas, bu günlerde bir yanda İstanbul Hükümeti'nin emirlerinin kayıtsız, şartsız uygulanmasını isteyen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Sivas İl Başkanı Halit Bey, diğer yanda Milli Mücadele'yi savunan Rasim Bey. Bir yanda Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklatmak için can atan Ali Galip, diğer yanda Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerinin uygulanması için ortam hazırlayan İbrahim Tali Bey ve bütün bu Milli Mücadele taraftarı ve karşı cephanenin boy hedefini teşkil eden Vali Raşit Paşa. Bunların hepside Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'a gelmesinden önce huzursuz bir durumdaydı.

Vali Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan gönderdiği bildirimi aldığının ertesi günü 23 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırı Ali Kemal'den de şu telgrafı aldı:

"Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker ve gerçekten vatanperver olmakla beraber... memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz Fevkalade Mümessiliği'nin talep ve ısrarı ile azledildi ve azledildikten sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu... Dahiliye Nezareti'nin size emri katisi artık o zatın mazul olduğunu bilmek, kendisi ile hiçbir muamele-i resmiyeye girişmemek, umur-u hükümete taalluk eden hiçbir talebini isaf etmemektir..." [56]

İki telgraf arasında sıkışan Vali Reşit Paşa ne yapacağını şaşırmıştı. Mustafa Kemal Paşa kendi vilayetinde bir kongre toplama kararı almış ve bunu her tarafa ilan etmekten çekinmiyordu. Kendisinin bağlı bulunduğu Dahiliye Nazırlığı ise Mustafa Kemal Paşa ile temas etmesini yasaklıyordu.

Dahiliye Nezareti'nin 23 Haziran tarihli yukarıdaki telgrafı kısa sürede Sivas'ta duyulmuştu. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Mustafa Kemal Paşa'nın azlolunduğunu bildiren iki yaftayı 24 Haziran günü duvarlara yapıştırmıştı. Fakat bütün aramalara rağmen bunları yapıştıranlar bulunamadığı gibi, yaftalarda bulunamadı. Bunlar ya yapıştıranlar tarafından, ya da İbrahim Tali veya Rasim Bey'le temasta bulunup Mustafa Kemal

56 **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s. 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'ya yardımı kabul edenler tarafından ortadan kaldırılmıştır. [57]

Hürriyet ve İtilafçıların bu çalışmaları yanında Sivas'ta bulunan Elaziz Valisi Ali Galip'te, Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması için Vali Reşit Paşa'yı sıkıştırıp duruyordu. 25 Haziran günü İbrahim Tali Bey durumu şifre ile Amasya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Şifreyi alan Mustafa Kemal Paşa'da kimseye duyurmadan 26 Haziran günü Amasya'dan Tokat'a hareket etti. **"Tokat'a varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak benim varışımın Sivas'a ve hiçbir tarafa bildirilmemesini temin ettim. 26-27 gecesini orada geçirdim. 27'de Sivas'a hareket ettim. Otomobille Tokat'tan Sivas aşağı yukarı altı saattir. Sivas Valisi'ne, Tokat'tan Sivas'a hareket ettiğime dair açık bir telgraf yolladım. İmzada ordu müfettişliği ünvanını kullanmıştım. Telgrafta maksatlı olarak hareket saatimi kaydetmiştim. Fakat bu telgrafın hareketimden altı saat sonra çekilmesini ve o zamana kadar hiçbir şekilde Sivas'a bilgi verilmemesini temin edecek tedbirleri aldırdım."** [58]

Tokat'ta bunlar olurken Sivas'ta Vali Reşit Paşa'nın odasında da şiddetli tartışmalar yapılıyordu. Vali Reşit Paşa'nın anılarında bu tartışmalar ayrıntılarıyla yer almaktadır.

"... Bir aralık 3 ncü Ordu Müfettişi'nin yakalanması keyfiyeti üzerinde dönmeye başladı. Ali Kemal unutulmuş ve yalnız bu meselenin münakaşasına girişilmiş idi. Ben bu fırsatı kaçırmadım, evvelki karşılaşmamızda yaptığım gibi yine ciddi bir tavır aldım, Ali Galip Bey'e sordum:

Ne hakla?

O en hassa bir yerine çuvaldız sokulmuş gibi yerinden fırlarken ilâve ettim:

57 Reşit Paşa'nın Hatıraları, s. 49. "... Meğer Halit Bey benden hınç çıkarmak ve İstanbul'a yaranmak için olacak, yanımdan ayrılır ayrılmaz Mustafa Kemal Paşa'nın azlolunduğuna, yakalanıp İstanbul'a gönderilmesinin birgün meselesi bulunduğuna dair iki yafta yazıp şehrin kalabalık yerlerine astırmış imiş. Emir Paşa'dan bu haberi alınca polise haber verdim, yaftaları arattırdım. Onları bir iki yere yapıştırdığı sahih idi, lakin duvarlara asılmaları ile beraber kendi eserlerinin yine kendi elleri ile yok edilmeleri bir olmuş..."

58 Nutuk, C. I, s. 47-48.

Levent Şahverdi Arşivi

Ve hangi kuvvetle!

Yine her kafadan bir ses çıkıyordu. En üst perdeden Elâziz Valisi'nin sesi dolaşıyordu. Hiddetinden yerinde oturamaz olan Hürriyet ve İtilâfçı vali, bir takım gülünç jestler alarak bana tavsiyelerde, ihtarlarda, tehditlerde ve bazen de kendini toplayıp ricalarda bulunuyordu. Altımdaki sandalyenin bile hicap duyarak ve harekete geçerek bu işi yapmasına intizar edebileceğini anlatıyordu.

Onun kısa bir sükûtundan istifade ettim. Şöyle bir sarih sualde bulundum:

Geçen gün buyurmuştunuz ki, vilâyetim hudutları dahilinde, müsamaha etmem, bu işi yaparım. Hastalandığımı ileri sürerek sizi yerime vekil bıraksam o hülyanızı burada da tahakkuk ettirmiye çalışır mısınız?

Adamcağız hançeresinin bütün kuvveti ile bağırdı:

Dediğimi vallahi yaparım, billahi yaparım, parol donör yaparım.

Halit Bey, büyük bir siyasi muvaffakiyetin şerefini kaçırmaktan korkuyormuş gibi yerinden sıçradı:

Harput Valisi, dedi, bir yana dursun. Bu işi ben bile yaparım. Yalnız siz bana küçük bir pusula ile salâhiyet veriniz. Üst tarafını düşünmeyiniz."

İçinde bulunulan durumu Osmanlı tarihinden örneklerle anlatan Vali Reşit Paşa, sakin olunması gerektiğini, vatana yeni bir yara daha açılmamasını söylediyse de, muhatapları onu dinlemiyorlardı. İşte bu sırada:

"Sivas merkez telgraf müdürü alı al, moru mor bir biçimde odaya girdi, titrediği hissolunan elleri ile âdeta sımsıkı tuttuğu şu telgrafı bana uzattı:

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi Tokat'tan Sivas'a müteveccihen hareket olunduğunu ve zatı devletleriyle teşerrüf imkânının takarrüp ve tahakkuk etmek üzere bulunmasından dolayı samimi surette mütehassis bulunduğumu arzeylerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Bu umulmayacak haberi alan Vali telgrafı bir daha okuduktan sonra Ali Galip Bey'e uzatır.

"Buyrun, dedim, okuyun. Sonra da kalkın, tertibat alın, Üçüncü Ordu Müfettişi'ni yakalayın.

Ali Galip Bey'in telgrafa kapanan gözlerinin nasıl bir değişiklikle açıldığını, renginin nasıl sarardığını, dudaklarının nasıl titrediğini tarif edemem. Teklifsizce, fakat telaşla telgrafı kaparak, gözden geçiren Halit Bey'in de vaziyeti onunkinin aynı olup gerçekten gülünçtü. Ben uzun bir zamandan-beri canımı sıkan bu iki ayak politikacısından hınç çıkarmak için kaşlarımı çattım:

Beyefendi, dedim, bir şey söylemiyorsunuz. Üç, dört saat sonra, Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta bulunacak. Burada niçin oturuyorsunuz, düşündüklerinizi yapsanıza!

Ali Galip Bey, mahçup ve muzdarip, telgrafa bir daha göz attı, sonra silkinir gibi oldu, hayretle ve dikkatle satırları muayeneye girişti, saatine baktı.

Geliyor değil, geliyor değil, dedi, gelmiş Sivas'a hemen hemen girmiş. Çünkü telgrafın keşide saati üzerinden altı saat geçmiş!

Ben, bu kaybın farkında değildim. Telgrafı alarak tetkik ettim; Elâziz Valisi'nin keşfinde isabet gösterdiğini anladım ve cevap verdim.

Ben, Paşayı karşılamaya gideceğim. İsterseniz siz Halit Bey'in temin edeceği kuvvetle kendisini tevkif ediniz.

Levent Sahverdi Arşivi

Ali Galip Bey, bir gafletten uyanıyormuş gibi, başını kaldırdı:

Onunla Harput'ta karşılaşsaydık, dediğimi mutlak yapardım. Lâkin burada mesuliyet size aittir!..

Ciddi söylemiştim, Mustafa Kemal Paşa'yı istikbale çıkaracaktım. Lâkin onun Sivas'a geleceğini -Erzurum'da bir kongre açılacağını bildiğimiz halde- tahmin etmediğimizden, yahut hâdiseler bizi şaşırttığından hiçbir hazırlığımız yoktu. Telgraftaki saat kaydına göre şuna buna haber yollamaya da vakit müsait değildi. Bu sebeple, yalnız İbrahim Tali Bey'i davet ettim, telgrafı gösterdim. Haberi var olduğunu hissettiren bir tavırla sadece sordu:

İstikbale çıkacak mısınız?

Tabii. Yalnız vilâyet erkânını Paşa'nın gelişinden haberdar edebilmek ve onları da istikbale çıkarmak için, biraz vakit kazanmak lâzım. Sizden çok rica ederim. Nümune Çiftliği'ne teşrif buyurunuz. Mustafa Kemal Paşa henüz oraya gelmemişse, kendisini bekleyiniz, bizler gelinceye kadar da çiftlikte istirahat etmelerini temin ediniz. Şöyle derlice topluca istikbale çıkmazsak ayıp olur..."

İlgili kişilere gereken emirleri veren Vali, bu arada Tokat Mutasarrıfı ve Yıldızeli Kaymakamı ile telgrafla konuşarak, Mustafa Kemal Paşa'nın o merkezlerden ne vakit ayrıldığını öğrenmişti. Paşa'nın Sivas girişinde bulunan Nümune Çiftliği'ne yaklaştığını tahmin eden Vali arabasına binerek Paşa'yı karşılamak üzere hareket etti.

"... Çiftliğin önüne ulaştığım zaman Paşa'yı, yanındakilerle birlikte otomobillere binmeğe hazır bir vaziyette buldum. Halbuki geridekilere hazırlanmak, araba, at bulup istikbale çıkmak fırsatı verebilmek için Paşa'nın -en az bir saat- çiftlikte kalması lazımdı.

Bu sebeple hemen otomobilden indim insan kılığına temessül etmiş dehadan başka bir şey olmayan Paşa'yı candan gelen sevgi ve saygı ile selâmladım:

Levent Şahverdi Arşivi

Hoş geldiniz amma dedim, şehre gitmekte acele buyuruyorsunuz. İlk kahvemizi burada içmek tenezzülünde bulunmaz mısınız?

İğbirarını hissettirmek istiyen deha, ne de sert konuşurmuş?... Benim, en halis bir hürmetle arzettiğim bu niyaza, Mustafa Kemal Paşa, idraki şaşkınlatan bir sesle cevap verdi:

Hayır, hayır. Kahveye lüzum yok. Hemen hareket edeceğiz.

Ve bana kendi otomobilini göstererek, ilave etti:

Siz de yanıma buyurunuz.

Onunla yanyana bulunmaktan hem şeref alacaktım, hem - vaziyetimi tespite yaraması mümkün- istifadeler elde edecektim. Lâkin, Amasya'dan beri Paşa'ya otomobilde refakat eden eski Bahriye Nazırı Rauf Bey'in geride kalmasını nezakete uygun bulamıyarak, itiraz etmek istedim.

Rauf Beyefendiyi, dedim, zatıâlinizden ayırmak istemem. Ben müsaadenizle, kendi otomobilime bineyim.

Olmaz, yanıma geliniz!

Sesi o kadar hâkimdi ki, ihtiyatsız boyun kırdım ve iradesiz izinde yürüyüp, otomobiline bindim. Bir neferle, bir başkumandan vaziyetindeydik. Kendimle onun arasında o kadar büyük bir mesafe görüyordum. Tabii sûrur ve gurur içindeydim de. Paşa'nın beni ısrarla yanına davet etmesinden iftihar duyuyordum. Fakat bu sevinç, çok sürmedi ve Paşa'nın iltifat için değil, ağır bir şüphenin halli için, beni otomobiline aldığı çabucak meydana çıktı.

Ömrümün en acı dakikalarından birini teşkil ettiği elbette, bu vâkıayı kaydetmek isterim: Otomobil şehre doğru hareket edince ben, içimi kaplıyan neşenin zoru ile- bir şeyler söylemek ve Paşa'yı da söyletmek arzusuna kapıldım:

Levent Şahverdi Arşivi

İnşallah, dedim, yolculuğunuz iyi geçti!

O, ruhumu okumak ister gibi, derin derin yüzüme baktı, en inatçı dimağlara her sırrı itiraf ettirecek bir sesle şu cevabı verdi:

Sen, onu bunu bırak ta, Sivas'ta yapılan hazırlıkları anlat: Beni tevkif etmek için kaç kişi bulabildin ve bunları nerede pusuya yatırdın?

"*Aman Paşam, bu nasıl söz?*" Demekten başka bir karşılık bulamıyacak kadar şaşırmıştım ve bu ağır bühtânın, töhmetin ruhuma hissettirdiği eza altında bunalmıştım.

O, ıstırabımı anladı, gözlerinde beliren bir tebessümle idrakimi şevke getirdikten sonra -ciddiyetini bozmadan- anlattı:

Ali Galip'le yaptığınız münakaşalardan haberim var. Fakat beni Nümune Çiftliği'nde alıkoymak için İbrahim Tali Bey'i memur edişinizden, şahsen de aynı teklifte bulunmanızdan şüphelendim, Ali Galip'in sizi de kendine uydurmuş olmasına ihtimal verdim. Sizi otomobilime alışım da, bu şüphe yüzündendir. Yanımda rehine gibisiniz. Şayet bir pusu varsa sizin, belki de benden önce, kurban gitmeniz muhakkaktır!

Gözlerim yaşarıyordu. O, gülümseyerek ilâve etti:

İhtiyat iyi şeydir. Size de tavsiye ederim ve bu macerayı unutmamanızı isterim." [59]

Bu hatıraların sahibi Vali Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'unu okuduğu tarihten evvel ölmüştür. Kendisinin hatıralarını ne kadar dürüst olarak kaydettiğini kanıtlamak için Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'tan bu olaylara değinen satırlarına da bakalım.

"... Şimdi Efendiler, gözlerimizi tekrar Sivas'ta bıraktığınız tabloya çevirelim:

---

59 **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s. 54-60.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Galip Bey ve Reşit Paşa arasında, hakkımda uygulanacak muamelenin münakaşası sahnesine... Münakaşanın kızıştığı bir safhada, Reşit Paşa'nın eline, benim Tokat'tan çekilen telgrafımı verirler. Reşit Paşa hemen Ali Galip Bey'e uzatır. *"İşte kendisi geliyor, buyurun, tevkif edin!"* der. Reşit Paşa telgrafta yazılı olan hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar.... *"Efendim geliyor değil, gelmiş olacaktır"* diye ilâve eder.

Bunun üzerine, Ali Galip, "*ben tevkif ederim dedimse, benim vilâyetim içinde olursa tevkif ederim, demek istedim*" deyince toplantı halinde bulunanları bir heyecan kaplar... Hep birden "*Haydi öyleyse, karşılamaya gidelim,*" diyerek toplantıya son verirler.

Ancak eşraf ve ileri gelenler ve halk ve askerler parlak bir karşılama töreni hazırlayabilmek için biraz zaman kazanmak lâzım geldiğini, halbuki hesapça benim, Sivas şehri kapılarına kadar yaklaşmış olabileceğimi göz önüne alarak, beni, şehrin girişine yakın olan Ziraat Nümune Çiftliği'nde biraz istirahat ettirmenin çaresini düşünmüşler. Vali Paşa, karargahımın sıhhiye başkanı olup, evvelce teşkilât için Sivas'a göndermiş olduğum Tali Bey'i davet ve bu vazifenin yerine getirilmesini ondan rica etmiş ve hazırlıkları bitirir bitirmez kendisinin de bize katılacağını söylemiş.

Hakikaten tam Nümune Çiftliği civarında, karşımıza çıkan bir otomobilin içinden Tali Bey göründü. Otomobillerden indik, çiftliğin avlusunda oturduk. Tali Bey, hikaye ettiğim durumu etraflıca izah ettikten sonra, vazifesinin beni burada biraz meşgul etmek olduğunu söyleyince, derhal ayağa kalktım ve "*Çabuk otomobillere ve Sivas'a*" dedim!

Bunun sebebini ifade edeyim. O anda hatırıma gelen şuydu: Karşılama töreni yapacağız diye Tali Bey'i aldatmış olabilirler ve hakikatte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak isteyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzereyken Sivas tarafından diğer bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde Vali Paşa vardı.

Reşit Paşa, *"Efendim bir kaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı?"* diye söze başladı.

Levent Şahverdi Arşivi

"*Yarım dakika dahi istirahata ihtiyacım yoktur. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel*" **dedim.**

Efendim, dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin, ben arkadaki otomobille de gelirim.

Hayır, hayır dedim, siz buraya...

Bu basit tedbirden maksat, izaha muhtaç değildir." [60]

Sivas halkının çoşkun gösterileri içerisinde şehre giren Mustafa Kemal Paşa bu olaya da Nutuk'ta yer verir.

"... Sivas şehrine girerken caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askeri birlikler tören düzeni almış bulunuyordu. Otomobillerden indik, yürüyerek askeri ve halkı selamladım.

Bu manzara, Sivas'ın muhterem halkının ve Sivas'ta bulunan kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar ve sevgiyle dolu olduğunu ispat eden canlı bir şahitti..." [61]

O günkü Sivas, nice uğursuz günlerinden sonra, hiç olmazsa bu her tarafa bayraklar asıp, yollara dökülüşte, asker adımlarıyla bir kumandan geçişinde, kaybettim sandığı egemenliğinin yeniden bir esintisini bulur. Her adımda gökyüzüne bir haykırış yükselir.

Yaşasın Mustafa Kemal Paşa!..

Mustafa Kemal Paşa, daha ilk safların başında arabasından inmiştir. Bir yanında Sivas Valisi Reşit Paşa, biraz donuk, fakat saygı ile yürür. Diğer yanında Rauf Bey, sonra Belediye Reisi, arkada Ordu Müfettişliği karargâhı, Sivas'ın asker, sivil temsilcileri ve bu gibi hallerde daima önde görünmek sevdalısı olan bazı adamlar...

Paşa, halkı, askeri selamlayarak geçer. Gökler çınlar:

60 **Nutuk**, C. I, s. 48-50.
61 **Nutuk**, C. I, s. 50.

Levent Şahverdi Arşivi

Yaşasın Mustafa Kemal Paşa!..

Önlerine halkın iki geceli dizildiği çarşı duvarlarında hâlâ, korkakların, kölelerin Mustafa Kemal aleyhinde yapıştırdıkları beyannameler görülür. Ama artık kimse onlara bakmaz. Onları oralara yapıştıranlar, onları okuyup halka anlatarak ukalalık taslayanlar, şimdi halkın içine karışmışlardır. Sinmişlerdir. Yahut onlar da etrafındakilere uyarak sık sık; **"Yaşasın"** diye bağırır ve uzaktan gelen yolcuyu alkışlarlar.

Sivas'ın havasının birden ümit, şenlik ve halkın kendini buluşunun rüzgarları sarsar. Bu halk sanki o gün, orada yeniden egemenliğe kavuşmuş gibidir.

İstanbul, ilk defa o gün Sivas'a yenilmiştir. İstanbul'un Dahiliye Nazırı'nın emri ilk defa o gün, orada yırtılır. Mustafa Kemal Paşa ilk defa o gün ve orada açıkça baş kaldırır: Neye güvenerek? Hiç! Sade kendine ve bir de halk için, ordu için önsezilerine."[62]

Doğruca Üçüncü Kolordu Komutanlığı binasına giden Mustafa Kemal Paşa bir zabite şu emri verir:

"Burada bulunan Harput Valisi Ali Galip'le onun İstanbul'dan beraber getirdiği kimseleri hemen buldurun, buraya getirin!

Vâkıânın sonu ibrete lâyıktır, anlatayım:

Ali Galip Bey -birlikte getirdiği memurlarla beraber âdeta tahtelhız Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarılmıştı. Paşa, kaşları çatık ve çehresi asık bir vaziyette onları kabul etti.

Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emretti ve Ali Galip'i muhatap tutarak, ağır bir tevbih nutku irad eyledi. Kelimelerin silleden farkı yoktu. Fakat bu utandırıcı, harap edici nutuk, sade bir hakaret yağmuru değildi. Ali Galib'in Sivas'ta günlerce oturarak, saman altında su yürütmeğe çalışması "bayağılıkla" tasvir ve kendisini hem tekdir, hem tahkir etmekle beraber, hayrete değer münasebetler dü-

62 Şevket Süreyya Aydemir; **Tek Adam**, C. II, İstanbul, 1981, s. 49-50.

Levent Şahverdi Arşivi

şürerek milli hareketin mahiyeti, hedefi ve kudsiyeti hakkında irşatları ihtiva ediyordu.

Süt dökmüş kedi, Ali Galip Bey'in o sıradaki vaziyeti yanında arslan yavrusu sanılabilirdi. Bedbaht adam, o derece perişandı, boyuna ter döküyor, boyuna yutkunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, belki yirmi dakika sert hitabesini devam ettirdi. Sonra elinde tuttuğu iri taneli bir tesbihi, yanıbaşındaki sehpaya attı:

Askerler, dedi, mert olur. Türk askeri ise, mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz? Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet, yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?

Ali Galip Bey, birkaç kelime söylemek istedi, fakat Mustafa Kemal Paşa müsaade ve müsahama göstermedi, kızgın kızgın ayağa kalktı:

Size, dedi, daha ağır muamelede bulunabilirdim: Mütekait bir asker olduğunuza hürmet gösterip, bu kadarla iktifa ediyorum. Şu kadar ki, aklınızı başınıza almaz, haddinizi tanımaz, dilinizi de kısmazsanız, akıbetiniz vahim olur. Haydi, buyurun, yerinize gidin. Derin derin düşünün. Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lâzım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez." [63]

Ali Galip Bey'in ertesi gün bavullarını alıp İstanbul'a döneceğini tahmin eden vali, onu aynı günün gecesi Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederken bulur.

"Ali Galip Bey'in neler söylediğini, ne tavırlar aldığını bilmiyorum. Yalnız Paşa'nın -uzun bir muhavereden sonra- onun Harput'a gidip işe başlamasına müsaade ettiğini öğrendim. Nitekim ertesi sabah, Mustafa Kemal Paşa Erzincan istikametinde yola çıkarken Ali Galip Bey de Malatya'ya doğru hareket etmiş bulunuyordu."[64]

63 **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s. 60-62.
64 **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s. 62.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta ise bu olayı şu şekilde anlatır:

"Derhal maiyetiyle beraber Ali Galib'i ve onun yardakçısı olduğunu anladığım fesatçıları getirttim. Onlara yaptığım muameleyi anlatarak zaten kâfi derecede yorgunluğa sebep olduğuna şüphe etmediğim teferruatı uzatmak istemem.

Yalnız bir noktayı işaret etmekle yetineceğim.

Efendiler, bu Ali Galip, gördüğü kötü muameleden sonra bana bazı gizli söyleyecekleri olduğunu bildirerek gece yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Hareketlerinin görünüşüne önem vermemekliliğimizi rica ile Elâzığ vilayetini kabul ederek gelmekten maksadının, benim fikirlerime hizmet etmek ve Sivas'ta kalış sebebinin beni görüp bizzat talimat almak için olduğunu izaha ve bir türlü delillerle isbata çalıştı. Bizi sabaha kadar oyalamak suretiyle bunu başardığını da itiraf etmeliyim."

Mustafa Kemal Paşa Ali Galip'e gereken dersi verdikten sonra **"Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"** İdare Heyeti ve Sivas'ın ileri gelenleri ile topluca görüşmek ve hasb-i halde bulunmak arzusunu göstermişti.

Paşa'nın misafir kaldığı askeri dairede Vali Reşit Paşa'nın da bulunduğu bu toplantıda Mustafa Kemal Paşa memleketin durumu, Anadolu'ya gelmekten maksad ve gayeyi, yapılacak işleri sonuç hakkındaki kanaatlerini açıklamış, Anadolu'daki işgallere değinerek; **"... Tarihimizde emsali görülmeyen bu feci durum karşısında bütün memleket evladıyla, siyasi ve şahsi her türlü ihtilaf ve hissiyatı bertaraf etmek, muhtelif cemiyet ve kurallarla tek nam altında birleşerek bu işgal ve istilalara karşı fiili mukavemete başlamak lazımdır. Bu da düşman işgal ve nüfuzundan uzak bulunan evvela Erzurum'da, Doğu vilayetlerimiz bölgelerinden toplanacak kongrede, sonrada memleketin her tarafından gelecek delegelerle burada (Sivas'da) toplayacağımız umumi kongrede milli iradeyi temsil ve teksif etmekle mümkün olacaktır. Sırf bu maksatla ordu müfettişliği vazifesini kabul ederek Anadolu'ya geldiğimi sizlere açıkça söylemek isterim.**

Levent Şahverdi Arşivi

Burada bir sual varid olabilir. Diyeceksiniz ki, dünyanın en kuvvetli askeri bir devleti Almanya ve Avrupa'nın büyük devletlerinden Avusturya, Macaristan ve Balkan Devletleri'nden Bulgaristan'la yani dört devletle müttefik olduğumuz halde mağlub olduk. Galib hasımlarımıza karşı bu defa tek başımıza bahusus tamamen ezgin bir süretle bitkin birhalde iken bu yolda mukavemet için tekrar silaha sarılarak muvaffak olmak nasıl mümkün olur.

Buna cevap olarak sizlere, şunu söyleyebilirim ki düşmanlarımızdan büyük devletlerin üzerimize ordular sevki ile yeni baştan bir mücadele ve muharebeye girmelerine bugünkü dahili ve askeri durumları asla müsait değildir. Bundan emin olmak lazımdır.

Bizim mukavemetimize, karşı kullanacakları tek kuvvet ve silah Yunan ordusudur. Bir taraftan bir kaç ay gerilla çete harbiyle düşmanı işgal eder, diğer taraftan yeni baştan ordumuzun tanzim ve takviyesi ile muntazam bir cephe kurarsak -biraz geç de olsa- Yunan ordusunun behemahâl hakkından geliriz. Bu netice de bizi milli hudutlarımız içinde mevcudiyet ve mutlak istiklalimizi temin edecektir. Ben bunu yapabileceğimizi büyük ordulara... ifade ediyorum.

Eğer böyle yapmazsak ... öz vatanımızda hür ve müstakil yaşayacak hiç bir bölge bırakılmayacağına şüphe etmemek lazımdır. Altı yüz yılı geçen bir devirde müstakil, hakim yaşadık. Esarete sefalete tahammül edemeyiz, derseniz, hep beraber bu gayenin teminine çalışırız. Tekrar ediyorum muvaffak olacağımıza da mutlak imanım vardır. Sizde bundan emin olunuz. Şayet; biz uzun seneler devam eden harbten takatsız, yorgun bir hale geldik, artık bu yolda hareketlere mecalimiz kalmadı, İngiliz gelsin, Fransız gelsin, ne olursa olsun bizi kendi halimize bırakınız derseniz, o takdirde benim içinde yapacak birşey kalmaz." [65]

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması toplantıda bulunanlara büyük bir ümit vermiş, gösterilen yolda tam bir iman ile çalışılacağı, hiç bir fedakarlıktan geri durulmayacağı kendisine söylenmişti. Bundan duygulanan Mustafa Kemal Paşa çalışma tarzı konusunda Rasim Bey'e bazı direktifler

65 Celal Bayar; **Bende Yazdım**, C. VIII, İstanbul, 1972, s. 2618-2621.

Levent Şahverdi Arşivi

vermiş, bu arada Sivas delegesi olarak gönderilecek iki kişinin şahısları üzerinde fazla durulmayarak hemen yola çıkarılmalarını tembih ve tavsiye etmiştir.[66]

Bu görüşmeye Nutuk'ta da yer veren Mustafa Kemal Paşa olayı şöyle anlatır:

"Sivas'ta teşkilat ve hareket tarzı hakkında icab eden kimselere talimat verildikten sonra, hiç uyumadan geçen 27-28 gecesinin sabahında, bir bayram günü Sivas'tan Erzurum'a doğru hareket edildi."[67]

66 Aşkun; **a.g.e.**, s. 42-43.

67 **Nutuk**, C. I, s. 51. İbrahim Süreyya Yiğit; "Çardak Boğazı'nda Bir Gece", **Dünya**, 10 Kasım 1954 (**Ulus** , 10 Kasım 1939). Yazar bu yazısında Sivas'tan itibaren Erzurum'a kadar olan yolculuğu ayrıntıları ile anlatmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ GELİŞ (2 Eylül - 16 Ekim 1919)

Doğu Anadolu'nun sorunları için toplanmış olan Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'nın katılması sonucu aldığı kararlarla ulusal bir kongre oldu. Asker ve sivil aydınlar, toplumun çeşitli kesiminden insanlar, tüm ulus adına ve ulusal bir amaç için ilk kez Erzurum'da bir araya geldiler. Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın belirttiği gibi, kongrenin verdiği kararlar vatanın bütününü ve ulusal sınırlar dışında vatan olamayacağı belirtildi. Bağımsızlık için hiçbir ayrıcalık verilmeyeceği açıklandı. Bütün kararların yürütülmesi için de bir temsil heyeti seçerek, Anadolu'da ulusal bir devletin yürütme gücü olan ulusal bir hükümet kurmak hususundaki niyet ve inancı ifade etti. [68]

Erzurum Kongresi başarıyla sonuçlanmış, bunun yankıları Sivas'ta da duyulmuştu. Artık sıra Sivas Kongresi'ne geliyor, bunun hazırlıkları devam ediyordu. Sivas delegelerini Erzurum çıkışı Ilıca'ya kadar uğurlayan Mustafa Kemal Paşa, kongreye katılmak için gelen delegelerin hanlardan, otellerden alınarak onların, uygun yerlerde ağırlanmasının gerektiğini söylemişti. Sivas halkıda buna uygun olarak davranmıştı.

Nihayet, Ağustos ayı içinde her taraftan bir takım temsilcilerin Sivas'a hareket ettikleri ve bir kısmının Sivas'a gelmeye başladıkları görülüyordu. Hatta gelen temsilcilerin bir kısmı Erzurum'dan Sivas'a ne vakit hareket edileceğini sormaya başlamışlardı. Artık Erzurum'dan ayrılmak gerekiyordu. Paşa;

"29 Ağustos'da Erzurum'dan ayrılmalıyız", emrini verdi.

Paşa çok heyecanlı. Mümkün olabilse kongreyi hemen toplamak için kuş gibi Sivas'a uçacaktı. Ancak çeşitli imkansızlıklar, menfi faaliyetler, nakil vasıtalarının sınırlı oluşu, tesbit edilen günden önce kongrenin toplanmasına müsade etmiyordu. Hatta gününde kongreyi toplayabilmek dahi muhakkak ki büyük bir şans ve muvaffakiyet olacaktı. [69]

İşte tüm bunlar düşünülerek tehlike göze alınmış ve yolculuk tekrar baş-

68 Enver Ziya Karal; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** İstanbul, 1971, s. 41.
69 Kansu; **a.g.e.**, s. 150.

Levent Şahverdi Arşivi

lamıştı. Herhangi bir olay çıkmadan Erzurum-Sivas arasındaki tehlikeli boğazlar geçilmişti.[70] Nihayet geliyor müjdesi bütün Sivas'ı bir anda harekete geçirmişti. O zaman Karakol komutanı Yüzbaşı İbrahim Bey bir anısını şöyle anlatmaktadır.

"Sivas Merkez Karakol Kumandanı bulunuyordum. Bir sabah seni Tabur Komutanı istiyor, dediler. Derhal gittim. Ali Şefik Bey, şu emri verdi:

Sivas'tan Hafik'e kadar Mustafa Kemal Paşa'nın bir tecavüze uğramaması için tertibat alın.

Derhal bölüğe geldim ve birkaç ay evvelki bir emri hatırlayarak hemen Tabur Kumandanı'na gittim.

Hayyen ve meyyiten derdestine emir olduğu halde nasıl tertibat alacağız, dedim. Gülerek;

O emir yerinde durmakta olsun, asıl işin ehemmiyeti bundadır. Böyle şeyler ağzından çıkmasın, sen tertibatını al, dedi." [71]

2 Eylül 1919 Salı sabahı şafakla uyanan Sivas, büyük bir sevinç içinde tarihin en mutlu günlerinden birini yaşıyordu. Şehirde genel bir kaynaşma, herkesin yüzünde mutlu bir sevincin ışıkları görülmekteydi.

Şehirdeki bütün fayton ve yaylı arabaları bu işe tahsis edilmişti. O zamanki Hürriyet ve İtilaf Partisi mensupları hariç, şehrin bütün ileri gelenleri dükkanını kapayan halk bu karşılamaya katılmıştı. Yürekleri dudaklara toplayan heyecan, şu iki kelimeyle vücut buluyordu: **"Bugün Mustafa Kemal Paşa geliyor."** Şehre beş kilometre mesafede çadırlar kurulmuş bekleniyordu. [72]

Kılavuz Tepe'de kulaktan kulağa: "Hafik'ten hareket etmiş, yaklaştı, şimdi gelir," diye konuşulurken Seyfebeli'nin eğri büğrü yollarında Sivas'a

70 **Nutuk**, C. I, s. 100-102. Kansu; **a.g.e.**, s. 199-203. **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Anlatan Ali Metin (Atatürk'ün Emir Çavuşu), Alkan Matbaası, 1967, s. 27-32.

71 Aşkun; **a.g.e.**, s. 99-100.

72 Aşkun; **a.g.e.**, s. 106-107. Kansu; **a.g.e.**, s. 203.

Levent Sahverdi Arşivi

doğru ilerleyen bir otomobil kâh kayboluyor, kâh çıkıyordu. Beklenen görünmeye başladı. Can çekişen bir milletin doktoru son süratle yaklaşıyordu. Otomobil tam tepede durdu. Herkes koştu.

"Hoş geldiniz, safa geldiniz,"

diyerek, elini öpüyor ve sıkıyorlardı. Yanında Şeyh Fevzi Efendi, Hoca Raif Efendi, Rauf Bey'le otomobilden indiler. [73] Karşılamaya gelenlerin ellerini birer birer sıktılar. Karşılayanlar arasında Sivas Kolordu Komutanı Selahattin, Sivas Müdafaa-i Hukuk Başkanı Rasim (Başara), Sivas Müftüsü Abdurrauf Efendi de vardı.[74] Paşa'nın üzerinde kurşuni bir avcı elbisesi, başında kalpak ve göğsünde bir liyakat madalyası taşıyordu. Dükkanını kapatarak bu kahramanı görmek üzere karşılamaya koşmuş olan binlerce halkı selamlayan Paşa ve arkadaşları tekrar otomobillere binerek gurub vaktinde Sivas'a girdiler. [75]

Sivas halkı caddenin her iki tarafına dizilmişti. Alkışlarla ve:

"Hoş geldiniz Paşa,"

sesleriyle, içten gelen bağlılık ve inançla onu karşılıyorlardı. Otomobille kongreye tahsis edilen sultani binasına kadar aynı çoşkuyla uğurlandı. Vali Reşit Paşa sultaninin kapısındaydı. Paşa'yı burada karşıladı ve :

"Hoş geldiniz Paşa,"

diyerek ayrıldı.[76]

Vali anılarında karşılama olayını da ayrıntılarıyla anlatmakta: "... **Bende merasime iştirak edecek miydim, etmeyecek miydim?**" [77], de-

73 Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bu arkadaşlarından başka Dr. Refik (Saydam), Hüsrev (Gerede), Mazhar Müfit (Kansu), Süreyya (Yiğit), Recep Zühtü, yaverlerinden Muzaffer (Kılıç) ve Sivas Kongresi'ne katılacak daha başkaları da vardı.

74 **Atatürk Sivas'ta**, Sivas, 1982, s. 91.

75 Aşkun; **a.g.e.**, s. 106-107. **"Henüz on yaşında olan bende bir mütecessis çocuk sıfatıyle bu parlak karşılayışa katılmış, olan bitenleri ancak uzaktan seyredebilmiştim. Zira o mahşeri kalabalığın arasına sokulabilecek kadar ne kuvvete, ne de cesarete sahiptim."**

76 Kansu; **a.g.e.**, s. 204.

77 **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, s. 125.

Levent Şahverdi Arşivi

mekte ve yine kendi deyimiyle sürüden ayrılırsa Paşa'nın, sürüye katılırsa hükümet-i merkeziyenin dikkatini çekecekti. Bir takım düşüncelerden sonra şu kararı almaya karar verdi: **"... Vali sıfatı ile istikbal merasimine iştirak ettiğim takdirde Bab-ı Âli'yi gücendirmiş olacağıma göre, istikbale çıkacak halk arasında görünmek. Lakin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gibi hayatlarını vatanın hayrına ve selametine vakfetmiş, büyük ruhlu insanları karşılamamak gibi bir küçüklüğün azabından ve hicabından kurtulmak içinde istikbale çıkmak."** [78] Nitekim Vali planladığı gibi istikbale çıkmıştı. [79]

Kongre için hazırlanan Sivas Sultanisi'ndeki [80] yerler ise şöyle ayrılmıştı. Kapıdan içeriye girince solda ve baştaki oda Mazlum isminde ve güvenlikle görevli olan bir kişiye ayrılmıştı. Yine sol taraf koridorunu takip eden ve merdivenlerin ilerisinde bulunan büyük oda yemek salonu olarak hazırlanmıştı. Diğer odalarda müstahdemine, kiler vesaireye tahsis olunmuştu. Büyük iki taraflı tahta merdivenden yukarıya çıkılınca sağ taraftaki birinci oda da Mustafa Kemal için ayrılmıştı. Bu odaya güzel bir yatak takımı, ayrıca koltuk ve sandalyeler konulmuştu. Yanındaki büyük salon Kongre'ye tahsis edilmişti ve kürsü hazırlandığı gibi, aza için mekteb sıralarından gayri sandalyeler de dizilmişti. Kongre salonunu takip eden oda da Rauf Bey için hazırlanmıştı. Merdivenin sonunda ve köşedeki büyük dersane de Paşa'nın maiyet memurlarına tefrik edilmişti. Bu odanın yakınındaki büyücek bir oda da İbrahim Süreyya Bey'le, Mazhar Müfit'e

78 **Reşit Paşa'nın Hatıraları,** s. 125-126.

79 Valinin bu kararsız tutumu kongre boyunca devam etmiş ve sonunda İstanbul'a son sözünü söyleyerek Milli Mücadele saflarına geçmiştir. Sivas Mebusu Sayın Rasim Başara, Sivas Valisi hakkında şu bilgiyi vermektedir: **"Reşit Paşa 304 senesinde Mekteb-i Mülkiye'den çıkmıştır. O zamanki idadi mektepleri müdürlük ve muallimliklerinde bulunmuş, daha sonra Serez Mutasarrıfı olmuştur. Meşrutiyet inkılâbında Serez Mutasarrıfı bulunuyordu. O inkılâba karışmış ve mühim hizmet ifa etmiştir. 324'de Abdülhamid'e, 24 saat zarfından Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi ilan edilmediği takdirde Serez Livası'nda Veliahd Reşad Efendiye biat edileceği telgrafını çeken bu zattır. Meşrutiyet inkılâbından sonra bu hizmetine binaen Edirne Valisi oldu. Manastır ve Kastamonu'da da valilikleri vardır. Kastamonu Valisi iken imparatorluk meclisine Ergani'den mebus intihab olunmuştu. 918 mütarekesinde sonra meclisin feshi üzerine Sivas'a vali olarak gelmişti. Sivas'tan ayrıldığı tarih mazbutum değildir... 336 sonları veya 337 bidayetleri olacak. Hastalığına binaen Sivas'tan tahvilini istemiş ve ikinci defa olarak Kastamonu'ya tayin olunmuştu. Orada iken müptela olduğu kalb hastalığı sebebile valilikten çekilerek İnebolu'da oturmaya mecbur kalmış ve İstanbul'un milli iradeye intikali üzerine İstanbul'a gelerek burada vefat etmiştir."** Aşkun; **a.g.e.,** s. 24-25.

80 Bu bina ve okul için bkz. Halûk Çağdaş; Sivas İdadisi: Geçmişten Geleceğe Uzanan Tarihi Bir Bina, **Tarih ve Toplum,** Sayı: 90 (Haziran 1991), s. 30-31. **Sivas Lisesi 100. Yıl 1887-1987,** Sivas (t.y.).

Levent Şahverdi Arşivi

ayrılmıştı. Merdivenin karşısındaki oda da Hüsrev ve doktor Refik Bey'ler için hazırlanmıştı. [81]

Kongre binasının bahçesine kolordu komutanı Selahattin Bey'in askerlerinin kullandığı bir tek koruyucu sahra topu yerleştirilmişti. Yine jandarma erleri ile koruma altındaydı. [82]

Milli tarihin büyük Türk Rönesansı, ihtilal ve kurtuluş kongresi [83] olan Sivas Kongresi tüm kuvvetlerin tek elde toplanması gereğinin bir sonucu, Milli Mücadele şuurunun ise başlangıcı olacaktı. Sivas Kongresi, başsız olan bu teşkilata ve kararsız silahlı mücadeleye kılavuzluk etmek ve düzen sağlamak üzere emir ve komutayı ele almak bakımından büyük bir önem taşıyacaktı.

Kongre 4 Eylül 1919 günü çalışmalarına başlayacaktı. Mustafa Kemal Paşa'yı coşkun tezahüratla karşılayan Sivas halkı kongrenin yapılacağı gün saat onüçten itibaren kongrenin yapılacağı sultaniye giden yolları doldurmuştu. Günün perşembe oluşu da ayrıca bir uğur sayılıyor, namazdan çıkan, işini gücünü bırakan herkes kongre binasına geliyordu. Kongre delegeleri birer birer gelerek binaya giriyorlardı. [84]

Kongre saat ondörtte geçici olarak başkanlık makamında bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın açış nutkuyla açıldı. Paşa açış nutkunda Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından Sivas Kongresi'ne kadar olan tüm olaylara değinerek, **"... Sivas Kongresi yurdumuzun ve ulusumuzun bölünmez bir bütün olduğunu gerektiği gibi ortaya koyup isbatlayan kararları alacak esasları koyacaktır..."** [85] diyordu.

81 Kansu; **a.g.e.**, s. 206. Bu konuda bkz. Muhlis Günay; **Sivas Kongresi'nin Son Tanığı Atatürk'ü Anlatıyor: "Mustafa Kemal'in Yüreğinde Korkunun Yeri Yoktu"**, (Talat Talay), Yıllar Boyu Tarih Dergisi, C. X, Sayı: 6 (Haziran 1983), s. 4-8.

82 Kılıç Ali; **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s. 10 vd. Kılıç Ali Hatıralarında Kongre binasının ve Atatürk'le karşılaşmalarının panoramasını çok güzel aktarmaktadır.

83 Kansu; **a.g.e.**, s. 211.

84 Kansu; **a.g.e.**, s. 211. Kongreye katılan delege sayısının kesin olarak kaç olduğu belli değildir. Kongrenin açıldığı gün delege sayısı 28 idi. Delegelerin bir kısmı kongre devam ederken, bir kısmı da bitmek üzereyken gelmişti. Mahmut Goloğlu bu sayıyı 38, Mazhar Müfit Kansu 29, Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'ndeki liste 33, Vehbi Cem Aşkun 34, Lord Kinross daha da ileri giderek 99 olarak vermektedir. Yine Sivas Kongresi üyeleri adıyla bazı kitaplarda görülen grup halindeki resim, Sivas Kongresi'nin asıl üyelerini göstermediği gibi bazı üyelerde bu resimde yer almamaktadır.

85 **İrade-i Milliye**, 14 Eylül 1335. **Nutuk**, C. III, s. 945-949 (Vesika 54).

Levent Şahverdi Arşivi

Kongre çalışmalarını ayrıntılarına girmeden ana hatları ile vermekle yetineceğim. Çünkü bu konuda ayrıntılı bir eser bulunmaktadır.[86] İlk günkü oturumda başkanlık konusu gündeme alındı. İsmail Fazıl Paşa, başkanlığın birer gün, yahut birer hafta devam etmek üzere sırayla olmasını ve üyelerin veya temsil edilen vilayet ve sancak isimlerinin başharflerine göre alfabe sırasıyla yapılmasını teklif etti. [87] İşin ilginç yanı, bu teklifi yapan İsmail Fazıl Paşa'nın temsil ettiği vilayetin ismi elif ile başladığı gibi, adının ilk harfide elif ile başlıyordu. Önerisi reddedildi ve yapılan gizli oylama ile Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlığına seçildi. [88] Yine aynı gün millete hitaben bir de beyanname yayınlandı. [89]

Sivas Kongresi'nin gündemini Erzurum Kongresi'nin nizamname ve beyannamesi metni ve bir de daha önce Sivas'a gelmiş olan yirmibeş kadar üyenin hazırladığı muhtıra teşkil edecekti. Yalnız ilk üç gün üyelerin İttihatçı olmadığını isbat için yemin formülü hazırlamakla, padişaha ariza yazmakla ve kongrenin açılışı dolayısı ile gelen telgraflara cevap vermekle ve özellikle kongre siyasetle uğraşacak mı, uğraşmayacak mı konusunun tartışılmasıyla geçti. [90] Sonunda bütün delegelerin tek tek okuduğu yemin formülü hazırlandı. Ayrıca padişaha da bir ariza yazıldı. [91] Nihayet, kongrenin dördüncü günü asıl konuya geçildi ve aynı günde Erzurum Kongresi Nizamnamesi metni görüşülerek bazı değişiklikler sonucunda kabul edildi. Bunlar:

1. Cemiyetin adı **"Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"** idi. **"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"** oldu.

2. **"Heyet-i Temsiliye, bütün Doğu Anadolu'yu temsil eder"** kaydı yerine **"Heyet-i Temsiliye, bütün vatanı temsil eder"** dendi. Mevcut üyelere altı kişi daha eklendi.

3. **"Her türlü işgal ve müdahale Rumluk ve Ermenilik kurmak gayesiyle yapılmış sayılacağından, topyekün savunma ve direnme esası**

86 Uluğ İğdemir; **Sivas Kongresi Tutanakları**, Ankara, 1969.
87 İğdemir; **a.g.e.**, s. 1.
88 İğdemir; **a.g.e.**, s. 1.
89 **İrade-i Milliye**, 14 Eylül 1335, s. 3.
90 **Nutuk**, C. I, s. 105.
91 **İrade-i Milliye**, 14 Eylül 1335, s. 3.

Levent Şahverdi Arşivi

kabul edilmiştir" yerine, **"her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik kurmak gayesi güden hareketlerin reddi hususlarında topyekün savunma ve direnme esası kabul edilmiştir"** denildi.

4. **"Osmanlı Hükümeti'nin yabancı devletlerin bir baskısı karşısında buraları (yani Doğu vilayetlerini) bırakmak ve ilgilenmek zorunda kaldığı anlaşıldığı takdirde alınacak idari, siyasi, askeri tedbirlerin tayin ve tesbiti"** maddesindeki **"buraları"** yerine **"vatanın herhangi bir parçasını bırakmak ve ilgilenmemek"** şeklinde daha geniş bir kayıt kondu. [92]

8 Eylül günü İsmail Hami Bey tarafından hazırlanmış ve 25 delegenin imzasını taşıyan **"Amerikan Mandası"** isteyen önerge gündeme alındı. Erzurum Kongresi'nde **"Manda ve himaye kabul olunamaz"** gibi bir madde yer almasına rağmen, Sivas Kongresi'nde bu konu büyük bir taraftar bularak tekrar gündeme geliyordu. Ulusal savaşı kendi içinde çökertebilecek, başka bir ülkenin güdümüne girmek gibi aşağılayıcı bir durum olan **"Manda"** sorununa bakalım. I. Dünya Savaşı galiplerinden İngiltere ve Fransa, Rusya'nın bulunmamasından yararlanarak Orta Doğu'yu aralarında paylaşıyorlardı. Buna kılıf bulmak üzere Paris Barış Konferansı'nda, Orta Doğu ülkelerinin kendilerini yönetemiyeceği için İngiltere ve Fransa'nın bu görevi yerine getirmesine karar verildi. 14 maddelik ilkelerini yayınlamış bulunan Amerika başkanı da Amerika'nın çıkarlarına ters düşmemek koşuluyla bunu kabul ediyordu. Suriye ve Lübnan Fransız, Irak ve Filistin İngiliz mandası yani güdümüne bırakıldı. Ermenistan için Amerikan mandası düşünülüyordu. İşte bu sırada Türkiye'de bazı kimseler Türkiye içinde bir Amerikan mandası sağlanması için çaba harcamaya başladılar. 1919 yılı Temmuz ve Ağustos ayında Kara Vasıf ve daha sonra Halide Edip ve Bekir Sami'nin bu konuda önerilerini bildiren telgrafları Mustafa Kemal Paşa tarafından red edilmişti. Bu kişiler, Amerika'nın dünya üzerindeki insani değerleri sürdüren en büyük demokrasi olduğunu, Amerika sayesinde Türkiye'ninde kurtulabileceğini ve uygarlaşacağını ve kendi kendini yöneteceğini ileri sürüyorlardı. Halide Edip Hanım 10 Ağustos tarihli mektubunda, Sivas Kongresi toplanana kadar Amerika'nın Türkiye'deki komisyonunu alıkoyabileceklerini hatta Sivas'a

92 **Nutuk**, C. I, s. 106-107.

Levent Şahverdi Arşivi

Amerikalı bir gazeteci gönderebileceklerini yazıyor, savaş ile çözüm bulunamayacağını ileri sürüyordu. [93]

Manda konusu şimdi hem de büyük bir taraftar bularak Sivas Kongresi'nin gündemine giriyordu. Bu kadar geniş bir taraftar bulması Mustafa Kemal Paşa'yı çok üzdü. Rauf ve Refet beyler gibi, Amasya Genelgesi'ni imzalamış kimseler bile şimdi bu öneriyi destekliyorlardı. İstanbul'dan gelen Kara Vasıf Bey bu konuda oldukça etkili idi. Sonra, birde Amerikalı gazeteci getirmişlerdi. Browne adındaki bu gazeteciye **"Manda"** yanlıları büyük ilgi ve saygı gösteriyorlardı. Mandacılar diye bilinen kişilerin bu görüşlerini mektuplarından ve kongre tutanaklarından şöyle özetleyebiliriz: **"Yirminci yüzyılda 50 milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek münbit olmayan bir toprağı ve ancak 10-15 milyon lira geliri olan bir kavim için bir dış himaye olmaksızın yaşamak imkanı olamaz. Bağımsız yaşamaya mali durumumuz elverişli değildir. Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçak ile havada uçuyorlar, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz... Bu gün bağımsızlığımızı kurtarsak bile yine günün birinde bizi paylaşırlar. Eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir savaş açılsa, düşmanımız Yunanistan'dan gemi ile asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi trenle taşımacılığımızı yapabiliriz? Bir de diyelim ki, biz dış ve iç tam bir bağımsızlık isteriz. Fakat, acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapamayacak mıyız? Ondan önce, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı bırakmayacaklar mı?** [94] Tartışmalı geçen bir oturumdan sonra [95] Amerikan Kongresi'ne bir telgraf çekilerek **"Manda"** istenmesini öngören Rauf Bey'in önerisi 9 Eylül de kabul edildi. [96] Telgrafın o sırada Sivas'ta bulunan Amerikalı Gazeteci Mr. Browne kanalıyla derhal iletilmesi benimsendi. [97] Çok ilginçtir ki mandacı grupla Mustafa Kemal

93 Aybars; **a.g.e.**, s. 178-179.

94 Sivas Kongresi Tutanakları, s. 33 vd. (Refet, Rauf, Kara Vasıf, İsmail Hami, İsmail Paşa'nın konuşmaları), Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. I (3. Baskı), İstanbul, 1966, s. 284. Aşkun; **a.g.e.**, s. 135-150, Kansu; **a.g.e.**, s. 211.

95 İğdemir; **a.g.e.**, s. 47-71.

96 İğdemir; **a.g.e.**, s. 75.

97 Seçil Akgün; **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu**, İstanbul, 1981, s. 99-100. Türkiye'de kurulmak istenen Amerikan Mandası, General James G. Harbord'un gizli raporu, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 33 (Haziran 1970), s. 10-14. Fethi Tevetoğlu; Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi, **Türk Kültürü**, Sayı: 76, 77, 80, 81. Fethi Tevetoğlu; Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulûsi Y. Hüseyin (Pektaş), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 10 (Kasım 1987), s. 197-207. İrade-i Milliye'nin 17 Eylül

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın ilişkileri Cumhuriyet'in ilanı ve saltanat ve hilafetin kaldırılması sırasında da aynı biçimde oluştu ve kendisine engel olmak istediler. Mandacıların bu fikirlerine karşı Mustafa Kemal Paşa tam bağımsızlık için **"Ya istiklal ya ölüm"** parolasıyla yanıt verdi. Para bulunsun veya bulunmasın ordu mutlaka olacaktır, düşman gemi ile kamyon ile asker ve cephane taşırken, Türk ulusu kağnısıyla, sırtıyla cephane taşıyacak, asker yürüyerek ve çoğu kez yarı çıplak ve yarı aç cepheye gidecektir. Yaralılar için, hastalar için ilaç bulunamayacaktır, ama Türk ulusu bütün bu güçlüklere rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bu savaşı kazanacaktır. Yine aynı gün, yani 9 Eylül'de Ali Fuat Paşa'nın **"Garbi Anadolu Umum Kuva-i Milliye Komutanlığı"**na tayin olunmasına kongre heyetince karar verildi. [98]

Bu arada Trabzon'dan gelen bir telgrafta Sivas Kongresi'nin genel bir kongre olmasına ve bir Temsil Heyeti seçmesine karşı olduklarını bildirdiler. Erzurum'dan da buna benzer haberler geliyor, Mustafa Kemal Paşa'nın Padişahı indirip kendisinin geçmek istediği, şimdiden diktatörlüğe başladığı söyleniyordu. [99]

Bu türdeki haberlere bir de Elazığ Valisi Ali Galip'in İngilizlerin de yardımını sağlayıp kongreyi basacağı haberi eklendi. Bu olay padişahın, hükümetin ve İngilizlerin ortak bir teşebbüsü idi ki amacı, Sivas Kongresi'ni önlemek ve böylece milli hareketi daha başlangıcından boğmaktan ibaretti. Bu olay şu şekilde açığa çıkmıştı. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın hanımının dostu Aliye hanım ismindeki öğretmen, valiye Konya'dan çektiği telgrafta: **"Ben bu gün bir gazetede sizin azledildiğinizi okudum. Öyle ise Sivas'a gelmeyeyim"** diyordu. Vali bu telgrafı alınca, doğru kongre binasına giderek Mustafa Kemal Paşa'ya gösterdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa maiyetindeki bazı zabitleri telgrafhaneye göndererek ne kadar muhabere evrakı varsa alıp gelmelerini söyledi. İşte bu şekilde İstanbul'dan Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ve Ali Galip Bey'le olan muhabereleri tam ve açık bir şekilde ele geçmişti. Yedi sekiz gündür devam ettiği anlaşılan bu muhabereden İstanbul Hükümeti'nin Sivas Kongresi'ni Ali Galib'e bas-

1335 tarihli nüshasında Mr. Browne bir teşekkür yazısı yer alacaktır. Latimer, Fredrick; Sivas Kongresi'nde Amerikalı Bir Gazeteci, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 9 (Ekim 1965), s. 83-87.

98 Bekir Sıtkı Baykal; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974, s. 2.

99 Kazım Karabekir; **İstiklal Harbimizin Esasları**, İstanbul, 1960, s. 126.

Levent Şahverdi Arşivi

tırıp, temsilcileri yakalatmak istediği anlaşılıyordu.[100] Bunun üzerine gerekli tedbirler alındı ve Malatya'da bulunduğu anlaşılan Ali Galib'in üzerine kuvvet gönderilmesi sonucu kendisi ve beraberindekiler kaçmak zorunda kaldı.

Bir yandan kongredeki mandacıların çalışması, diğer yandan Trabzon'un alehte hareketi, İstanbul Hükümeti ve İngiliz'lerin kışkırtması sonucu harekete geçen Elazığ Valisi Ali Galib'in kongreyi dağıtma teşebbüslerine rağmen kongre, çalışmalarını başarıyla tamamladı. 11 Eylül'de Sivas Kongresi Beyannamesi yayınlandı. [101] Yurt içine ve dışına gönderilen bu beyanname çok etkili oldu.

Dıştan ve içten gelen bütün zorluklara karşın Sivas Kongresi Türk tarihinde başlı başına bir dönüm noktası oldu. Ulusal ihtilal, savaş, kurtuluş, inkılâp, cumhuriyet devrini getiren hamlenin vatan bütünlüğü adına temelini Sivas Kongresi attı. [102] Sivas Kongresi aldığı kararlar ve kurduğu örgütle 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi ile ilk adımı atılan bir mücadelenin, yani vatanın parçalanma tehlikesini önlemekte Osmanlı Hükümeti'nin gösterdiği acizlik karşısında ulusun kendi kaderini kendi eline almak uğraşının zafere ulaşması demekti. İhtilalin ilk gazetesi **"İrade-i Milliye"** Sivas'ta çıktı.[103] Yabancı bir devletin güdümünde yaşama önerisi olan manda konusu bir daha gündeme gelmedi. Mustafa Kemal Paşa'nın **"Ya İstiklal, Ya Ölüm"** parolası bundan sonra temel ilke olarak yaygınlaştı ve benimsendi. Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus

100 Yunus Nadi; **Ali Galip Hadisesi**, İstanbul, 1955, s. 34 vd. **"Ali Galip Olayı"** konusunda bkz. ATASE Arşivi Klasör No: 325, Dolap No (51) - 6 - 99, Göz No (21) - 2, Dosya No (7) - 14. Bu dosya tamamen Ali Galip Olayı'na ayrılmış olup olayın gelişmeleri ayrıntılarıyla verilmektedir.

101 İlhan Sungu; **Tarih Vesikaları Dergisi**, C. I, Sayı: 1, (1941), s. 7-8.

102 Kansu; **a.g.e.**, s. 211.

103 14 Ekim 1335 (1919) tarihinde ilk nüshası çıkan İrade-i Milliye Gazetesi 30 X 50 santimetre genişliğinde dört sayfadan ibaretti. İlk devrede bin kadar nüsha çıkarılan gazete artan ilgi üzerine baskı sayısını giderek artırdı. Gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın bildirileri, Heyet-i Temsiliye kararları ve çeşitli yazılar yer alıyordu. İrade-i Milliye'nin ne olduğu, niçin bağımsızlık savaşına girişildiği, neler yapıldığı, neden bu duruma düşüldüğü bu gazete vasıtası ile duyurulmaktaydı. 1922'nin Mart ayında son nüshasının çıktığı tahmin oluyor. Bugün Ankara'da Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde 1-42 sayılar, ayrıca Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü Kitaplığı'nda 1-42 sayılar vardır. Ayrıca İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde de çeşitli sayıları vardır. Bulabildiğim son sayı 14 Eylül 1337 (Numara 134) tarihlidir. Sivas İl Kültür Müdürlüğü de, bu gazetenin günümüz Türkçesine çevrilmesi ve bilim dünyasına kazandırılması konusunda uğraş vermektedir. Hüseyin Yıldırım; **İrade-i Milliye**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 23 (Mart 1992), s. 325-330. Hüseyin Yıldırım; **Cumhuriyet Döneminde Sivas Şehri (1923-1950)**, İzmir, 1993 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 412-415.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak yaşaması ve bunun ancak tam bağımsızlıkla sağlanabileceği burada kesinleşti. Ulusal sınırlarımızın esasları burada saptandı. **"Ya başaramazsanız"** diye soran Amerikalı gazeteciye Mustafa Kemal Paşa şu yanıtı verdi: **"Bir ulus varlığını ve bağımsızlığını sağlamak için, düşünce sınırlarını aşan girişimler ve fedakarlıklarda bulunduktan sonra başarılı olur. Ya başarılı olamazsa demek, o ulusun ölmüş olacağına karar vermek demektir."**

Sivas Kongresi kararlarıyla, Erzurum'da alınan kararlar onaylandı. Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri **"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"** adı altında birleştirildi ve Temsil Heyeti bütün ülke için geçerli oldu. Bütün sivil ve askeri güçler bir otorite altına alınmaya başlandı ve İstanbul Hükümeti'nin otoritesine üstünlük sağlandı. Batı Anadolu da bu otoriteye bağlandı. Ali Fuat Paşa, bütün Kuva-i Milliye'yi kapsamak üzere **"Umum Kuva-i Milliye Kumandanlığı"**na atandı. Sivas Kongresi'yle Mustafa Kemal Paşa'nın, bütün ulus bireylerini ve düşüncesini ulusal iradeye ortak etmek ve bağlamak konusunda gösterdiği başarı sayesinde, padişah iradesi yıkılıyor ve ulusal egemenlik ilkesi geliyordu. Böylece ulusal bağımsızlık yanında ulusal egemenlik de aşama aşama kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşiyordu. Bu tarihten itibaren Mustafa Kemal Paşa'yı kurulmakta olan yeni Türk Devleti'nin hukuki ve fiili iktidarını temsil ettiği için de, milli hükümetin başkanı olarak kabul etmek gerekir.[104]

Sivas Kongresi'nin toplanması ve tüm ülkeyi ilgilendiren kararlar alması içte ve dışta büyük yankılar yapmakta gecikmedi. Kuva-i Milliye ruhu tüm ülkede hızla yayılmaya başladı. Batılı devletler bu olayı, devlete başkaldırma olarak nitelemelerine rağmen, kendi kamuoylarında bu hareketin ulusal bir dava olduğu anlaşılmaya başlandı. Fakat İstanbul Hükümeti, bu kongreyi meşru olmayan bir isyan olarak değerlendirdi. Sadrazam Damat Ferit Paşa; **"Bir Fransız gazete muhabirinin Mustafa Kemal Paşa tarafından icra edilen hareketin mahiyeti nedir?"** sorusuna:

"Bu hareket hiç bir askeri şekle haiz olmayıp milletin esaslı kısmına dayanmaz. Bu hareketi icra etmeye çalışanlar, harp zamanında zabit olup bugün, herhangi bir sanatı icra etmek için Anadolu'nun öte-

104 Aybars; **a.g.e.**, s. 181.

Levent Şahverdi Arşivi

sine, berisine yayılan birtakım gençlerdir. Bu hareket sönmüş bir saman ateşi gibidir..." [105] diyordu. Anadolu'da İttihatçılık ve Bolşeviklik yapıldığı ileri sürülüyordu. İstanbul basınında çıkan alehtar yazılar, ulusal savaşı yapanları hayalci olarak nitelerken, ülkenin gerçek kurtuluşunun ancak siyaset ile başarılabileceğini ileri sürüyordu. [106]

13 Eylül'den itabaren kongreye katılan delegeler yerlerine dönmeye başladılar. Heyet-i Temsiliye Sivas'ta kalarak delegelerin ayrılışından sonraki dönemde de çalışmalarına devam etti. Milli Mücadele fikrinin millete mal edilmesiyle memleket kaderinin iyi bir yöne yöneltilebileceğine inanan aydın fikirli yurtsever kimselerle, milli bağları kuvvetli halk topluluklarını Sivas Kongresi'nde alınan kararları benimsemişlerdi. Kongrenin bitmesinden hemen sonra 12 Eylül'de Anadolu ile İstanbul Hükümeti arasında her türlü telgraf ve posta haberleşme ve ulaştırması kesildi. Bu karara gönülsüz bir şekilde olmakla birlikte önce Sivas, Erzurum ve Elazığ illeri uydu. Fakat Trabzon, Kastamonu, Ankara, Konya ve pek çok il derhal karşı direnişe geçtiler. Kısa bir süre sonra diğer illerle de bağlantı kuruldu. Mr. Browne, Chicago Dail News'a gönderdiği bir telgrafta şöyle diyordu: **"Bu gece gördüğüm kadar iyi işleyen bir telgraf şebekesi ömrümde görmedim. Yarım saat içinde, Erzurum, Erzincan, Musul, Diyarbakır, Samsun, Trabzon, Ankara, Malatya, Harput,** Konya **ve Bursa hep birbiriyle haberleşme halinde idiler. Bütün bu yerlere ulaşan telin bir ucunda Mustafa Kemal oturuyor, öbür ucunda da bu şehir ve kasabaların askeri ve mülki idare amirleri bulunuyorlardı. Durum olduğu gibi kendilerine anlatıldı ve bir tek istisna ile bütün Anadolu, Mustafa Kemal'e kendi dilediği gibi hareket etmesini ve işin sonuna kadar gitmesini emretti. Yalnız Konya, şehrinde İtalyan birlikleri bulunduğundan tarafsız kalmak zorunda olduğu cevabını verdi."** [107]

Anadolu'nun İstanbul'la ilişkisini kesmesi Milli Mücadele tarihinin ilk kuvvetli hamlesiydi. Çünkü milletin saraydan ve onun uşağı olan İstanbul Hükümeti'nden kuvvetçe, nisbet kabul etmez derecede üstün olduğu ancak bu hamle ile meydana çıkmıştı. Milletin Avrupalı şu veya bu devlet ta-

105 M. Tayyip Gökbilgin; **Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne**, I. Kitap, Ankara, 1959, s. 13-14.

106 Selek; **a.g.e.**, s. 282-288.

107 Lord Kinross; **Atatürk**, s. 302. Browne için bkz. Akdes Nimet Kurat; Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgard Louis Browne, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. XI, Sayı: 62 (Kasım 1972), s. 13-16.

Levent Şahverdi Arşivi

rafından yapılan tehditlere aldırmayacağı ve kendi amaçlarına göre harekette tereddüt göstermeyeceği yine bu olayla ilkdefa anlaşılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın milleti temsil etmekte haklı olduğu ve çünkü millete verdiği talimatın harfi harfine tatbik edildiğide yine bu olayla ortaya çıkmıştı. Anadolu halkı da önderinin isteklerine uyduğu gibi her geçen gün bu mücadeleye daha da bağlanıyordu.

Anadolu'nun bu baskıları karşısında Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa etti. Bunun üzerine padişah, yeni hükümeti Tevfik Paşa'ya kurdurmak istedi. Tevfik Paşa kabul etmeyince 2 Ekim'de Ali Rıza Paşa Sadrazam olarak atandı. Ali Rıza Paşa, milliyetçilerin baskısının önemini biliyordu. Mustafa Kemal Paşa, Ali Rıza Paşa'ya Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararlarına saygılı olmak koşuluyla yardımcı olacağını vaadetti. Buna rağmen Ali Rıza Paşa, İstanbul'da iyi niyetli bir hükümet bulunduğunu ileri sürerek, Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarına gerek kalmadığını üstü kapalı bir biçimde belirtmeye çalıştı. Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti arasında 3 Ekim'den itibaren başlayan yazışmalarda, Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti'nin, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararına bağlı olmasını, Milli Meclis toplanana kadar hükümetin önemli kararlar almamasını, barış konferansına Temsil Heyeti'nin güvenini kazanmış kimselerin gönderilmesini, hükümetin yayınlayacağı bildirilerin kendisi tarafından görülmesini, atama işlemlerinin Temsil Heyeti'nce uygun bulunmasını, Genelkurmay Başkanlığı'na Cevat veya Fevzi Paşa'nın getirilmesini istiyordu. İstanbul Hükümeti'de bu isteklere karşı, bu isteklerin bazılarını kabul etmekle beraber, Temsil Heyeti'nin kendileriyle işbirliği yapmasını, İttihatçılıkla ilişkileri olmadıklarını, seçimlerin serbest yapılacağını ve hükümet işlerine karışmayacaklarını açıklamasını istiyordu. Ancak bütün bu yazışmalar bir sonuç vermediği için İstanbul Hükümeti Anadolu'ya bir temsilci göndermeye karar verdi. Bu öneriyi yapan Salih Paşa temsilci olarak görevlendirildi. Ali Rıza Paşa'nın isteği üzerine, Amasya'da bir görüşme yapılması Mustafa Kemal paşa tarafından kabul edildi.

Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya gitmeden önce, komutanlara iç ve dış politika konusu ile ordurun durumu hakkında fikirlerini sordu. Aldığı yanıtlar onların bu konularda yetersizliğini ve bütün işlerde kendisinin karar

Levent Şahverdi Arşivi

vermesi gerektiğini ortaya koyuyordu. [108]

Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf ve Bekir Sami Bey'lerle birlikte 18 Ekim'de Amasya'ya geldi. Salih Paşa'nın gelmesinden sonra 20 Ekim'de görüşmeler başladı. Ve Sivas Kongresi'nce kabul edilmiş bulunan esaslar üzerinde görüşmeler 22 Ekim'e kadar sürdü. Taraflar şu esaslar üzerinde anlaştılar:

"1. Türk vilâyetlerinin düşmana şu veya bu suretle terk olunmaması, hiç bir himaye ve manda kabul edilmemesi, Türk vatanının bütünlüğünün ve istiklâlinin korunması.

2. Müslüman olmayan topluluklara Türk memleketlerinin siyasi hakimiyet ve sosyal dengesini bozacak biçimde imtiyazlar verilmemesi.

3. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hukukî bir teşekkül olmak üzere İstanbul Hükümeti'nce tanınması.

4. İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında barışın kurulması için toplanacak konferansa Heyet-i Temsiliye tarafından da uygun görülen kimselerin gönderilmesi.

5. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının İstanbul'da toplanmasının güvenlik bakımından uygun olmadığı." [109]

Son madde, yani Meclisin İstanbul'un dışında toplanacağı hükmü, anayasaya aykırı olacağı gerekçesiyle İstanbul Hükümeti tarafından doğrudan kabul edilmedi. Mustafa Kemal Paşa da ısrar etmedi. [110]

Amasya'da varılan anlaşma ile İstanbul Hükümeti Temsil Heyeti'ni tanımış oluyordu. İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi, Amasya Genelgesi'nin yayınlandığı şehre getirildi ve genelgenin imzalanmasından tam üç ay

108 Selek; **a.g.e.**, s. 307-308.

109 **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri**, Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Daire Başkanlığı, Ankara, 1982, s. 67-69 Görüşmelerin Tutanağı.

110 Amasya Görüşmeleri için bkz. Şerafettin Zeybek; "Amasya Mülakatı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 14 (Mart 1989), s. 467-477.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra milli iradeyi kabul etti. Mustafa Kemal Paşa böylece **"Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve iradesi kurtaracaktır"** ilkesini ilan ettiği şehirde, bütün ülkeye ve dünyaya gücünü gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa Amasya'ya geldiği sırada Sivas'ta Şeyh Recep adında birisi 18 Ekim akşamı adamları ile Sivas postanesini basıp, silah tehditi ile Salih Paşa'ya ve 19 Ekim'de de Mustafa Kemal Paşa'ya birer telgraf çekti. Salih Paşa'ya bağlılık dile getirilirken, Mustafa Kemal Paşa tehdit edilerek, halkın ancak padişaha bağlı olacağı belirtiliyordu. İstanbul'a çektiği telgraflarla da, padişaha bağlılıkları belirtilerek Salih Paşa'nın Sivas'a gelmesi isteniyordu. Mustafa Kemal Paşa bu olaya çok önem vererek suçluların tutuklanması için Sivas Valisi'ne emir verdi. Suçlular tutuklandıysa da Vali bu olayı fazla önemsemedi. Oysa hareket İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesinin sarsıldığı biçiminde yorumlanıyordu. Sonradan anlaşıldı ki, bu olayın arkasında İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Sait Molla vardı.[111]

16 Ekim'de Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 28 Ekim 1919'da karargahları olan Sivas'a geri döndüler.

111 **Nutuk**, C. I, s. 300-308. Atatürk, bu olaya Nutuk'ta önemli yer ayırmıştır. **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Yakın Tarihimiz, C. III, s. 181. Aşkun; **a.g.e.**, s. 173. Kansu; **a.g.e.**, C. II, s. 429-434. İzzet Öztoprak; Milli Mücadele'ye Tepki: Şeyh Recep Olayı, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 13 (Kasım 1988), s. 237-244.

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ GELİŞ (28 Ekim - 18 Aralık 1919)

Amasya Görüşmeleri'nden sonra 28 Ekim 1919'da Sivas'a dönen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 18 Aralık 1919 tarihine kadar Sivas'ta kaldılar.

Sivas Kongresi'ne katılan delegelerin 13 Eylül'den itibaren yerlerine dönmeye başlamasından sonra Heyet-i Temsiliye çalışmalarına devam etti. Bu çalışmalar arasında tüzüğe ek olarak hazırlanan yönetmelik 28 Ekim 1919'da yayınlandı. [112]

Yaklaşık üçbuçuk ay Sivas'ta kalan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu süre içinde nasıl yaşadılar? Yaşamlarını nasıl geçirdiler? Kimlerle görüştüler, tanıştılar? Sanırım tarihin bu yönü biraz kapalı kalmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, lise binasında misafir edilmişti. Delegelerin çoğunu ise eski bir ittihatçı olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden Şekeroğlu İsmail Efendi 28 üyeyi 32 gün evinde misafir etmişti. Yurtsever bir kişi olan İsmail Efendi bütün servetini bu uğurda harcamaktan çekinmemiş ve elinden geldiğince Milli Mücadele'ye hizmette bulunmuştur.[113]

Sivas Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi kongre için lise binasını uygun bulmuştu. Burası da müdürden adeta zorla alınmıştı. Bir odası Mustafa Kemal Paşa için ayrılmıştı. Bu odanın dayatılıp döşetilmesi için muhtelif evlerden eşyalar götürülmüş, Vilayet Müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk

112 **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi**, 2. C. 2. Kısım (4 Eylül 1919 - 9 Kasım 1920), Ankara, 1965, s. 29.

113 Aşkun; **a.g.e.**, s. 97-98. **"... Şekeroğlu İsmail Efendi'nin Milli Mücadele'deki olağanüstü hizmet ve yararlılıkları yıllar sonra hatırlanacak ve 1961 yılında çıkarılan 280 sayılı özel kanunla eşine vatan hizmeti tertibinde maaş bağlanacaktır."**

Mazhar Müfit Kansu da hatıralarında Şekeroğlu İsmail Efendi'den sitayişle söz etmektedir: **"... Hemen temas ettiğim bütün yerliler en kuvvetli bir inanç ve iman hissiyle Milli Mücadele ruh ve şuuruna bağlı bulunuyorlar. Bilhassa Şekercizade İsmail Efendi isminde bir zatla tanıştım. Beni dükkanına götürdü. Beraber kahve içtik. Dükkanda daha bir çok Sivaslı tanınmış kimseler vardı. İsmail Efendi beni, fikirlerimi, ileri durum hakkındaki düşüncelerimizi iskandil ederken ben de onun his, düşünce ve fikirlerinde Sivas halkının düşünceleri hakkında bir sondaj yapmış oldum. Gerek İsmail Efendi'ye, gerek dükkanındaki bütün Sivasları fevkalade hamiyetli, vatansever, milli davaya ve mücadele azmine inanmış ve hazır bulundum... Sonradan bir arkadaştan Şekercizade İsmail Efendi'nin kongre azasından yirmiye yakın zatı bizzat misafir etmekte bulunduğunu öğrendim.** "Kansu; **a.g.e.**, s. 207-209.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyeti Başkanı Abdürrauf Efendi de evinden iki kanepe, iki koltuk, dört sandalyeden ibaret olan bir oda takımı ile karyolasının önüne serilmek üzere bir halı vermişti. Odanın öteki eşyalarından bir kısmını Şekeroğlu İsmail Efendi ile Sığırcıoğlu Hayri Efendi vermişti. [114] Odada bir karyola, yaldız taklidi pirinçten lambalar da bulunuyordu. Yatağın üstünde fiyonglarla, çiçek motifleriyle ince ince işlenmiş ipek bir örtü seriliydi. Bu örtüyü Sivaslı genç bir kız çeyiz sandığından çıkararak Mustafa Kemal'e armağan etmişti. Toplantı salonu ise yine Sivaslıların getirdikleri halılarla süslenmişti. Odanın bir ucuna bir kürsü konmuş, tahtanın çatlaklarını örtmek için üzerine bir namaz seccadesi serilmişti. Temsilciler üstünde mürekkep hokkası koymak için delikler olan okul sıralarında oturacaklardı. Mustafa Kemal'e ayrı bir masa verilmiş, arkasındaki duvara da üzerinde **"Padişahım çok yaşa"** yazılı bir halı asılmıştı. Ancak o, bu halıyı, havı dökülmüş koltuğa örterek üzerine oturmayı uygun bulmuştu. [115]

Kongre üyeleri en çok fasulye, pilavdan oluşan okul yemeği ile karınlarını doyuruyorlar [116] ve şehirdeki evlerde misafir kalıyorlardı. Akşamları kahvede domino oynayarak, ya da Kızılırmak üzerindeki bir köprüye doğru gezmeye çıkarak vakit geçiriyorlardı. [117]

---

114 Mahmut Goloğlu; **Sivas Kongresi**, Ankara, 1969, s. 227-229. Abdürrauf Efendi'nin torunu Dr. Tahir Tunçalp kendi evlerinde bulunan iki koltuk, iki sandalye ve iki kanepenin, Mustafa Kemal'in kullandığı eşyalar olduğunu söyleyerek; **"Mustafa Kemal'in kaldığı oda bugün müze haline getirilmek ve aynı o günkü eşyaları ile muafaza edilmek isteniyor, fakat hakiki eşyalar burada duruyor. Kimse bizden bu eşyaları istemedi. Vermek için bazı teşebbüslerde bulunmak istediğimiz zamanda yeteri kadar ilgi görmedik"** demektedir.

115 Kinross; **a.g.e.**, s. 292.

116 **"... Binaya girdiğim zaman ilk gözüme ilişen bir manzara beni çok mütehassis etti. Uzun bir tahta masa üzerine örtülmüş adi basmadan sofra örtüsü ile basit sandalyelerden ibaret olan yemek salonunun kapısının önünde bir mektep karatahtası konmuştu. Karatahtanın üzerinde yazılmış yemek listesinde kuru fasulye, pilav, üzüm hoşafı ibaresi vardı. Milli karargahta o günkü akşam yemeğinin bundan ibaret olduğu anlaşılıyordu..."** Kılıç Ali, **A.g.e.**, s. 10. **"Kongrenin ilk günlerinde delegelerin yemeğini belediye sağladı. Aslında kongrenin bütün yükü belediyenin sırtındaydı. Herşeyle o ilgileniyordu. Yemek işinin bu şekilde çözümü masraflı olduğundan yemekler ilk birkaç günden sonra Sultani'nin alt katındaki mutfakta pişirilmeye başlandı. Aşçı Osman Efendi çok iyi bir ustaydı. Çok nefis yemekler pişiriyordu. Delegelere hergün iki öğün yemek verilirdi. Üç tabaktan az olmazdı yemekler. Çorbadan sonra tas kebabı, pilav ve köfte en çok yapılan yemeklerdi. Kurufasulye de sık yapılıyordu. Osman Efendi, Mustafa Kemal'in en sevdiği yemek olduğunu söylerdi. Yemeklerin giderleri de Sivas'ın zenginlerince karşılanıyordu. Aklımda kaldığına göre yardım edenler şunlardı: Bitlisli Şevket, Karslı Şevki, Darendeli Osman, Hastaların Hilmi Efendiler. Başka bağışta bulunan, giderlere yardım edenler de oluyordu."** Günay; **a.g.e.**, s. 6.

117 Kinsros; **a.g.e.**, s. 293.

Levent Şahverdi Arşivi

O zaman Merkez Jandarma Karakol Komutanı bulunan Yüzbaşı İbrahim bir olayı şu şekilde anlatmaktadır: " **... Bir akşam eratla talimden dönüyordum. Jandarma dairesine döneceğim yerde dört beş kişiden ibaret bir kalabalığın Kabakyazısı'na doğru gelmekte olduğunu gördüm. Yanımızdan geçtiler. İçlerinden birisi ayrılarak,**

Niçin selam vermedin? Mustafa Kemal Paşa idi, dedi.

Bölüğü çevireyim, selamlıyayım mı? dedim.

Hayır, hayır dedi.

Gerçi Sivas'a kadar tertibat almış, kongre binasına kadar emniyet altında gelmesini temin etmiştim amma, kendisini görememiştim..." [118]

Bazı geceler çok eğlenceli geçiyordu. Bilhassa Anadolu, İstanbul ile münasebetlerini kestikten sonra İsmail Fazıl Paşa kabine listesi tanzim ediyor, Ahmet Rüstem Bey Fransızca yazdığı tarihten parçalar okuyor ve Kara Vasıf Amerika'dan gelecek milyonlarca dolar ve memlekette yapılacak geniş dahili ıslahat politikasının derin ve samimi hayali içinde yüzüyordu. [119]

Mustafa Kemal Paşa, bazı akşamları Rauf Bey yanında olduğu halde Yıldızçeşme'ye kadar yaya olarak halk arasında gezerdi. [120] Sivaslılar burada onlarla konuşup, kongreden haberler sorarlardı. Rauf Bey'e yaklaşıp görüşmek kolaydı. Ancak Mustafa Kemal Paşa uzak duruyordu. [121] Paşa'nın en çok girip çıktığı yerlerin başında tel-grafhane geliyordu. Eski bir posta memuru olan Rıfat Akman anılarında o günleri şöyle anlatmaktadır:

"**... Bizim tahta sandalyeler üzerinde oturmayı çok severdi. Maiyetindeki arkadaşlarıyla şeref verir, saatlerce kalırdı. Kongre devamınca Posta-Telgraf idaremiz bir posta kurmuş, yeni bir telgraf makinesi emirlerine vererek, yevmiye bir memur geceli, gündüzlü nöbetle**

118 Aşkun; **a.g.e.**, s. 124.
119 Necip Ali Küçüka; **Atatürk'e Dair Bazı Hatıralar**, Ulus, 10.11.1939, s. 13.
120 Aşkun; **a.g.e.**, s. 122.
121 Kinross; **a.g.e.**, s. 293.

Levent Şahverdi Arşivi

hizmet ifa etmiştir. Bu vazifeyi yapan arkadaşlar arasında telgrafçı Şevki, Vecihi Dündar, Dursun Özaltuğ daha hatırıma gelmeyen arkadaşlar..." [122]

Sivas'ta kaldığı sürece daima çalışma halinde bulunan Paşa'ya Derviş (Devirmiş) (Sivas Lisesi Dahiliye Şefi) hizmet etmiştir.[123] O'na hizmet edenlerden birisi de Talat Bey'dir. Talat Bey babası ile arasında geçen bir olayı daha sonraki yıllarda şöyle anlatmaktadır:

"... Oğlum etme, eyleme bırak, evine gel. Bugün, yarın şehir basılacak ve buradakiler yakalanacak deniyor. Mustafa Kemal her şeyi göze almış. Sen kendini ve aileni düşün.

Babam sözünü tutmam için birkaç defa gelip beni tazyike devam etti. Atatürk bu vaziyeti sezmiş olacak ki, birgün beni çağırdı ve sık sık yanıma gelenin kim olduğunu sordu.

Babam efendim, dedim.

Peki dedi.

Biraz sonra beni tekrar çağırmıştı. Elini omuzuma koyarak:

Hizmetinden memnunum. Fakat, baba hakkı büyüktür. Git babana söyle ki, vatan elden giderse, evladın ne hükmü kalır? "[124]

Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin ihtiyaçlarının gerektirdiği masrafların ve beslenme giderlerinin karşılanmasında oldukça sıkıntı çekildiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın yanında asker olarak bulunanlar Erzurum'da olduğu gibi kolordu kadrosuna misafir kaydedilmemişlerdir. Bu duruma, Anadolu bütünleşme hareketinin doğrudan doğruya halka dayandırılması isteğinin yol açtığını

122 Aşkun; **a.g.e.**, s. 122-124.

123 İbrahim Özkan; "Atatürk'ün Şehrimizde Geçen Günlerinden Hatıralar", **Sivas Postası**, 12 Son Kanun 1942.

124 Muhlis Günay; "Sivas Kongresi'nin Son Tanığı Atatürk'ü Anlatıyor: Mustafa Kemal'in Yüreğinde Korkunun Yeri Yoktu (Talat TALAY)", **Yıllar Boyu Tarih Dergisi**, C. X, Sayı: 6 (Haziran 1983), s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

sanmaktayız. Kolordu kadrosuna misafir kaydolunmaması, geçim ve beslenme meselelerinin önemli bir sorun ortaya çıkarmasına neden olmuştu. O sıralarda İstanbul Hükümeti'nce görevinden uzaklaştırılan Kaymakam Nizamettin (Atakar) Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya katılmış ve beraberindekilerin iaşe işleri ile meşgul olmuştu. Nizamettin Bey'in anılarından alınan şu bölümler, çekilen mali güçlükler konusunda açık fikir vermektedir.

"Bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya çarşıda, kasaba, bakkala borçlandığımız ve para kalmadığını söyledim.

Bunları Rauf yanımdayken tekrar aç dedi. Rauf Bey'le otururken vaziyeti anlattım. Paşa:

Ben şimdiye kadar olanı, 700-800 liramı verdim. Başka param yok, dedi.

Rauf Bey 100 altın verdi.

Bu paralarla, yirmi kişiyi bulan Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti ile kongre azalarının iaşesini temin ediyorduk. Mustafa Kemal Paşa herkesten hissesine düşen masrafı almak teklifini kabul etmiyordu.

Kimden ne isteyeceksin? Yanımdakilerin bazısı Mülâzım (Teğmen). Maaşının bir kısmını zaten ayrılırken İstanbul'da ailesine bırakmış. Bir de burada masraf. Buna dayanabilir mi? Nasıl olur?

Ne var ki para sıkıntısı, Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin Sivas'ta bulunduğu üç ayı aşkın bir süre devam etmiştir. [125]

Amasya Genelgesi ile ortaya konan ilkeler Erzurum ve Sivas Kongreleri ile somut şeklini almıştı. **"Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"** temel prensibi çerçevesinde yapılan Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Anadolu halkı önderini anlamış ve Milli Mücadele'ye olan inancı daha da artmıştı. Anadolu da tüm bunlar olur ve

125 Alptekin Müderrisoğlu; **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, İstanbul, 1981, s. 160-161.

Levent Şahverdi Arşivi

halkın inancı her geçen gün artarken, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunanlılar da boş durmamış ilerleyerek baskılarını artırmışlardı. Yani yapılacak mücadelenin ağırlığını batı cephesi oluşturacaktı. Diğer yandan Osmanlı Mebuslar Meclisi İstanbul'da toplanacaktı. Bu yüzden de Sivas uzak kalıyordu. Bir de bunlara Sivas'ın o günkü ulaşım, haberleşme olanakları yönünden yetersiz kalması eklenince, başka bir merkez arama ihtiyacı doğmuştu. Mustafa Kemal Paşa en uygun yer olarak Ankara'yı görüyordu. Bu konu komutanlar toplantısında da tartışılmış ve Ankara kabul edilmişti.[126] Bu fikir ilk söz konusu olduğu sıralarda Kazım Karabekir Paşa'da 3 Ekim 1919'da Erzurum'dan gönderdiği telgrafta:

"... **Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Garb'a geçmemesi mütalaasında bulunduğumu arz eylerim...**" [127] diyordu. Daha sonra Sivas'a gelen Kazım Karabekir'le yapılan görüşmelerden sonra kendisi bu fikrinde ve kanaatinde isabet olmadığını görerek bundan vazgeçmişti.

Nihayet Aralık ayı ortalarına doğru gitme vakti yaklaşmıştı. Fakat tüm Milli Mücadele boyunca devam edecek olan mali sorun yine gündemdeydi. Sivas'taki Osmanlı Bankası Direktörü Mösyö Oskar Şmit'den Mazhar Müfit (Kansu) aracılığı ile gerekli para alınma yoluna gidildi. Mazhar Müfit'in arkadaşı olan Oskar Şmit "**Türklerin büyük bir millet olduğuna kalben inanmışımdır. Bu defa gittiğiniz mücadelede de muvaffak olacağınıza eminim**" deyip duruyor ve "**benim elimden de bir hizmet gelirse ifasına hazırım, icap ederse memuriyetimi bile terkederim**"[128] şeklinde bir cesaret gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, paranın, Heyet-i Temsiliye adına değilde Mazhar Müfit'in kendi şahsına alınması ve ödemenin birlikte yapılması şartıyla kabul etti. Bu suretle para meselesi halledilmişti. Fakat arabaların hazırlanması konusu ise henüz çözümlenememişti. Benzin yoktu, lastik yoktu. Mustafa Kemal Paşa bunları düşündükçe;

"**Yahu dedi, bunca mühim meseleler, isyanlar, şunlar bunlarla uğraştık, kararlar verdik, emin olunuz bu kadar sıkıldığım olmadı. An-**

126 **Nutuk**, C. I, s. 406-408.

127 Karabekir; **a.g.e.**, s. 147.

128 Mazhar Müfit Kansu; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. II, Ankara, 1988 (3. Baskı), s. 481.

Levent Şahverdi Arşivi

kara'ya gideceğiz; köhne, körükleri parça parça, bu kışta, karda binilmesi gayri caiz otomobillere razı oluyoruz, fakat benzin, lastik, para bulamıyoruz. Fakat elbette bunlara da çare bulacağız..." [129]

Nihayet bunlardan para sorunu, Ankara'ya hareket gününün sabahı bankadan Yüzbaşı Bedri'nin kefil olması ile bir senet karşılığında alınan bin lira ile giderilmişti. Benzin ve lastik sorunu ise Amerikan Mektebi'nden temin edilmişti. Milli Mücadele'nin amacına ve başarılacağına inanan müdire istenen iki çift iç lastik ile iki çift dış lastik ve altı teneke benzini para almadan vermişti. [130]

Ankara'ya hareket tarihi kararlaştırılmıştı. 18 Kanun-i Evvel (Aralık) 1919 perşembe günü yola çıkılacaktı. Herkes, Paşa ve arkadaşlarının Sivas'ın üç saat dışına kadar uğurlanması için hazırlıklar yapıyordu. 18 Aralık 1919 günü sabah saat dokuzda, karargah olan mektebin önünde binlerce halk toplanmıştı. Halkın çoğunluğu at ile, araba ile şehrin dışına kadar uğurlamışlardı. Sivas, adeta yas içinde idi. O büyü kahramanı kolları arasından bırakmak istemiyordu. Geçici olarak Ankara'ya gittiklerini, Ankara'nın İstanbul'a ve İzmir cephesine yakınlığından seçildiğini, içi ve dış düşmanların kökünü kazıdıktan sonra, yine Sivas'a döneceklerini vaad ediyorlardı. Bu söz, ayrılık acısını biraz olsun azaltıyordu. [131]

Soğuk ve karlı bir kış günü; "**Umumi vaziyeti idare ve sevk sorumluluğunu yüklenenler en mühim hedefe ve en yakın tehlikeye mümkün olduğu kadar yakın bulunur**"[132] kaidesi uyarınca Sivas'tan Ankara'ya doğru hareket edildi. Üç otomobilden oluşan kafilenin en önündeki otomobilde Hüsrev Bey, Mazhar Müfit, Yüzbaşı Bedri ve Hakkı Behiç Beyler. Arkadaki otomobilde Mustafa Kemal Paşa, onun arkasında ise diğer zevatın otomobilleri yer alıyordu. [133] Son kafile Sivaslıların çoşkun uğurlamaları, dostluk, sevgi, heyecan ve bağlılık, destek gösterileri, yahut da pek çeşitli duyguları arasında yola koyuldu. Sivas ve Sivas günleri artık arkada kalmıştı. O günler ki, Mustafa Kemal Paşa'nın ya hiç unutamadığı, ya da pek hatırlamak istemediği günlerdir. [134]

129 Kansu; **a.g.e.**, C. II, s. 483.
130 Kansu; **a.g.e.**, C. II, s. 487.
131 Aşkun; **a.g.e.**, s. 175.
132 **Sivas'tan Ankara'ya**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1983, s. 32.
133 Kansu; **a.g.e.**, C. II, s. 487.
134 Şevket Süreyya Aydemir; **Tek Adam**, 2. Cilt, İstanbul, 1981, s. 140.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan ayrıldıktan sonra:

"Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne (18.XI.1919)

Şehir Kışla'dan

Sivas mıntıkasını geçerken heyet-i muhtereminize selam ve ihtiramlarımızı takdim eder vatanın halâsı, milletin necatı uğrunda mücahede-i mukaddeslerinde temennii muvaffakiyat eyleriz,"[135] diyordu.

18 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler Kayseri, Mucur, Kırşehir üzerinden 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldiler. Artık Milli Mücadele'nin kalbi Sivas'tan sonra Ankara'da atacaktı. [136]

135 **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 1917-1938**, Ankara, 1964, s. 138; **İrade-i Milliye**, 29 Kanun-u Evvel 1335.

136 İrade-i Milliye Gazetesi'nin 22 Kanun-u Evvel 1335 tarihli nüshasında **"Heyet-i Temsiliye Şehrimizden Giderken"** başlığı ile Sivaslıların üzüntüleri dile getirilirken yeni muhitlerinde muvaffakıyetler temenni ediliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

DÖRDÜNCÜ GELİŞ (27-28 Eylül 1924)

Lozan'da barış sağlanmış, cumhuriyet kurulmuştur. Ne var ki, Atatürk'ün savaşı bitmemiş, yeniden başlamıştır. Hem de daha bir çoşkuyla, daha bir yoğunlukla. O'nun savaşı, daha doğrusu savaşları, ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasal niteliktedir. Kurtuluş Savaşı'nın gölgelenmemesi, bu savaşların kazanılmasına bağlıdır. Çünkü, o savaşta kazanılan utkunun büyüklüğü, bu savaşlarda belgelenecektir.

Gazi, 1924 yılının sonbahar aylarında Anadolu'da uzun bir gezi yaptı. İç Anadolu'nun durgun yaşamında çoşkun, içe işleyen bir hava yaratan gezi, her yönü ile ilginç aşamalardan geçti.[137] 29 Ağustos'da Ankara'dan başlayan yolculuk, Dumlupınar, Bursa, Mudanya, Trabzon, Rize, Giresun ve Samsun'a uzadı. Fakat Erzurum yöresindeki deprem dolayısıyla gezi programını değiştirerek, Amasya, Sivas, Erzincan üzerinden hareketle felaketzadeleri teselliye koştu.

27 Eylül 1924 sabahı yanında eşi Latife Hanım [138], milletvekili arkadaşlarından Salih (Bozok), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Rauf (Benli), Kılıç Ali, yaverleri ve bazı kişiler olduğu halde Tokat'tan hareketle saat 16.30'da Sivas'a vardı.[139] III. Ordu Müfettişi Cevat Paşa, Vali Faik Bey, Tümen Komutanı, Müftü, Belediye Başkanı, il sınırları olan Çamlıbel tepesinde Gazi'yi karşıladılar. Milletvekilleri, memurlar, okullar, askeri birlikler, onbinlerce halk, kent dışında, Gazhane denen yerde toplanmış Paşa'nın gelmesini bekliyorlardı. Gazi buraya geldiğinde toplar atıldı, kurbanlar kesildi, olağanüstü çoşkulu bir karşılama yapıldı. Buradan Belediye'ye kadar Gazi ile Latife Hanım'ın arabalarının atları, halk tarafından çözüldü. Halk, arabayı Belediye'ye kadar çekerek götürdü.[140] Belediye'de

137 **Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri** (Çeviren: Nuri Onat), İstanbul, 1984, s. 5-7.

138 Yapılan bu yurt gezisinin bir özelliği de, gezi sırasında Latife Hanımın da bulunması, bütün yol ve tören yorgunluklarına karşın, Gazi ile birlikte olmasıdır. Latife Hanımın bu gezide bulunuşu, Türk kadınlığında önemli bir gelişme aşaması niteliğindedir. Çeşitli yerlerdeki törenler sırasında Latife Hanımında bulunması, Gazi'nin çevresini bir sevgi çemberi gibi kuşatan kalabalıklara kadınlarında katılmasını sağlamıştır.

139 Mehmet Önder; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, 1975, s 323.

140 **.... Sonbahar Gezileri**, s. 116-117. Bu olayı Sami Akdeniz, olaya tanık olan ağabeyi Orhan'dan şu şekilde dinlemiştir: **"... Akşama doğru bir otomobil kafilesi Gazhane semtine geldiği zaman heyecan ve gösteri doruğa ermişti. Halk "Yaşa Varol!..." sesleriyle büyük liderini alkışlıyordu. Otomobil durdu, elinde bastonu ve yanında Latife Hanım'la otomobilden indiler. Çevresinde bulunanları selamladıktan sonra hazırlanan bir at arabasına binmişlerdi. Kentin**

Levent Şahverdi Arşivi

bir süre dinlenen Gazi ve beraberindekiler, kalmaları için hazırlanan Sivas Kongresi'nin yapıldığı lise binasına gittiler.

Burada memurların, derneklerin, ileri gelenlerin ve halkın ziyaretlerini kabul ettiler. Gece, bütün Sivas gençleri, esnaf dernekleri, okullar fener alaylarıyla saatlerce lise çevresinde dolandılar. Gazi ve eşi, kapı önüne çıkarak halkın gösterisini, gençlerin ulusal oyunlarını seyrettiler. Erkek Öğretmen Okulu Müdürü Mahmut Bey şu konuşmayı yaptı:

" Bir ulus için belirlenen mutlulukların en yücesini bağışladığınızdan, sizi bütün içtenliği ile alkışlayan şu topluluk adına şükran sunmama müsaade buyurunuz. Tarih, büyük ve güçlü düşmanlarla çarpıştıktan sonra zafer kazanmaktan daha büyük bir mutluluk yazmamıştır.

Fakat, bir ulus için zafer, özgürlük ve bağımsızlık kazandıran bir başkanı kendi aralarında görmekten daha üstün sevinç de yoktur. Geçmişimizin her aşamasında ulus ve hükümet arasında gizli bir engel ve aşılması olanaksız bir tepe vardı. Bu engeli siz kırdınız, siz yıktınız.

Bugün yüce ulusumuzun kendisiyle büyüklerini kucak kucağa görmekle, şimdiye kadar kendisinden esirgenen en büyük bir hak ve en büyük bir mutluluğa ermiş bulunuyor. Sizi bütün varlığı ile kutsayan ulusumuz kazandığınız egemenliğe layık olduğu kadar gösterdiğiniz yollarda ilerlemek güç ve yeteneğine sahiptir. Yılların ve olayların yıkıp kavurduğu bu serüven diyarlarının, zaman zaman onurlandırdığınızda daha yüksek bir yurtseverlik ve bu halka karşı bun-

---

güçlü ve aydın gençliği, atları çözerek arabayı kendileri çekmek istemişlerdi. Güler yüzle arabaya binen Atatürk bu durumu görünce önce kaşlarını çatmış ve sert bir tavırla seslenmişti:

- Efendiler, Türkler tarih boyunca köle olmamışlardır. Onun için araba çekmezler. Bırakın arabayı hayvanlar çeksin!... Atatürk, Başöğretmen (Derleyen: Muhterem Erenli), İstanbul, 1981, s. 211-212.

"Paşa arabasından indikten sonra bir faytona buyur edildi. Yol boyunca halılar döşenmişti Taşlı Sokağa. Paşa'nın bindiği faytonun atları yoktu. Sivaslılar büyük kurtarıcıyı kendileri taşımak istiyorlardı. Bu nedenle faytona atları koşmamışlardı. Karşılayıcıların bir bölümü koşumlara yapıştılar, arabayı kent merkezine doğru yürütmeye başladılar. Arabaya koşulanlar arasında Şekeroğlu İsmail Bey, Hacı Aptizade Rıza Bey, Abdülkadir Sarısözen, Hikmet Işık, Kürt Aziz Bey vardı... Mustafa Kemal Paşa'nın bindiği faytonu vilayet önüne kadar taşıdılar." Muhlis Günay; Atatürk'ün Boyacısı (Mehmet Temizer), Yıllar Boyu Tarih Dergisi, C. IX, Sayı: 5 (Eylül 1982), s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

dan daha yüksek bir ilgi ve sevgi düşünülemez.

Devrim ve bağımsızlığımızın ilk kurulduğu dönemlerde tarihsel bir ün kazanan Sivas, bu ikinci uğurlu gelişinizin verdiği yüce anıyı sonsuza dek unutmayacaktır. Sizi, Türklük adına selamlarım, büyük Gazi." [141]

Gazi, bu konuşmayı cevaplandırarak, gençlere teşekkür etti. Sivas'ın Türk Milli Mücadele tarihindeki önemini belirterek Sivas'lıların mücadele yıllarındaki çalışmalarını övdü.[142] Sivaslılar kendilerini çok seven bu kentte birkaç gün dinlenmelerini dilediler. Gazi, bir an önce Erzurum'a yetişmek istediğini söyleyerek, dönüşte birkaç gün kalma sözü verdiler. Geceyi Sivas'ta geçiren Gazi ve beraberindekiler 28 Eylül 1924'de Erzincan'a hareket ettiler. [143]

141 ... **Sonbahar Gezileri**, s. 117-118.
142 Önder; **a.g.e.**, s. 323-324.
143 ... **Sonbahar Gezileri**, s. 117-118.

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ GELİŞ (12 - 13 Ekim 1924)

28 Eylül 1924'de Sivas'tan ayrılıp Doğu illerinde meydana gelen deprem felaketzedelerinin yaralarını saran Gazi ve beraberindekiler Erzincan, Erzurum, Sarıkamış ve Kars'a kadar gittikten sonra Trabzon'dan deniz yolu ile dönülmesi düşünülürken, karadan, Sivas yolu ile Ankara'ya dönme yeğlendi.

Gazi, 12 Ekim 1924'de Karahisar Belediyesi'ni, Türk Ocağını, Hükümet dairelerini ziyaret ettikten sonra Sivas'a hareket etti. Tören yapılmaması için çeşitli uyarlamalara karşın, bütün halk tarafından yükseltilen **"yaşa"** dilekleriyle yola koyuldular.

Suşehri'de, Zara'da, Hafik'de (Koçhisar) halk, büyük gösteriyle Gazi'yi selamladı. Gazi, yolda göçmenlerin durumlarıyla yakından ilgilendi. Göçmenlerle konuşarak bilgi aldı. Meclis'in toplantıya çağrılması [144] hakkında ki duyuruya Başbakanlıktan alınan yanıt üzerine Gazi, Suşehri'den çektiği telle Büyük Millet Meclisi'ni toplantıya çağırdı.

"Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na ve Başbakanlığa

1. Görülen lüzum üzerine Anayasa'nın 19'ncu maddesi gereğince Büyük Millet Meclisi'ni hemen toplantıya çağırırım.

2. Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na ve Başbakanlığa 12 Ekim 1924 öğle sonrasında Suşehri'nden yazılmıştır. Hükümetçe gerekli bildirimde bulunulması rica olunur."

Akşam saat sekizde Sivas'a varan Gazi, Türk Ocağı'nda konuk kalmış ve halk tarafından şiddetle alkışlanmıştır. [145] Cumhuriyet döneminin üzerinde önemle durduğu demiryolu çalışmaları ürünlerini vermeye başlamıştır. Sivas'a raylar döşeniyordu. Sivas'lılar bayram yapıyorlardı. Gazi, o gün Sivas'tan Başbakan İsmet Paşa'ya bir tebrik telgrafı çekerek mem-

144 9-10 Ekim 1924 tarihinde Güneydoğu sınırımız hakkında İngilizlerce verilen bir nota metninin Başbakanlıktan gelmesi üzerine, Gazi bu konudaki görüşlerini bildirerek Meclis'in toplantıya çağrılmasını istedi... **Sonbahar Gezileri**, s. 134.

145 ... **Sonbalar Gezileri**, s. 137-138.

Levent Şahverdi Arşivi

nunluğunu bildirdi. [146]

Gazi o geceyi Sivas'ta geçirdi. Burada kalmak niyetindeydi. Fakat Güneydoğu sınırımızda durumun ciddileşmesi üzerine Meclisi toplantıya çağırdığından, biran önce Ankara'ya gitmek gerekiyordu. Bu nedenle 13 Ekim 1924 sabahı Ankara'ya gitmek üzere Sivas'tan ayrıldı. [147]

146 Önder; **a.g.e.**, s. 324. **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1340.
147 **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1340.

Levent Şahverdi Arşivi

ALTINCI GELİŞ (19-20 Eylül 1928)

Harp İnkılâbı yurdu bir çığ gibi, bir baştan bir başa sardığı, ülkenin tüm imkanlarıyla bir okuma-yazma seferberliğine girdiği günlerde Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos 1928 tarihinde Tekirdağ'dan başlayarak Bursa, Çanakkale, Gelibolu, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'yi içine alan bir yurt gezisine çıkmıştır. Gazi'nin bu geziden amacı, 9 Ağustos 1928 tarihinde Sarayburnu'nda yapmış olduğu konuşmadan sonra yeni harflerin memur ve halk arasındaki öğrenilme derecesini kontrol etmek ve halkı bu konuda aydınlatmaktır.

Sivas'da çıkan Kızılırmak Gazetesi de [148] Gazi'nin bu gezisi hakkında okuyucuya sık sık haberler yayınlayıp, O'nun Sivas'a geleceğini 17 Eylül 1928 tarihli nüshasında halka müjdelerken, şehirde yapılan hazırlıklardan da söz etmektedir. Bu haberde yer alan son cümle **"Aziz Gazi Geliyor"** yeni harflerle basılmıştır. [149]

Sivas sınırı olan Çamlıbel'de Sivas Milletvekilleri ve Vali başkanlığında bir heyet tarafından karşılanan Gazi, yanında Başbakan İsmet Paşa, Sağlık Bakanı Refik Bey, Kılıç Ali ve maiyetleri oldukları halde 19 Eylül 1928 günü saat 18'de Sivas'a girmişlerdir. Gazi, şehir girişinde ise memurlar, öğ-

148 15 Ekim 1909 tarihinde yayın hayatına başlayan Kızılırmak Gazetesi'nin kurucusu Kamil Kitapçı'dır. Gazete 1909'dan 1910 yılı sonuna kadar düzenli olarak devam etmiş, neşriyatına daha sonra 1914 yılına kadar ara vermiştir. İkinci çıkışı 1914 yılıdır ve üç sene sürmüştür. Üçüncü çıkışı 1925 yılıdır. 29 Temmuz 1926 tarihine kadar ara vermeden çıkan gazete arasıra kesintiye uğrayarak 15 Haziran 1940 tarihine kadar çıkmıştır. Bu tarihte **"Sivas Postası"** adını alan gazete 2 Son Teşrin (Kasım) 1942 tarihinde tekrar Kızılırmak olarak çıkmıştır. Gazete 12 Kasım 1946 tarihine kadar yayınlanmış, yeniden çıkmak için hazırlıklar yapılmış ise **"Ülke"** Gazetesi onun yerini almıştır. Hüseyin Yıldırım; **Cumhuriyet Döneminde Sivas Şehri (1923-1950)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993, s. 423-427.

149 Paçacıoğlu; **a.g.e.**, s. 85-86. Cumhuriyetin ilanından sonra başlayan Türkiye'yi çağdaşlaştırma sürecinde yapılan inkılâp hareketleri Sivas'ta da ilgiyle takip edilmiş ve benimsenmişti. Sivas diğer inkılâplarda olduğu gibi Harf İnkılâbı'nda da öncü bir rol oynamıştır. Kızılırmak Gazetesi'nde Harf İnkılâbı'yla ilgili yazılara henüz inkılâba karar verilmediği 17 Mayıs 1928 tarihinden itibaren başlandığı görülmektedir. O tarihlerde gazetede yer alan **"Latin Harfleri Kabul Edilirse"**, başlıklı yazı Latin harfleriyle yayımlanmıştı. İstanbul gazeteleri bile basımda Latin harflerine 9 Ağustos 1928 tarihinden itibaren yer vermemeye başlamışlardı. Sözü edilen yazıda bir çok yazım hatası bulunduğu gibi, yazının bazı kısımlarında elde yeterli harf bulunmadığı için Arap harfleri kullanılmıştır. Yazıda ayrıca yazarın haftada beş saat halka latin harflerini öğretmeye hazır olduğunu bildirmesi Harf İnkılâbı'nın gerçekleşmesini ne kadar arzu ettiğini açıkça göstermektedir. Kızılırmak Gazetesi Harf İnkılâbı'yla ilgili gelişmeleri, yetkililerce bu konuda yapılan açıklamaları zamanında halka duyurarak onları bilgi sahibi yapmayı görev saymıştır. Paçacıoğlu; **a.g.e.**, s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

renciler, askerler ve binlerce halk tarafından görkemli bir tezahürat ile 21 pare top atışıyla karşılanmıştır. Kadın, erkek, çocuk, bütün caddelerde sabaha kadar fener alayları ve şenlikler yapılmıştır. [150]

Gazi, İsmet Paşa ve Refik Bey vali konağında misafir olmuşlar, Sivas Valisi tarafından şereflerine bir akşam ziyafeti verilmiştir. Geceyi Vali konağında geçirdikten sonra, 20 Eylül 1928 sabahı valilikte okuyup yazma çalışmalarını izlemiş, ilgililerden bilgi almıştır.

Hükümet Meydanı'nda toplanan Sivas halkını adeta tahta başında imtihan etmiştir: **"Gazi Hazretleri, halk arasından Abidin isminde bir kasabı tahta başına davet buyurdular. Abidin geldi, yeni harfleri henüz öğrenemediğini derin bir utanç duyarak arz etti. Gazi Hazretleri kasap Abidin'e on dakika zarfında sedalı harfleri öğrettiler, ismini yazdırdılar.** [151] **Abidin her harfi öğrendikçe Hükümet Meydanı alkışla çınlıyordu. Abidin ismini yazdığı zaman, meydan müthiş bir alkışla çınladı. Yaşa, varol, büyük Gazi! sesleri ufku sarsıyordu."** [152] **Tahrirat Müdürü Basri Bey, Gazi Hazretleri'nin şu cümlelerini yazdı:**

"Memnuniyetle görülüyor ki, muhterem Sivas halkı harflerle okuma ve yazmayı az zamanda kolayca öğreneceklerdir."

Bunu müteakip İsmet Paşa'ya saygı göstererek; **"Öğrenmişler Paşa"** buyurdular ve **"teşekkür ederim Allahaısmarladık"** hitabıyla halka veda ettikleri anda her taraftan yükselen alkışlar ve yaşa sesleri halkın gönlünden kopan sevgi hislerini gösteriyordu. [153]

Sivas Kongresi'nin yapıldığı lise binası ve kongre salonu, müze olarak düzenlenmişti. [154] Liseye giderek bu salonu da gören Gazi, ayrılırken müze

150 **Cumhuriyet**, 20-21 Eylül 1928. **Milliyet**; 20-21 Eylül 1928.

151Atatürk'ün tahta başındaki resmi bu anda çekilmiştir. Sami N. Özerdim; **Yazı Devriminin Öyküsü**, Ankara, 1978, s. 31. M. Şakir Ülkütaşır; **Atatürk ve Harf Devrimi**, 2. Baskı, Ankara, 1981, s. 116-120.

152 **Cumhuriyet**; 21 Eylül 1928.

153 Paçacıoğlu; **a.g.e.**, s. 100-103.

154 **"Maarif Bakanı Necati Bey, şehrimize geldikleri zaman Türk'ün büyük halaskarı Gazi Paşa Hazretleri'nin Sivas Kongresi'ni yaptığı tarihi salonda, Gazi'nin o zaman kaldıkları odanın bir müze halinde muhafaza edilmesini emretmişlerdi. Aynı zamanda Maarif Bakanı, müze müdürünü de bu konuda incelemede bulunmak üzere Sivas'a davet etmişlerdir. Sivas'a gelen müze müdürü de salon ve oda hakkında incelemede bulunmuş ve bir rapor hazırlamışdır. Rapor, Ba-**

Levent Şahverdi Arşivi

defterine:

"20 Eylül 1928. İlk kongremizin toplandığı salonu görmekten çok mütehassis oldum.

Gazi Mustafa Kemal,"

cümlesini yazmıştır. Gazi o gün öğleye doğru beraberindekilerle Kayseri'ye hareket etmiştir.

kanlıkça incelendikten sonra istiklal ve inkılâb amadelerinin ilk temellerinin atıldığı bu salon şerefiyle mütenasip bir şekilde muhafaza olunacaktır. Haber aldığımıza göre kongre salonu o zaman ki şekle getirilecek, verilen kararların suretleri bir tarihçe halinde tesbit olunacak ve kongre azalarının fotoğrafları salona asılacaktır. Gazi Hazretleri'nin kaldıkları oda da, eşyası da aynı vaziyette korunacaktır... Bütün bunların iki aya kadar ikmal edileceği tahmin edilmektedir..." Kızılırmak, 7 Temmuz 1928.

Levent Şahverdi Arşivi

YEDİNCİ GELİŞ (20 - 21 Kasım 1930)

17 Kasım 1930 tarihli gazeteler Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın aynı gün Ankara'dan hareketle Kayseri, Sivas (hava uygun olursa Erzurum), Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon, İstanbul, Afyonkarahisar, Adana seyahatlarine çıkacağını yazıyordu. [155] Gazi'ye, yaveri Rusuhi, özel kalemi Hasan Rıza, M. Ekrem, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Sıhhıye Müsteşarı Hüsamettin Beyler ve Kılıç Ali, Salih, Recep, Cevat Abbas, Falih Rıfkı, Recep Zühtü, Reşit Galip, Ruşen Eşref ve Memduh Şevket Beyler de refakat etmekteydiler. [156]

17 Kasım 1930, saat 8.30'da Ankara'dan hareket eden Gazi ve beraberindekiler Kayseri'den de 19 Kasım 1930 saat 14.30'da Sivas'a hareket etmişlerdir. [157] Geceyi trende Gemerek istasyonunda geçirmişler, öğle yemeğini de trende yemişlerdir.

20 Kasım 1930 Perşembe günü saat 14'te Sivas'a gelen Gazi, merasim yapılmaması hakkındaki emirlerine rağmen kadın, erkek büyük bir halk topluluğu tarafından çoşkuyla karşılanmışlardır. Güzel havada bir müddet halk ile beraber yürüdükten sonra otomobilleri ile hükümet konağına gitmişlerdir. Cumhurbaşkanı burada, bir süre İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Milletvekili Recep Bey ile birlikte, Sivas Valisi Akif İyidoğan ile görüşmüşlerdir. Daha sonra Kolordu'yu ve Belediye'yi ziyaretten sonra, kız öğretmen okulunu ve liseyi ziyaret etmişlerdir.

Ziyaretler Perşembe tatiline rastladığı için sınıflara girerek ders dinleyememiş, öğrencilerle görüşememiştir. Kız öğretmen okulunda yatakhaneleri gezmişler ve ayrılırken kendisini selamlamak için dizilen öğrencilerden birkaçı ile ve öğrenci sayısı hakkında okul müdürü ile konuşmuşlardır. [158] Lisede Sivas Kongresi sırasında kendisine tahsis olunan ve aynı eşya ile olduğu gibi muhafaza edilen odayı ve tarihi kongre salonunu gezmişlerdir. Salonu gezerken masalardan biri yanlış bir yere konmuştu. Gazi;

155 **Cumhuriyet**; 17 Teşrin-i Sani 1930.
156 **Cumhuriyet**; 18 Teşrin-i Sani 1930.
157 **Cumhuriyet**; 20 Teşrin-i Sani 1930.
158 **Cumhuriyet**; 21 Teşrin-i Sani 1930. **Sivas**; 24 İkinci Teşrin 1930. **Atatürk ve Eğitim** (Hazırlayan: Ahmet Bekir Palazoğlu), Ankara, 1980, s. 80-81.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bu masanın yeri şurası idi, ilk nutkumu burada söyledim. Bir münakaşada reise lüzum hasıl olduğu zaman bu kürsüye çıktım," diyerek o günlere ait anılarını anlatmış, arkadaşlarının nerelerde oturduğunu göstermiştir. Bu sırada müze defterini getirmişlerdi. 1928 yılı 20 Eylül'ünde yazdığı;

"İlk kongremizin toplandığı salonu görmekten çok mütehassis oldum", cümlesinin altına;

"Bugün de aynı tahassüs, aynı kuvvetle devam ediyorum," cümlesini yazarak imza atmıştır.

Liseden öğrencilerin alkışları arasında çıkan Gazi, Cumhuriyet Halk Partisi merkezini ziyaret etmişler, burada Halk Partisi üyelerini kabul ederek yapılan inkılâplardan ve ülkenin durumu hakkında görüşlerinden bahsetmişlerdir. Sivas'ta Serbest Cumhuriyet Partisi teşekkül etmemiş olduğundan kabul ettiği kişiler arasında muhalefeti temsil eden kimse yoktu.

Reisicumhur Gazi Hazretleri Cumhuriyet Halk Partisi'nden sonra kendisini görmek için bekleyen binlerce halkın alkışları arasında yürüyerek Vali konağına gitmişler ve yolda halkın bazıları ile konuşmuşlardır. Geceyi Vali konağında geçiren ve burada çeşitli heyetleri kabul eden Gazi, [159] 21 Kasım 1930 günü saat 10.15'te Tokat'a hareket etmiştir. [160]

159 **Cumhuriyet**; 21 Teşrin-i Sani 1930. Sivas; 24 İkinci Teşrin 1930. Ahmet Hamdi Başar; **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, 1981, s. 29. **"... Sivas'ta Hükümet Konağı'nda verilen akşam yemeğinde kalabalık bir davetli huzurunda... Sivas'ın ne kadar kalbur üstü insanı varsa hepsi de orada idi."**

160 Önder; **a.g.e.**, s. 325.

Levent Şahverdi Arşivi

SEKİZİNCİ GELİŞ (13 Kasım 1937)

Atatürk yanında Başbakan Celal Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, Pilot Sabiha Gökçen, Milletvekillerinden Ali Kılıç, Recep Peker, Salih Bozok, Cevat Abbas Gürer, Dr Ömer İrdelp, Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak, Başyaver Celal Üner, Muhafız Komutanı İsmail Hakkı Tekçe ve başkaları da olduğu halde 12 Kasım 1937'de özel bir trenle Doğu illerinde bir inceleme yapmak üzere Ankara'dan ayrılmışlardır. [161]

13 Kasım 1937 günü saat 9.40'da Sivas'a gelen Atatürk ve beraberindekiler istasyonda Sivas Valisi Nazmi Toker, komutan ve daha önce özel trenle [162] Sivas'a gelmiş olan davetli milletvekilleri, hükümet ileri gelenleri, bando, askeri kıta, öğrenciler, izciler, resmi, özel teşkilat başkanları ve kalabalık bir halk tarafından karşılanmışlardır.

Atatürk istasyonda karşılayıcıların ellerini sıkmışlar, kendilerini selamlıyan tazim kıtasının önünden yürüyerek geçmişler, asker, öğrenciler ve istasyonu dolduran halka iltifat etmişlerdir. Buradan doğruca Cumhuriyet Halk Partisi'ne gelmişler, bütün güzergahta yollara dökülen halkın çılgınca tezahüratıyla karşılanmışlardır. [163]

Atatürk, partiden sonra lise müdürü, matematik öğretmeni Ömer Beygo ve başyardımcısı felsefe öğretmeni Faik Dranaz ve öteki ilgililerle birlikte doğrudan Sivas Kongresi'nin yapıldığı liseye gitmişlerdir. Lisede dersaneleri gezmişler, öğrencilere sorular sormuşlardır. Lisenin 9-A sınıfında geometri dersine girdiler. Bu derste bir kız öğrenciyi tahtaya kaldırdılar. Öğrenciler tahtada çizdiği koşut iki çizginin, başka iki koşut çizgiyle kesişmesinden oluşan açıların Arapça adlarını söylemekte zorluk çekiyor ve yanlışlıklar yapıyordu. Bu durumdan etkilenen Atatürk tepkisini:

"Bu anlaşılmaz Arapça terimlerle, öğrencilere bilgi verilemez.

161 **Ulus**, 14 Kasım 1937. **Ayın Tarihi,** Sayı: 48 (1-30 Son Teşrin 1937), Ankara, 1937, s. 6. **Cumhuriyet**; 13 İkinci Teşrin 1937.

162 **"Sivas-Divrik hattının işletmeye açılma ve Diyarbakır-Cizre hattının temel atma törenlerinde bulunacak olanları hâmil hususi tren bugün saat 16'da Ankara'dan Sivas'a hareket etmiştir. Trende mebuslar, Nafia Vekaleti, siyasi ve idare müsteşarı, Devlet Demiryolları İşletme Umum Müdürü ve Matbuat mümessilleri bulunmaktadır." Cumhuriyet**; 13 İkinci Teşrin 1937.

163 **Cumhuriyet**, 14 İkinci Teşrin 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

Dersler Türkçe yeni terimlerle anlatılmalıdır", diyerek tebeşiri eline alıp, tahtada çizimlerle **"zaviye"**nin karşılığı olarak **"açı"**, **"dılı"**nın karşılığı olarak **"üçgen"** gibi Türkçe yeni terimler kullanarak, birtakım geometri konularını ve bu arada Pythagoras Teoremi'ni anlatmıştır.

"Koşut" olan **"muvazi"** kelimesinin yerine kullanılan **"parelel"** teriminin kökenini açıklarken Orta Asya'daki Türklerin, kağnının iki tekerleğinin bir dingile bağlı olarak duruş biçimine **"para"** adını verdiklerini anlatmıştır. Atatürk, bu derste aynı zamanda ders kitaplarının birkaç ay içinde Türkçe terimlerle yeniden yazdırılıp bütün okullara ulaştırılmasını emir buyurmuşlardır. [164]

Kongre Salonu'nu bir daha gören Atatürk;

"Burada bir milletin kurtuluşunu hazırlayan kararlar verildi", diyerek, kongre günlerinde bazı çalışmaları anlatmış, hatıraları bir kez daha tazelenmiştir. Daha sonra Sivas'ta yapılan lokomotif ve vagon atölyeleri inşaatına giderek altı aya kadar inşaatı bitecek olan Cer Atölyesi hakkında bilgi almıştır. Saat 11.10.'da coşkun sevgi gösterileri arasında toplanan halkı selamlayarak Çetinkaya'ya doğru yola çıkmıştır. [165]

---

164 Bu tarihsel olaya Sivas Lisesi öğrencisi olarak tanık olan Ömer L. Örnekol'un anısı. **Sivas Lisesi 100 Yıl, 1887-1987**, Sivas, (t.y.), (s.y.). **Atatürk ve Eğitim...**, s. 142-145. Atatürk, III. Türk Dil Kurultayı'ndan hemen sonra 1936-1937 yılı kış aylarında Dolmabahçe Sarayı'nda kendi eliyle bir geometri kitabı yazmıştır. 1937 yılında İstanbul'da Devlet Basımevi'nde basılan kitabın kapağında önemle belirtildiği gibi, Atatürk'ün bu yapıtı, "geometri" öğrenenlere, bu konuda kitap yazacaklara kılavuz olarak Kültür Bakanlığı'nca neşredilmiştir. **"Yazar adı yok, fakat yazının ruhu ve tutumu, onun, Atatürk'ten çıkmış olduğunu apaçık gösterir. 44 sayfalık kitapta "boyut, uzay, yüzey, düzey, çap, yarıçap, kesek, kesit, yay, çember, teğet, açı, açıortay, içters açı, dışters açı, taban, eğik, kırık, çekül, yatay, düşey, dikey, yöndeş, konum, üçgen, dörtgen, beşgen, köşegen, eşkenar, ikizkenar, paralelkenar, yanal, yamuk, artı, eksi, çarpı, bölü, eşit, toplam, oran, orantı, türev, alan, varsayı, gerekçe"** gibi terimler hep bu amaçla Atatürk tarafından türetilip konmuştur. **Geometri**, 2. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 1981.

165 **Cumhuriyet**; 14 İkinci Teşrin 1937. **Ulus**; 14 Kasım 1937.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Anadolu'nun kuzey-güney, doğu-batı yönlerinde uzanan ticaret yollarının kavşak noktasında yer alması nedeniyle Sivas, tarihin her döneminde önemli bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın çöküşüne paralel olarak devam eden çöküş Tanzimat'la ve kişisel gayretlerle biraz düzelir olmuşsa da Milli Mücadele öncesi her türlü etnik ve eşkiyalık hareketlerinin olduğu büyük bir kasaba görünümündedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçip Milli Mücadele'yi başlatmasından sonra her Anadolu şehri gibi Sivas da kısa sürede O'na katılmakta gecikmemiş ve bir anda kendini Milli Mücadele'nin merkezi olarak bulmuştur. Tüm kadroları ile bu hareketi destekleyen Sivas, tarihin ender kaydettiği güç şartlar altında kazanılan zaferde Atatürk'ün **"Cumhuriyetin Temelini Burada Attık"** ifadesi ile en değerli yeri almıştır.

Daha çok Sivas Kongresi ile hatırlanan bu kentte içten ve dıştan gelen bütün karşı koymalara rağmen, bir dönüm noktası başlamış ulusal ihtilal, savaş, kurtuluş, inkılâp devrini getiren hamlelerin vatan bütünlüğü adına temelleri burada atılmıştır.

Milli Mücadele sonrasında başlatılan çağdaş Türkiye'yi kurma atılımlarına Sivas da katılmış, bazılarında öncü rol oynamıştır.

Sivas'a toplam sekiz defa gelen Atatürk'ün her gelişi büyük coşku uyandırmış, Sivas halkı büyük kurtarıcısını bağrına basmaktan her zaman büyük gurur ve kıvanç duymuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİYOGRAFYA

GAZETELER

Cumhuriyet
Dünya
Gaye-i Milliye
Hakimiyet-i Milliye
İrade-i Milliye
Kızılırmak
Milliyet
Sivas
Sivas Postası
Tasvir-i Efkar
Ulus

DERGİLER

Atatürk Araştırma Dergisi
Ayın Tarihi
Belgeler
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (Sivas)
Hayat Tarih ve Edebiyat Mecmuası
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
Orman Mühendisliği Dergisi
Revak (Sivas)
Tarih Vesikaları Dergisi
Tarih ve Toplum
Toplumsal Tarih
Türk Kültürü
Vakıflar Dergisi
Yıllar Boyu Tarih Dergisi

İNCELEME ESERLER

AKGÜN, Seçil; General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu, İs-

Levent Şahverdi Arşivi

tanbul, 1981.

ALKAN, Ahmet Turan; Birinci Dünya Harbi'nde Sivas'lı Bir Zabitin Hatıra Defterinden, Revak/91, Sivas, 1991.

--------,---------; İstiklal Mahkemesi'nin Sivas Günleri ve Muhalifleri Tavsiyesi, I. Tarih ve Toplum, Sayı: 62 (Şubat 1989).

AŞKUN, Vehbi Cem; Sivas Kongresi, İstanbul, 1963 (2. Baskı).

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, C. I, İstanbul, 1980.

.....,.....; Nutuk, C. II, İstanbul, 1967.

Atatürk Başöğretmen (Derleyen: Muhterem ERENLİ), İstanbul, 1981.

Atatürk Sivas'ta, Sivas, 1982.

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Daire Başkanlığı, Ankara, 1982.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938, Ankara, 1967.

AYBARS, Ergün; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, İzmir, 1986 (2. Baskı).

BAŞAR, Ahmet Hamdi; Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, 2. Baskı, Ankara, 1981.

BAYAR, Celal; Bende Yazdım, C. 8, İstanbul, 1972.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; Heyet-i Temsiliye Kararları, Ankara, 1974.

.....,.....; Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Ankara, 1986.

BİRİNCİ, Ali; Halil Rıf'at Paşa'nın Tembihnameleri, Cumhuriyet Üni-

Levent Şahverdi Arşivi

versitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3 (1984).

.....,.....; Ahmet Turan ALKAN; Halil Rıf'at Paşa, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 7 (1986).

CAHEN, Claude; Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler (Çeviren: Yıldız MORAN), İstanbul, 1979.

CEYLAN, Oğuz; Sur ve Kaleleri İle Tarihte Sivas, Sivas, 1988.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Sonbahar Gezileri (Çeviren: Nuri ONAT), İstanbul, 1984.

ÇAĞDAŞ, Halûk; Sivas İdadisi: Geçmişten Geleceğe Uzanan Tarihi Bir Bina, Tarih ve Toplum, Sayı: 90 (Haziran 1991).

DARKOT, Besim; Sivas, İslam Ansiklopedisi, C. X.

DEMİREL, Ömer; II. Mahmut Döneminde Sivas Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri, Ankara, 1989.

DURSUNOĞLU, Cevat; Milli Mücadele'de Erzurum, Ankara, 1946.

ERDEHA, Kamil; Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler, Ankara, 1974.

ERDEŞİR-İ, AZİZ B.; Bezm u Rezm (Çeviren: Mürsel ÖZTÜRK), Ankara, 1990.

ERDMANN, Kurt; Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhurderts, Berlin, 1961.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III (Neşreden: Ahmet Cevdet), İstanbul, 1314.

Geometri, Ankara, 1981 (2. Baskı).

Levent Şahverdi Arşivi

GOLOĞLU, Mahmut; Sivas Kongresi, Ankara, 1969.

GÖDE, Kemal; Eratnalılar (1327-1381), Ankara, 1994.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; Mondros Mütarekesi'nden Sivas Kongresi'ne, I. Kitap, Ankara, 1959.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; 15 ve 16. Asırda Eyalet-i Rum, Vakıflar Dergisi VI, İstanbul, 1965.

GÜNAY, Muhlis; Sivas Kongresi'nin Son Tanığı Atatürk'ü Anlatıyor: Mustafa Kemal'in Yüreğinde Korkunun Yeri Yoktu (Talat TALAY), Yıllar Boyu Tarih Dergisi, X/6 (Haziran 1983).

Hasan Tahsin; Sivas Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası, İstanbul, 1932.

HONIGMAN, Ernst; Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı (Çeviren: Fikret IŞILTAN), İstanbul, 1970.

İbn Battuta Seyahatnamesi (Çeviren: Mehmet Şerif), İstanbul, 1333.

İĞDEMİR, Uluğ; Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara, 1967.

İNALCIK, Halil; Adaletnameler, Belgeler 3-4 (1965), Ankara, 1967.

İstiklal Harbi'nde Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara, 1960.

KALAÇ, Ahmet Hamdi; Kendi Kitabım, Ankara, 1960.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. I-II, 3. Basım, Ankara, 1988.

KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbimizin Esasları, İstanbul, 1960.

KARAL, Enver Ziya; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul, 1971.

Levent Şahverdi Arşivi

Kılıç Ali; Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, İstanbul, 1955.

KINROSS, Lord; Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu, İstanbul, 1973.

KURAT, Akdes Nimet; Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Loui Browne, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, XI / 62 (Kasım 1972).

KÜÇÜKA, Necip Ali; Atatürk'e Dair Bazı Hatıralar, Ulus Gazetesi, 10.11.1939.

LATİMER, Fredrick; Sivas Kongresi'nde Amerikalı Bir Gazeteci, Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 9 (Ekim 1965).

MOLTKE, Helmuth Von; Türkiye Mektupları (Çeviren: Hayrullah ÖRS), İstanbul, 1969.

MORDTMANN, A. D.; Anatolien Skizzen Und Reisebriefe Aus Kleinasien (Franz Babinger), Hannover, 1925.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, İstanbul, 1981.

NADİ, Yunus; Ali Galip Hadisesi, İstanbul, 1955.

ORTAYLI, İlber; Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler, Ankara, 1974.

ÖNDER, Mehmet; Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara, 1975.

ÖZÇELİK, Ayfer; Ali Fuat Cebesoy, Ankara, 1993.

ÖZERDİM, Sami N.; Yazı Devriminin Öyküsü, Ankara, 1978.

ÖZERGİN, M. Kemal; Anadolu Selçuklu Kervansarayları, Tarih Dergisi, XX (Mart 1965).

ÖZGÜÇ, Tahsin; Sivas Kale Kazısı, Ankara, 1947.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZKAN, İbrahim; Atatürk'ün Şehrimizde Geçen Günlerinden Hatıralar, Sivas Posta Gazetesi, 12 Son Kanun 1942.

ÖZTOPRAK, İzzet; Milli Mücadele'ye Tepki: Şeyh Recep Olayı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 13 (Kasım 1988), Ankara, 1988.

PAÇACIOĞLU, Burhan; Sivas Basınında Harf İnkılâbı, Sivas, 1990.

PALAZOĞLU, Ahmet Bekir (Hazırlayan); Atatürk ve Eğitim, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Ankara, 1980.

Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619 (Çeviren: Hrand D. ANDREASYON), İstanbul, 1964.

Reşit Paşa'nın Hatıraları (Yayınlayan: Cevdet R. YULARKIRAN), İstanbul, 1939.

Rauf ORBAY'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz, 4 C., 1962.

Rıdvan Nafiz - İsmail Hakkı; Sivas Şehri, Anadolu Türk Tetkikatında, İstanbul, 1928.

SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali, 3. Baskı, İstanbul, 1966.

SEVGEN, Nazmi; Anadolu Kaleleri, C. I, Ankara, 1959.

Sivas İl Yıllığı 1973, Ankara, 1973.

Sivas Lisesi 100. Yıl 1887-1987, Sivas, (t.y.).

Sivas'tan Ankara'ya, İstanbul, 1983.

SUNGU, İhsan; Sivas Kongresi Beyannamesi, Tarih Vesikaları Dergisi, I / 1, (1941).

TENGİZ, Erdoğan; Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa'nın Tembihnameleri, Orman Mühendisliği Dergisi, Sayı: 11, 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

TEVETOĞLU, Fethi; Mustafa Kemal - General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulûsi Y. Hüseyin (Pektaş), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 10 (Kasım 1987).

TEVETOĞLU, Fethi; Milli Mücadele'de Mustafa Kemal - General Harbord Görüşmesi 1-IV, Türk Kültürü, Sayı: 76, 77, 80, 81 (1969).

TUNCEL, Lütfi; Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa ve Tembihnameleri, Sivas, 1987.

.....,.....; Sivas Valisi Halil Rıf'at Paşa ve Tembihnameleri, Ankara, 1987.

TURAN, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971.

.....,.....; Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 3. Basım, 1980.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, 2. C., 2. Kısım (4 Eylül 1919 - 9 Kasım 1920), Ankara, 1965.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir; Atatürk ve Harf Devrimi, 2. Baskı, Ankara, 1981 .

VARİNLİ, Mehmet; Halil Rıf'at Paşa "Eski Sivas Valilerinden", Sivas, 1964.

YILDIRIM, Hüseyin; İstiklal Harbi'nde Sivas (19 Mayıs 1919 -23 Nisan 1920) (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1986.

.....,.....; Cumhuriyet Döneminde Sivas Şehri (1923-1950) (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1993.

.....,.....; İrade-i Milliye, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 23 (Mart 1992).

Levent Şahverdi Arşivi

.....,.....; Atatürk İnkılâpları ve Sivas, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 29 (Temmuz 1994).

.....,.....; Seyahatnamelerde ve Anılarda Sivas, Toplumsal Tarih, Sayı: 7 (Temmuz 1994).

YÜCEL, Yaşar; Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırma II, 2. Baskı, Ankara, 1991.

YİĞİT, İbrahim Süreyya; Çardak Boğazı'nda Bir Gece, Dünya Gazetesi 10 Kasım 1954, (Ulus Gazetesi 10 Kasım 1939).

ZEYBEK, Şerafettin; Amasya Mülakatı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 14 (Mart 1989).

KISALTMALAR

AAMD : Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.

A.g.e. : Adı Geçen Eser.

A.g.m. : Adı Geçen Makale.

Bkz. : Bakınız.

C. : Cilt.

C.Ü. : Cumhuriyet Üniversitesi.

E.Ü. : Ege Üniversitesi.

İ.A. : İslam Ansiklopedisi.

s. : Sayfa

s.y. : Sayfa Yok.

Levent Şahverdi Arşivi

TDK : Türk Dil Kurumu.

TTK : Türk Tarih Kurumu.

t.y. : Tarih Yok.

vd. : Ve devamı.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Kongre Üyeleri Ve İleri Gelenler İle

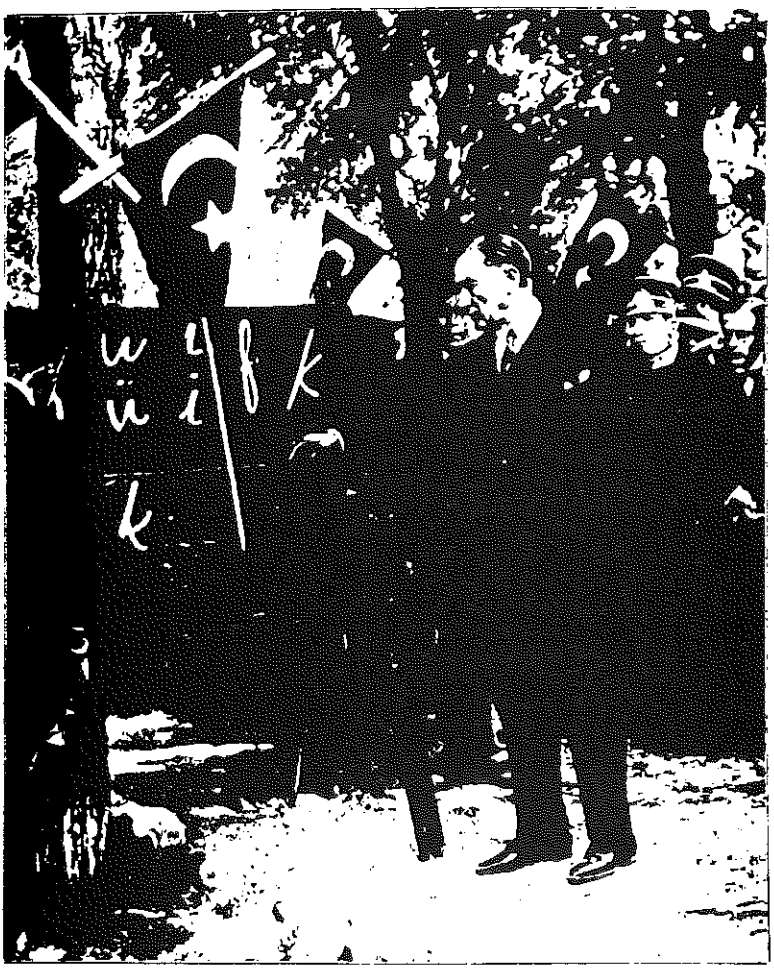
Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Sivas Kadısı Hasbi Ve Şeyh Fevzi İle

Levent Şahverdi Arşivi

L'ILLUSTRATION

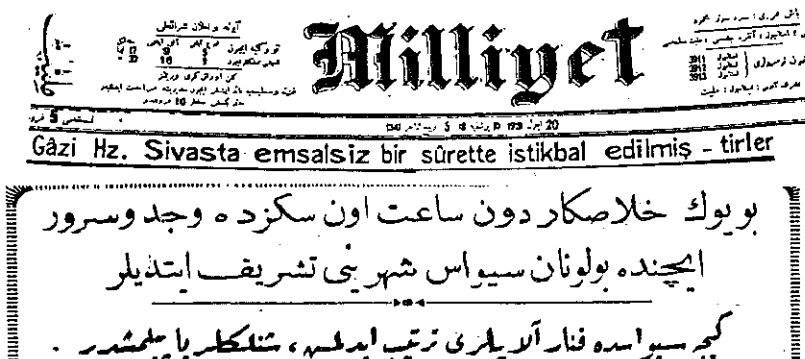

UN CHEF D'ETAT MAJEUR [illegible]

Moustapha Kemal, président de la République [illegible] président [illegible] publique de Sivas. Atatürk [illegible]

Atatürk Sivas'ta 20 Eylül 1928

Levent Şahverdi Arşivi

Milliyet

Gâzi Hz. Sivasta emsalsiz bir sûrette istikbal edilmiş - tirler

بویوك خلاصكار دون ساعت اون سكزده وجد وسرور
ایچنده بولونان سیواس شهرینی تشریف ایتدیلر

كیجه سیواسده فنار آلایلری ترتیب ایدلمه، شنلكلر یاپیلمشدر .

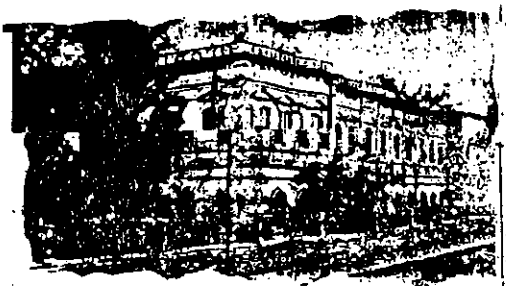
Milliyet, 20 Eylül 1928

Levent Şahverdi Arşivi

Milliyet

Gâzi Hz. Sivasta ahâliden bir çogunu imtihân etmiş ve pek ziyade memnûniyetbahs netice almiş-tir

Hiç tereddüt etmeden diyebiliriz ki, en yakın noktasından en uzak noktasına kadar bütün Anadoluda ve vatanın her parçasında yedisinden yetmişine kadar herkes yeni harflerimizi öğrenmekte-dir. Bu, muhterem Başvekilimizin dediği gibi: Cahil kalmaktan kurtulmak isteyen bir milletin kurtuluş hamlesi-dir

Gâzi Hz. Sivas'ta ahâlinin imtihânını temâşâ ettikleri binanın önünde toplanmış olan halk arasında

Sivas'a teşrîfleri

Gâzi Hz. ve Başvekil İsmet Paşa Hz. ve sıhhiye vekili Refik bey, vâli konağında misâfir bulunmuş-lardır. Sivas vâlisi tarafından Gâzi Hz. şerefine bir akşam ziyâfeti ve-rilmiştir.

Geceleyin muntazam bir fener alayı yapılmıştır...

Hükûmet konağında sabah

Gâzi Hz. saat 10 da konağa gelmişler-dir.

Gâzi Hz. Sivasta ahâlinin imtihânını temâşâ ediyorlar

Sivas, 20 (Hâlâ hususî) — Gâzi Hz. Sivasta ahâlinin pek çok bir kısmını yeni yazı ile okuyup yazdırmış ve bu sûretle halkın ne kadar kolaylıkla Avrupa yazısını öğrenebileceğini bizzat tecrübe ile göstermiştir. Bu imtihân, Sivas'ın bütün mahallelerinden seçilmiş ve her sınıftan ahâlinin bulunduğu bir kalabalık önünde yapılmıştır. Gâzi Hz. ile Başvekil İsmet Paşa Hz. ve sıhhiye vekili Refik bey, vâli konağında misâfir bulunmuş-lardır. Sivas vâlisi tarafından Gâzi Hz. şerefine bir akşam ziyâfeti ve-rilmiştir.

Geceleyin muntazam bir fener alayı yapılmıştır...

Hükûmet konağında sabah

Gâzi Hz. saat 10 da konağa gelmişler-dir.

Gâzi Hz. Sivasta ahâlinin imtihânını temâşâ ediyorlar

Sivas, 20 (Hâlâ hususî) — Gâzi Hz. Sivasta ahâlinin pek çok bir kısmını yeni yazı ile okuyup yazdırmış ve bu sûretle halkın ne kadar kolaylıkla Avrupa yazısını öğrenebileceğini bizzat tecrübe ile göstermiştir. Bu imtihân, Sivas'ın bütün mahallelerinden seçilmiş ve her sınıftan ahâlinin bulunduğu bir kalabalık önünde yapılmıştır. Gâzi Hz. ile Başvekil İsmet Paşa Hz. ve sıhhiye vekili Refikâ bey ile diğer meb'uslar ve mülkiyeciler imtihân buhusunuyor-du. Resimde mühür hazretlerin im Sivas şeh- [illegible] top atılmıştır.

Gâzi Hz. Sivasta ahâlinin imtihânını temâşâ ediyorlar

Sivas, 20 (Hâlâ hususî) — Gâzi Hz. Sivasta ahâlinin pek çok bir kısmını yeni yazı ile okuyup yazdırmış ve bu sûretle halkın ne kadar kolaylıkla Avrupa yazısını öğrenebileceğini bizzat tecrübe ile göstermiştir. Bu imtihân, Sivas'ın bütün mahallelerinden seçilmiş ve her sınıftan ahâlinin bulunduğu bir kalabalık önünde yapılmıştır. Gâzi Hz. ile Başvekil İsmet Paşa Hz. ve sıhhiye vekili Refikâ bey ile diğer meb'uslar ve mülkiyeciler imtihân buhusunuyor-du. Resimde mühür hazretlerin im Sivas şeh- [illegible] top atılmıştır.

Gâzi Hz. Sivasta ahâlinin imtihânını temâşâ ediyorlar

Sivas, 20 (Hâlâ hususî) — Gâzi Hz. Sivasta ahâlinin pek çok bir kısmını yeni yazı ile okuyup yazdırmış ve bu sûretle halkın ne kadar kolaylıkla Avrupa yazısını öğrenebileceğini bizzat tecrübe ile göstermiştir. Bu imtihân, Sivas'ın bütün mahallelerinden seçilmiş ve her sınıftan ahâlinin bulunduğu bir kalabalık önünde yapılmıştır. Gâzi Hz. ile Başvekil İsmet Paşa Hz. ve sıhhiye vekili Refikâ bey ile diğer meb'uslar ve mülkiyeciler imtihân buhusunuyor-du. Resimde mühür hazretlerin im Sivas şeh- [illegible] top atılmıştır.

Milliyet, 21 Eylül 1928

Levent Şahverdi Arşivi

Gazi Hz. dün Sivasa vasıl oldular ve büyük tezahüratla karşılandılar

Reisicumhur Hz. Liseyi, Kız M. mektebini, H. F. merkezini ziyaret ettiler. Bu sabah Tokada hareket ediyorlar

Sıvas 20 (A.A.) — Reisicumhur Hz. geceyi Gemerek istasyonunda trende geçirmiştir. Öğle yemeğini de trende yemişlerdir.

Gazi Hz. saat 14 te Sıvas'a muvasalat buyurmuşlar ve merasim yapılmaması hakkındaki emirlerine rağmen kadın, erkek büyük bir halk kütlesi tarafından selâmlanmışlardır. Güzel havada bir müddet halk ile beraber yürüdükten sonra otomobillerile hükûmet dairesini teşrif buyurdular.

Gazi lisede...

Sıvas 20 (A.A.) — Reisicumhur Hz. hükûmet dairesinde bir müddet Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ve Recep Beyler ve Sıvas Valisi ile görüşmüşlerdir. Kolorduyu ve Belediyeyi ziyaretten sonra Kız Muallim mektebini ve Liseyi teşrif buyurmuşlardır. Ziyaretler perşembe tatiline tesadüf ettiğinden talebe ile derahanede temas mümkün olmamıştır. Kız muallim mektebinde yatakhaneleri gezmişler ve ayrılırken kendisini selâmlamak için saf bağlıyan talebeden bir kaçı ile ve talebe mevcudu hakkında mektep müdürü ile konuşmuşlardır. Lisede Sıvas kongresi esnasında kendisine tahsis olunan ve aynı şeya ile olduğu gibi muhafaza edilen odayı ve tarihî kongre salonunu ziyaret buyurmuşlardır.

Gazi Hz: «Bu masanın yeri şurası idi, ilk nutkumu burada söyledim. Bir münakaşa da reise lüzum hâsıl olduğu zaman bu kürsüye çıktım.» Diyorlar, o vakitki arkadaşlarından kimlerin nerelerde oturduğunu, o güne ait hatıraların heyecanile anlatıyorlardı. Salonu 1928 eylûlün yirmisinde ziyaret buyurdukları zaman deftere şu cümleyi yazmışlar: «İlk kongremizin topladığı salonu görmekten çok mütehassis oldum.» Bugünkü ziyaretlerinde bu satırların altına şu cümleyi yazdılar: «Bugün de ayni tehassüs ayni kuvvetle devam ediyor.»

Gazi Hz. F. merkezinde

Liseden talebenin alkışları arasında çıktılar ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezini teşrif buyurdular. Reisicumhur Hz. burada fırka azalarını kabul buyurarak kendilerine Kayseri'de olduğu gibi Halk Fırkasının milletin menafii âliye ve müstakbelesi için yaptığı büyük inkılâplardan bahsetmişler ve memleket ahvali hakkında görüşüp irşadatta bulunmuşlardır. Sıvas'ta Serbest Fırka teşekkül etmemiş olduğundan kabul buyurdukları zevat arasında muhalefeti temsil eden bir kimse yoktu

Cumhuriyet, 21 Kasım 1930

Levent Şahverdi Arşivi

Müdürü görünü
Memlekete yazılan yazılar basılır, çıkmayan geri verilmez
Abonesi : Kuruş
Bir senelik 400
Altı aylık 200

Sivas

Her Pzartesi günü çıkar vilâyet gazetesidir

Şikâyet kabilli yazılar yazılmaz Vilâyete verilir
İlânların hususi tarifesi yardır.

24 İkinci Teşrin 1930 Tanesi (5) kuruş Sayı(2263)

Reisi Cumhur Hz. şehrimizde

Reisi Cumhr Hükûmet dairesinde bir müddet Şükrü Kaya, Recep beyler ve Sıvas Valisi ile görüşmüş Kolordu ve Belediyeyi ziyaretten sonra Kızmuallim mektebini ve Liseyi teşrif etmişlerdir. Ziyaretleri perşembe tatiline tasadüf ettiğinden talebe ile dersanede temas mümkün olamamıştır. Kız muallim mektebinde yatakhaneleri gezmiş ayrılırken kendisini selamlamak için biriken talebeden birkaçı ile ve talebe mevcudu hakkında mektep müdürü ile konuşmuştur.

Tarihi kongra Salununda

Lisede Sıvas kongrası esnasında kendisine tahsis olunan ve aynı eşya ile olduğu gibi muhafaza edilen odayı ve tarihi kongra salununu ziyaret eylemiştir. Gazi hazretleri bu masanın yeri şurası idi. dik nutkumu burada söyledim. Bir münakaşada reise lüzum hasıl olduğu zaman bu kürsüye çıktım, deyorlar o vakitki arkadaşlarından kimlerin nerelerde olduğunu o güne ait hatıralarını heyecanla anlatıyorlardı. Salonu 1928 eylülü 20 sinde ziyaret ettikleri zaman defetere şu cümleyi yazmışlardı (İlk kongramızın toplandığı Salonu görmekten çok müteheyyis oldum) bugünkü ziyaretlerinde bu satırların altına şu cümleyi yazdılar : (Bugün de aynı tahassüs aynı kuvvetle devam ediyor). Liseden talebenin alkışları arasında çıktılar ve C. H. fırkasını teşrif buyurdular. Reisi Cumhur hazretleri burada fırka azalarını kabul buyurarak kendilerine Kayseride olduğu gibi halk fırkasının milletin menafii aliye ve müstakbelesi için yaptığı büyük inkilâplardan bahsetmişler. Memleket ahvali hakkında görüşüp içtimada bulunmuşlardır. Sıvasta serbest fırka teşekkül etmemiş olduğundan kabul buyurduğu zevat arasında sabık muhalefeti temsil eden kimse yoktu.

Cumhuriyet halk fırkasında

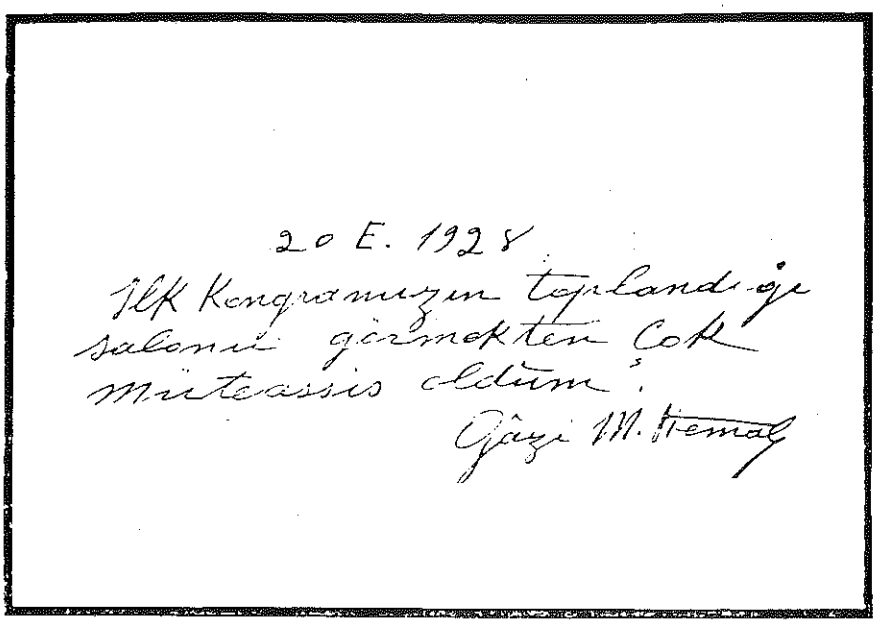
Sıvas 20 — Reisi Cumhur Hazretleri C. Hak fırkasından sonra kendisini görmek için bekliyen binlerce halkın alkışları arasında yürüyerek Vali konağına getmişler ve yolda halkın bazılrile konuşmuşlardır. Gazi Hazretleri Vali konağında Halk mümessillerinden ve Vilâyet erkânından bazılarile akşam yemeğini yeyecek ve burada kalacaklardır.

Büyük Gazi Tokatta

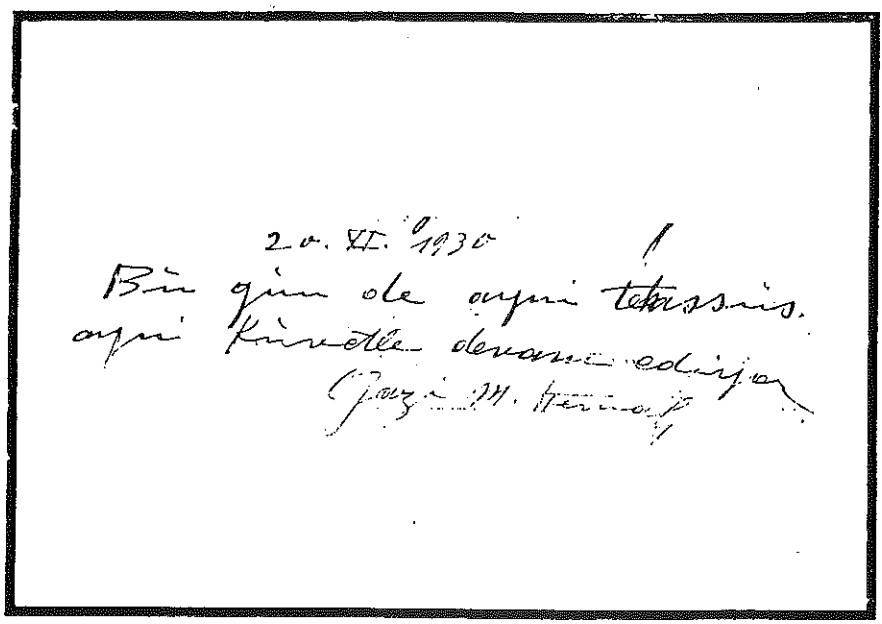
Tokat 21 - Reisicumhur Hz. saat 14 de maiyetlerile birlikte otomobille şehrimizi teşrif buyurmuşlardır.

Tokat 21 — Reisi Cumhur hazretleri Tokadı teşrifleri esnasında Belediye dairesi önünde saatlarca kendilerine intizareden halk tarafından heyecan ve muhabbetle alkışlanmışlardır. Cuma olduğundan bugünü istirahatle geçirecek yarın halkla temasta bulunacaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

20 E. 1928
İlk Kongramızın toplandığı
salonu görmekten çok
müteessis oldum.
Gazi M. Kemal

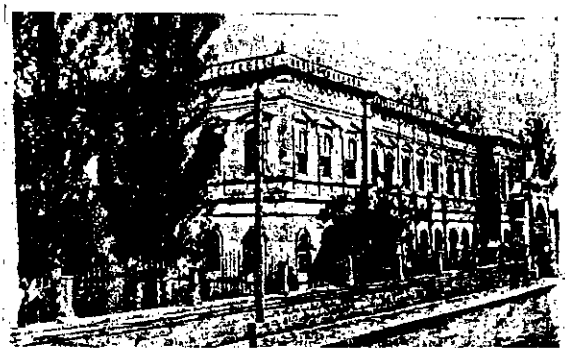
20. XI. 1930
Bu gün ole aynı teessüs.
aynı kuvvetle devam ediyor.
Gazi M. Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas 13 (A. A.) — Reisicumhur Atatürk beraberlerinde Başvekil Celâl Bayar, Dahiliye Vekili ve C. H. Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Nafıa Vekili Ali Çetinkaya ve maiyetlerindeki zevat bulunduğu halde bu sabah saat 9,40 ta hususi trenle Sivasa gelmiş, istasyonda Vali, Komutan ve daha evvel hususi trenle Sivasa gelmiş olan davetli meb'uslar, hükûmet erkânı, bando, askeri kıt'a, mektebliler, izciler, resmi hususi teşkilât mümessilleri ve kalabalık bir halk kütlesi tarafından karşılanmışlardır.

Atatürk istasyonda karşılayıcıların elini sıkmışlar, kendilerini selâmlıyan tazim kıt'asının önünden yürüyerek geçmişler, asker ve mektebililere ve istasyonu dolduran halka iltifat etmişlerdir.

Buradan otomobillerle doğruca Cumhuriyet Halk Partisine gelmişler bütün güzergâhta yollara dökülen halkın çılgınca tezahüratile karşılanmışlardır.

Atatürkün Sivasta bir defa daha şeref verdiği tarihi lise binası

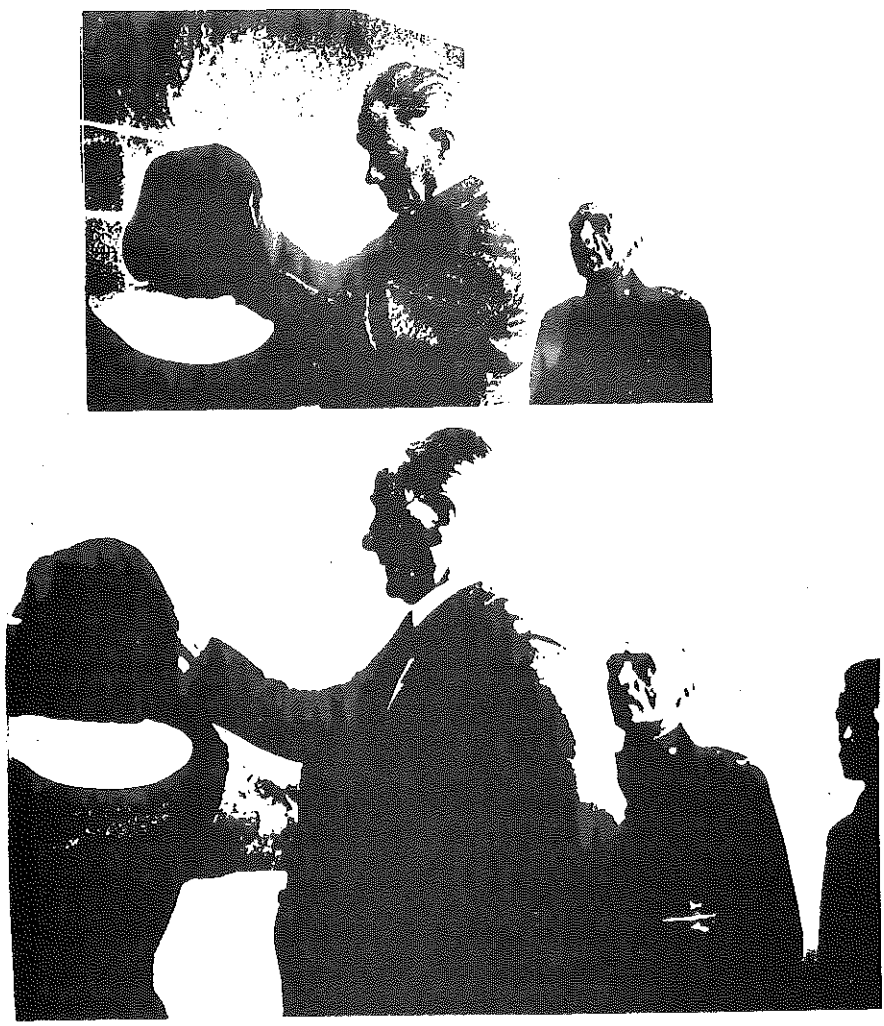
Sivastan hareket

Sivas 13 (A. A.) — Reisicumhur Atatürk, C. H. Partisinden sonra Sivas kongresinin akdedilmiş olduğu liseyi şereflendirmişlerdir. Lisede dersaneleri gezmişler, talebeye bazı sualler sormuşlardır. Müteakiben lokomotif ve vagon atölyeleri inşaatına giderek altı aya kadar inşaatı ikmal edilecek olan atölyeler hakkında izahat almışlar ve saat 11,10 da tezahürat arasında atılan toplarla selâmlanarak Çetinkayaya müte-

(Arkası Sa. 3 sütun 6 da)

Cumhuriyet, 14 Kasım 1937

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Sivas Lisesi'nde Geometri Dersinde 13 Kasım 1937

Levent Şahverdi Arşivi

KASTAMONU'DAN GELİP GEÇEN İKİ FRANSIZ GAZETECİ

Madame Berthe Gaulis ve Jean Chiliquelin

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA ESKİ *

Millî Mücadele yıllarında Ankara'nın dışarıyla olan bağlantısı, daha ziyade İnebolu üzerinden sağlanmıştır. İstanbul tarafından yola çıkanlar; vapurla önce İnebolu'ya gelmişler, buradan Kastamonu'ya geçerek Ankara'ya gitmişlerdir. Dönüşlerinde de yine aynı yolu izlemişlerdir. Bu sebeple çok sayıda yerli ve yabancı şahsiyet Kastamonu'da konaklamak durumunda kalmıştır.

Kastamonu'dan gelip geçenler arasında Fransız Union gazetesi siyasî muhabiri Berthe Gaulis ile Petite Parisienne gazetesinden Jean Chiliquelin adında iki Fransız gazeteci de bulunmaktadır. Bunlar, ülkemiz lehinde yazı yazdıkları için, hükûmetimiz tarafından özel olarak izlenmiş ve kendilerine yardımcı olunmuştur.

İmparatorluğun son dönemlerinde, daha ziyade Fransızlar'ın Türkiye'ye geldikleri görülmektedir. Le Temps gazetesini temsilen Georges Gaulis, 1896 yılında eşi Berthe ile beraber İstanbul'a gelmiştir. Ülkemiz lehinde yazılar yazan bu gazeteci, 1912 yılında ölmüş ve İstanbul'da Feriköy mezarlığına gömülmüştür.[1] Eşi Berthe Gaulis, Türkiye'de doğan kızıyla yalnız kalmış ve geçim sıkıntısı yüzünden kocasının mesleğine devam etmiştir. Ancak Fransa'nın, I. Dünya Savaşı'nda, ülkemiz aleyhindeki tutumu bu dost gazeteciyi üzmüş ve onu ülkesine dönmek zorunda bırakmıştır.

Berthe Gaulis, 21 Eylül 1919 günü, Köstence'den bir Romen vapuru ile İstanbul'a gelmiş ve Anadolu'ya geçerek olayları yerinde incelemek istemiştir. O zaman Tevfik Rüştü Aras ile tanışmış ve onun vasıtasıyla Ekim

* Gazi Üniversitesi, Kastamonu Sağlık Meslek Yüksek Okulu Müdürü.

1 Şevket Rado, "Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 39, Sayı: 1-4 (Temmuz 1980-Eylül 1981), s. 65.

Levent Sahverdi Arşivi

ayında Eskişehir'e giderek Ali Fuat Paşa ile görüşmüştür.[2] Kasım ayında da Konya'ya geçmiş ve Refet Paşa ile tanışarak bilgi almıştır.[3] Onun Türkiye hakkındaki ilk yazısı 11 Kasım 1919' da Journal de Debat gazetesinde yayınlanmıştır.

Anadolu'ya yaptığı bu seyahatten sonra İstanbul'a dönen Berthe Gaulis, 16 Mart 1920'de, şehrin İngilizler tarafından işgaline de tanık olmuştur.[4] Daha sonra ülkesine gitmiş; orada, Fransız devlet adamlarına ve kamuoyuna Türkiye'nin haklı davasını anlatmıştır. Hatıralarından anlaşıldığı kadarıyla 1920 yılının Haziran ayında İngiltere'ye gitmiş ve İngiliz devlet adamlarıyla Türkiye hakkında görüşmeler yapmıştır.

Berthe Gaulis, Millî Mücadele'nin İslâm dünyasındaki yankılarını öğrenmek üzere bu kez Şam'a giderek incelemeler yapmış ve tekrar ülkesine dönmüştür.

Berthe Gaulis, 1921 yılının Mart ayı sonlarına doğru, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere yine Türkiye'ye gelmiştir. Önce İstanbul'a uğramış, oradan vapurla Antalya'ya gitmiş; sonra Burdur üzerinden Afyonkarahisar'a geçmiştir. 16 Nisan 1921 günü askerî bir trenle Eskişehir'e hareket etmiş ve İsmet İnönü ile görüşmüştür. Bu seyahatinde, yol güzergâhında bulunan cepheleri de gezmiştir. Ayrıca Bilecik'e kadar gidip gelmiştir. İsmet Paşa, kendisiyle özel olarak ilgilenmiş ve gereken bilgileri vermiştir. Eskişehir'den sonra Ankara'ya gelerek, on gün kadar burada kalmış; Mustafa Kemal Paşa ile uzun uzun konuşma fırsatını bulmuştur. Ankara'da İngiliz casusu Mustafa Sagir'in mahkemesini de izlemiştir.[5] Mustafa Kemal Paşa, onun Türk dostu olmasından dolayı kendisine çok yakınlık göstermiş, haklı mücadelemizi anlatmıştır. Hatta ayrılırken serzenişte bulunarak şunları söylemiştir:

"Niçin gidiyorsunuz? Bugün aramızda yegâne bağı siz teşkil ediyorsunuz ve bu bağın ne kadar faydalı olduğunu da görüyorsunuz. Yakında memleketinize döneceksiniz. Ve öbür arkadaşlarınız gibi siz de bizi anlamayacaksınız".

2 Berthe G. Gaulis, **Çankaya Akşamları** (Çev. Füruzan Tekil), İstanbul, 1983, s. 101.
3 Berthe G. Gaulis, **a.g.e.**, s. 117.
4 Berthe G. Gaulis, **a.g.e.**, s. 101.
5 Berthe G. Gaulis, **a.g.e.**, s. 195.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız gazeteci, 10 Mayıs 1921 günü, hüzünlü bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'ya veda ederek Ankara'dan ayrılmıştır. [6]

Berthe Gaulis, 11 Mayıs 1921 Çarşamba günü geç saatlerde Kastamonu'ya gelmiş ve aynı akşam saat dokuzda Gençler Kulübü'nün [7] daveti üzerine bir sohbet toplantısına katılmıştır. Buradaki konuşmasında siyasî konulara girmekten kaçınmıştır. Buna mukabil Türkiye hakkında son derece güzel izlenimlerle ülkesine dönmekte olduğunu ve Fransa'ya vardığında kamuoyunu daha iyi aydınlatacağını söylemiştir. Onun basına yansıyan sözleri şu şekildedir :

"Fransa'ya avdet eder etmez, efkâr-ı umumiyeye biraz daha tenvir edeceğimi ümit ediyorum. Müşâhedelerim, muhtelif cephelerde gördüğüm asâr-ı intizam bana Türkler'in pek meşru davalarında muvaffak olacakları hakkında sarsılmaz bir kanaat verdi. Yedi, sekiz aylık hazırlıktan mütevellid seferberlik şâyân-ı hayrettir. İşlerde o derece intizam ve sürat var ki her halde pek tecrübekâr mahir eller tarafından idare edildiğine hükmetmek zaruridir. Dâvâ-yı millî için her tarafta bir şevk, hâhiş ve faaliyet görülüyor. Nazar-ı dikkatimi celb eden bir mesele, Anadolu'daki feyz-i berekettir. Mahsûlât-ı zirâîyyeniz sizin için pek şâyân-ı itimat bir derecededir. Açlık tehlikesi karşısında olmayan Türkler, her türlü vesait ile düşmana karşı kahramancasına mukabele etmektedir. Görüştüğüm herkes neticeden ümitvardır. Benim de kanaatim, haksız bir işgal ile memleketinize giren düşmanın hâib ü hâsır, az bir zamandan sonra çekilmeye mecbur olacağı merkezindedir".

Orada bulunanlar, kendisinin birkaç gün daha Kastamonu'da kalmasını istemişlerdir. Ancak Berthe Gaulis, bunun mümkün olmadığını ifade ederek gösterilen ilgiye teşekkür etmiş ve şunları söylemiştir:

---

6 Şevket Rado, **a.g.e.**, s. 63-72.

7 Kastamonu çevresinde ilk gençlik yuvası 27 Temmuz 1919'da İnebolu'da "İnebolu Gençler Mahfili" adıyla kurulmuştur. Kastamonu Gençler Kulübü ise 1920 yılının Ocak ayında faaliyete geçmiştir. Kulüp, Millî Mücadele süresince merkez güç durumunda olmuş; sünnet düğünlerinden çeşitli eğlencelere, konferanslara ve bilimsel toplantılara varıncaya kadar yoğun çalışmalar yapmıştır. Özellikle Mustafa Necati'nin İstiklâl Mahkemesi başkanı olduğu 1921-1922 yıllarında daha etkili hizmetler yaptığı görülmektedir. Kulüp mensupları, "Kastamonu'da Gençlik" adıyla 17 Ekim 1920 tarihinden itibaren 18 sayı devam eden (son sayı 30 Haziran 1922) bir dergi çıkarmışlardır. Dergide edebî, sosyal ve kültürel ağırlıklı yazılara yer verilmiştir. Tanınmış edebiyatçılarımızdan Orhan Şaik Gökyay'ın, "Vehbi Şaik" ve "H.Şaik" adıyla yedi şiiri burada yayınlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bu misafirperverliğinize çok teşekkür ederim. Anadolu'nun her köşesinde bu âlicenap hisse şâhit oldum, izâz ve ikrâm edildim. Her türlü esbâb-ı istirahatım temin edildi. Kastamonu'da kalamayacağıma müteessifim. Vakitler çok kıymettardır. Bir an evvel memleketime dönmek, orada neşriyatım ile ifâ-yı vazife etmek mecburiyetindeyim. Herhalde Türkiye hakkında, harekât-ı milliye hakkında pek iyi ihtisâsat ile avdet ettiğime emin olunuz. Esasen Fransa'da dâvâ-yı meşrûanız hakkında efkar-ı umumîye pek teveccühkârdır. Hükûmetten ziyade halk bu millî hareketi anlamış ve hüsn-i telâkki etmiştir. Rivayetten ziyade kendi müşâhedesine inanan Fransızlar, tıpkı Türkler gibi her şeyi kendi gözüyle görmek, imân etmek ister. Ben geldim, gördüm. Pek haklı davanızda muvaffak olacağınıza, Yunanlılar'ı memleketinizden sürüp çıkaracağınıza iman ettim".

Burada, Fransız kamuoyunun bizim millî davamızı anladığı ve haklı gördüğü; buna karşılık, Fransız Hükûmeti'nin, meseleyi kendi halkı kadar anlayamadığı konusunda bir eleştiri de dikkatimizi çekmektedir.

Berthe Gaulis, gençlerin sevimli kabüllerinden dolayı güzel hatıralar kalacağını söylemiş ve gazeteci iken ölen eşinin mesleğini anlatmıştır. Hak ve hakikatin tezâhürü için tarafsız yazı yazdığını ve insanlığa hizmet eden yayıncılık anlayışı ile vicdânî bir görev yaptığını ifade etmiştir. Gençler Kulübü'nün üye sayısını, çalışma şekillerini, üyelerin Fransızca'yı ne derece bildiklerini sormuş ve daha sonra oradakilere veda ederek ayrılmıştır.[8]

Berthe Gaulis, 12 Mayıs 1921 günü, mihmandarı Yzb. Fazıl Bey ile beraber Mekteb-i Sultânî'yi ziyaret etmiştir. Sınıfları gezmiş, öğrencilere Fransızca sorular sormuştur. Son sınıfta tarih dersini dinlerken, 318 numaralı Ekrem Yâver adındaki öğrenciye; "Sevr Muahedesi hakkında ne düşünüyorsunuz diye sormuştur. Öğrenci, bu soruya akıcı bir Fransızca ile son derece mükemmel bir cevap vermiş ve şunları söylemiştir:

"Sevr Muahedesi kadar ağır şerâiti hâiz, bir milletin hakk-ı hayatına suikast eden öldürücü bir muâhedeye tarih-i cihanda hiç tesadüf etmedik. Kabiliyet-i tatbikıyyesi olmayan bu muâhedenin her halde tâdil edileceğine ümitvar bulunuyoruz. Yalnız hakk-ı hayat ve hürriyet isteyen milletimizin

8 **Açıksöz gazetesi**, 12 Mayıs 1337 (1921), Sayı: 183; "Madam Gaulis ile Bir Mülâkat", **Kastamonu'da Gençlik Dergisi**, Sayı: 15 (Mayıs 1337).

Levent Şahverdi Arşivi

istiklâl için nasıl fedakârlıkta bulunduğunu bizzat gördünüz Madam. Yedi asırdan beri hür ve müstakil olarak yaşayan Türk, millî gayenin istihsâli için azamî mesaide kusur etmeyecektir. Biz hepimiz bu uğurda seve seve ölmeye âmâdeyiz".[9]

Berthe Gaulis, öğrencilerde gördüğü metanetten, millî ülküye bağlılıklarından ve Fransızca'ya olan hâkimiyetlerinden dolayı memnun kalmış ve okul müdürü Şükrü Bey'i tebrik etmiştir.

Berthe Gaulis, mihmandarlarıyla birlikte 13 Mayıs 1921 Cuma günü Kastamonu'dan İnebolu'ya hareket etmiştir. O yıllarda Kastamonu ile İnebolu arasındaki mesafe iki gün sürmektedir. İnebolu'dan veya Kastamonu'dan hareket edenler, Küre yakınlarındaki Ecevit geçidinde bulunan hanlarda konaklamak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Berthe Gaulis de Ecevit'teki İsmail Çavuş'un hanında yatmıştır.

Yakup Kadri'nin ifadesine göre, İsmail Çavuş 70 yaşlarında ve olgun bir kişiliğe sahiptir. Berthe Gaulis hana vardığında kendisini mükemmel bir şekilde ağırlamış; hatta gece su ısıtıp eliyle odasına götürmüş ve misafirinin banyo yapmasını sağlamıştır. Şüphesiz ki, İsmail Çavuş bu konuda daha önceden bilgilendirilmiştir. Fransız gazeteci, kendisine gösterilen ilgiden son derece memnun kalmıştır. Ayrılırken İsmail Çavuş'a kartını vermiş ve üzerine de "Buradan geçecek bütün yolculara İsmail Çavuş'un Ecevit'teki otelini tavsiye ederim" diye yazmıştır.

14 Mayıs akşamı İnebolu'ya gelen Berthe Gaulis, birkaç gün vapur beklemek zorunda kalmış ve 19 Mayıs 1921 günü Gülhan vapuru ile İstanbul'a ulaşmıştır. Aynı vapura, Kâzım Karabekir Paşa'nın adamlarından bin kadar kişi de binmiş ve bunlar İstanbul'un çok yakın bir iskelesinde motorlarla karaya çıkarılmıştır.[10] İstanbul'a vardığında gazeteciler, kendisinden mülâkat istemişlerse de, o bunu kabul etmemiş ve bir an önce ülkesine dönmek arzusunda olduğunu ifade ederek şunları söylemiştir:

"Mülâkat vermeyeceğim. Yalnız şunu kaydediniz ki, Anadolu seyahatimden fevkalâde mütehassis olarak avdet ediyorum. Bütün gör-

9 "Madam Gaulis ile Bir Mülâkat", **Kastamonu'da Gençlik Dergisi**, Sayı: 15 (Mayıs 1337).
10 Berthe G. Gaulis, **a.g.e.**, s. 157.

Levent Şahverdi Arşivi

düklerimi Paris'te yazacağım. Anadolu'daki vatandaşlarınız hak için vuruşuyorlar ve mutlaka kazanacakları kanaatindeyim. İstanbul'da kalamayacağım. Zaten çok geciktim. Orada iki aydan beri beni bekliyorlar. Bir an evvel düşündüklerimi yazmak için sabırsızlanıyorum".[11]

Madam Gaulis'den bir gece sonra, 14 Mayıs 1921 günü Yakub Kadri de İnebolu'dan Kastamonu'ya hareket etmiş ve Ecevit'teki İsmail Çavuş'un hanında konaklamıştır.[12] İsmail Çavuş, bir gece önce misafir ettiği Fransız gazeteciden söz etmiş, gece yarısı su ısıtıp odasına götürdüğünü, kendisine özel ilgi gösterdiğini uzun uzun anlatmıştır. Berthe Gaulis'nin kartını da gururlu bir şekilde göstermiş ve "Bak şurada ne yazıyor, oku da anla" demiştir. Yakup Kadri, bayan gazeteciye niçin bu kadar ilgi gösterdiğini sormuştur. İsmail Çavuş şu cevabı vermiştir:

"Ne yapayım, emir emir üstüne geldi. Müfettişmiş dediler. Bizim için çalışıyormuş, memlekete gidince rapor verecekmiş".

Yakup Kadri de İsmail Çavuş'tan memnun kalmış ve şunları yazmıştır:

"Anadolu'da yolculuk etmemiş bir adam için İsmail Çavuş'un misafirhanesinin kıymeti sonradan anlaşılıyor. Kastamonu ve Ankara gibi vilayet merkezlerinde bile bu otelin bir mislini daha bulmak kabil değildir... İsmail Çavuş, Ecevit vadisinde çam ağaçları arasındaki inzivâsında yalnız çorba pirişmekle ve yatak sermekle meşgul değildir. Aynı zamanda memleketin ümranlı işleriyle de alâkadardır. Göğsünün üstünde bir maarif madalyası taşır". [13]

Berthe Gaulis, Fransa'ya döndükten sonra milletimizin haklı mücadelesini anlatmış ve bir Türk dostu olarak yazı yazmıştır. Hatta Fransız Mareşali Lyautey ile temas kurarak Fransa'nın Türkiye'ye destek vermesini istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, zaman zaman Fransız gazeteciye mektuplar yaz-

11 **Açıksöz gazetesi**, 25 Mayıs 1337, Sayı: 194.

12 **Açıksöz gazetesi**, 16 Mayıs 1337, Sayı: 186. Gazetedeki haberden anlaşıldığına göre Yakup Kadri ile beraber Yeni Gün'den Feyzi Bey ve kütüphaneci Sudi Bey de Kastamonu'ya gelmiştir. Açıksöz onların gelişlerini çok küçük bir haber halinde vermiştir.

13 Yakup Kadri, "Ilgaz'ın Eteklerinde", **Açıksöz gazetesi**, 12 Temmuz 1337, Sayı: 232.

Levent Şahverdi Arşivi

mış ve yürütülen mücadele hakkında bilgi vermiştir. Sakarya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği 5 Eylül 1921 günü yazdığı mektupta, harbin safahatını anlatmış ve onu Türkiye'ye davet etmiştir. Bu mektupta M. Kemal Paşa şunları yazmıştır :

" Madam,

Sevimli mektubunuz, bana verdiğiniz haberler ve Fransa'ya henüz dönmeden hakikat ve adalet adına açtığımız cesur ve takdire değer mücadeleniz için teşekkür ederim.

Bu vesile ile, herşeyden önce, hakkımızı korumak, cesur ve talihsiz milletimin, hiçbir vicdan azabı duymayan ve insanlık duygusundan yoksun kişiler tarafından yapılan tecavüz yüzünden katlandığı müthiş acıları bütün dünyaya duyurmak için sarfettiğiniz enerji karşısında ne kadar minnettar kaldığımı bildirmek isterim. Haklı davamıza sizin gibi ateşli ve samimi savunucuların kazandırdığı mânevî zaferin değerini pek çok takdir etmekteyiz.

Şu son iki ayın olaylarının ana hatlarını tabiî biliyorsunuz. Temmuz ayının yarısında Yunanlılar, 1918 ilk baharında Almanlar'ın yaptığı gibi bir ilerleme kaydettiler. Kendilerine çok pahalıya mal etmeye süratle çalışıyoruz. Bu ilerlemenin sonunda Millet Meclisi üç aylık süre için memleketin askerî kuvvetlerinin yüksek komutasını, ilgili Anayasa ile tasarrufumda bulunan bütün hakları ve lüzum görüldüğü takdirde kuvvetlerimizin sayısını azamî hadde çıkarmak yetkisini bana vermişti. Halen genel karargâhımda bulunmakta ve Ağustosun ikinci haftasından beri kesin olarak yenmek ümidi ile yeni bir saldırıya geçmiş olan Yunanlılarla savaşmaktayım. Onbeş günden beri devam etmekte olan korkunç bir savaş, kızgın saldırıları tamamen püskürtülen Yunanlılar'ın takatten düşmesi ile biteceğe benziyor. Askerlerimizin kahramanlığı ve bütün milletin takdire değer bir sadakatle bana yaptığı noksansız yardımdan kuvvet alarak, saldırganı memleketimden kovacağımı kuvvetle ümit etmekteyim. Temmuz ayındaki ilerleme sırasında düşmanın işgal ettiği bölgelerin, sizin dört ay büyük bir cesaretle gezmiş olduğunuz bölgeler gibi aynı katliâma ve yakıp yıkılmaya uğratıldıklarını size söylemeye bilmem lüzum var mı? Her tarafta cinayet, yangın, yağma ve düşmanların sefilâne geri çe-

Levent Şahverdi Arşivi

kilmeleri... Senelerce ve belki de asırlarca Anadolu bu alçaklığın hatırasını ve bunları yapanlara karşı duyduğu derin kini muhafaza edecektir.

Aramıza, kızınız Matmazel Gaulis ile beraber gelmek arzusunda olduğunuzu bana bildirdiler. Böyle yorucu ve zor bir seyahati bir daha göze aldığınız takdirde sizin ve Matmazel'in burada en büyük memnuniyetle karşılanacağınızdan emin olabilirsiniz.

Sizi yakında Anadolu'da görmek ümidi ile en iyi hislerimin ifadesine inanmanızı rica ederim". [14]

Berthe Gaulis muhtemelen, Mustafa Kemal Paşa'nın dâvetini de dikkate alarak İtalyan vapuru Celio ile 4 Kasım 1921 günü İstanbul'a gelmiştir.[15] Dört gün kadar burada kaldıktan sonra, Erzurum Milletvekili Celâlettin Arif Bey'le beraber 9 Kasım 1921 günü İnebolu'ya gelmiş ve 10 Kasım 1921 günü de Kastamonu'ya hareket etmiştir. Burada Celâlettin Arif Bey ve Esat Paşa ile aynı evde misafir edilmiştir.

Açıksöz muhabiri, Celâlettin Arif Bey ile uzun bir mülâkat yapmıştır. Bu konuşma esnasında Berthe Gaulis de bulunmuştur. Mülâkat bitince muhabir, Fransız gazeteciden bir demeç almak istemiş ve bunun için Celâlettin Arif Bey'den aracı olmasını istemiştir. Ancak Berthe Gaulis beyanat vermemiştir. Açıksöz bu konuda şunları yazmıştır:

"Evvelce gelip geçerken de biliyorduk ki aziz Madam gazetelere mülâkat vermekten pek müstenkiftir. Bu istinkâfında bu sefer tabiî muasır olmakla beraber kadınlığa has ince bir nezâketle mâzeretinin sebebini bildirdi: 'Benim düşündüklerimi yalnız Kastamonu değil, bütün Anadolu bilir' dedi".

Açıksöz, İstanbul'dan geçerken gazeteci Velit Bey'in de Berthe Gaulis'den bir demeç rica ettiğini, ancak bunu kabul etmediğini belirtmiş ve "O, bize bir şey söylememekle beraber biz, Madam'a Anadolu namına şükranımızı bildirdik", diye yazmıştır. Yazının devamında, Türk dostu dendiğinde bugüne kadar hep Piyer Loti'nin akla geldiğini, bundan sonra ise Türk mühibbesi olarak Berthe Gaulis'nin de hatırlanacağını ifade etmiştir.

14 Şevket Rado, **a.g.e.**, s. 73.

15 **Açıksöz gazetesi**, 8 Teşrinisâni 1337, Sayı: 330; Berthe G. Gaulis, **a.g.e.**, s. 160.

Levent Şahverdi Arşivi

Söz konusu görüşme muhtemelen 11 Kasım 1921 Cuma günü sabahleyin yapılmıştır. Aynı gün öğleyin Op. Dr. Cemil Bey bir öğle yemeği vermiş ve misafirler yemekten sonra Ankara'ya hareket etmişlerdir. [16]

Berthe Gaulis, yaklaşık 40 gün kadar Ankara'da kalmış; Mustafa Kemal Paşa tarafından özel olarak misafir edilmiş ve hatta ikametine bir köşk ayrılmıştır. 21 Aralık günü Hamdullah Suphi ve Ruşen Eşref ile konuşarak Türkiye hakkında bilgi almıştır.[17] Bu arada Refet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile de görüşmüştür. Ayrıca onun, ülkemiz lehindeki çabalarını dikkate alan TBMM, kendisine teşekkür etmiştir. [18]

Berthe Gaulis, Ankara'daki temaslarını tamamladıktan sonra, 26 Aralık 1921 günü Sivrihisar'a gitmiş ve oradan da ertesi gün İsmet Paşa ile beraber Akşehir'e geçmiştir. Burada çeşitli incelemelerde bulunmuş; hatta kız mektebini ziyaret etmiş ve gördüğü memnuniyeti samimi bir şekilde dile getirmiştir. 27 Aralık günü, Türkiye'de edindiği izlenimleri, İsmet Paşa'nın karargâhından Fransız gazetelerinden Le Temps, Le Matin ve Information'a telgrafla bildirmiş ve halkta gördüğü metaneti anlatmıştır.[19] Hatta bu telgrafları çekmeden önce İsmet Paşa'ya da göstermiş ve uygun olup olmadığını sormuştur. Paşa hiçbir müdahalede bulunmamış ve ne görmüşse onları yazmasını istemiştir.

28 Aralık 1921 günü, Konya'da yayınlanan Babalık gazetesi muhabiri Sami Reşat, Fransız gazeteci ile Akşehir'de bir mülâkat yapmış ve ona çeşitli sorular sormuştur. Babalık gazetesinde yayınlanan bu mülâkat daha sonra Açıksöz gazetesi tarafından da aynen iktibas edilmiştir. Söz konusu mülâkat şu şekildedir :

"... *İlk seyahatinizdeki intibaâtınızı Fransız gazetelerinden naklen gazetelerimizde büyük bir memnuniyetle okuduk. Son müşâhedât ve ihtisâsâtınızı sormaklığıma müsaade eder misiniz?*

- Evvelce başlamış olduğunu gördüğüm şeyleri bugün ikmal edilmiş bir halde buluyorum. Birinci intibaât ile son müşâhedâtım arasındaki en câlib-i

16 **Açıksöz gazetesi**, 13 Teşrinisâni 1337, Sayı: 333.
17 Berthe G. Gaulis, **a.g.e.**, s. 5.
18 Şevket Rado, **a.g.e.**, s. 75.
19 Berthe G. Gaulis, **a.g.e.**, s. 141-142.

Levent Şahverdi Arşivi

dikkat nukut şudur. Türk milleti bugünkü işlerin mahiyet ve kıymetini tamamıyle anlamıştır. Ve şimdi -vaktiyle bizim büyüklerimizle yaptığımız gibi- halk büyük kumandanlarıyla beraber çalışıyor. Bu ittihat ve tesanüt, Türk'ün en birinci âmil-i muvaffakıyet ve muzafferiyeti olduğuna kaniim. Mühim bir cihet de büyük kumandanların yekdiğerine karşı muhabbet ve hürmetle, halka karşı da samimi alâka ve vaziyetleridir. İnebolu, Ankara, Akşehir'den Mersin'e kadar gideceğim. Oralarda göreceğim hal, edineceğim fikir de şüphesiz aynıdır. Bütün bu ahenk, mesai ve faaliyet ispat ediyor ki, Türk milleti istiklâl-i tâme lâyık ve müstehaktır. Fransız milleti bunu temin ve takviyeye şiddetle arzukeştir. Bilmelidir ki, Fransız-Türk itilâfı hükûmetlerin eseri değildir. Bunu bütün halk istemiştir. Bizim için en ziyade bâis-i memnuniyet olan şey, burada harp devam etmekle beraber, iktisâdî, medenî, içtimâî mesâil ve hususâtın ihmal edilmemesidir.

- Neşriyatınızın diğer Avrupa şehirlerindeki tesiri acaba ne derecededir?

- Bilhassa Amerika'da tercüme ve dikkat-i mahsusa ile takip olunuyor. Geçen defa (Ankara'da On Gün) serlevhasıyla yazdığım makale, (Türkler hakkında en hakiki ve doğru malûmat) diye tekmil Amerika'da tercüme edilerek elden ele dolaşmıştır. Diğer Avrupa şehirlerinde de kâfi derecede icrâ-yı tesir ettiğini zannediyorum.

- Seyahatiniz yalnız müşâhedâtınızı kayıt ve tesbit için midir?

- Benim en büyük kuvvetim serbestiyetimdir. Eğer vazife ve memuriyetim olsaydı tabiî böyle serbest söyleyemezdim. O vakit memleketim namına takip edilecek bir siyasetim olurdu. Paris'te benim siyasete (Berthe Gaulis Siyaseti) derler. Yani hususi ve liberal bir siyasettir. Şu ciheti kemâl-i fahr ile söylerim ki, Paris'te muhtelif mahfilde birçok dostlarım, birçok rical ile münasebetim vardır. Avdette bunlara, Türk dostlarımın meziyet ve gayretlerini uzun uzadıya anlatacağım. Ben, büyük Türk dostlarımın itimâd-ı tamına mazharım. Benim samimiyetimi anladıkları için emniyet ve itimatlarını benden dirig etmiyorlar. Ankara'da bana dedikleri, "Daima mezâyâ ve mehâsinimizden bahsediyorsun, biraz da bizi kritik ediniz!". Samimiyetle söylüyorum ki, çok dikkat ettim, çalıştım. Şâyân-ı takdir mühim bir hata göremiyorum. Bu sözlerim dostlarıma hoş görünmek

Levent Şahverdi Arşivi

için söylenmiş değildir. Meşhudâtımın hakiki ve samimi bir netice ve hülâsâsıdır. İnsan böyle itimada mazhar olup bütün hakikatleri açıkça görünce onu müdafaadan başka yapacak bir şey göremiyor. Hiç vazife-i resmiyem olmayıp daima istiklâl fikrimi, serbesti-i mesleğimi muhafaza ettiğim için Paris'te bütün mahâfil ve makamâta girer, çıkar ve her şeyi münakaşa edebilirim. Ve yine onun içindir ki, bu derece kuvvet ve cesaretle beyanat ve mütalâatta bulunuyorum.

- Avrupa'daki cereyanlara nazaran müsâlemet-i umumîyenin kariben tesisini zannediyor musunuz?

- Evet, bunu zannediyorum. En anud düşmanlarınız bile bugün sulh olmak çaresini düşünüyorlar. Bunu teshil ve temin edecek sizin itidal ve basiretinizdir, azim ve metanetinizdir.

- Akşehir'e ilk defa geliyorsunuz. Memleketiniz hakkında ihtisâsâtınızı sorabilir miyim?

- Çok güzel bir şehirdir. Bilhassa ilk baharın burada ne kadar lâtif ve rûh-nevâz olacağını tahayyül ediyorum. Ahali çok çalışkandır. Çarşıda şâyân-ı dikkat bir faaliyet gördüm. Bugünkü ahval ve şerâit içinde kolay olmayan intizam ve nezâfet hassaten takdir ve tebrike lâyıktır. Biraz evvel inâs mekteplerini gezdim. Mini mini yavruların zekâ-yı masumânesini, muallime hanımların mesâi-yi ismetkârânesi beni fevkalâde mesut ve mesrûr etti. Benim de çocuklarım var. Böyle yetiştirebilmek için ne kadar zahmet ve dikkat sarf edebilmek lâzım geldiğini takdir ederim. Hanımların vatanperliğini de çok severim. Diyebilirim ki, muharebeyi kazanmakta Türk kadınlığının mühim bir hisse-i şerefi vardır. Bundan, biz Fransız kadınları da kendimize büyük bir gurur ve iftihar pâyesi ayırıyoruz. Bunları Paris'te de söyleyeceğimi ilâve etmeliyim."

Mülâkat burada bitmiş ve Fransız gazeteciye sigara ve kahve ikram edilmiştir. Fırsattan istifade eden muhabir soru sormaya yine devam etmiştir:

"- Memleketimizde işgal sahasına dahil olmayan mahallerde dahi Avrupa'daki gibi muhteşem binalar, ma'mur şehirler, muntazam yollar,

Levent Şahverdi Arşivi

medenî müesseseler görmüyorsunuz. Bilâkis harabelere, perişânîlere, sefaletlere şâhit oluyorsunuz.

- Sözünüzü ikmal etmeden söyleyeyim ki, bu kadar muharebelerden, bu derece meşakkat ve mahrumiyetlerden sonra, Avrupa'da hiçbir kimse, Türkler'deki bugünkü zindegî ve metâneti asla tasavvur edemezdi.

- Bu kabahatin Türk milletinde olmadığını zannederim ki takdir edersiniz. Asırlardan beri mefkûresiz, programsız, gayesiz olarak yalnız kendi zevki ve istirahatini düşünen, memleket ve milletle alâkadar olmayan dâre-i mutlakaya aittir. Buna mütevâlî muharebeleri, felâketengîz muhâceretleri de ilâve ederseniz bu ahvâl-i elemiyeyi tabiî görürsünüz. Mamâfih şimdi milletimiz hâkimiyet ve istiklâl-i tamına iktisab etmiştir. Bugünkü gavâil-i hâriciye Türk'ün mukavemet-i azimkârânesiyle mündefi' olduktan sonra milletimiz şâhrâh terakki ve temeddünde geniş ve seri hatvelerle ilerleyecektir. Bu emelin husulü için, öteden beri feyz ve irfan vatanımız olan Fransa'nın kıymettar müzâheretinden istifâde edeceğiz. Bu hususta âlicenâp Fransızlar'ın dirig-i himmet etmeyeceğini şüphesiz addediyoruz.

- Bunları tamamiyle biliyoruz. Bundan sonraki ziyaretlerimde Türkiye'de sulh, saadet ve refah tesis etmiş olduğunu göreceğime sizin kadar kanaatim vardır. Şunu ez-dîl ü cân temenni ederim ki, harpten sonra da bugünkü vahdet ve muhabbet bâki olsun. Emin olunuz, Fransızlar her türlü muâvenete daima âmâdedir". [20]

Berthe Gaulis, Akşehir'den sonra Konya'ya geçmiş ve orada eşraftan Mustafa Efendi adında bir kişinin evinde ağırlanmıştır. Burada Vali Galip Bey, şehrin ileri gelenleriyle birlikte Fransız gazeteci onuruna bir akşam yemeği vermiştir. Madan Gaulis, daha sonra Mersin'e geçmiş ve buradan da ülkesine dönmüştür.

Berthe Gaulis'in, ülkemiz hakkında yazdığı kitaplardan bazıları şunlardır: Bunlardan **Le Nationalisme Turc** ***(Türk Milliyetçiliği)*** adlı eserinde 1919-1921 yılları arasında Türkiye'de gördüklerini anlatmıştır. 1922 yılında yayımladığı **Ankara-İstanbul-Londra** adlı eserinde ise daha çok İngilizler'in Orta Doğu politikası hakkında bilgiler vermiştir. 1924 yılında

20 **Açıksöz gazetesi**, 23 Kânunusâni 1338 (1922), Sayı: 393.

Levent Şahverdi Arşivi

da **Le Nauvelle Torquie** (***Yeni Türkiye***) adlı eserini yayınlamıştır. **Çankaya Akşamları,** adlı eserinde ise Türkiye intibalarını yazmıştır.

Berthe Gaulis'in, 1924 yılından sonraki hayatı bilinmemektedir. Şevket Rado, makalesinde Türk dostu gazetecinin, muhtemelen Lozan barış görüşmelerine de katılmış olabileceğini ileri sürmektedir. Ancak onun 1924 sonrasındaki hayatı hakkında bir bilgiye sahip olamadığını; hatta bu konuda Ankara'daki Fransız Kültür Merkezi'ne başvurmasına rağmen bilgi alamadığını belirtmiş ve üzüntüsünü dile getirmiştir. [21]

Sözünü edeceğimiz diğer Fransız gazeteci, Petite Parisienne siyasî muhabiri Jean Chiliquelin ise muhtemelen 26 Mart 1922 günü İnebolu'ya gelmiştir. Onunla birlikte Fransız Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı Emile Oblain, Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Grandelisee ve Fransa Maden Mektebi Başmühendisi Grandemanne de gelmiştir. [22]

İnebolu Belediye Başkanı Hüseyin Bey, misafirler onuruna 12 kişilik bir ziyafet vermiştir. Yemekte İstiklâl Mahkemesi üyesi Benizâde Hamdi Bey ile kaymakam ve ilçenin eşrafı hazır bulunmuştur. Burada Jean Chiliquelin bir konuşma yapmış, gördüğü memnuniyeti dile getirmiş ve ecnebi bir ülkede olmasına rağmen hiç yabancılık çekmediğini söyleyerek teşekkür etmiştir. Belediye Başkanı Hüseyin Bey de kendisine teşekkür etmiş; insanlık hizmetini yerine getirdiklerini, özel bir muamele yapmadıklarını söylemiştir. [23]

Jean Chiliquelin, yanında Relande adında bir kişiyle beraber 29 Mart 1922 günü Kastamonu'ya gelmiştir. O da Berthe Gaulis gibi, ülkemiz lehinde fikirler taşıdığı için özel ilgi gösterilmiş ve Benizâde Hamdi Bey kendisini misafir etmiştir. Aynı akşam çok sayıda kişi, kaldığı eve giderek hoş geldin demiştir.

Jean Chiliquelin, 30 Mart 1922 günü şehirde bazı ziyaretlerde bulunmuştur. Önce Mekteb-i Sultânî'ye gitmiştir. Öğrencilerle Fransızca konuşmuş ve yazı yazdırmıştır. İmlâlarının hatasız olmasına hem hayret

21 Şevket Rado, **a.g.e.**, s. 77.
22 **Kastamonu gazetesi**, 1 Nisan 1338, Sayı: 2445.
23 **Açıksöz gazetesi**, 29 Mart 1337, Sayı: 449.

Levent Şahverdi Arşivi

etmiş, hem de memnun olmuştur. Okula veda ederken, yabancı bir memleket okulunda, kendi lisanlarının böyle ilerlemiş olmasından dolayı duyduğu sevinci dile getirmiş ve teşekkür etmiştir.

Daha sonra Dârülmuallimat'a (Kız Öğretmen Okulu) gitmiştir. Fransızca öğretmeni Madame Poupere, öğrencilerin Fransızca'ya henüz yeni başladıklarını söylemiştir. Burada da kızlara yazı yazdırılmıştır. Öğrenciler, söylenenleri yanlışsız olarak yazmışlardır. Ayrıca Fransızca şiirler söylenmiş ve sorulan sorulara yine Fransızca cevaplar verilmiştir. Jean Chiliquelin, gördüğü manzaradan son derece memnun kalmış ve şunları söylemiştir:

"Memleketinizde Fransızca'nın bu kadar ehemmiyetle okutulmasına; gerek erkek ve gerek kız talebelerde gördüğüm zekâ ve kabiliyete mütehayyirim. Yükselmek isteyen bir Türk kadınlığı olduğunu Paris'e anlatacağım".

Bu arada, Riyazülbenat ve Rüştiye mekteplerine de gidilmiştir. Bu okullarda kız öğrenciler İzmir ve İnönü hakkında şiirler okumuşlardır. Şiirler Hamdi Bey tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiştir.

Jean Chiliquelin, Memleket Hastahanesi'ni de ziyaret etmiştir. Koğuşları, ameliyathaneyi, laboratuvarı, eczahaneyi, mutfak vb. yerleri gezmiştir. Baştabib Adil, Op. Dr. Cemil Şerif ve Dr. Zekâi Beylerden bilgi almıştır. Hekimler, kendi uzmanlık alanlarına giren konularda Fransızca konuşarak bilgi vermişler ve soruları cevaplandırmışlardır. Jean Chiliquelin, doktorların bu durumuna hayret etmiş ve kendisini, Fransa'daki hastahanelerde sandığını söyledikten sonra hastahanenin şeref defterine şunları yazmıştır:

"Pek sevimli ve pek aziz rehberler ortasında Kastamonu Hastahanesini bir ziyaret hâtırası. Samimi hürmetler. Petite Parisienne gazetesi muharrir-i siyâsisi Jean".

Jean Chiliquelin, daha sonra Kastamonu Belediyesi'ni ziyaret etmiştir. Bu sırada istinaf âzâsından Abidin Bey ile ülkelerine gitmekte olan Afgan Sefareti Müsteşarı Muhammed Gülhan Hazretleri de belediyeye gelmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Müsteşar, Fransız gazeteciye, Afganistan'ın her zaman Türkiye'ye bağlı olduğunu, Türkiye'nin dostuna muhabbet, düşmanlarına hasım olduklarını; TBMM'nin, Fransa ile yaptığı anlaşmanın Afganistan'da memnuniyetle karşılandığını söylemiştir.

Bu konuşmaya Jean Chiliquelin cevap vermiş ve Fransa'nın, Türkiye'nin dostu olduğunu, bu konuşmayla Türkiye sayesinde Afganistan'ın da dostluğunu kazandığını diplomatik bir lisanla ifade etmiştir. Ayrıca, Adana'dan dönen her askerin, sözlü ve yazılı olarak Türkiye'den memnunlukla söz ettiğini söylemiştir. Fransız gazeteci, Kastamonu'nun elektrik meselesinin çözüme kavuşturulması için, ilgili firmalara mektup yazılması konusunda aracı olabileceğini de belirtmiştir. Orada bulunan kişilerle, Kastamonu hakkında sohbet edilmiş ve konuşmalar, Belediye Başkanı Dr. Fazıl Berkı Bey [24] tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir. [25]

Jean Chiliquelin, belediyeden sonra, Açıksöz gazetesini de ziyaret etmiş ve çalışmalar hakkında bilgi almıştır. Esasen Açıksöz gazetesi, Kastamonu'daki aydınların devamlı buluştuğu bir karargâh konumunda olmuştur. Bundan dolayı Kastamonu'dan gelip geçen önemli şahsiyetler, Açıksöz'e uğramak lüzumunu her zaman hissetmişlerdir.

Fransız gazeteci, aynı gün Himâye-i Etfal Cemiyeti'ni ziyaret etmiş ve 25 lira bağışta bulunmuştur. Bu davranışından dolayı Açıksöz gazetesi aracılığıyla kendisine teşekkür edilmiştir. Cemiyet başkanlığının basına yansıyan teşekkürü şu şekildedir :

"Petite Parisienne gazetesi muhabiri Jean Chiliquelin tarafından cemiyetimize yirmibeşbin lira teberru edilmiştir. Mümâileyhin bu teberruât-ı hayırperverânesi şâyân-ı şükran görülmüş olduğundan alenen teşekkürâtımın iblâğına gazetenizi tavassut eylerim". [26]

24 Dr. Fazıl Berkı Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarindandır. Alman ordusundaki sağlık teşkilâtını incelemek üzere 1911 yılında bir grup arkadaşıyla birlikte Berlin'e gönderilmiştir. Orada Donanma Cemiyetinin şubesi kurulmuş ve kendisi bunun fikir babalığını yapmıştır. Mütarekeden sonra İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştür. 1 Kasım 1921'de sürgünden dönmüş, 1922 yılı Şubat ayında yapılan seçimlerde Kastamonu Belediye Başkanı olmuştur. Almanca, İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Köroğlu ile Açıksöz gazetelerinde çok sayıda şiir ve makalesi yayınlanmıştır. Daha sonraları milletvekili olmuştur.

25 **Açıksöz gazetesi**, 2 Nisan 1338, Sayı: 452.

26 **Açıksöz gazetesi**, 10 Nisan 1338, Sayı: 459.

Levent Sahverdi Arşivi

Jean Chiliquelin, 31 Mart 1922 günü, İçel Mebusu Rasim Bey ile birlikte Kastamonu'dan Ankara'ya hareket etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET KAVRAMI VE ATATÜRK'ÜN CUMHURİYET ANLAYIŞI

Uzman NEŞE ÇETİNOĞLU *

Türk milleti yüzyıllar boyunca kendi egemenliğini kullanmasına engel rejimlerin acısını çekmiş, sonunda ise en uygun idare şeklinin cumhuriyet olduğunu görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında çekilen birçok acının sonucunda kurulmuştur. Dolayısıyla da kurulması kolay olmamıştır. Bütün geçilen yolların, yapılan fedakârlıkların bilincinde olmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet yaşamasını sağlamak ise hepimizin görevidir.

Atatürk de Türk milletine en uygun yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu değişik sözlerinde ifade etmiştir. Atatürk'ün cumhuriyet konusundaki görüşlerine geçmeden önce "cumhuriyet" kavramının ne demek olduğuna kısaca değinmekte yarar vardır.

I. CUMHURİYET KAVRAMI

Cumhuriyet kelimesini kavram olarak ele aldığımızda çok değişik açıklamaları verilmektedir. Ancak, cumhuriyet kelimesi dilimize Arapça "cumhur" kelimesinden gelmektedir. Dolayısıyla Arapça'da "cumhur" kelimesi halk, ahali, büyük kalabalık anlamına gelir; toplu bir halde bulunan kavim yahut millet demektir. [1]

Cumhuriyet tanımlamaları şöyle sıralanabilir: Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te cumhuriyet, seçilmiş bir başkanın başında bulunduğu devlet idaresidir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde cumhuriyet, ulusun egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığı ile kullandığı devlet şeklidir.

---

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

1 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet,** Ankara, 1989, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

Meydan Larrousse'de cumhuriyet, halkın hâkimiyeti doğduran doğruya veya seçtiği temsilciler aracılığıyla kullandığı devlet şeklidir.

Türk Ansiklopedisi'nde ise, cumhuriyet, kamunun ortak yararı ve yönetimi anlamına gelen, seçimli ve lâik bir yönetim biçimidir.

Bütün bu tanımlardan cumhuriyetin halk yönetimi demek olduğu anlaşılmaktadır. Burada halk kendini yönetecek kişileri kendi seçmekte, kendi denetlemekte, her türlü yetkinin ve işlemin kaynağı halk olmakta, halkın üstünde hiçbir otorite bulunmamaktadır. Dolayısıyla, halkın seçtiği yöneticiler ancak halkın temsilcileri olarak iş yapabilirler, eğer halkın seçtiği yöneticiler kendi isteklerini zorla kabul ettirmeğe kalkışırlarsa o zaman cumhuriyet yönetiminden söz etmek mümkün olmaz. Burada önemli bir nokta vardır ki o da cumhuriyet kavramının halk egemenliği ile içiçe olmasıdır. Cumhuriyet kavramında dayanak noktası olarak alınan halk egemenliği çoğunluğun baskı yönetimi biçiminde düşünülmemelidir. [2] Cumhuriyet yönetimi halkın yönetimidir. Bu yönetim şeklinde yönetici konumunda olanların halkın menfaatini korumadan, ön plânda tutmaları, kendi menfaatlerini ön plâna çıkarmamaya çalışmaları gerekir. Aksi takdirde istibdat yönetimleri söz konusu olur. İşte halk egemenliği dediğimiz kavramda halkı oluşturan bireylerin tek tek istekleri söz konusu olmaktadır.

Cumhuriyet ile demokrasi kavramının bağlantısına da kısaca bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet demokrasinin en gelişmiş şeklidir. Atatürk'ün de ifade ettiği gibi "demokrasi prensibinin en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli, cumhuriyettir".[3] Cumhuriyetlerde işbaşına gelecekler belirli bir seçmen yaşının üstündeki vatandaşlarca seçilecek, vatandaşlara temel özgürlükler tanınacak ve hak ve özgürlükler güvence altına alınacaktır. Bu tür cumhuriyetler demokratik cumhuriyetlerdir. Ancak demokrasilerin varlığı için cumhuriyetler gerekli değildir. Örneğin öyle monarşik devletler vardır ki, oralarda da demokrasinin rejim olarak tüm koşulları işler, ancak devlet başkanları seçim yolu ile değil, veraset yolu ile belirlenmektedir. (Örnek: İsveç, Norveç gibi) [4]

2 Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1981, s. 9.
3 Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s. 3.
4 Anıl Çeçen, **a.g.e.**, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerine geçmeden önce cumhuriyet kavramının kullanımına da bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet dar ve geniş anlamda kullanılmaktadır.[5] Geniş anlamda cumhuriyette egemenlik bir topluluğa aittir. Seçim olgusu vardır ve devletin üst yöneticilerini saptamak için yapılan seçimin ulusal istenci yansıtması gereği vardır. Dolayısıyla geniş anlamda cumhuriyet bir bakıma demokrasi ile eşdeğerli olmaktadır. Dar anlamda cumhuriyet devlet başkanının doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi esasına dayanır. Dar anlamdaki cumhuriyet bir devlet şekli veya hükümet şekli olarak alınmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında (1924, 1961 ve 1982 anayasaları) cumhuriyet devlet şekli olarak öngörülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri anayasalarımızda yer almıştır. 1982 Anayasası'nda belirtildiği şekilde Cumhuriyetimizin temel nitelikleri şöyle sıralanmaktadır :

1) Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.

2) Milli birlik ve beraberlik,

3) İnsan haklarına bağlılık,

4) Milli devlet olmak, Türk milliyetçiliğine bağlı olmak,

5) Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlılık,

6) Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, resmi dilin Türkçe olması ve başkentin Ankara olması,

7) Lâiklik,

8) Demokratik sosyal hukuk devleti,

9) Kuvvetler ayrımı.

Cumhuriyeti, demokratik bir sosyal hukuk devleti biçiminde en genel

5 Hamza Eroğlu, a.g.e., s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

ölçüde tanımlamak olasıdır. Bu tanımın içine ayrıca ulusallık ve lâiklik ögeleri de girebilir. Çünkü cumhuriyet halkın yönetimi olarak belirli bir ülkenin ulusal sınırları içinde geçerlidir. Dış baskılara karşı savaşarak kurulan cumhuriyetlerde ulusallık daha da ön plândadır. Ulusallığa benzer biçimde, lâiklik de cumhuriyetin tanımlanmasında yer alabilecek önemli bir ögedir. Tam anlamıyla, halk egemenliği için devlet yönetiminde dinsel baskılara yer vermemek, halkın genel istencini din dışında yeterli kılmak gerekmektedir... Çağdaş anlamıyla cumhuriyet, din ve devlet işlerinin birbirinden bütünüyle ayrıldığı, lâik düzenleri simgelemektedir. Gerçek anlamıyla bir halk yönetimi tüm engel ve baskılardan uzak sağlanabileceğine göre, cumhuriyet için lâik ve demokratik bir sosyal hukuk devleti biçiminde yapılacak tanımlama temel alınabilir. Ne var ki tanımlama durağan değildir. Halk egemenliğini daha fazla gerçekleştirecek ilerlemeler ve bunların getireceği yeni ögeler dinamik bir cumhuriyet tanımlaması içinde yer alacak ve daha ileri tanımları da beraberinde getirecektir.

Bütün bu anayasamızda yer alan cumhuriyetin temel nitelikleri yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini destekleyici ve bütünleyici manevi değerler de vardır. [6] Bunlar şöyle sıralanabilir :

a) **Cumhuriyet fazilettir**, dolayısıyla fazilet yüksek insani değerlerin tümüne sahip olmak demektir.

b) **Çağdaş ve uygar olmak,** Türk toplumunun çağdaş ve uygar bir toplum haline getirilmesidir.

c) **Gelişmeye ve değişmeye açık olmak**, Atatürk'ün 10. Yıl Nutku'nda ifade ettiği "millî kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız" sözü bunu ifade etmektedir.

d) **İlmin yol göstericiliği, akılcılık**; doğmalardan uzaklaşmaktır.

e) **Misak-ı Millî, tam bağımsızlık**; Millî And, her şeyden önce millî ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiştir. Ve böylece Türkler tam bağımsızlık bilincine erişmişlerdir.

6 Sıtkı Aydınel, "Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Nitelikleri", **AAM Dergisi**, Cilt: IX, Temmuz-Kasım 1993, Sayı: 27, s. 537-542.

Levent Şahverdi Arşivi

Buraya kadar yapılan açıklamalar cumhuriyetin devlet idaresinde millî egemenliği, millî iradeyi ve hür seçimi esas kabul ettiğini ve Türk milleti için en iyi yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu gerek hukuksal, gerek siyasal anlamda verdik. Cumhuriyetin Türk milleti için en uygun yönetim şekli olduğunu Atatürk değişik vesilelerle anlatmış ve ifade etmiştir. Şimdi Atatürk'ün Cumhuriyet hakkındaki düşüncelerine bakabiliriz.

ATATÜRK'ÜN CUMHURİYET ANLAYIŞI

Atatürk'ün ilkelerinden biri olan cumhuriyetçilik devlet idaresinde millî egemenliği, millî iradeyi ve hür seçimi esas kabul eden ilkenin adıdır. Bu ilkenin yönetim biçimi ve siyasal rejim olarak ifadesi cumhuriyettir. Bu tarz yönetim, millî egemenlik kavramını en iyi temsil edecek, en iyi uygulatacak bir devlet şekli olup demokrasinin de en gelişmiş şeklidir. Dolayısıyla, lâiklik, halkçılık, devrimcilik, devletçilik, ulusçuluk yanında yer alan cumhuriyetçilik en çok önem verilendir. Çünkü diğer oklara bakıldığı zaman bunlar çağdaş bir cumhuriyet kurmanın yolları ve yöntemleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Türk milleti asırlar boyunca kendi hâkimiyetini, kendi iradesini kullanmasına mani olan monarşi, oligarşi gibi rejimlerin acılarını çekmiş ve sonunda kendine en uygun yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu görmüştür. Cumhuriyet yönetiminde egemenlik bütünüyle millete aittir. Dolayısıyla, millet bu egemenliğini, kendi seçtiği temsilcileri aracılığıyla kullanmaktadır. Atatürk kuracağı cumhuriyetin ülkesini doğal ve tarihsel gerçeklere dayanarak kurmuştur. Dolayısıyla Anadolu halkının yapısını gözden uzak tutmamıştır. Anadolu halkının arasındaki tüm ırksal, sınıfsal ve düşünsel ayrılıklara karşı çıkarak çizilen sınırlar içerisinde kendini Türk olarak kabul eden herkesi vatandaş kabul etmiş ve hepsine eşit değer vermiş ve ayrıcalıklı davranmamıştır. Yaklaşık beş altı yüzyıllık bir imparatorluğu kaldırıp, yerine yepyeni bir devlet kurmak oldukça zordu. Böyle bir devleti kurarken en büyük ıslâh cumhuriyetçilikti.

Atatürk, cumhuriyet rejimi için yeni bir hukuk düzeni olması gerektiğini düşünmüştür. Çöken bir imparatorluğun yasaları ile cumhuriyeti yürütebilmek de mümkün değildir. Bu nedenle, yeni rejim kendi anayasasını ve yasalarını getirmeli ve böylece kendi hukuk düzenini kur-

Levent Şahverdi Arşivi

malıdır.

Atatürk, cumhuriyeti her zaman demokrasi kavramı ile beraber ele almıştır. O'na göre cumhuriyet, demokrasi ile yönetilen devlet biçimidir. Dolayısıyla Atatürk cumhuriyetin tanımını bile demokrasi ile yapacak (ileride Atatürk'ün sözlerinden örneklerde görüleceği gibi) derecede iki kavramı yan yana ele alırken, biçimsel olarak kurulan cumhuriyet düzeninin yanısıra demokratik bir rejime de zamanla aşama aşama geçilmesini istemiştir.

Atatürk'ün cumhuriyetçilik ilkesinin dolayısıyla cumhuriyet biçimindeki yönetimin dayandığı başlıca ilkeler vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: [7]

a) **Halk Egemenliği**: Atatürk'ün cumhuriyetçilik ilkesi, halk egemenliğini en iyi ve en sağlam biçimlerde temsil eden ve uygulayan bir rejimi ifade eder. Atatürk, halk egemenliği, halk yönetimi ve halkçılık gibi deyimleri öncelikle cumhuriyet kavramı yerine kullanıyordu.

b) **Tam Bağımsızlık**: Atatürk'e göre asıl olan Türk ulusunun onurlu bir biçimde yaşamasıdır. Bu da ancak tam bağımsızlıkla mümkün olabilmektedir. Yabancı bir devletin koruma ve desteğini kabul etmek, bağımsızlıktan yoksun olmak demek, diğer devletler karşısında uşak durumuna düşmek demektir. Türk'ün onuru, kişiliği ve yetenekleri çok yüksektir, büyüktür. Böyle bir ulus esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir. Bundan dolayı Atatürk'ün cumhuriyetçiliğinde "ya bağımsızlık, ya ölüm" temel ilkedir.

c) **Ulusal Bütünlük**: Ulusal bütünlük halk egemenliği ve tam bağımsızlık anlayışının doğal sonucu olmaktadır. Ulusal bütünlük politikasının temel belgesi ulusal andlaşma yani Misak-ı Millî'dir. Ulusal politika, ulusal sınırlar içinde, herşeyden önce kendi gücüne dayanarak varlığını korumak, ulus ve ülkenin mutluluğuna çalışmaktır. Irk ve din birliği, başka uluslara düşmanlık, kendi ulusunu küçümsemek ülke ve ulus bütünlüğünü bozmak, bölücülük, adaletsizlik, sömürücülük, baskı, yasadışılık, eşitsizlik Atatürk ulusçuluğunun karşı olduğu değerlerdir. Do-

7 Anıl Çeçen, **a.g.e.**, s. 107-174.

Levent Şahverdi Arşivi

layısıyla, Türkiye Cumhuriyeti ulusal sınırlar içinde Türklük duygusuyla yaşayan herkesin ortak devletidir.

d) **Çağdaşlaşma**: Çağdaşlaşmanın iki önemli boyutu vardır. Biri uygarlıktır, diğeri ise batıdır. Uygarlık her dönemde çağdaşlaşmanın hedefi ve yönü olarak her zaman vardır. Batı ise her dönemde değişebilir. Çağımızda en yüksek uygarlık Batı dünyası tarafından kurulmuştur. Ve temsil edilmektedir. Dolayısıyla Batı uygarlığı en yüksek uygarlık olarak kaldıkça, yeryüzünde hiçbir uygarlık batının düzeyini geride bırakmadıkça, Batı uygarlığı çağdaşlaşmak isteyen ulusların başlıca hedefi olacaktır. Atatürk döneminde de Batı uygarlığı çağın temsilcisiydi ve Atatürk çağdaşlaşmada Batı uygarlığını hedef almıştı.

Atatürk'e göre, her görüş açısından uygar bir ulus olmalıyız. Düşünceler ve yaşam uygar olmalıdır. Atatürk'ün tüm devrimlerinde çağın ışığını görmek ve her devrimde bu ışığın bir parçasının ülkeye yansıtıldığını izlemek olasıdır. Cumhuriyet devleti giderek gelişirken her döneminde Atatürk'ün çizdiği yolda biraz daha çağdaşlaşmıştır.

e) **Lâiklik**: [8] Lâiklik, Türk devlet yaşamına ancak Cumhuriyetle birlikte girmiştir ve doğal olarak gelişimi de hep bu rejim içinde sürmüştür ve sürmektedir. Ama hukuk açısından ana gelişme 1937 yılında sona ermiş sayılabilir. Lâiklik yani din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması, ilk önce hukuk alanında gerçekleşmelidir; başka bir deyişle, vatandaşın bütün yaşamına egemen olan hukuk alanında bu iş yapılmalıdır. Saltanatın, Halifeliğin kaldırılması gibi inkılâplar lâikliğe gidişi kolaylaştırmıştır. Lâikliğin en büyük aşaması ise, Türk Medeni Kanunu'nun 1926 yılında kabulüdür. Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ile birlikte 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girdi. Dolayısıyla cumhuriyetin kuruluşunda lâiklik önemli bir yere sahiptir. Lâiklik uzun bir gelişimin sonucunda Türk toplumunun ana belirleyici ögelerinden birisi olmuştur.

f) **Barışçılık**: Barışçılık devletin temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Cumhuriyet düzeninin çağdaş insanlık hedefleri doğrultusunda gelişebilmesi için çok büyük katkılar getirmiştir. Tüm ulusları insanlığın

8 Ahmet Mumcu, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Lâiklik", **AAM Dergisi**, Cilt: 1, Mart 1985, Sayı: 2, s. 513-522.

Levent Sahverdi Arşivi

birer parçası olarak görmek, ayrım yapmadan saygı göstermek barışçıl tutumun ana özelliğidir. Atatürk hiçbir ülke veya ulusa karşıt olmayan bir barışçı gidişi temel ilke görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin başlıca ilkelerinde birisi olan yurtta ve dünyada barış insanlıkla uygarlığın ilerlemesinde en esaslı etken olacaktır. Dolayısıyla, ulusları refah ve mutluluğa götüren en iyi yol barıştır.

İç politikada da, dış politikada olduğu gibi barış ana hedef olmuştur. Yurtta barışın sağlanabilmesi için çeşitli çabalar gösterilmiş, insanlar arasında hiçbir ayrıma yer vermeden, eşitlik düzeni en geniş anlamıyla kurulmaya çalışılmıştır. Toplumda sınıflararası dengeye de önem verilmiş, cumhuriyet devleti olmaya çalışılmıştır.

Atatürk'ün cumhuriyet anlayışının bu sayılan altı ana ilkesi yanısıra bazı alt ilkeler ve görüşleri de bulunmaktadır. [9] Atatürk'ün devrimci ve halkçı yönleri cumhuriyetçiliğin temel taşlarını tamamlamaktadır. Atatürk'ün Türk ulusuna ve gençliğine olan inancı, cumhuriyetçiliğin tamamlayıcısı ve güvencesidir. Kendi elleriyle kurduğu cumhuriyeti Türk gençliğinin bekçiliğine bırakmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin devam ettirilmesi ve iyiye her geçen gün daha da yükseltilmesi Atatürk'ün düşüncelerinin çok iyi anlaşılması ile mümkündür. Buraya kadar açıklamaya çalıştığımız Atatürk'ün Cumhuriyet anlayışının O'nun sözlerinden seçtiklerimizle (EK) daha da açık hale getirmemiz faydalı olacaktır.

9 Anıl Çeçen, a.g.e., s. 175.

Levent Şahverdi Arşivi

EK :

ATATÜRK'ÜN SÖZLERİNDEN SEÇMELER *

"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir".

1933 (Afetinan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 251)

"Çağdaş bir cumhuriyet kurmak demek, milletin insanca yaşamasını bilmesi, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrenmesi demektir".

(Muhit Mecmuası, Sayı: 32, 1931, s. 7-8)

"Demokrasi ilkesinin en çağdaş ve mantıki uygulamasını temin eden hükümet şekli, cumhuriyettir".

1930 (Afetinan, Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, s. 410-411)

"Türk milletinin tabiat ve âdetlerine en uygun olan idare, cumhuriyet idaresidir".

1924 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 74)

"Az zamanda çok büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bundaki başarıyı Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak kararlı bir şekilde yürümesine borçluyuz".

1933 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 272)

---

* Atatürk'ün cumhuriyetle ilgili sözleri için bkz. Utkan Kocatürk, **Atatürk,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987, s. 112-115.

Levent Şahverdi Arşivi

"Cumhuriyet, Türk milletinin refah ve yükselmesi yolunda asırların görmediği başarılara erişti. Milletin eğilimlerini ve ihtiyaçlarını bularak ve öğrenerek onun refah ve gelişim gereklerini gerçekleştirmekte Cumhuriyetin az zamanda elde ettiği neticeler, Cumhuriyet idaresinin milletimize hazırladığı geleceğin daha ne kadar parlak olduğunu tahmin ettirmeğe kâfidir. Asla şüphe yoktur ki Cumhuriyetin gelecek evlâtları, bizden daha çok refaha kavuşmuş ve bahtiyar olacaklardır".

1933 (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s. 272)

"Bugünkü hükümetimiz, devlet örgütümüz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir devlet örgütü ve hükümettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükümet ve hükümet mensupları kendilerinin milletten ayrı olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tamamen anlamışlardır".

1927 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 435)

"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti sonsuza dek yaşayacaktır. Ve Türk milleti güven ve mutluluğun kefili olan ilkelerle, uygarlık yolunda, tereddütsüz yürümeğe devam edecektir".

1926 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 80)

"Türkiye Cumhuriyeti her manası ile büyük Türk milletinin öz ve aziz malıdır. Kıymetli evlâtlarının elinde daima yükselecek, ebediyen yaşayacaktır".

(Hasan Rıza Soyak, Doğumundan Cumhuriyetin İlânına Kadar Fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk'ün Hususiyetleri, s. 67-68)

"Cumhuriyet yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk milletini emin ve sağlam bir gelecek yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibariyle, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur".

1936 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 372)

Levent Şahverdi Arşivi

"Bütün dünya bilsin ki, benim için bir taraflılık vardır; Cumhuriyet taraftarlığı, fikri ve sosyal inkılâp taraftarlığı. Bu noktada, yeni Türkiye topluluğunda bir ferdi, hariç düşünmek istemiyorum".

1924 (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 189)

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EINE HUMANITÄRE GESTE DER KEMALISTISCHEN REGIERUNG GEGENÜBER DER CHRISTLICHEN BEVÖLKERUNG WÄHREND DES TÜRKISCHEN BEFREIUNGSKRIEGS IN ANATOLIEN *

Doç. Dr. M. MURAT HATİPOĞLU **

Die national-patriotisch gesinnte kemalistische Bewegung, die zwischen 1919 und 1922 den türkischen Befreiungskrieg geführt hatte, basierte auf rechtlichen und legitimen Grundlagen und verfolgte trotz der ausserordentlich schwierigen Situation im Lande eine humanitäre Politik gegenüber der nicht-mohammedanischen und nicht-türkischen Bevölkerung in ihrer Machtsphäre in Anatolien.

Nachdem die osmanische Hauptstadt Istanbul am 16.März 1920 von Alliierten-Truppen, darunter vorwiegend von britischen Soldaten besetzt worden war [1], lösten die Besatzungstruppen unter anderem das letzte osmanische Abgeordnetenhaus auf, verhafteten die nationalistischen Parlamentarier und schickten sie nach Malta in die Verbannung.[2] Darauf beschloß die kemalistische Bewegung in Ankara, bzw. der vom Nationalkongreß in Sivas beauftragte **"repräsentative Ausschuß der Vereine für die Verteidigung der Rechte Anatoliens und Rumeliens"** unter der Führung von **Mustafa Kemal Pascha**, eine Nationalversammlung mit ausserordentlichen Befugnissen ins Leben zu rufen. [3]

Schon am 19. Marz schickte **Mustafa Kemal Pascha** an alle Provinzen Telegramme und bekräftigte darin, daß **"eine Nationalversammlung gegründet werden würde, die einerseits aus den inzwischen aus Istanbul**

* Ein Beitrag über ein Dokument aus **Devlet Arşivleri Gn. Müd.-Cumhuriyet Arşivi** in Ankara .

** Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

1 M.Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bd. I, Ankara 1981, s. 21-282; siehe hierfür auch: Kâzım Özalp, **Millî Mücadele (1919-1922)**, Bd. I, Ankara 1971, s. 102-108; sowie: Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (übersetzt ins Türkische von Metin Kıratlı), Ankara 1993 (5. Auflage), s. 251.

2 Bilâl N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Ankara 1985 (2. Auflage), s. 168, sowie; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, (I. Buch), (übersetzt ins Türkische von Nimet Arsan), Ankara 1970, s. 94.

3 Atatürk, **a.a.O.**, s. 287-289.

Levent Şahverdi Arşivi

geflohenen ehemaligen Abgeordneten und andererseits aus den durch die in absehbarer Zeit abzuhaltenden neuen Wahlen gewählten Volksdeputierten bestehen" sollte.[4] Im Anschluß an die Wahlen, die in den noch nicht von feindlichen Kräften besetzten Teilen des Landes stattfanden, wurde am 23.April 1920 in Ankara die "Grosse Nationalversammlung" eröffnet.[5] Von da an führte dieses Parlament bis Ende 1922 einen zweijährigen erfolgreichen Befreiungskrieg gegen die imperialistischen Mächte und setzte der Besetzung der Türkei ein Ende.

Wie bekannt, hatte der osmanische Staat während des I. Weltkriegs an der Seite Deutschlands und Österreichs gekämpft, zusammen mit seinen Verbündeten eine totale Niederlage erlitten und seine historische Mission abgeschlossen. Die Siegesmächte, darunter an der Spitze England, Frankreich und Italien, zwangen anschließend neben Deutschland und Österreich auch den osmanischen Staat dazu, Friedensverträge zu unterzeichnen [6], die eigentlich keine der Fragen lösen würden, welche den Weg zum Weltkrieg gebahnt hatten. Besonders die seit dem XIX. Jahrhundert anhaltende "Orientalische Frage" [7], die vor allem die Aufteilung der Territorien des türkischen Reiches vorsah[8], sollte angeblich dadurch gelöst werden.

Am 10. August 1920 wurde der Friedensvertrag von **Sèvres** unterzeichnet [9], wonach das osmanische Imperium endgültig aufgeteilt, fast alle türkischen Gebiete -einschließlich Anatoliens- von westlichen Mächten besetzt werden sollten.[10] Es handelte sich dabei um westliche christliche Be-

4 Atatürk, **a.a.O.**, s. 288-289.
5 Jaeschke, **a.a.O.**, s. 99; Atatürk, **a.a.O.**, s. 295 sowie: **Nutuk**, Bd. II, s. 297.
6 Siehe hierfür: Harry N. Howard, **The Partition of Turkey, A Diplomatic History (1913-1923)**, New York 1966, s. 240. Für weiteres über die Friedensverträge mit Deutschland und Österreich siehe: Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara 1988 (5. Auflage), s. 146-148.
7 Über die historische Entwicklung der "Orientalischen Frage" siehe: M. S. Anderson, **The Great Powers and the Near East (1774-1923)**, London 1970, sowie: Richard Roepell, **Die orientalische Frage in ihrer geschichtlichen Entwicklung (1774-1830)**, Breslau 1854; Albert Sorel, **La question d'Orient au XVIII me Siecle**, Paris 1889, und Karl Strupp, **Ausgewählte diplomatische Aktenstücke zur orientalischen Frage**, Gotha 1916.
8 E. Adamow (Redakteur), **Die europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges. Die Aufteilung der asiatischen Türkei**, Dresden 1932, sowie: Howard, a.a.O.
9 Osman Olcay, **Sevres Andlaşması'na Doğru**, Ankara 1981, sowie: Howard, **a.a.O.**, s. 244-249.
10 Gemäss dem Artikel 7 des Waffenstillstandsabkomens von **Moudros** vom 30. Oktober 1918 hatten die Truppen der Alliierten schon gleich danach angefangen, sämtliche Gebiete in Anatolien zu besetzen. Diese **de facto** durchgeführte vollendete Tatsache sollte nun durch den Vertrag von **Sèvres** gerechtfertigt werden.

Levent Şahverdi Arşivi

satzungstruppen aus Großbritannien, Frankreich, Italien und Griechenland.

Griechische Militäreinheiten versuchten schon seit Mai 1919, seit ihrer Besetzung von Izmir, Herr der Lage in Westanatolien zu werden.[11] Zwischen dem 22.Juni und dem 9. August 1920 leiteten sie eine Offensive in nordöstlicher Richtung, bzw. gegen Bursa, Balıkesir, Uşak, Alaşehir und Nazilli ein, um Druck auf die osmanische Regierung in Istanbul auszuüben, wodurch sie zur Unterzeichnung des Friedensvertrages von **Sèvres** gezwungen werden sollte.[12] Dies geschah auch, und die osmanische Delegation in Paris setzte ihre Unterschrift unter den Vertrag.

Auf der anderen Seite sprach sich die kemalistische Führung in Ankara gegen diesen Vertrag aus, lehnte die Annahme eines solchen Kapitulationsdokuments entschlossen ab und verurteilte neben den westlichen Mächten auch die Regierung in Istanbul.[13] Die Bewegung in Anatolien, die den Willen der türkischen Nation widerspiegelte, setzte ihre Bemühungen um die Verwirklichung eines organisierten militärischen Widerstands fort, und zwar vor allem gegen die Armenier in Ostanatolien und die Griechen in Westanatolien. Es war eine offensichtliche Besetzung des Landes seitens der christlich-westlichen Staatengemeinschaft, deren Vorläufer im Hintergrund England und Frankreich waren. Im Vordergrund hingegen spielte Athen den Eroberer Kleinasiens. Griechische Politiker träumten schon seit der Gründung ihres ersten Königtums im Jahre 1830 von einem "Gross-Hellenenstaat", zu dem die Durchsetzung der sogenannten "Großen Idee", bzw. "Megali Idea" führen sollte.[14] Um dieses Ziel zu erreichen, faßten die

11 Die Pariser Friedenskonferenz hatte Anfang Mai 1919 beschlossen, griechische Militäreinheiten nach Izmir zu entsenden, mit dem Vorwand, die Sicherheit der christlichen Bevölkerung in der Region sei gefährdet: siehe hierzu: Sina Akşin, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlılar'ı İzmir'e Çıkarma Kararı", **Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e kadar), Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, Gn. Kur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 1986, s. 174-188.: sowie: Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası** (übersetzt ins Türkische von Hakkı Devrim), İstanbul 1974, s. 209-210.

12 Olcay, **a.a.O.**, s. 112; sowie: Atatürk, **a.a.O.**, Bd. II, s. 315-316.

13 Siehe hierfür die Presse in Ankara, bzw. **Hakimiyet-i Milliye** vom 11. und 12. August.

14 Die "Megali Idea", also die **Große Idee** sah die territoriale Expansion Griechhenlands zum Nachteil seiner Nachbarländer, darunter besonders der Türkei, und die Wiederbelebung des Byzantinischen Reiches vor, wobei Istanbul die Hauptstadt des zu gründenden "Gross-Hellenenstaats" werden sollte. Der griechische Ministerpräsident **Eleftherios Veniselos** stellte sich das Groß-Griechenland auf zwei Kontinenten vor, die von fünf Meeren umgeben werden sollten, nämlich die Festlandmassen Griechenland und Anatolien mit dem Schwarzen Meer, dem Marmarameer, der Aegäis, dem Mittelmeer und dem Ionischen Meer.

Levent Şahverdi Arşivi

Griechen alle politischen und militärischen Gelegenheiten ins Auge, wobei sie in ihren Besatzungszonen in der Türkei jegliche Massaker anrichteten.[15]

Historische Ereignisse weisen darauf hin, daß sich sowohl die gregorianisch-christlichen Armenier in Ostanatolien als auch die orthodox-christlichen Griechen in Westanatolien in einem äußerst aggressiven Verhalten gegenüber den Türken befanden. Die Greueltaten gegen die moslemisch-türkische Bevölkerung in der Türkei werden in verschiedenen Archiven dokumentiert. [16]

In derselben Zeitspanne befanden sich im Autoritätsbereich der türkischen Kräfte unter der Führung von **Mustafa Kemal Pascha** unter anderem auch christliche Minderheiten, bestehend aus Armenisch- und Griechischstämmigen. Nicht nur ihre Sicherheit wurde gewährleistet, sondern auch ihr Bedarf an sozialen und religiösen Angelegenheiten wurden von der türkischen Administration in Ankara mit Verständnis aufgenommen. Wegen außerordentlicher Umstände, bzw. des Kriegszustandes hatte der Ministerrat der Nationalversammlung in Ankara neben verschiedenen Maßnahmen auch die Herstellung sowie den Verbrauch von alkoholischen Getränken verboten. Enthusiastischen Reaktionen und unerwünschten Ausschreitungen sollten dadurch vorgebeugt werden. Doch als ein Anzeichen des guten Willens kündigte der türkische Ministerrat am 28. Oktober 1920 - also in rund zweieinhalb Monaten nach der Unterzeichnung des gegen die Türken feindlich gesinnten Vertrags von **Sèvres**- ein Regierungsbeschluß an und teilte darin wörtlich mit, **"... der bei den kirchlichen Feiern sowie den Beisetzungszeremonien der christlichen Bevölkerung zu benötigende Wein - für dessen Herstellung und Verbrauch sich die**

15 Schon am 15. Mai 1919, als die griechischen Truppen Izmir besetzt hatten, begannen sie mit massenhaften Greueltaten, so daß binnen 48 Stunden mehr als 2000 Türken in der Stadt getötet wurden, siehe hierzu: M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara 1985, s. 89-91. Über die betreffende Politik des ehemaligen griechischen Ministerprasidenten **E. Veniselos**, siehe: N. Petsalis, Diomidis, **Greece at the Paris Peace Conference 1919.** Thessaloniki 1978, s. 123-125.

16 Die von den armenischen Kräften in Ostanatolien angerichteten Massaker gegen die Türken werden in ihren geschichtlichen Entwicklungen ab Ende des XIX. Jahrhunderts bis Anfang der 20'er Jahre in verschiedenen Memoiren und Staatsarchiven dokumentiert: General Mayevski, **Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar**, (übersetzt ins Türkische von Azmi Süslü), Ankara 1986, sowie: **Ottoman Archives-Yıldız Collection: The Armenian Question**, Istanbul 1989, Bde. I-XV. Für die griechischen Greueltaten gegen die türkische Bevölkerung, siehe: Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da Yunan Mezalimi, Ankara 1995, sowie: Talat Yalazan, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (15 Mayıs 1919 - 9 Eylül 1922)**, Bde. I-II, Ankara 1994.

Levent Şahverdi Arşivi

geistlichen Vorsteher der christlichen Bevölkerung am 21. 10. 1920 an das Justizministerium gewandt haben - kann zu jedem Jahresbeginn vom Gesundheitsministerium gefordert und gegebenenfalls vom eben genannten Ministerium mittels der Apotheken ausgestellt werden...".[17]

Auf der anderen Seite setzten die Armenier und die Griechen ihre Angriffe auf die türkischen Dörfer, Kreisstädte und Provinzen fort und richteten unvorstellbare Massaker gegen die Türken an. [18]

Die Geste der türkischen Regierung, die der Tradition des türkischen Volkes entsprach, deutete auf die humänitare Haltung gegenüber der christlichen Bevölkerung in Anatolien hin, deren Schicksal ohne weiteres in den Händen der kemalistischen Führung war. Die nationalistisch orientierte Daseinsauffassung der Türken beruhte nicht auf primitiven Haßgefühlen, sondern auf den grundlegenden Prinzipien der Menschenrechte. Ein von den Griechen eventuell als eine überflüssige Einzelheit zu betrachtendes Thema wurde - ausgerechnet in einem Kriegszustand - von dem türkischen Ministerrat erörtert. Diese Verhaltensweise der nationalen Führung wurde von **Mustafa Kemal Pascha** bei Beantwortung der Fragen des Korrespondenten der amerikanischen Zeitschrift **Public Ledger - Philadelphia, K. Streit** am 26. Februar 1921 folgendermaßen zur Sprache gebracht: **"... unter den türkischen Bürgern, ob Moslems oder Nicht-Moslems, unterscheiden wir niemanden. Deswegen brauchen sich die Griechen und Armenier keine Sorgen zu machen, solange sie nicht mit den Feinden kollaborieren..."** [19] Und schließlich erklärte **Mustafa Kemal Pascha** am 19. September 1921 die türkische Politik gegenüber den christlichen Minderheiten in der Türkei wie folgt: **"... daß unsere Regierung und unsere Nation die christlichen Minoritäten gerecht behandeln, bezieht sich auf unsere Sitten und die Traditionen unseres Glaubens...".**[20]

17 **Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Fonu**, Yer Nu: 3088 94-3 1.17.5 (1), Inhalt des originalen Textes, siehe Anhang.

18 Siehe hierfür unter anderem: Erdal İlter, **Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silahlanma Faaliyetleri (1890-1923)**, İstanbul 1995, s. 59-87, 95-138; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1976 (2. Auflage) sowie: Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1983, und Gn. Kur. ATASE Bşk.lığı, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ermeni Belgeleri**, Özel Sayı (Sonderausgabe), März 1983, Nr. 83, Ankara 1983. Detallierte Angaben über griechische Massaker gegen die türkische Bevölkerung werden in dem Werk von Yalazan (a.a.O.) auf Archivdokumente gegründet.

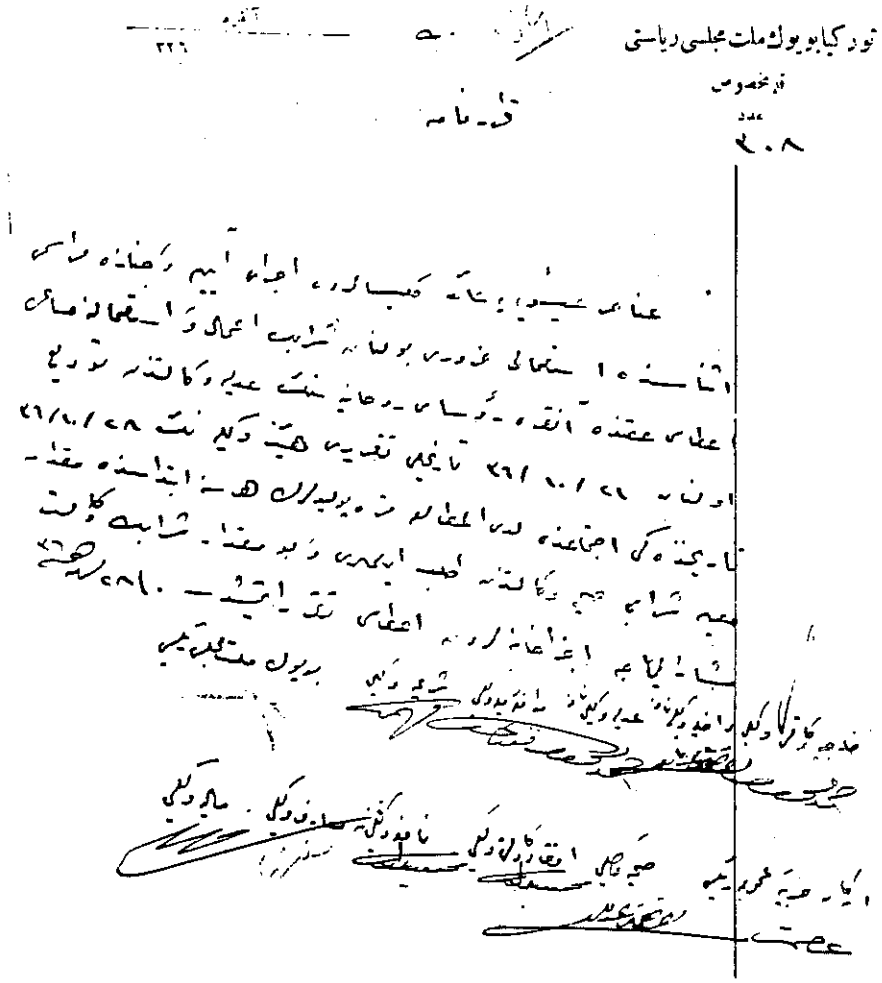
19 Siehe hierzu: **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)**, Bd. I, Ankara 1994, s. 272: wörtlich gab **M. Kemal Pascha** bekannt: **"... Nous ne faisons aucune distinction entre les citoyens musulmans et non musulmans de la Turquie; en conséquence les Grecs et les Arméniens n'ont rien à craindre tant qu'ils ne complotent pas avec l'ennemi..."**

20 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Bd. I, Ankara 1989 (4. Auflage), s. 198.

Levent Şahverdi Arşivi

-6-

ANHANG:

İZMİR'İN İŞGALİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA TURAN *

Osmanlı Devleti, 1914'de dâhil olduğu, I. Dünya Harbi'nden, Müttefiklerinin ateşkes istemesi ve harpten çekilmeleri sonucu, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütârekesi'ni imzalamak sûretiyle mağlup bir devlet olarak çıkmıştır. Mütârekenin imzalanması, mevcut kayıplar bir yana, meseleyi hukûken sona erdirmiş olmuyordu. Devlet, iki önemli mesele ile karşı karşıya idi. Birisi; Mondros Mütârekeşi'nin nasıl uygulanacağı?; diğeri de Mütâreke sonrasında imzalanacak Muâhede ile Devlet'in durumunun ne olacağı? idi. Ali Fuat Cebesoy'un "2 Kasım 1918'de Mütâreke şartları ordulara tebliğ edilmişti. Müttefiklerimize dikte ettirilen şartlar nazar-ı itibara alınırsa daha mûtedil sayılabilirdi. Bulgarlar kayıtsız şartsız teslim olmuşlardı. Ancak gâlib devletler ahde vefa gösterebilecekler miydi? Yoksa bir kin ve intikam politikası mı güdeceklerdi?" [1] sözleriyle ifade ettiği endişeler, Mütârekenin akabindeki psikolojiyi ve belirsizliği izah etmektedir.

Türk kamuoyundaki endişelere rağmen, Mütâreke tehlikeli ve korkulacak bir mahiyetten uzak olarak telâkki edilmiş, hatta, Müttefiklerin Osmanlı Devleti'ne karşı müsâit bir davranışı ve bir başarısı olarak addedilmiştir. İsmet İnönü'nün belirttiği gibi, "gerçekten Mütâreke metni okunduğu zaman açık ifade ile göze batacak mahzurlar taşımadığı intibâı uyandırıyordu. İleride Mütâreke'nin tatbikâtı esnasında memleketin canını yakmış olan esaslı maddeler çok kapalı ve aynı zamanda her türlü tefsire müsâit bir şekilde kaleme alınmıştı".[2] Mütârekenâme'nin 7. maddesi [3] de aynı amaçla dikte ettirilmiş olup, Anadolu'da istedikleri bir yeri işgal etmek için hukûki bir gerekçe olarak ileri sürülecekti.

---

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

1 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 27.

2 Sebahattin Selek, **İsmet İnönü, Hatıralar**, C. I, İstanbul 1985, s. 164.

3 Bu maddede yer alan ifadelerin yanlış anlaşılabileceği yönündeki itirazlara rağmen bu madde nihayet şu şekli almıştır: "Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet çıktığında herhangi bir sevkü'l-ceyş noktasını işgal hakkını hâiz olacaktır." Bkz. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, C. I, İstanbul, 1993, s. 124-125.

Levent Şahverdi Arşivi

Mütârekenâme imzalandığı sırada Amiral Calthorpe'u, "Mütârekenâme'ye imza atmakla, yıllardan beri insan kanı akıtılıp gidilişine nihayet vereceğimizi ümit ediyoruz." sözlerine karşılık Türk Delegasyonu Başkanı Rauf (Orbay) Bey'in "Mütârekenâme'nin şartları ağırdır. Bununla beraber onları yerine getirmeğe sadâkatle çalışacağız. İngiliz devlet ve milletinin imzalarına sâdık, vaatlerine vefâkâr olduklarına itimadımız vardır. Bu inanç üzerimize düşen ağır vazifeyi yapmakta bize cesaret verdi. Büyük İngiliz Milleti ile Müttefiklerinin taahhütlerine ve vaatlerine sadâkatle riâyet edeceklerine olan itimadımızda hatamız yoktur zannındayız." sözleri [4] mânidardır. Rauf Bey, sanki Müttefiklerin taahhüt ve vaatlerine sadık kalmayacaklarını ihsas etmektedir. Ayrıca Rauf Bey'in Tawnshend'e "Mütâreke'de ağır şartlar var. Bunlara râzı oluşumuzun sebebi, İngilizlerin durumu kavrayarak millî izzet-i nefsimizi incitmekten çekineceklerine dâir Calthorpe'un centilmence ve askerce verdiği teminattır." demesi[5] aynı endişeleri ve bir teslimiyeti göstermesi bakımından önemlidir.

Tarihi boyunca Yunanlıların tavırlarını çok iyi bilen Türkler, onların bu zamana kadar hedeflerine ulaşabilmek için binlerce masum insana yaptıkları kötülükleri göz önünde bulundurarak Müttefiklerden, Yunanlıların Anadolu'da herhangi bir işgale katılmamalarını istemişlerse de bu istekleri geçiştirilmiş, dikkate alınmamıştır. Görüşmeler sırasında İstanbul ve İzmir'in işgal edilip edilmeyeceği meselesi görüşülürken Amiral Calthorpe, "Türkleri incitip üzmemek için elden gelen herşeyin yapılarak, Yunan gemilerinin İzmir gibi İstanbul'a da gönderilmeyeceği kanaatinde bulunduğunu, fakat İstanbul işgal edilmeyecektir" suretinde bir madde konulamayacağını söylemiştir. [6]

Mütâreke imzalandıktan çok kısa bir süre sonra Amiral Calthorpe'un bu sözlerinin, vaatlerinin ve taahhütlerinin Mütârekenâme'- nin maddeleri gibi kaypak olduğu anlaşılacaktır. Nitekim, 13 Kasım 1914 günü Müttefik gemileri -içinde Yunan gemileri de olmak üzere- Dolmabahçe önünde demirlemiştir. Üstelik, İngilizler şehrin âsâyişini daha çok Yunanlılara bırakmak amacıyla Anadolu sahilinin üst kısmını Yunanlılara işgal ettirmişlerdir.[7] Anlaşılan odur ki, Amiral Calthorpe'un emniyet verici söz-

4 Orbay, **a.g.e.**, s. 146.
5 Orbay, **a.g.e.**, s. 148.
6 Orbay, **a.g.e.**, s. 129-130.

Levent Şahverdi Arşivi

leri, sadece İngilizlerin asıl niyetini gizlemeye yaramıştır.[8]

Türkler, İzmir'in işgalinde de Yunanlıların bulunmalarını istemedikleri gibi, böyle bir işgalin Yunanlılara tevdî edilebileceğini de pek tahmin etmiyordu. Buna Mütâreke metni ve yukarıda zikrettiğimiz taahhütler de etki etmiş olmalıdır. Kâzım Özalp bu konuda, "En bedbin olanlarda bile Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ihtimali düşünülmüyordu. İzmir şehrine İngiliz, Fransız ve İtalyan kıtalarından birer müfreze ile muhtelit bir heyet getirileceği söyleniyordu." demektedir. [9] İsmet İnönü de "Yunanlıların Anadolu topraklarına çıkacaklarını tahmin etmiyorduk. Halbuki bütün bu ümitlerimiz ve tahminlerimiz hilâfına 15 Mayıs günü Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri haberi İstanbul'da duyuldu. İşgal, İngiliz donanmasının himâyesi altında bir fâcia şeklinde olmuştur." demektedir. [10]

Meseleye Müttefiklerin aralarında yaptıkları gizli anlaşmalar açısından bakılırsa da Anadolu'da Yunan işgali ihtimalden uzaktı. Özellikle 17 Nisan 1917'deki St. Jean de Maurienne Anlaşması'yla Antalya, Menteşe (Muğla) Sancağı ve Konya'nın büyük bir kısmı, İzmir ve kuzeyindeki nüfuz bölgesi İtalyan toprakları olarak tanınıyordu. [11] İngiltere ve Fransa Anadolu'da üslenecek ve Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya, çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle bu anlaşmayı geçersiz saymak istemişlerdir.[12] Anlaşma öncesinde Rusya da İzmir bölgesinin İtalya'ya verilmesine karşıdır.[13] Rusya'nın ihtilâl sebebiyle anlaşmaya imza koymamış olması anlaşmanın geçersiz sayılması için bir gerekçe olabilirdi. Nihayet, 14 Ekim 1918'de bu anlaşmanın hükümsüz olduğu açıklanmıştır. [14]

5 Şubat 1919 tarihinde Yunanlıların arazi isteklerini incelemek üzere bir komisyon kurulmuş, komisyon 30 Mart 1919'da İzmir bölgesinin Yu-

7 Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, Ankara 1977, s. 55; Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam** (Haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 264.

8 Selek, **a.g.e.**, s. 164.

9 Kâzım Özalp, **Milli Mücadele, 1919-1920**, C. I, Ankara 1988, s. 3.

10 Selek, **a.g.e.**, s. 17.

11 Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Ankara 1986, s. 20.

12 Ahmet Bekir Terek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **BTTD**, C. V, Sy. 29 (Şubat 1970), s. 26.

13 Hikmet Bayur, "Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Paylaşılması Hakkında Yapılan Anlaşmalar", **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri**, Ankara 1975, s. 45.

14 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 61; Selâhattin Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1965, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

nanistan'a verilmesini tavsiye etmiştir.[15] Bu tavsiye ile husûle getirilen karar, İtalya'nın şiddetli itirazlarına rağmen kabul edilmiş[16], 12 Mayıs'ta yapılan toplantıda Yunanlıların İzmir'e asker çıkaracakları, bunun Anadolu'daki toprakları işgal ve paylaşmak anlamına gelmeyeceği, sadece halkı korumak olduğu İtalya'ya bildirilmiştir.[17]

Bütün bu gelişmelerden anlaşılacağı gibi İngiltere ve Fransa, İtalya'nın Akdeniz'de kendileri için tehlikeli olabilecek yayılmasını engellemeyi mümkün kılacak vasıtanın Yunanistan olabileceğini düşünmüşlerdir. Esasen kazanılan zaferde kendisinin de payı olduğunu düşünen Yunanistan, gördüğü hizmetler ve fedâkarlıkların mükâfatı olarak, Trakya ile birlikte İstanbul ve Marmara bölgesinin kendisine verilmesini istemekte [18] idiyse de Paris'deki Barış Konseyi, bu yerlerde milletlerarası bir yönetim kurmak niyetinde olduğu için buraların Yunanistan'a verilmesine pek taraftar görünmüyordu. Venizelos, Paris'te, Lloyd George, Clemenceau ve Wilson'a İzmir bölgesinde nüfus çoğunluğunu Rumların teşkil ettiğini, bu bölgede Türklerin Hıristiyanlara korkunç zulümler yapmakta olduklarını kendi uslûbu ile ifade etmiş, Anadolu'da Hıristiyanları Türklerin zulmünden kurtarmanın tek çaresi olarak da İzmir'in işgali için Yunanistan'a yetki verilmesini ısrarla istemiştir. Lloyd George ve Clemanceau'ya göre Yunan isteklerinin kabulü ile hem fedâkâr bir müttefik tatmin edilmiş, hem de Akdeniz'de muhtemel bir İtalyan tehlikesi önlenmiş olacaktı. Bu düşünce ile Yüksek Konsey, Yunanistan'a İzmir'i işgal yetkisi vermiştir. İşgalin hukûki dayanağı da Mondros Mütârekenâmesi'nin 7. maddesi olacaktı. [19]

Özellikle İstanbul'un işgali tarzı ve işgal sırasında cereyan eden olaylar, İzmir'in işgalinde de Yunanlıların bulunacaklarını gösteriyordu. Fethi Okyar, "Bu tercihin tesâdüf olmadığını, Yunanlıların İzmir'i işgallerinin daha o günlerde tesbit edildiğini anlamıştık." demektedir. [20] Haydar Rüştü Öktem de hâtıratında, 12 ve 13 Mayıs'da Amerikalılardan İzmir'in Yu-

15 Jaeschke, **a.g.e.**, s. 60.

16 Tansel, **Atatürk...**, s. 11.

17 Michael Llewellyn Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz**, (Çev. Halim İnal), İstanbul 1978, s. 93-94; 24 Şubat 1920 tarihinde İzmir ve yöresinin tümüyle Yunanistan topraklarına katılmasını öngören bir anlaşma yapıldı. Bkz. Kurat, **a.g.e.**, s. 89.

18 Elefterios Venizelos, 2 Kasım 1918 de Anadolu'nun batı kısmının Fethiye'den Erdek'e kadar olan arazinin Yunanistan'a verilmesini istemiştir. Bkz. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 60-61.

19 Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **BELLETEN**, C. XXXIII, Sy. 132 (Ekim 1969), s. 520-521.

20 Okyar, **a.g.e.**, s. 264.

Levent Şahverdi Arşivi

nanlılar tarafından işgal edileceğini, işgal kuvvetlerinin Midilli'de işgal hazırlıklarını tamamladıklarını ifade etmektedir.[21] 14 Mayıs sabahı da İtalyan Konsolosluğu'ndan İzmir'in işgal edileceği haberi Türklere ulaştı. [22] Yine 14 Mayıs günü sabahtan itibaren İzmir'deki Rum ve Ermenilerin arabalarla aileleriyle birlikte Frenk Mahallesi tarafına taşınmaları İzmir'i bekleyen akîbetin ne olduğunu açıkca göstermekteydi. [23]

İzmir'in işgal edilmesinin anlaşılması üzerine İzmir Valisi İzzet Bey (Kambur İzzet), Amiral Calthorpe'dan, şehrin Yunan askerleri tarafından değil, tercihen Müttefik müfrezeler tarafından işgal edilmesini istemiştir. [24] 57. Fırka Kumandanlığı'nın Harbiye Nezâreti'ne bir şifresinde de, İzmir'in mutlaka işgali lâzım geliyorsa Yunanistan hariç İngiliz, Fransız ve Amerikan birlikleri tarafından işgalinin temini "merhamet-i beşeriyyet nâmına şâyân-ı istirhamdır" denilmektedir. [25] Görüldüğü gibi İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline müsâade edileceği tahakkuk ettikten sonra İzmir'in işgalinde Yunanlıların bulundurulmaması yönünde bir takım istekler dile getirilmişse de ciddi bir teşebbüste bulunulduğunu söylemek güçtür. Bu safhada Mütârekenâme'de İzmir'in işgali, hele Yunanlıların işgalde bulunacaklarına dair bir kayıt olmaması, hatırlatmak için dahi olsa düşünülmüyor, gerekçeleri ne olursa olsun Müttefiklerin uygulama tarzına boyun eğiliyordu.

Müttefik Filo'nun Başkomutanı İngiliz Visamiral Calthorpe 14 Mayıs 1919 günü sabat saat 9^{00} da 17. Kolordu (=KOR) Kumandanı Ali Nâdir Paşa'ya bir nota vererek İzmir istihkâmları ile müdâfaa tedbirlerini hâiz arazinin, Mütârekenâme'nin 7. maddesine uygun olarak İtilâf Devletleri kuvvetlerince işgal edileceğini bildirdi.[26] Bunun üzerine Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'yı arayan Ali Nâdir Paşa, Amiral Calthorpe'dan İzmir'in işgal

21 Haydar Rüştü Öktem, **Mütâreke ve İşgal Anıları**, (Haz. Zeki Arıkan), Ankara 1991, s. 31.

22 Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970, s. 222-223.

23 Haydar Rüştü Öktem, "Şüphesiz İslâm mahallâtında oturan Rumlar ve Ermeniler, bir maksatla aldıkları bir tâlimatnâme ile hareket ediyorlardı. Her ihtimâle karşı ân-ı işgalde İslâm mahallâtında bulunmamak maksadıyla. Bkz. Öktem, **a.g.e.**, s. 71-72.

24 Jaeschke, **a.g.e.**, s. 78.

25 Gn. Kur. Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE ARŞ), KI.402 Ds. (16-5) 3 F. 34

26 ATASE ARŞ. KI.12 Ds.74-49 F.5;72/1-7; KI.14 Ds. 72-55 F.27-1; KI.26 D.38-105 F.64-65; KI.81 Ds.128-301 F.1-2; KI.85 Ds.103-316 F.10; Ali Nâdir Paşa'nın Harbiye Nezâreti'ne 20 Mayıs 1919 tarihli bu raporu için ayrıca bkz. İzmir, Aydın ve Ayvalık Havâlisinin Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan Mezâlimi Hakkında Makâmât-ı Askeriyeden Mevrûd Raporları Hâvi İkinci Kitap, Mat-

Levent Şahverdi Arşivi

edileceğine ve keyfiyetin Bâb-ı Âli'ye bildirilmiş olduğuna dair bir nota aldığını bildirmiştir. Harbiye Nazırı, Ali Nâdir Paşa'ya Bâb-ı Âli'nin işgal hakkında bilgisi olmadığını, ancak Amiralin teklifinin Mütâreke hükümlerine uygun olduğunu ve muvâfakat edilmesi gerektiği cevabını vermiştir. Ali Nâdir Paşa bu işgalin Yunan işgaliyle sonuçlanacağı hakkında bir takım söylentiler olduğu konusunda Şakir Paşa'nın dikkatini çekmişse de, O "Bu gibi söylentilere önem vermeyiniz." demiştir. [27]

Harbiye Nâzırı'nın cevabı üzerine 17. KOR. Kumandanı Ali Nâdir Paşa, 14 Mayıs 1919 tarihinde Türk birliklerine, istihkâmların işgal edileceğini ve istihkâmlarda bulunan silahların teslim edileceğini bildirerek, işgal sırasında kesinlikle karşı konulmamasını emretti. Ayrıca askerî silah depolarının yağmalanmaması için de tedbir aldı. [28]

Aynı gün Visamiral Calthorpe tarafından Ali Nâdir Paşa'ya ikinci bir nota [29] verilerek, 15 Mayıs 1919 günü İzmir'in Müttefikler adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal olunacağı bildirilmiş, şehirde güvenlik amacıyla bütün askerlerin Kışlada bulundurulması, işgalden sonra da Yunan Komutanı'nın arzusuna göre hareket edilmesi, "limandaki kuvvetli İtilâf donanmasının işgal esnasında sükûn ve âsâyişin temininde en müessir âmil olacağı" tehdidiyle istenmiştir. Yine keyfiyet Ali Nâdir Paşa tarafından Harbiye Nezâreti'ne bildirilmiş, İzmir'deki bütün kıtalar ve müesseselere verilen notaya uygun olarak bir tebligat [30] yapılmak suretiyle sükûn ve âsâyişin muhafazasına çalışılmıştır. [31]

---

baa-i Askeriye, Dersaadet 1335, s. 9 vd.; **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** Sy. 37, Vesika No: 895; Celâl Bayar, **Ben de Yazdım**, C. IV, İstanbul 1968, s. 2004, Belge No: 108; Asaf Gökbel, **Milli Mücadelede Aydın**, Aydın 1965, s. 84 vd.; Gn.Kur. Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklâl Harbi** (=TİH), C II/Ks.1, Ankara 1963, s. 53 vd.; Mehmet Hocaoğlu, **Belgelerle Yunan Barbarhğı**, İstanbul 1985, s. 150 vd.; Süvari Yüzbaşısı Ahmet, **Türk İstiklâl Harbi Başında Millî Mücadele**, (Yay. İsmail Aka, Vehbi Günay, Cahit Telci), İzmir 1993, s. 4-5; Baykal, a.g.m., s. 567; Fahrettin Altay, "İzmir Fâciasının Muhâkemesi", **BELLETEN**, C. XXIII, Sy. 89 (Ocak 1959), s. 137.

27 ATASE ARŞ. KI.12 Ds.74-49 F.5; KI.14 Ds.72-55 F.27-1; Bayar, **a.g.e.**, s. 2004, Belge No: 108; Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul 1975, s. 399-400; Ömer Sami Coşar, **İstiklâl Harbi Gazetesi** (=İHG), 15 Mayıs 1919.

28 Yedek Subaylardan ve İzmir gençlerinden bir grup Ali Nâdir Paşa'ya "Paşa ne yapmak lâzımsa yapalım. Bizi eli kolu bağlı düşmana teslim mi edeceksiniz? demelerine karşılık Paşa hiçbir cevap vermemiş, Kısladaki silah ve cephanenin halk tarafından yağma edilmemesi için muhafazasını emretmiştir. Bkz. Bayar, **a.g.e.**, s. 1786; Erdeha, **a.g.e.**, s. 400; Ökdem, **a.g.e.**, s. 66.

29 Notanın asıl metni için bkz. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 265-266.

30 Ali Nâdir Paşa'nın bu tamimi için bkz., Süvari Yüzbaşısı Ahmet, **a.g.e.**, s. 6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Nadir Paşa, Visamiral Calthorpe'un ikinci notası üzerine birliklere verdiği emirde, 15 Mayıs 1919 günü Yunan birliklerinin İzmir'i işgal edeceklerini bildirdikten sonra, "... esef verici olayların vuku bulmaması için bütün askerî kıtalar bulundukları askerî garnizonlarda kalacaklardır. Çıkacak kıtaat ile kıtalarımız ve askerlerimiz arasında en ufak bir hâdisenin bir çok esef verici olaylara sebebiyet vereceği muhakkak bulunduğu için sükûnetin muhâfaza olunmasına lüzum görülür. Bunu her subayın ve erin nazarına kemâl-i ehemmiyetle koyuyorum." demekteydi. [32]

17. KOR. Kumandanlığı'nda yapılan müzâkerede, subayların ve erlerin Kışlada toplanarak işgalin beklenmesine karar verilmiş,[33] ayrıca Ali Nâdir Paşa bütün subayların ertesi sabah kışlada hazır bulunmalarını istemiştir. [34]

Visamiral Calthorpe, 14 Mayıs 1919 sabahı, Ali Nâdir Paşa'ya vermiş olduğu ilk nota ile aynı mahiyette, İzmir istihkâmlarının İtilâf Devletleri kuvvetlerince işgal edileceğini bildiren bir notayı da İzmir Valisi İzzet Bey'e vermiştir. [35] Bu notada da, işgalin Paris Konferansı kararı olduğu belirtilerek gereğinin yapılması önemle istenmekteydi.[36]

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini sezen İzzet Bey, Calthorpe ile görüşmek üzere İron Duke Gemisine gitmiştir. [37] Calthorpe'dan bu işgalin bir ilhak manasına gelip gelmeyeceğinin bildirilmesini istemiştir.[38] İzzet Bey, Calthorpe ile yaptığı bu görüşmede, İzmir'in ertesi günü Yunanlılar tarafından işgal edileceğini öğrenmiş, ancak bunu giz-

31 ATASE ARŞ. KI.12 Ds.74-49 F.5; KI.14 Ds.72-55 F.27-1; Bayar, **a.g.e.**, s. 2004; Erdeha, **a.g.e.**, s. 400; Coşar, **İHG**, 15 Mayıs 1919; Süvari Yüzbaşısı Ahmet, **a.g.e.**, s. 5.

32 **TİH**, C. II / KI.I, s. 53.

33 Altay, **a.g.m.**, s. 137.

34 Rahmi Apak, **İstiklâl Savasında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, Ankara 1990, s. 4.

35 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918-1938,** Ankara 1973, s. 16.

36 Bayar, **a.g.e.**, s. 2019 (İzzet Bey'in 14 Mayıs 1919 tarihli demeci).

37 Amiral Calthorpe bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: "Vali benimle görüşmek istedi. Vapurda kabul ettim. Telâşlı görünüyordu. İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgal edileceğini anlamıştı. Bunun Türkler üzerinde yaratacağı fena tesiri biliyordu ve bana uzun uzun anlattı. Ben kendisine İtilâf Devletlerinin karar vermiş olduklarını ve bundan geri dönmenin kâbil olmadığını açıkca söyledim. Bu sebepten Vali'nin bütün çabalarını bir kargaşalık çıkarmamaya sarfetmesini tavsiye ettim. Aslında bu haberi sabah gazeteler yayınlamıştı. Duyuran da gene Vali idi. Elinden geldiği kadar halkı yatıştırmaya söz verdi ve benden yardım istedi; sonra gitti." Bkz. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 76.

38 Jaeschke, **a.g.e.**, s. 78.

Levent Şahverdi Arşivi

lemiştir.[39] Yani Calthorpe'un ileri sürdüğü gibi, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberini Vali'nin duyurması söz konusu olamaz.

14 Mayıs 1919 günü Amiral Webb tarafından Damat Ferit Paşa'ya bir nota verilerek, Paris Konferansı kararına göre İzmir istihkâmlarının İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmiştir.[40] Osmanlı Hükümeti, bunun üzerine İtilâf Devletleri komiserlerine cevabî bir nota vererek, İzmir'in İtilâf Devletleri kuvvetleri tarafından işgali hakkında Paris Konferansı kararına muhalefet etmeyeceğini, ancak, Osmanlı Devleti'nin hiçbir parçasının ırk, tarih ve coğrafya açısından Yunanistan ile hiçbir alakasının olmadığı belirtilerek Yunanistan'ın işgale katılmasını protesto etmiştir. [41]

Bütün bu bilgilerden anlaşıldığı gibi, Türk makamlarına önce İzmir'in İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edileceği, sonra da İtilâf Devletleri adına Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmek suretiyle mesele bir oldu-bittiye getirilmiştir. Böylece Türk idarecilerinin müdafaa tedbirleri almaları önlenmek istenmiştir. Bu hususu, 7 Mayıs 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda Venizelos'un, Türklere keyfiyetin ancak karaya asker çıkarmadan az önce bildirilmesi teklifi [42] de teyid etmektedir.

Amiral Calthorpe'un ilk notası ile bildirmiş olduğu gibi 14 Mayıs 1919 günü İzmir çevresindeki istihkâmlar İtilâf Devletleri kuvvetlerince işgal edilmiştir. Bu kuvvetler içerisinde Yunan birlikleri de yer almaktaydı. [43]

14 Mayıs 1919 akşamı Calthorpe, Albay Zafiriou ile Yunan Deniz Subayı Mavroidis'e azami itidal ve ölçülü hareket edilmesini tavsiye etmiş [44] ve notalarla belirtildiği vechile 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan işgali fiilen başlamıştır.

39 Vali İzzet Bey, aynı gün Islahat Gazetesi'nde çıkan beyanatında: "Yunan Hükümeti hiçbir kuvveti Düvel-i muazzamanın ve bi't-tahsis İngiltere ve Fransa'nın tervîh ve iltizam etmeyeceği bir şeye kıyam edemez. Bunun için bir takım efsanelere aldanıp muztarip olmak ve beyhûde memlekette heyecanı uyandırmak muvâfık değildir." demektedir. ; Haydar Rüştü Öktem hâtıratında 14 Mayıs'ta Vali'nin, 15 Mayıs günü Mütâreke ahkâmına tevfîkan yalnız Yeni Kale'ye Müttefikler nâmına Yunan kuvvetlerinin çıkacağını (Sadık Bey'e) söylediğini kaydetmektedir. Bkz. Öktem, **a.g.e.**, s. 31.

40 M. Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, C. I, Ankara 1959, s. 86; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 75; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 27.

41 Bayar, **a.g.e.**, s. 2000, Belge No: 105.

42 Jaeschke, **a.g.e.**, s. 71.

43 14 Mayısta İzmir civarındaki Foça, Karaburun, Urla ve Yenikale istihkâmları İngiliz, Fransız ve Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Bkz. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 27.

44 Jaeschke, **a.g.e.**, s. 80.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'in işgal kararı ve oldu-bittisi karşısında, yukarıda belirttiğimiz vechile 17. KOR. Kumandanı ve İzmir Valisi'nin etkili hemen hiçbir tedbir almadıkları anlaşılmaktadır. Vali ve Kolordu Kumandanı'nın İstanbul Hükümeti ve Harbiye Nezâreti'nin pasif tavırlarından farklı bir tavır ortaya koymaları mümkün olabilir miydi? Zira, İstanbul Hükümeti devlet ve millet haklarının muhafazası için halkın teskinini düşünmüş, İtilâf Devletlerine verdiği nota ile işgali protesto dışında hiçbir şey yapmamıştır.

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa ise, İzmir'in işgal edileceği haberi Ali Nâdir Paşa tarafından kendisine ulaştırıldığı vakit tabiî bir hadise gibi, Amiral Calthorpe'un teklifinin Mütâreke şartlarının icâbından olmakla yardımcı olunması gerektiği cevabını vermiş, meseleyi Hükümet veya Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ile istişareye lüzum bile görmemiştir. Damat Ferit Paşa'ya verilen notadan haberdar olmaması da dikkat çekicidir. Süvari Yüzbaşısı Ahmet Bey, konu ile ilgili olarak, "Ne kadar şayan-ı teessüftür ki, mevcut vesâika Harbiye Nâzırı, Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi'nin mütâlâasını almaya lüzum görmeden müdâfaasını deruhte ettiği memleketin en güzel parçasını işgale mümânaat edilmemesi tarzında verdiği emirle ordusunu düşman âmâline hizmete mecbur ediyor ve memleketi de düşman kucağına atıyordu. Harbiye Nazırı'nın bu ihaneti İzmir işgalini kuvveden fiile çıkarmasında İstanbul Hükümeti'nin Düvel-i İtilâfiyeye tamamen yardım ettiğine acı bir delildir." yorumunu yapmaktadır. [45]

Mesele Harbiye Nezâreti ile 17. KOR. Kumandanlığı arasındaki münasebet noktayı nazarından değerlendirilirse; Ali Nâdir Paşa, kendisinin de ifade ettiği gibi, Calthorpe'dan aldığı ikinci notadaki emre uyarak ne yapılması lâzım geldiyse onu yapmış, ne pahasına olursa olsun herhangi bir olayın vukuuna sebebiyet vermemek için emir vermiştir.[46] Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat Paşa, İzmir fecâyıında 17. KOR. Kumandanı Ali Nâdir Paşa'nın idraksizliğinin de dahili olduğunu belirten ve muhâkeme edilmesini isteyen tezkiresini Harbiye Nezâreti'ne vermiştir. Yine Cevat Paşa'nın 24 Haziran 1919 tarihli yazısına göre:

1- Yunan harekâtı karşısında oradaki kumanda heyeti millî ve askerî şe-

45 Süvari Yüzbaşısı Ahmet, **a.g.e.**, s. 4-5.
46 Altay, **a.g.m.**, s. 137.

Levent Şahverdi Arşivi

refi kurtaracak tarzda hareket etmemiştir.

2- İşgal esnasında bir olay zuhur etmemesi ve işgal bitinceye kadar inzibat ve âsâyişin muhâfazası için İtilâf temsilcileriyle muzâkere edilerek tedbirler alınmamıştır.

3- Rum ahâlinin Yunan askerleriyle birlikte Kışla'ya tecâvüzünden sonra türlü hakaretler altında ve "Zito Venizelos" diye bağırarak mezbahaya giren sürüler gibi hareket etmektense askerî namus ve şerefin gerektirdiği tarzda hareket etmeyi tercih etmemiştir.

4- Seydiköyü'nde bulunan kıtalara önceden esaslı bir emir ve tâlimat verilmediğinden oradaki kıtalar dağılmıştır. Müşir Kâzım Paşa başkanlığında kurulan Harp Divanı, Ekim 1920 tarihinde meseleyi tedkike başlamıştır. [47]

31 Ocak 1921 tarihinde "İzmir Fecâyiının Muhâkemesi"ne şahitlik amacıyla çağrılan, işgal esnasında 56. Fırka Kumandanı olan Hürrem Bey ifadesinde, alınabilecek tedbirleri belirttikten sonra, "Kıtaatımız kâmilen kışlabend olacakları emir ve talep olunduğu serâhati mevcut iken artık bu saatten sonra İzmir âsâyişinin idâmesine hükümran olunamayacağı esası düşünülerek, yine hiç olmazsa işbu saatten itibaren şehirdeki emr-i âsâyişin idâmesi gayesini temin eylemek üzere şehrin mühim noktalarına Düvel-i Müttefika adamları ikâmesini temin eylemekten ibaret olduğunu" beyan etmiştir. [48] Hürrem Bey'in de Cevat Paşa ile şehrin âsâyişi hususunda aynı görüşte oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, gerek İzmir'in işgali kararının bildiriliş tarzı, gerekse işgal sırasında vuku bulan olaylar karşısında İtilâf Devletleri temsilcilerinin kayıtsız kalışları, şehrin işgali bitinceye kadar âsâyişin temini için İtilâf temsilcileriyle müzâkere edilerek tedbir alınmasının da pek mümkün olamayacağını göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Ali Nâdir Paşa'yı tenkid ederek, "Yunanlılar İzmir'e çıktıkları zaman, orada 17. KOR. Kumandanı olarak karargâhıyla bizzat Nâdir Paşa bulunuyordu. Kuvvet olarak Kaymakam Hürrem Bey kumandasında 56. Fırka'nın iki alayı vardı. Bu kuvvet bilhassa Kolordu Kumandanı'nın emriyle mukâvemet ettirilmeksizin büyük hakaretler altında Yunanlılara teslim edilmiştir." demektedir.[49] Muzaffer Tansu da, Ali Nâdir Paşa'nın Amiral Calthorpe'un ikinci notasından sonra birliklerine verdiği

47 Altay, **a.g.m.**, s. 138-139.
48 Altay, **a.g.m.**, s. 151-152.
49 Kemal Atatürk, **Nutuk, 1919-1927**, Ankara 1989, s. 301-302.

Levent Şahverdi Arşivi

emri tenkit ederek, "17. KOR. Kumandanı Ali Nâdir Paşa, bu emirle İzmir'in fecî akibeti için bilmeyerek elverişli bir zemin hazırlamış oluyordu. Çünkü bulundukları garnizonlarda kalmalarını emrettiği Türk kıtalarının müteâkip hareket tarzları hakkında hiçbir direktif vermiyor, gerek Türk kıtaları, gerek İzmir halkı İşgal Kumandanı'nın emir ve arzularına terk edilmiş bulunuyordu." demektedir. [50]

İ. Hrisoltoos Tanaş, Türk askerî başkanının boşa giden bir karşı durma gayreti gösterdiğini söylemekte[51] ise de herhangi bir mukâvemet söz konusu olmadığı gibi, şehrin âsâyişi için dahi bir tedbir alınmamıştı. Esasen silahlı mukâvemet edilmesi yönünde görüşler beyan edilmekte [52] ise de, müdâfaa tedbirleri alınmasından yana olanlar dahi şehirlerdeki Türklerin hayatını tehlikeye sokar endişesiyle buna cesaret edememişlerdir. Kâzım Özalp, "... Her türlü hazırlığın ihmal edilip, tepeden tırnağa mükemmelen silahlanarak gelen herhangi bir düşmana karşı böyle ani bir mukâvemet kararı vermenin manası yoktu. Hazırlanmakta geç kalınmıştır. Hislere kapılmadan gerçeği göz önünde tutarak karar vermek lâzımdı. Onun için bence yapılacak şey, yalnız hapishânedeki eli silah tutanları boşaltmak ve bunları askerî depolardaki silahlarla techiz etmek; ondan sonra da halktan ne kadar silahlı varsa da hepsine şehir dışında tertibat aldırmaktı. Zira, bu kadar acele bir vaziyette şehir içinde bir mukâvemet yapmanın hiçbir faydası olmayacağı gibi, şehirdeki Türk ve Müslümanların hayatlarını kâmilen tehlikeye koyabilirdi." demektedir. [53]

Esasen Ali Nâdir Paşa, İzmir'in işgalle karşı karşıya bulunduğunu seziyordu. Çünkü 15 Mayıs öncesinde İzmir'e İtalyanların bir çıkartma yapacakları, Yunanlıların bir çıkartma yapacakları veya evvelce Yunanlılar tarafından İzmir'e sokulmuş, teşkilâtlanmış Salîb-i Ahmer efrâdı vasıtasıyla bir işgalin gerçekleştirilebileceği şâiyaları dolaşmaktaydı. Ali Nâdir Paşa, bu ihtimaller hakkında İzmir'deki İngiliz Temsilcisi'nin dikkatini çekmişse de tatmin edici bir cevap alamamıştır. Yine son günlerde

50 Muzaffer Tansu, **Konuşan Hatıralar**, Ankara 1974, s. 8.

51 İ. Hrisoltoos Tanaş, **Yunan Süvarisi Küçük Asya Harekâtında**, (Terc. Niko Grigoriadis), Atina 1934, s. 2.

52 İşgalden takriben 15-20 gün evvel Türk Ocağı'nda yapılan bir toplantıda İzmir mebusu Mustafa Necati Bey ilk defa silahlı mukâvemet lâzım geldiğini söylüyor, Ateşin Necati de Rumların harıl harıl silahlandığını, her ihtimale karşı Türklerin de silahlanması gerektiğini ifade ediyordu. Bkz. Öktem, **a.g.e.**, s. 63.

53 Yakın Tarihimiz, "Kâzım Özalp Anlatıyor", C. II, Sy. 19 (Temmuz 1963), s. 162.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'e bir İtalyan ve bir Amerikan diritnotu ile iki Yunan zırhlısının gelmesi, Amerikalı ve İngiliz amiraller ve komutanların gelip gitmelerinin, İzmir'le ilgili önemli kararlar ve tasavvurların bulunduğunu gösterdiğini düşünen Ali Nâdir Paşa, durumu 14 Mayıs 1919 günü Harbiye Nezâreti'ne bildirmiş ve İzmir'in geleceği ile ilgili Nezâret makamından mevcut bilgilerin süratle iş'ârını istemiş ve İzmir'in işgali vuku bulur ise takip edilecek hareketin nasıl olacağını sormuştur. [54]

Bu gelişmelere bakılırsa Ali Nâdir Paşa, İzmir'in müdafaası, en azından işgal sırasında herhangi bir hadisenin vuku bulmaması için kendisi bir tedbir alma cihetine gitmemiştir. Ali Nâdir Paşa, Harbiye Nezâreti'nin emirlerini harfiyen uygulamaya çalışan iyi bir asker gibidir. Mevcut şartları değerlendirip kendi inisiyatifi ile hiçbir şey yapmamış veya yapamamıştır.

İzmir'in işgalinden sonradır ki, İzmir dışında gerçekleşen Yunan işgalleri için tedbirler alınması, hatta resmî kuvvetlerle mukâvemet edilmesi söz konusu edilmeye başlanmıştır. Bu konuda Şevket Turgut Paşa, "Devlet yalnız İzmir istihkâmalarının işgali için nota almıştır. O halde İzmir dışında vuku bulan Yunan işgallerini resmî kuvvetlerimizle karşılamak icap eder. Burada halihazır Hükümet bir taraftan müdâfaadan men ettiğimiz millete karşı kendisini hiçbir zaman mesuliyetten kurtaramayacak bir haldedir." demektedir. [55]

14 Mayıs 1919 günü Amiral Calthorpe'un notasını alan Aydın Valisi İzzet Bey ise bu emr-i vâki işgal karşısında tam bir acziyet içerisindedir. İron Duke Gemisi'nde Calthorpe ile görüşen İzzet Bey, İzmir'in işgal edileceği haberini alan İzmir Müdâfaa-i Hukûk-ı Osmâniye Cemiyeti üyelerine, endişe edecek bir şey olmadığını ve Hükümetin her türlü tedbiri alacağını söylemiştir.[56] Bu görüşmede İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini de öğrenen İzzet Bey, bunu saklamış, hatta aynı gün Islahat Gazetesi'nde bir de beyanat yayınlatarak, "Yunan Hükümeti, hiçbir kuvveti Düvel-i muazzamanın ve bi't-tahsis İngiltere ve Fransa'nın tervîh ve iltizam edemiyeceği bir şeye kıyam edemez. Bunun için bir takım efsanelere al-

54 **İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgaline Müteallik Olarak Makâmât-ı Askeriyeden Mevrûd Raporlar**, Matbaa-i Askeriye, Dersaadet 1335, s. 3-4; Hocaoğlu, **a.g.e.**, s. 148.

55 Cengiz Orhonlu, "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları Tehcirin Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler", **BELLETEN**, C. XXXVII, Sy. 148 (Ekim 1973), s. 385-386.

56 Erdeha, **a.g.e.**, s. 395.

Levent Şahverdi Arşivi

danıp muzdarip olmak ve beyhûde memlekette heyecanı uyandırmak Vilayet'in siyâset-i müttehizesinde muvâfık değildir." demek suretiyle bir Yunan işgalinin olamayacağını ihsasa çalışmaktaydı. Yunan işgali fiilen başladığı halde 15 Mayıs 1919 günü Köylü Gazetesi'nde Vali'nin yine aynı anlamda bir tekzibi yayınlanmaktaydı. İzzet Bey bu tekzibinde: "Bazı bedhahlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında şâyialar çıkarmışlar; yalandır; tekzib olunur." demekteydi. [57]

Vali İzzet Bey 15 Mayıs 1919 günü Osmanlı Hükümeti'nin tebliğine uygun olarak halkın heyecanının teskini konusunda teşebbüste bulunmak ve halkı "hakikat-i meselenin muvakkat bir işgalden başka bir şey olmadığına vâkıf ettirmek üzere mikdâr-ı kâfî vesâitin izâmını" Polis Müdürü Fikri Bey'e emretmiştir. [58]

Rahmi Apak, İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesinin daha Mondros Mütârekesi'nden önce tasarlanmış olduğunu, Yunan askerlerinin İzmir'e çıkacağını herkesin bildiğini, bunu bilmek istemeyen veya bildikleri halde halktan ve etraftan saklamaya çalışanların Damat Ferit Paşa'nın İzmir'e gönderdiği Vali ve memurları olduğunu ifade etmektedir. [59]

Kâzım Özalp da: "Vali ve Kumandan'dan hiçbir şey beklenemez. Bunların bütün meselesi halkın heyacanını kırmağa hedef tutulmuştur. Halka Yunan işgaline karşı alçakça bir itaat teklif ediyorlardı. İstanbul Hükümeti de kendisini İtilâf Devletlerine gözü bağlı bir halde teslim etmiştir" demek suretiyle[60] hissiyatını dile getirmiştir.

İzmir'de mülkî ve askerî amirlerin ihmalleri ve acziyetleri Yunan işgalinin bir fâcia halini almasında önemli bir sebep teşkil etmişse de İzmir'de, yeterli kuvvetin[61] bulunmadığı da gözden uzak tutulmamalıdır. 57. Fırka Kumandanı M. Şefik (Aker) Bey Harbiye Nezâreti'ne 22 Mayıs 1919 tarihli mezâlimin önlenemediğini ifade etmektedir. [62] Zaten erlerin, işe yarayanları cepheye gönderildiğinden geride kalan kadrolar eksikti. Ta-

57 Apak, **a.g.e.**, s. 3; Erdeha, **a.g.e.**, s. 394.
58 **Islahat**, 27 Mayıs 1335.
59 Apak, **a.g.e.**, s. 3-4.
60 Özalp, **a.g.e.**, s. 5.
61 Yunanlıların İzmir'e çıkmasından önce 17. Kolordu Karargâhı İzmir'de, 56. Fırka İzmir, Ayvalık ve Urla'da, 57. Fırka da Aydın'da bulunuyordu. Bkz. Apak, **a.g.e.**, s. 1.
62 ATESE Arşivi KI.27 Ds.75-105 F.6/13.

Levent Şahverdi Arşivi

burların mevcudu 100-150'yi geçmiyordu. İngilizlerin Mütâreke şartlarına dayanan istekleri ile Kolordu silahsızlandırılmıştı. [63]

İzmir'in işgalinin anlaşılması üzerine 14/15 Mayıs geceleri İzmir Redd-i İlhak Heyeti tarafından düzenlenen bir miting yapılmış ve "Ey Bedbaht Türk" diye başlayan bir beyannâme bastırılarak [64] dağıtılmıştır. Yahudi Maşatlığı yanındaki Bahri Baba sırtlarında toplanan 3-5 bin civarındaki halk [65] ateşler yakmış ve tekbirler getirerek Yunan İşgal Kararını protesto etmiştir. Ayrıca işgali protesto ve reddeden telgraflar çekilmiştir.[66] Halkın bir kısmı kışlanın yanındaki depolardan [67] ve Polis Dairesi'ndeki silah deposuna hücum ederek silah ve cephâneleri almış, bunlardan bir kısmı şehir dışına çıkmış, bir kısmı da aldıkları silahları evlerine götürmüştür.[68] Daha sonra halk, "mey'us, fakat asil heyecanından bir zerre kaybetmeden yavaş yavaş dağılmıştır". [69]

Yunanlılar, bu gösterinin işgale karşı bir direnme amacıyla yapıldığını söylemişlerse [70] de, yukarıda da belirttiğimiz gibi önceden herhangi bir direniş çalışması söz konusu değildir. Bu aşamada da baş vurulacak bir direnişin mahsurları ortadaydı. Kâzım Özalp bu konuda, Kolordu'nun mukâvemette bulunamayacağının kesin olduğunu, halkı şehir içerisinde çarpışmaya sevk etmenin de uygun olmadığını, çünkü düşmanın karadan ve denizden bütün harp vasıtalarıyla yapacağı tazyiklere karşı koyabilecek

63 Apak, **a.g.e.**, s. 2; Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara 1974, s. 173.

64 Bu bildiri işgalden bir gün önce Anadolu Matbaası'nda bastırılmıştır. İşgal sabahı yerli Rumlar matbaanın camını ve çerçevesini indirmişler, bazı makinaları da parçalamışlardır. Bkz. Öktem, **a.g.e.**, s. 14.

65 Asaf Gökbel, Bu mitinge yüzbin kişinin katıldığını söylemektedir. Bkz. Asaf Gökbel, **a.g.e.**, s. 74; Kamil Erdeha onbin kişinin katıldığını kaydetmektedir. Bkz. Erdeha, **a.g.e.**, s. 405. Kanaatimizce bu rakamlar abartılmış olmalıdır. Özalp, **a.g.e.**, s. 7'de sadece Yahudi Maşatlığı'nın halk ile dolduğu; Smith, **a.g.e.**, s. 101'de sadece binlerce Türk'ün toplandığı belirtilmiş bir rakam verilmemiştir.

66 Öktem, **a.g.e.**, s. 33'de İzmir'in işgalini, İzmirlilerin bunu reddettiklerini vilayetlere bildiren telgrafnâmelerin İzmir'de dağıtılan beyannâmelerle belki de aynı olmadığını, bu beyannâmelerin meâli veya hülâsası olduğunu ifade etmektedir. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 79'da 19 Mayıs günü Hâdisât Gazetesi'nde yayınlanan Redd-i İlhak Heyeti adına bilumum vilayet, sancak, kaza, nahiye ve belediye riyâsetlerine çekilen telgraf aynen verilmektedir.

67 Smith, **a.g.e.**, s. 101'de aynı gece yüzlerce mahkumun cezaevlerinden kaçmalarına Türk yetkilileri ve Müttefik Devletler tarafından cezaevlerinin denetlenmesiyle görevlendirilmiş olanların başındaki İtalyan binbaşısının suç ortaklığıyla göz yumulduğunu bunlardan bazılarının kışlanın yanındaki depolardan silah almayı başardıklarını ifade etmektedir.

68 Özalp, **a.g.e.**, s. 7.

69 Bayar, **a.g.e.**, s. 1786.

70 Smith, **a.g.e.**, s. 101.

Levent Şahverdi Arşivi

bir teşkilâtın vücûda getirilemediğini söylemektedir.[71] Atatürk de "Emr-i vâki haline geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgalinin ilhâk ile neticelenmesine mâni olmak" amacıyla bir miting yapılmış olduğunu, ancak bu teşebbüsün ümit edilen derecede maksadı sağlayamadığını söylemektedir. [72]

Sonuç olarak, büyük acıların yaşandığı İzmir'in işgali mukadder görülse bile, Yunan işgali kararı karşısında iş başında bulunan devlet erkânının, mevcut şartları değerlendirerek kendi insiyatifleriyle yerinde karar veremediklerini, istemeseler de müessif olaylara sebebiyet verdiklerini söyleyebiliriz. O günkü şartlarda hareket imkanının çok sınırlı olduğunu da belirtmemiz gerekir. Bu bağlamda Mondros Mütârekesi'nin bu tarzda uygulanması, daha sonra imzalanan Sevres Muâhedesi'nin kabul ve tatbik edilebilirliğini ortadan kaldıran en önemli amillerden biri olmuştur. Özellikle Yunan işgali ve Müttefiklerin kayıtsızlığını gören Türk Milleti, Atatürk'ün ifade ettiği gibi "... hakikaten mütehassıs ve mütenebbih olmuş ve derin uçuruma sürüklendiğini idrak etmiş ve onu müteâkip hukûkunu muhâfazaya bizzat karar vermiştir". [73]

71 Özalp, **a.g.e.**, s. 7.
72 Atatürk, **Nutuk**, s. 2.
73 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1906-1938**, (Toplayan: Nimet Arsan), Ankara 1981, C. II, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇUKUROVA'DA FRANSIZ-ERMENİ İLİŞKİLERİ VE 1919 YILI KATLİAMLARI

Dr. YUSUF ZİYA BİLDİRİCİ *

Ermeniler Fransızların ataları Frankları haçlı seferleri sırasında tanıdılar. Bizans baskısıyla Çukurova'ya sığıntı olarak yerleşen Ermeniler yeni konuklarına erzak, asker ve danışmanlık yardımlarında bulundular. I. Baudoin, Ermeni danışmanı Bagrat'ın yönlendirmesiyle 6 Şubat 1098'de geldiği Urfa'da yaşlı ve varisi olmayan Ermeni Prensi I. Toros tarafından evlatlığa kabul edildi. I. Baudoin beraberindeki şövalyeleri Ermeni zenginlerinin mallı-mülklü kızlarıyla evlenmeye teşvik etti. Kendisi de bir Ermeni soylusunun kızıyla [1] evlenerek onlara örnek oldu. Birçok tarihçinin belirttiği üzere, daha önceki yüzyıllarda Ermenistan denilen coğrafî bölgede bu türden akrabalıklar kurarak karma bir toplum olmaktan başka sosyal gelişme gösteremeyen Ermenilerin haçlı seferleri sırasında Fransız asıllılarla Çukurova ve civarındaki bölgelerde yakınlık kurmaları devam etmiştir.

Kutsal amaçlarla haçlı seferine çıkan Franklardan Renaud de Châtillon, 1153 ilkbaharında Antakya hâkimesi Contance ile evlendikten sonra, Ermeni Prensi I. Toros ile ittifak kurarak çıkartma yaptıkları Kıbrıslı Rumlara tarihin utançla kaydedeceği cinayet ve tecavüzler yaptılar. Kiliseler, manastırlar ve adadaki herşey yağmalanıp ateşe verildi. Kadınlara tecavüz edildi. İhtiyarlar ve çocuklar boğazlandı. Burunları kesilen papazlar hakaretler edildikten sonra İstanbul'a gönderildi. [2] Böylece Ermenilerin ihanetine bir başka çelişkiler halkası eklendi.

Siyasî ihtirasları uğruna Bizans, İran, Anadolu Selçukluları ve Memluklulara karşı ikiyüzlü politikalar izleyen Ermeni toplumunun yaptıkları zulüm ve ihanetin bedelinin devamlı sürgün cezalarıyla geçtiği bilinmektedir.

---

* Ankara Mamak Abidinpaşa Lisesi Tarih Öğretmeni.

1 Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, C. I, s. 157-160.

2 Steven Runciman, **a.g.e.**, C. II, s. 289-291.

Levent Şahverdi Arşivi

Haçlı seferlerinin düzenlenmesinde 100'ün üzerindeki projenin hemen hemen hepsinde rolü olan Fransızlar, [3] XIV. yüzyılın ilk yarısında Çukurova Ermeni Prensi V. Leon'un ölümüyle, Kıbrıslı reisleri marifetiyle [4] bölge üzerinde söz sahibi oldular.

Bu seferler sırasında "Kutsal Kudüs" yolunda ilerleyen Fransızlar, Suriye ve civarının zenginliğine ilgi duydular. Bu ilgi Çukurova ve diğer bölgelerdeki Ermeni tarih, kültür varlıkları üzerinde, XVI. yüzyılın sonlarıyla XVII. yüzyılın başlarında Fransız araştırmacıların [5] tespitleriyle yoğunluk kazanacaktır. Fransa'nın Çukurova ve civar bölgelerdeki Ermeni varlığını yayın yoluyla dünya kamuoyuna yansıtması, ilmî araştırmadan ziyade iktisadî ve askerî amacının meşruluğuna zemin hazırlamak şeklinde ortaya çıkacaktır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İran Ermenilerinin Adana ve civar kazalarına yerleşmeleri [6] için ileriye yönelik yatırımlar yapan Fransa, Mısırlı İbrahim Paşa'nın Çukurova'da askerî kontrol sağladığı yıllarda (1832-1840) bir hayli ümitlenecektir. Mısır, Suriye ve Çukurova'daki etkinliğini İngiltere'nin çabalarıyla [7] kaybeden Fransa, 1852-1853 yıllarında Bilimler Akademisi elemanları aracılığı ile Kozan, Saimbeyli, Anavarza, Misis Ermenilerinin dil, kültür ve arkeolojisini araştırtıp, bölgedeki etnik nüfusu çarpıtıcı yayınlarda [8] bulunarak "Kilikya Ermenistanı" imajını canlandırmaya çalışmıştır.

Bu proje, Osmanlı Devleti ile ilgili 1581'de Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda: "Eğer doğudan İran, batıdan İspanya ve

3 Geniş bilgi için bkz.: T.G. Djuvara-Emir Şekip, **Türkiye'yi Parçalamak İçin 100 Plân**, Çev. Yakup Üstün, Damla Yayınevi, İstanbul 1979.

4 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987, s. 86-87.

5 Geniş bilgi için bkz.: Dündar Aydın, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları: 628, Erzurum 8-12 Ekim 1984, s. 289.

6 Ayrıntılar için bkz.: Yılmaz Kurt, 16. Yüzyıl Adana Tarihi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Doktora tezi, Ankara 1992, s. 79-81.

7 E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983, C. V, s. 130-200.

8 Duyun-ı Ümumiyye adına 1880'li yıllarda Adana Vilâyeti'nin sosyal ve ekonomik durumunu araştıran Vital Cuinet, Adana Vilâyeti'nde 173.389 Hıristiyan, 158.000 Müslüman, 72.000 kişiyi de dini bilinmeyenler olarak göstermiştir. Ermeniler 97.450, Osmanlı teb'ası Türkler 93.200 kişi olarak açıklanarak Türkler azınlık durumuna düşürülmeye çalışılmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Vital Cuinet, La Turguie D'asie. Tome II, Paris 1891, s. 5 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Avusturya, içeriden de azınlıklar birlikte harekete geçtikleri takdirde..." bu devletin kısa zamanda yok olacağının belirtilmesi [9] düşüncesinden hareketle, Fransa'nın iktisadî çıkarları üzerine bina edilmişti.

Rusya'nın doğu Anadolu'da, İngiltere'nin güneydoğu Anadolu ve Akdeniz üzerindeki ihtiraslarını Çukurova-Musul-Suriye ve üçgeninde bir kontrol sahası oluşturarak engellemek isteyen Fransa, Hıristiyanları, özellikle Ermenileri kullanmıştır.

Söz konusu bölgeler üzerinde Osmanlı-Alman yakınlaşmasına [10] karşın, ezeli rakibi İngiltere ile menfaat birliği yapan Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında Türk askerleri Çanakkale, Irak, Suriye, Filistin cephelerinde çarpışırken ve bir zamanların teba-ı sadıka'sı Ermeniler Anadolu'nun dört bir yanında Türk kanı dökerlerken oluşan katliama ortaklık yaptı.

Hatırlanacağı üzere güney vilâyetlerimizden Antep, Maraş ve Urfa önce İngilizlerin işgaline sahne olurken, Adana Vilayeti de Fransızların işgaline uğradı.[11] 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilâfnamesi gereği Musul'u İngilizlere bırakmasına karşılık Adana, Maraş, Antep, Urfa vilâyetleriyle Suriye'nin kıyı kesimlerini [12] ele geçiren Fransa, Suriye'ye tabiî bir engel konumundaki [13] Pozantı Boğazı'ndaki tek geçidiyle Toros Dağları'nda askerî hâkimiyet sağlamaya çalışacaktır.

Türk Devleti ile Müslümanların coğrafî irtibatını kesmek [14] plânının bir parçası olarak Fransızlar tarafından silahlandırılan Ermenilerin savunmasız Türkler üzerinde 1919 yılı içerisinde Adana'da yaptıkları katliamlar konumuzun ağırlığını oluşturacaktır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından, Çukurova bölgesi İngiliz ve Fransızların ilgi odağı olmuştu. Çünkü bu bölge, 1918 yılının Ara-

9 Dündar Aydın, **a.g.m.**, s. 287.

10 **Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi**, 23 Kanun-ı evvel 1909, Sayı: 204.

11 "Fransızlar 17 Aralık 1918 tarihinde Adana'yı, İngilizler 1 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal ettiler". Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1973, s. 10-20.

12 **İleri Gazetesi**, 22 Teşrîn-i evvel 1335, Sayı: 1.

13 Pierre Redan, **La Cilicie et le Probleme Ottoman**, Paris 1921, s. 138.

14 Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul 1973, C. I, s. 244.

Levent Sahverdi Arşivi

lık ayında İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edilmişti. [15] Batılı devletlerden onurlu davranışlar bekleyen Türk halkı Fransızların beraberinde getirdikleri Ermeni askerlerle karşı karşıya getiriliyordu.

Fransızların silahlandırdığı Ermenilerin taşkınlıkları sebebiyle Türklerde can, mal ve namus emniyeti kalmamıştı. Bunun sonucu olarak İskenderun ve Belen'de mahallî Türk direnişleri başladı. 19 Aralık 1918'de Dörtyol'un Özerli Köyü'nde Ermeni müfrezelerin Türk baskınına uğramalarının ardından Ermeniler intikam amacıyla [16] ellerine geçen Türkleri öldürmeye kalkıştılar.

Fransız işgal kuvvetleri komutanı Albay Bremond'un 9 Ocak 1919'da Genel Vali sıfatıyla Adana Hükümet Konağı'na [17] yerleşmesinden itibaren Türklere yönelik olaylarda artış görülecektir. İşgal Orduları Kumandanı General Allenby'nin 9 Ocak'ta Pozantı'yı teftişinin [18] ertesi günü Adana'da Kâhyaoğlu civarındaki Abdo Ağa'nın çiftliğini basan [19] 15 Ermeni askeri Abdo Ağa, kızı ve 15 işçisini katlettiler.

Sabırlı Türk insanının şikayetlerini dikkate almış görünen Fransız işgal makamları göstermelik olarak birkaç Ermeniyi gözaltına almalarının ertesi gününde onları serbest bırakmak suretiyle yeni vahşetlere zemin hazırlıyorlardı.

Şimdiki Abidinpaşa Caddesi üzerinde bulunan Ermeni Kilisesi önünde toplanan kalabalığa Albay Bremond'un "Ermeni haklarının savunulacağı, Ermenistan meselesinin hallolunacağı" şeklindeki 1 Şubat tarihindeki konuşmasının[20] ardından polis müdür yardımcılığına Kel Parsumoğlu Vahan'ın getirilmesi, [21] Adana'da Fransız himayesi altında Ermeni taşkınlığının artmasına zemin hazırlayacaktır.

---

15 Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, İstanbul 1981, s. 316.

16 Olay, köy muhtarı Şeyhmuzzade Mehmet ile Abdulkadir Ağazade Yusuf'un elleri bağlı durumda süngüyle şehit edilmelerinden sonra meydana gelmişti. Ömer Hoca'nın oğlu Mehmet'in düşmana sıktığı kurşun, Türkiye'de millî başkaldırışın ilk habercisi olacaktır. Bkz.: Kadir Aslan, **Millî Mücadelede Dörtyol**, Dörtyol 1991, s. 25 vd.

17 **Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi**, Ankara 1966, s. 18 vd.

18 **ATASE Arşivi**, k.12, d. 34-48, f. 19.

19 Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara 1970, s. 30.

20 **Yeni Adana Gazetesi**, 8 Ocak 1953.

21 **Yeni Adana Gazetesi**, 6 Ocak 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Dünya Savaşı sırasında zararlı faaliyetlerinden dolayı tehcir edilen Ermenilerin geriye dönüşlerinin hızlandığı 3 Şubat'ta bütün şehir Ermeni bayrağı ile donatıldı. Kiliselerde bağımsızlık yanlısı konuşmalar yapılıp, [22] intikam naraları atılıyor, [23] silah dağıtılan Ermenilerden gönüllü ve jandarma teşkiline [24] hız veriliyordu.

Bunlardan ayrı olarak Fransız askerî eğitiminden geçirilip tam donanımlı bir kuvvet olarak Çukurova'ya getirilen Ermenilerin dayanağı Fransız işgal makamları ve onların verdikleri vaatlerdi. Osmanlı Devleti idaresinde ayrıcalıklı bir topluluk iken batılılar ve misyonerleri marifetiyle hisleri körüklenen Ermeniler, devlet kurma hayaliyle çok uzun yıllar sonra gelen bu fırsatı değerlendirmek için Türkleri acımasızca katlederken, kullanıldıklarını daha sonraları acı bir şekilde göreceklerdir.

Ermenilerin soygun, [25] tecavüz ve katliam hareketleri karşısında bölgede Türk direnişinin artması üzerine, Allenby'nin emriyle Fransız işgali altındaki yerler ikiye ayrıldı. Mülkî idare Fransızlara, askerî kontrol de İngiliz subaylara verilerek [26], Ermenilerin sebep olduğu olaylar sonucu bölgede Türk direnişinin geniş boyutlara ulaşmasının önüne geçilmeye çalışıldı.

Buna rağmen, Bremond'dan cesaret alan Ermeni gönüllüleri ve komiteciler Fransızları hiçe sayıyor, kendi başlarına buyruk hareket ediyorlardı. Komiteciler, Jandarma Komutanı Haşim Bey'in, [27] 21 Şubat'ta bir isyan çıkararak Hıristiyanları toptan katledeceği söylentisini yaydılar. Yapılan propagandanın etkisiyle Ermeniler dükkânlarını kapatarak korkulu bir bekleyiş içine girdiler. 15-18 Şubat'ta İngiliz Generali W.S. Leslie'nin idaresinde 3 piyade, 1 Hintli süvari ve 1 İngiliz alayının şehre gelmesi halkı kısmen yatıştırdı. 19 Şubat'ta toplanan savaş komitesi Ermeni lejyonlarından 4. taburun dağıtılmasına [28] karar verdi. Adanalılar Hintli Müs-

22 **ATASE Arşivi**, k. 307, d. 25-34, f. 41.

23 **ATASE Arşivi**, k. 189, d. 33-102, f. 35.

24 **ATASE Arşivi**, k. 307, d. 25-34, f. 41.

25 Saat Kulesi civarındaki Kazancılar Çarşısı'ndaki Türk esnafın dükkânlarının 10 Şubat'ta Ermenilerce yağmalanmasını örnek olarak verebiliriz. Bkz.: **Yeni Adana Gazetesi**, 8 Ocak 1953.

26 Esat Özoğuz, **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, İstanbul 1935, s. 20.

27 Komitecilerin ve Bremond'un çabalarıyla İngilizler 3 Mart 1919'da Haşim Bey'i tutuklayıp, Mısır'a göndereceklerdir. Bkz.: Kasım Ener, **a.g.e.**, s. 33.

28 **ATASE Arşivi**, k. 12, d. 34-48, f. 44; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Ankara 1982, s. 138, 152, 154.

Levent Şahverdi Arşivi

lüman askerlerin varlığından aldıkları cesaretle yaşantılarına devam etmeye başladılar.

Şehirde oluşan güven ortamına rağmen Ermenilerin taşkınlığı ve tertipleri eksilmedi. Bağlarda ve mahalle aralarında isimleri tespit edilemeyen Türklerin katlinden sonra, 25 Şubat gecesi Belediye İtfaiyesi'nin bulunduğu sokağın başında oturan sarraf Vanlı Ahmet Efendi'nin Saracan Mahallesi'ndeki evi komşusu Agop ve 15 kadar Ermeni asker tarafından basıldı. Ahmet Efendi feci şekilde katledildi. Çocuğu dipçikle yaralandı. Karısı boğulmaya çalışıldı. Ermeniler evde çok sayıdaki nakit para ve mücevherleri alarak kaçtılar. [29] Göstermelik olarak tevkif edilenlerin serbestçe gezdiğini gören halkın tedirginlikleri artıyordu.

Türk esnaf ertesi gün dükkânlarını kapatarak olayı protesto etti. Topluluk "Artık ne olacaksa olsun, tahammülümüz kalmadı. Biz de mukabil harekete geçeceğiz [30] demekteydi. Ancak bu olay ne ilkti ne de sonuncusu olacaktı. Fransızlar işgali pekiştirerek genişletmek amacıyla bölgeye çoğunluğu Ermenilerden oluşan kuvvetler sevketmeye devam edeceklerdir.

Fransızlar Şubat ayında Beyrut'tan getirdikleri kuvvetten 2 tabur askeri Mersin'e, 4 tabur askeri de İskenderun'a [31] çıkardılar. [32] Bunlardan bir kısım Ermeni askerinin Adana'ya sevkiyle, sudan bahanelerle Türklere para karşılığı ceza kesmeleri, zorla evlere girerek soygun yapmalarının yanısıra katliam olaylarında artış kaçınılmaz bir şekil alacaktır.

Ermeniler, Adana'nın kenar kısımlarında tarımla uğraşan, biri diğerinden iletişim yönünden uzak mahallelerde 10-15 kişilik gruplar halinde dolaşarak fenalıklarını kolayca yapabilmekteydiler. 4 Mart'ta Dellal Mustafa'yı katletmek [33] onlara hiç de zor gelmeyecek, Adana bu elim olayla çalkalanacaktır.

İşgal makamlarının şımarttığı Ermeniler 20 Nisan'da, içerisinde kilise

29 **Yeni Adana Gazetesi**, 26 Aralık 1977.
30 **Yeni Adana Gazetesi**, 8 Ocak 1953.
31 **ATASE Arşivi**, k. 307, d. 25-34, f. 115, 135.
32 29 Şubat'ta Mersin'den Adana'ya iki trenle 250 kişilik Ermeni müfrezesi çıkarılacaktır. Bkz.: **ATASE Arşivi**, k. 307, d. 25-34, f. 54.
33 **Yeni Adana Gazetesi**, 9 Ocak 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

zamanından kalma haç olduğu iddiasıyla Ulucami'yi kilise yapma girişimlerinin ertesi günü Depoy Olayı'na sebep oldular. Türk jandarması kontrolündeki silah deposuna yapılan baskında Jandarma Mektebi muallimi Osman Efendi ve 2 sivil Türk'ü şehit etmeleri [34] Türkleri çileden çıkardı. Adanalıların işgal idaresi önünde toplanarak cinayetleri protesto etmeleri sadece geçiştirilecektir.

Bremond, diğer sömürge uygulamalarındaki alışkanlığın etkisiyle İngiliz askerî makamlarını amaçlarına alet ediyordu. 28 Nisan'da İngiliz-Fransız askerî birlikleri şehrin bütün giriş-çıkış yollarını tutup genel silah aramasına [35] giriştiler. Fransızlar bu bahaneyle girdikleri evlerde değerli eşyalara el koydular. Evlerinde bıçak, kama çıktı bahanesiyle Halim Hoca, Polisçi Mustafa ve Tekelizade Abdullah Efendi'ye dayak attılar. Belediye Reisi Hacıbeyzade Kadri Bey'in oğlu Tevfik Kadri'yi Taşköprü başında çarmıha gererek sırtını morarıncaya kadar ucu telli kırbaçla 20 kez kırbaçlamak [36] suretiyle Türklere gözdağı vermeye çalıştılar.

Ermenilerin Türk halkına karşı her fırsatta saldırıları devam ediyordu. Doğu'da Ermeni nüfusunun kalmayışı, burada bağımsız bir Ermenistan kurulsa bile, yaşama şartlarının ve ekonomik imkânların zor oluşu, bir işgal kuvvetinin de bulunmaması Ermenilerin Çukurova'ya yönelmesine sebep olacaktır. İstanbul Ermeni Patrikhanesi bölgenin Fransızlara devri görüşmelerinin sürdüğü günlerde [37] buraya Ermeni yığılması için gayret sarfetti.

Ekim ayı başlarında Amanos dağlarındaki Kara Yusuf ve Papanoğlu milis kuvvetleri, Yüreğir ve Tarsus ovalarına geçerek Ermeni zulmüne karşı tepkide bulundular. Bremond, çete mensubu suçlamasıyla birçok Müslümanı kurşuna dizdirtti. [38] Kara Yusuf milislerin takibine çıkan Kolonel Normand, Küçük İnnepli Köyü'nde elinde av tüfeğiyle avdan dönen Sislioğlu Ali Ağa'yı çete diye yakalatarak telgraf direğine bağlatmak su-

34 **Yeni Adana Gazetesi**, 9 Ocak 1953; 26 Aralık 1977.

35 Türklerden toplanan silahlar Ermenilere verilmekteydi. Bkz.: **ATASE Arşivi**, k. 946, d. 4-2, f. 13-1.

36 **Yeni Adana Gazetesi**, 10/12 Ocak 1953.

37 Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1985, s. 282-283.

38 **Yeni Adana Gazetesi**, 15 Ocak 1953.

Levent Şahverdi Arşivi

retiyle infazı [39] uygulatmaktan çekinmedi.

Temmuz-Eylül aylarında bölgenin bir büyük devletin mandasına verilmesi görüşmeleri yapılıyordu.[40] Bölgenin Fransız askerî idaresine devredilmesinin 15 Eylül 1919 tarihleri antlaşma ile resmiyet kazanmasının ardından Fransızlar, haberleşmeye sansür koymanın [41] verdiği serbestlikle, gerek yurt dışından gerek Anadolu'nun diğer bölgelerinden Ermenilerin kitleler halinde[42] dolmasını sağladılar. Anadolu'nun doğu vilâyetlerinde Ermenistan kurulamayacağını gören İtilâf güçlerince Adana Vilâyeti ile Antep, Maraş ve Urfa'dan ibaret olan bölgede bir Ermeni çoğunluğu [43] sağlanarak, Wilson Prensipleri gereği halkoylamasına [44] gidilerek Çukurova'da bir Ermenistan kurulması plânlanmıştı.

Anadolu'da yaşayan [45] Ermenilerin meselesi yok iken, I. Dünya Savaşı öncesi batılıların ve Rusların çabalarıyla ortaya çıkarılan Büyük Ermenistan projesi, yeni gelişmeler sebebiyle anılan bölgede Küçük Ermenistan'ın tesisi şeklinde çıkar çevrelerinin meselesi haline gelecektir.

Küçük Ermenistan'ın merkezi olarak düşünülen Adana'da asayiş kalmamıştı. Dükkân ve ev yağmasıyla doymayan Ermeniler yanlarına aldıkları Ermeni askerlerle tehcir öncesi alacakları olduğu yalanıyla gözlerine kestikdikleri Türkleri, soyuyorlar [46], Fransızların bölge genişletmek[47]

39 Seyhan Irmağı'nda işletmecilik yapan kayıkçılardan ve çiftliklerdeki Türklerden toplananlar, çeteye yardım ettikleri bahanesiyle, Karşıyaka ve Kumluk Meydanı'nda Ermeniler tarafından kurşuna dizilmekteydi. Bkz.: **Yeni Adana Gazetesi**, 13 Ocak 1953; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul 1961, s. 137-139.

40 Bkz.: Kasım Ener, **a.g.e.**, s. 36.

41 **ATESE Arşivi**, k. 12, d. 34-48, f. 12.

42 **ATASE Arşivi**, k. 62, d. 73/241, f. 28-2; **Albayrak Gazetesi**, 30 Teşrîn-i evvel 1335, Sayı: 40; **Yeni Adana Gazetesi**, 2 Ocak 1953.

43 **ATASE Arşivi**, k. 86, d. 144 (318), f. 95-1.

44 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul 1969, s. 370.

45 Ermenistan adı verilen coğrafî bölgede hâkim kuvvetlerin, yerli asillerin halkı haraca bağlamalarının yanısıra, Ermenilerin yurtlarını terketmesinin bir sebebi de bütün mirasın en büyük çocuğa geçmesini öngören hukuk düzeni idi. Böyle bir silaha sahip olan en büyük çocuk kardeşlerine pek az hisse verirdi. Genellikle küçükler, büyüğün baskısından kurtulmak için çareyi uzağa gitmekte bulurlardı. Diğer sebeplerin de etkisiyle Ermeniler servete kavuşmak için kitle halinde başka ülkelere göçerlerdi. Böylece Anadolu'ya, dünyanın her yanına dağılmışlardı. Ayrıntılar için bkz.: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Ankara 1988, s. 134.

46 **Yeni Adana Gazetesi**, 13 Ocak 1953.

47 Fransızlar, Ermenilerden çete çıkarıp, İslâm eşkiyası olay yapıyor yalanıyla, güya bunları takip ve tenkil için Fransız askerî kıyafetinde Ermeniler sevkiyle orada yerleşmek usulüne çalışıyorlardı. Bkz.: **ATASE Arşivi**, k. 187, d. 28-97, f. 103.

Levent Şahverdi Arşivi

suretiyle işgal sahasını yayma siyasetinde baş rolü oynuyorlardı.

Bremond, bu hareketlerin organizatörlüğünü yapmaktaydı. Şımarttığı Ermenilerin taşkınlığı kendi başkâtibi Beyrutlu Kemal'in 5 Kasım'da suikastle öldürülmesine [48] kadar varmıştı.

Mahallî denetimlere rağmen Fransızların işgali sürdürebilmeleri için yeterli kuvvetleri yoktu. Ekim sonuna doğru İngiliz birliklerinin çekilmeye başlaması üzerine bölgeye yeni Fransız kuvvetlerinin[49] gelmesinden [50] itibaren Adana hergün katledilerek kuyulara atılan Türklerin acısıyla çalkalanacaktır.

Çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği Fransız müfrezelerinin şiddet hareketleri Adana'dan başka Tarsus ve Mersin'e de yayılmıştı. Galeyana gelen Müslüman halkın mahallî Fransız askerî idareleri önünde toplanıp dükkânlarını kapatmak suretiyle Ermeni hunharlığını protesto [51] etmesi sonuç vermeyecektir. Çünkü Fransızlar, kalıcı işgal amacıyla Çukurova'ya Ermeni, Cezayir ve Senegalli askerler yığarken, Anadolu'yu ikinci vatanı sayan Pierre Loti'nin [52] haykırışlarını, Claude Farrere'in [53] Fransız işgalinin mantıksızlığına dair ikazlarını dinlememişler, hergün 8-10 Türkü katleden Ermenileri silahlandırmaya [54] hız vermişlerdi.

Yıllarca intikam hisleriyle doldurulan bu topluluktan, varlıklarının sebebi Osmanlı Devleti'nin gösterdiği hoşgörü elbette beklenemezdi. Takviye kuvvetlerinin gelmesi yerli Ermenileri de harekete geçirmeye başlamıştı. Aralık ayı başlarında Kızıldağ Yaylası civarında yayla dönüşü hazırlıklarını yapan Hafız Osman ve 2 arkadaşını yakalayan Kuzucuoluk

48 Osmanlıya karşı Arap teşkilatında çalışan bu hainin yerine, kendi davaları için bir Ermeninin geçmesi fikriyle olay gerçekleştirilmişti. **Yeni Adana Gazetesi**, 17 Ocak 1953.

49 Anadolu'ya çıkarılan 100.000 kadar Ermeniden 70.000'i Adana ve köylerine, 12.000'i Dörtyol'a, 8.000'i Saimbeyli'ye, geri kalanı da Kozan civarına yerleştirilmişti. Bkz. Tevfik Çoşkun, **Kadirli Millî Mücadelesi ve Hatıralar**, Kadirli 1967, s. 25.

50 Bu kuvvetler Fransızların Legion D'orient, yöre halkının Kamavor, Ermeni İntikam Alayı şeklinde adlandırdıkları Ermenilerden başkası değildi. Bkz.: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Ali Fuat Cebesoy Dosyası, Belge No: 1 (28 Teşrîn-i sani 1335); **İrade-i Milliye Gazetesi**, 17 Teşrîn-i sani 1335, Sayı: 12.

51 **ATASE Arşivi**, k. 12, d. 34-48, f. 44.

52 **Sabah Gazetesi**, 18 Teşrîn-i sani 1335, Sayı: 10778.

53 Geniş bilgi için bkz.: Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 38 vd.

54 **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi**, Belge No: 10/2710.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermenisi köylüler Hafız'ın gözlerini oymak, arkadaşlarının da başlarını kesmek suretiyle [55] şehit ettiler.

Bölgedeki Ermeni yoğunlaşmasıyla birlikte Türkler üzerindeki katliam hareketleri büyük bir tırmanma gösterdi. 6 Aralık'ta Amanos Amele Tabur Kumandanı Yüzbaşı Mustafa'yı Pozantı'da, 3 Osmanlı askerini de Osmaniye'de katleden, 14 Aralık'ta Dörtyol'da eşya, para gaspederek bir kadını boğazından yaralayan [56] yine Ermeniler olacaktır.

Bölgedeki mezalim zaman zaman vahşet [57] boyutlarına ulaşıyor, Ermenilerin yanında olduğunu açıktan açığa söyleyen Bremond'un [58] tutumu sayesinde Türkün namusuna el uzatmaya [59] yönelik teşebbüslere devam ediliyordu. "Zavallı Adana daha ne zamana kadar katil ellerde kalacaktır"[60] diye inleyen halk hergün yeni bir haberle kahrolmaktaydı.

21 Aralık'ta Fransızların Adana vilâyet bütçesine el koymalarının[61] ertesi günü, Eski İstasyon civarındaki Ermeni Mahallesi'nde 14 yaşlarında bir Türk çocuğunun kanlar içindeki cesedi [62] bulunuyor, Gülek Boğazı'nda 3 Türk jandarmasının [63] Ermeni vahşetinin kurbanları oldukları haberi duyuluyordu.

Sonuç olarak ifade etmek istersek; varoluş sebepleri Türk Devleti ve milletine tarihte eşi benzeri görülmemiş katliamlar yapan bir topluluk haline getirilen Ermeniler, müstemleke sevdası uğruna Çukurova macerasına gelen Fransızlarla bir olup sabırlı ve savunmasız Türk insanını ekinler gibi yerlere sererken fırtına biçeceklerini unuttular. Çukurova'daki 1919 Katliamları İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni kabul eden ülkelerin anısına kara bir leke olarak geçecektir.

55 **Yeni Adana Gazetesi**, 14 Ocak 1953.
56 **ATASE Arşivi**, k. 12, d. 34-48, f. 21.
57 **İrade-i Milliye Gazetesi**, 8 Kanun-ı evvel 1335, Sayı: 15.
58 **İrade-i Milliye Gazetesi**, 15 Kanun-ı evvel 1335, Sayı: 16.
59 **ATASE Arşivi**, k. 93, d. 169-337, f. 19.
60 **Albayrak Gazetesi**, 21 Kanun-ı evvel 1335, Sayı: 54.
61 **ATASE Arşivi**, k. 93, d. 169-337, f. 23.
62 **ATASE Arşivi**, k. 93, d. 169-337, f. 25-1.
63 **Adana'ya Doğru Gazetesi**, 22 Kanun-ı evvel 1335, Sayı: 1.

Levent Şahverdi Arşivi

COLMAR FREIHERR VON DER GOLTZ (PAŞA) VE BAZI GÖRÜŞLERİ

Dr. RAMAZAN ÇALIK*

Almanya Dışişleri Bakanlığı "Politisches Archiv"de Türkiye hakkında birçok belge bulunmaktadır. Az sayıda araştırmacı, özellikle II. Abdülhamid dönemi Ermeni olaylarını ihtiva eden, yayınlanmamış bu belgelerden faydalanmıştır.[1] Bunlardan çok önemli biri de, 19. yüzyılın sonlarında Türkiye'de bulunan Alman askerî heyetine mensup General Goltz'un *Kölnische Zeitung*'ta yayınlanan bir makalesidir.

Burada, kısaca General Goltz hakkında bilgi verilecek; onun bazı konulardaki çok ilgi çekici görüşleri de, Türkçe çevirileri ve Almanca metinleri ile Ekler kısmında sunulacaktır.

1- Kısa Hayat Hikâyesi

Colmar Freiherr von der Goltz, 12 Ağustos 1843'te Doğu Prusya'da Labiau Kasabası yakınlarında Bilkenfeld'de doğar. Goltz, daha 6 yaşındayken, teğmen olan babası, Danzig'de akrabalarının yanında koleradan ölür. Çocukluğunun ilk yılları, Königsberg yakınlarındaki babasından miras kalan çiftlikte geçer. Avrupa'nın iç çekişmeleri ve savaşları dolayısıyla bu günleri sıkıntılıdır. Ailesinin maddî durumu da gittikçe kötüleşir. Colmar, daha sonra Bayan Laura Müller'in Königsberg'deki çok ilkel pansiyonuna getirilir. Burada hizmetçi kadın olmadığı için, bazı ev işlerini kendisi yapmak zorundadır. Beslenmesi kâfi değildir. Zamanını genellikle okul işleri için kullanan Colmar, o dönemden ancak yaşadığı bazı hoş olmayan olayları hatırlar. Yetersiz ön bilgisine rağmen, büyük bir gayretle ortaokuldaki derslerini en iyi şekilde takip eder.[2] Daha sonra Kulm ve Berlin askerî mekteplerinde tahsil görür. Tahsilini tamamlayınca 26

* Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Meslek Yüksek Okulu Müdürü.

1 Ramazan Çalık, **II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları**, (Konya 1994, S.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi) adlı eserinde bu belgelerden faydalanılmıştır.

2 Bernhard von Schmiterlöw, **Aus dem Leben des Generalfeldmarrschalls Freiherr von der Goltz Pascha. Nach Briefen an seinen Freund**, Berlin und Leipzig 1926, s. 7-9.

Levent Şahverdi Arşivi

Nisan 1861 yılında 41 numaralı 5. Doğu Prusya Piyade Alayı'nda teğmen [3] olarak ilk görevine başlar.

11 Ekim 1867 yılında Goltz, Doğu Prusya'daki Oreschen'de idare meclisi üyesi ve çiftlik sahibi Gustav Dorguth'un Therese ile evlenir.

Düzenli, istikrarlı, başarılı meslek ve özel hayatının yanında; okumayı ve yazmayı çok seven bir kişiliğe sahiptir. Aşağıda görüleceği gibi birçok eser yayınlar. Bu sebeple 1903 Kasımında kendisine Königsberg'deki Albertus Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesi Fahrî Doktorluğu tevcih edilir. [4]

Almanya ve Türkiye'deki uzun hizmetlerinden sonra, 5 Ekim 1915'de Irak'taki 6. Türk Ordusu Komutanlığı'na tayin edilir. General Goltz, hayatının son günlerinde Kut-el Amara cephesinde bulunurken, 19 Nisan 1916 tarihinde lekeli humma hastalığından gözlerini dünyaya kapar. [5]

General Goltz'un görevleri hakkında geniş bilgi, kronolojik olarak makalenin sonunda verilecektir. Goltz'un eserleri[6], kısa muhtevalarıyla birlikte şunlardır:

1- *Feldzug 1870/71. Die Operationen der II. Armee.* (1870/71 seferi. İkinci ordu harekâtı), Ernst Siegfried und Sohn Matbaası, Berlin 1873. Harbin başlangıcından Metz'in teslimine kadar. İkinci ordu başkomutanlığının harekât dosyalarına göre tasvir edilmiştir. Genel bir krokiyi ve plânı ihtiva etmektedir. 575 sahifedir.

2- *Die Sieben Tage von le Mans*, (Le Mans'ta yedi gün). Mittler und Sohn Matbaası, Berlin 1873. 1870 Aralık ayında ikinci ordunun Loire aleyhine icra ettiği harekâtın bir özeti ile beraber ikinci ordu başkomutanlığının görüşlerine ve onun dosyalarına göre tasvir edilmiştir. 120 sahifedir.

3 General von Mudro, **Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi**, 168 Sayılı **Ordu Dergisi** Lahikasıdır, K. K. K. İstanbul Askerî Basımevi, 1953, s. 9.

4 Mudro, s. 46-47.

5 Joseph, Pomiankowski, **Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches, Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges,** Amalthea -Verlag, Zürich-Wien-Leipzig 1928, s. 215-216. Çev. Kemal Turan, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü**, İstanbul 1990. Bu çevirinin iyi olmadığı hakkında bir de tenkit yazısı çıktı: Taner AKÇAM, "Bir kitap çevirisi üzerine", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 120, Aralık 1993, s. 59-61. Çevirinin sağlıklı yapılmamış olması sebebiyle, eserin orijinalinden istifade edilmiştir.

6 Eserler, Mudro'dan nakledilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

3- *Feldzug 1870/71. Die Operationen der II. Armee der Loire.* (1870/71 seferi. İkinci ordunun Loire'daki harekâtı). Ernst Siegfried Mittler und Sohn Matbaası, Berlin 1875. İkinci ordu komutanlığının harekât dosyalarına göre tasvir edilmiştir. Üç litoğraf haritasını ihtiva etmektedir. 554 sahifedir.

4- *Lèon Gambetta und seine Armeen*, (Lèon Gambetta ve orduları), F. Schneider und Co. Matbaası, Berlin 1877. 296 sahifedir. Fransızcaya tercüme edilmiştir.

5- *Rossbach und Yena* (Rossbach ve Yena), Ernst Siegfried und Sohn Matbaası, Berlin 1883. 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçişte Prusya ordusundaki durum ve fikir hayatı üzerine yapılmış tetkiklerdir. İki muharebe plânını ihtiva etmektedir. 373 sahifedir. Eserin Fransızcaya çevirisi yapılmıştır.

6- *Das Volk in Waffen* (Silâhlandırılmış Halk), R. V. Decker Matbaası, Birinci Baskı, Berlin 1883. Zamanımızın ordu teşkilâtı ve harb idaresi hakkında bir kitaptır. 516 sahifedir. Eserin altı baskısı yapılmıştır. Ayrıca Türkçe, Fransızca, Sırpça, Bulgarcaya tercümeleri yapılmıştır.

7- *Offizierstand und Beamtentum* (Subaylığın mesleği ve memurluk), R. V. Decker Matbaası, Berlin 1884. 33 sahifedir.

8- *Ein Ausflug nach Mazedonien* (Makedonya'ya bir gezi). R. V. Decker's Verlag, Berlin 1894. Selanik'ten Manastır'a giden Alman trenyolu hattını ziyareti konu almaktadır. 154 sahifedir.

9- *Kriegsführung* (Harb idaresi), R. V. Decker's Verlag, Berlin 1895. En önemli harp kâideleri ve şekilleri hakkında özet tavsiyeleri içermektedir. 204 sahifedir. Fransızca ve İspanyolcaya tercüme edilmiştir.

10- *Anatolischer Ausflug* (Anadolu Gezisi), Schall und Grund Verlag, Berlin 1896. Anadolu seyahatini anlatmaktadır. 460 sahifedir.

11- *Karte der Umgebung von Constantinopel mit erläuterndem Text.* (İstanbul çevresinin açıklamalı haritası), Alfred Schall Matbaası, Berlin

Levent Şahverdi Arşivi

1896.

12- *Der Thessalische Krieg und die Türkische Armee.* (Tesalya Harbi ve Türk ordusu), Ernst Siegfried Mittler und Sohn Matbaası, Berlin 1898. Bir harp tarihi incelemesidir. Krokiler ve haritalar ihtiva etmektedir. Yunanca ve Türkçe çevirileri bulunmaktadır. 278 sahifedir.

13- *Krieg- und Heerführung* (Harb ve ordu idaresi), R. V. Decker's Verlag, Berlin 1901. 298 sahifedir.

14- *Von Rossbach bis Yena und Auerstedt* (Rossbach'dan Yena ve Auerstedt'e kadar), Ernst Siegfried Mittler und Sohn Matbaası, Berlin 1906. Prusya ordusunun tarihine açıklık getirmeye çalışmaktadır. On haritayı ihtiva etmektedir. 549 sahifedir.

15- *Von Yena bis Preussisch-Eylau* (Yena'dan Eylau'a kadar), Ernst Mittler und Sohn Matbaası, Berlin 1907. Eski Prusya ordusunun düşüşü ve şerefinin kurtarılışını konu alan harp tarihi incelemesidir. On harita ve bir krokiyi ihtiva etmektedir. 202 sahifedir. İngilizceye tercüme edilmiştir.

16- *Jungdeutschland* (Genç Almanya), Patel Kardeşler Matbaası, Berlin 1911. 74 sahifedir.

17- *1813. Bluher und Bonaparte* (1813. Bluher ve Bonapart), Alman Matbaa Müessesesi, Berlin 1913. 90 sahifedir.

18- *Ein Jahr der grossen Erinnerungen 1813* (1813 yılına ait büyük hatıralar), Voss Kütüphanesinin Matbaası, Berlin 1913. Genç askerlerimize ihtar mahiyetindedir. 16 sahifedir.

19- *Kaiser Wilhelm II. und das Vaterland* (İmparator İkinci Wilhelm ve vatanı), Velhagen und Klasing Matbaası, Leipzig ve Bielefeld 1913. İkinci Wilhelm'in başa geçişinin 25. yılı vesilesiyle ordu ve donanma için yazılmıştır. 64 sahifedir.

20- *Der Jungen Türkei Niederlage und die Möglichkeit ihrer Wiedererhebung* (Genç Türkiye'nin hezimeti ve tekrar kalkınmasının imkânı),

Levent Şahverdi Arşivi

Patel Kardeşler Matbaası, Berlin 1913. 70 sahifedir.

21- *Kriegsgeschichte Deutschlands im Neunzehnten Jahrhundert* (On-dokuzunca yüzyılda Almanya'nın harp tarihi). İki cilttir.

Birinci cilt: Napoleon devrini konu almaktadır. Bir genel haritayı ve 60 krokiyi ihtiva etmektedir. Georg Bondi Matbaası, Berlin 1910. 516 sahifedir.

İkinci cilt: Kaiser Wilhelms des Siegreichen. Kayser Wilhelm zamanını anlatmaktadır. Georg Bondi Matbaası, Berlin 1914. 655 sahifedir.

2- Türkiye'ye Görderiliş Nedenleri

Prusya Almanya'sı ile Osmanlı Devleti arasındaki ticarî, siyasî ve askerî ilişkilerin [7] oldukça köklü bir geleneği vardır. Ticarî ilişkilerin 15. yüzyıldan itibaren devam ettiğini görmekteyiz. Leipzig, Dresden, Augsburg, Regensburg ve Nürnberg gibi Alman şehirleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun pamuk, ipek, yün vb. başlıca ihraç mallarını Venedikli, Cenovalı, İspanyol, Fransız, İngiliz ve Avusturyalı tüccarlar aracılığı ile temin etmişlerdir.[8] Askerî alanda da ilişkiler daha III. Selim devrinde başlar. Padişahın isteğiyle Prusyalı Albay von Goetze, Türk topçu birliklerini denetlemişti. Kapıkulu askerini ortadan kaldırarak modern-düzenli bir ordu kurmayı amaçlayan II. Mahmud da, Prusya ordusuna başvurdu. Tarihin akışı; Navarin baskını ve Yunan ayaklanması gibi olaylar nedeniyle Osmanlıları Prusya'nın askerî tekniğini almaya yöneltmişti. Prusya'dan istenilen askerî heyet de 1836'da Moltke'nin başkanlığında gönderildi. [9]

Alman-Osmanlı ilişkilerinin II. Abdülhamit ve bilhassa II. Meşrutiyet

7 Geniş bilgi için bkz. *PA AA*, **Nachlass Nadolny**, *Bd. 14-15*; Rifat Önsoy, *Türk-Alman İktisadî Münasebetleri (1871-1914)*, İstanbul 1982; K. Wiedenfeld, **Die Deutsch-Türkischen Wirtchaftsbeziehungen und ihre Entwicklungsmöglichkeiten**, München 1915; Reinhard Junge, **Die deutsch-türkischen Wirtschaftsbeziehungen**, Weimar 1916; Hayati Aktaş, **Türk-Alman Askerî İlişkileri 1913-1918**, Konya 1994. Basılmamış Doktora Tezi, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü; Veli Yılmaz, **I. Dünya Savaşında Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar**, Ankara 1988. Basılmamış Doktora Tezi, A. Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

8 Önsoy, s. 5.

9 İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara 1981, s. 58.

Levent Şahverdi Arşivi

devrinde[10] doruk noktasına ulaştığını görmekteyiz. Biz, konumuz gereği II. Abdülhamit dönemi Osmanlı-Alman askerî ilişkisi üzerinde durmak istiyoruz.

"1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin büyük bir mağlubiyete uğraması, ordunun Rusya'nın ileride muhtemel tecavüzlerine karşı yeniden tensik ve ıslah edinilmesini kaçınılmaz bir zaruret haline sokmaktaydı. II. Abdülhamit dış siyasette şimdiye kadar takip edilen İngiliz ve Fransız politikasına artık tamamen bağlı kalınmaması ve yeni bir alternatif aranması görüşündeydi. Kendisinin Avrupa devletler muvazenesinde yeni bir unsur olarak gördüğü devlet ise, Avrupa'da yeni bir güç olarak parlayan Almanya idi. Almanya'ya yakınlaşma, diğer devletlerle olduğu gibi sakıncalar doğurmayabilirdi ve politik olarak da daha az tehlikeli addediliyordu. 1870-1871 Fransız-Alman savaşındaki Alman askerî gücünün parlak zaferi, bu devlete karşı duyulan ilginin artmasına ve birtakım ümitlerin beslenmesine yol açmış bulunuyordu". [11]

Diğer taraftan Bismarck, 1880 yılı başlarında "Bir Pommeranya askerinin kemiğine değmez" diye değerlendirdiği "Şark Meselesine"[12] karşı

10 Ortaylı, s. 119'da bu iki dönemi de birbiriyle kıyaslarken, Deutsche Bank Genel Müdürü Helfferich'in "Türkiye, Sultan Abdülhamit döneminde bile bu derecede Almanya'nın nüfuzu altına girmemiştir" dediğini yazmaktadır.

11 Kemal BEYDİLLİ, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**, F. 31, İstanbul 1979, s. 481; karşılaştırmak için bk.: Jehuda L. Wallach, **Anatomie einer Militärhilfe. Der preussisch-deutschen Militärmissionen in der Türkei 1835-1919**, Düsseldorf 1976, s. 34. Çev. Em. Tuğ. General Fahri Çeliker, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Heyetleri 1835-1919**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Bşk. Yayınları, Ankara 1985; Lothar Rathmann, **Berlin-Bağdat. Die emperialistische Nahostpolitik des kaiserlichen Deutschlands**, Berlin 1962, s. 17-18. Çev. Ragıp Zarakolu, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul 1982; Hajo Holbörn, **Deutschland und die Türkei 1878-1890**, Berlin 1926, s. 9-10; Gülüzar Gürbey, **Die Türkeipolitik der Bundesrepublik Deutschland unter Konrad Adenauer 1949-1963**, Pfaffenweiler 1990, s. 25-26.

12 Şark Meselesinin, farklı tanımları yanında, kavram olarak da ortaya çıkışı üzerinde farklı görüşlerin olmasına rağmen muhteva hemen hemen aynıdır: İslâm-Hıristiyan veya Türk-Hıristiyan mücadelesi. Bu konu üzerine yerli yabancı birçok bilim adamı fikir beyan etmiştir. Cevdet Küçük, Şark Meselesini şöyle tanımlıyor: "Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisadî ve siyasî nüfuz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresinde yaşayan muhtelif milletlerin istiklâllerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne birden Şark Meselesi diyoruz. "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", **Tarih Dergisi**, Sayı: 32, Mart 1979, s. 607; geniş bilgi ve mukayese için bk. Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Ankara 1987, s. 1-2 ve aynı yazar, "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", *Türk* **Kültürü**, Sayı: 219, Ankara 1981, s. 240-241; Haluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara 1996, s. 1-25; Gregor Schöllgen, **Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914**, Oldenburg 1984; Wilhelm van Kampen, **Studien zur Deutschen Tür-**

Levent Şahverdi Arşivi

eski görüşünü değiştirmiştir. Bu bölgeye seve seve müdahaleye hazırdır. Bu konuda Almanların, güçlendirilmiş bir Türkiye'yi; hem Ruslara karşı Kafkaslar ve Balkanlar'da, İngilizlere karşı Mezopotamya ve Mısır'da kullanma niyeti vardı; hem de zaten Türkiye ile ticarete başlamış olan Alman silâh endüstrisinin, bir askerî heyetin gönderilmesiyle bölgeye daha etkin sokulabileceğini düşünüyorlardı.[13] Aynı zamanda uçsuz bucaksız Anadolu yaylası ve Musul ovası, yeni sanayileşmiş Almanya için hammadde kaynakları ve dışsatım pazarı olarak büyük bir potansiyeldi.

Almanya, bu hedeflere ulaşmak için Türkiye'nin askerî kuvvetlerini güçlendirmeliydi. Bu iş Alman diplomasisinin başarısından ziyade dünya dengelerinin sebep olduğu [14] ve Osmanlı Devleti'nin de arzu ettiği bir durum idi. Bunun neticesi olarak, Türkiye'ye bir Alman askerî heyetinin gönderilmesi için ilk teşebbüs Padişah tarafından yapıldı. 1880 Mayısı'nın başlarında Padişah, eski bir Fransız yarbayı olan askerî danışmanı Dreysse'yi, Alman Büyükelçisi Hatzfeld'e gönderdi. Alman İmparatorluğundan, birkaç Alman subayının gönderilmesinin rica edilmesini istiyordu. Bismarck'ın kemik tezinin etkisi altında bulunan Büyükelçi, konuyla pek ilgilenmedi. Padişah, Büyükelçiyi 11 Mayıs'ta kabulü sırasında, yine birkaç subay ve sivil memurun Türkiye'ye gönderilmesinden söz etti ve Hatzfeld'in bütün kaçış manevralarını reddetti. Hatzfeld, Alman Hükümeti'nin nasıl bir tepki göstereceğini kestiremediğinden; Padişahı incitmiş olmamak için, plânın gerçekleştirilmesini ayrıntılı görüşmelerde destekleyeceğini belirtti. [15]

Bismarck, Türkiye'nin ricasını gerçekleştirmek için Avusturya Hü-

keipolitik in der Zeit Wilhelms II., Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakültat der Christian ,Albrechts- Universitat zu Kiel, Kiel 1968, s 327; Hermann Delfs, **Die Politik der Machte beim Zerfall des Osmanischen Reiches**, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Hohen Philosophischen Fakültat der Christian -Albrechts- Universitat zu Kiel, Kiel 1954; Friedrich Hertneck, **Die Deutsche Sozialdemokratie und die Orientalische Frage im Zeitalter Bismarcks**, Inaugural-Dissertation, Berlin 1927, s. 3-5; Nejat Göyünç, "Lausanne Anlaşması Arefesinde Bir Avusturya'lı Diplomatın Düşünceleri", **Osmanlı Araştırmaları II**, İstanbul 1981, s. 226-227; Azmi Süslü, "Doğu Anadolu ve Kars'ta Oynanan Oyunlar", **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu**, Kars-Subatan 17-21 Haziran 1991, s. 30-32; Mim Kemal Öke, "Şark Meselesi ve II. Abdülhamid'in Garp Politikaları (1876-1909), **Osmanlı Araştırmaları III**, İstanbul 1982, s. 247-276.

13 van Kampen, s. 63; Wallach, s. 34.

14 Heinrich Friedjung, **Das Zeitalter des Imperalismus 1884-1914**, Berlin 1919, s. 373.

15 **Bericht des kaiserlich-deutschen Botschafters in der Türkei**, No: 140 vom 14. 5. 1880, PA-AA- Türkei 139, Vol. 1; Holbörn, s. 10-11; Wallach, s. 34-35.

Levent Şahverdi Arşivi

kümeti'nin bu konudaki tavrını sormuş; Avusturya Hükümeti de, Osmanlı Ordusunun, Almanlar tarafından reorganizasyonunun herhangi bir sakıncasının olmadığını bildirmişti.[16] Bunun üzerine Bismarck, Prens Wilhelm'e Türkiye tarafından yapılan ricanın olumlu karşılanmasını tavsiye etti. Ayrıca Alman askerî ve mülkî memurlarının Türkiye'ye yollanmasını şöyle yorumladı: "Rusya'daki milliyetçiler, panislavistler ve Alman aleyhtarları bize saldırınca, Osmanlı Devleti'nin varlığına ve askerî kıymetine kayıtsız kalamayız. Bizim için hiçbir zaman bir tehlike olamazlar, lâkin onların düşmanları bizim de düşmanımız olabilir". [17] Aynı zamanda bu durum, Türkiye'yi etki altına almak için, büyük bir fırsattır. [18]

Almanya'nın kendi çıkar ve şartları göz önüne alındığı zaman, Türkiye'nin teklifini kabul etmemesi mümkün değildi. Almanya, Avrupa'da teknolojisi ile büyüyen ve büyümek isteyen devlet durumundaydı. Bu emperyalist düşünceleri için kendisine hammadde kaynağı teşkil edecek yeni yerler ve pazarlar bulmak zorundaydı. Osmanlı Devleti, bu açıdan onlar için biçilmiş kaftan idi.

Daha sonra, Padişahın istekleri 7 Haziran tarihli bir telgrafla Berlin'e bildirildi. Talep edilen subaylar arasında, bir kurmay subay ile birer topçu, piyade ve suvari subayı yer almaktaydı. Kaiser'in Türkiye'ye yollanacak subayların maddî yönden garantiye alınması hususundaki kaygıları ise, bizzat II. Abdülhamit'in hayatta bulunduğu müddetçe herşeyin temin edileceğine dair verdiği şahsî teminat ile giderilmiş bulunuyordu. [19]

Nihayet Osmanlı Devleti ve Almanya arasında sözleşme imzalanır ve dört subay Türkiye'ye gönderilir. Fakat, orduyu eğitecek subaylar arasında eğitimci olanı yoktur. Osmanlı Devleti, bu konuda da istekte bulunmuş, o güne kadar olumlu cevap alamamıştı. Alman Büyükelçisi, Osmanlı'nın bu isteğini tekrar 1883 başlarında Almanya'ya bildirir.[20] Almanya İmparatorluğu da, bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığından Binbaşı von

16 Wallach, s. 35; Holbörn, s. 11.

17 Beydilli, S. 34; Holbörn, s. 13. "... Wenn in Russland der Chauvinismus, Panslavismus und die antideutschen Elemente uns angreifen sollten, so wäre die Haltung und die Wehrhaftigkeit der Türkei für uns nicht gleichgültig. Gefährlich könnte sie uns niemals werden, wohl aber könnten unter Umständen ihre Feinde auch unsere werden."

18 Holbörn, s. 11-12; Wallach, s. 35.

19 Wallach, s. 36; geniş bilgi için bk. Beydilli'nin adı geçen eseri.

20 Wallach, s. 54.

Levent Şahverdi Arşivi

der Goltz'u Türkiye'ye gönderilmek üzere görevlendirir. Goltz, General Kahler'in[21] de tavsiyesi üzerine Padişah'ın emriyle 1883 yılında askerî okulda görevlendirilir. [22]

Böylece Alman Genelkurmayı, aynı zamanda açık sözlü ve sözünü sakınmadığı için sevilmeyen Goltz'dan kurtulmuş olur.

3- Osmanlı Devleti'ndeki Hizmetleri ve Görev Anlayışı

1883 yılında Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'nde göreve başlayan Goltz Paşa, ilk iş olarak bu okulların yeniden teşkilâtlandırılmasını ve eğitim sisteminin modernize edilmesini ele aldı. [23] Uzun yıllar Türkiye'de hizmet eden Goltz Paşa, *Neue Freie Presse* gazetesi ile yaptığı röportajda Türkiye'deki görevini şöyle anlatıyor: "1885 yılında Kahler Paşa'nın ölümünden bir kaç ay sonra, Alman ekibinin başına getirildim. Bağımsız ve tam yetkiyle görev yapmış olan Kahler Paşa'nın aksine ben; Türk şefi, Ethem Paşa'nın emrine verildim. Benim görevim, genç subayların eğitimiydi. Bu eğitim de ders amaçlı, uygulamaya yönelik değildi. Uygulamalı olarak yapmak istediğim ders ve faaliyetler engelleniyordu. Abdülhamid'in hassas yapısı ve titizliği yüzünden birçok reform faaliyetlerini yapamıyordum. Herşey onun insiyatifindeydi. 1895 yılına kadar yani görevimin sonuna kadar bazı şeyleri yapmam imkânsızdı." [24]

General Goltz, bir yandan Osmanlı ordusu hesabına çalışırken, diğer taraftan memleketinin silâh sanayiine hizmet etme yollarını arıyordu. Bugüne kadar Osmanlı Devleti'nde silâh sanayiinde en büyük payı, İngiliz ve

21 Ortaylı, s. 60'da, Kahler Paşa hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Osmanlı-Almanya askerî anlaşmasının sonucu, 11 Nisan 1882'de Albay Kahler ve üç Alman subayının Osmanlı Devleti'ne görevlendirme izni çıkar. Bu subaylar gelişlerinden sonra üç ay içinde hizmete devam edip etmeyeceklerini bildireceklerdi. Şartları beğenmeyenlerin Alman ordusuna dönebilmeleri için, üç ay maaşlı izin almış sayılıyorlardı. Albay Kahler üstün bilgili bir subay olarak tanıtılıyor ve heyet başkanı olarak danışmanlık hizmetlerinde kullanılabileceği belirtiliyordu. Albay von Kahler gelir gelmez Osmanlı ordusunda Mirliva rütbesi ile göreve başladı ve Paşa oldu. Alman İmparatorluğu da bunun üzerine onu Alman ordusunda tümgeneralliğe yükseltti. Bu açık arttırma sonucu von Kahler Paşa, Osmanlı Feriki yapıldı ve Padişah yaverliğine atandı. Albay olarak gelişinden üç yıl sonra 1885'de öldüğünde Osmanlı müşiri (mareşal) idi."

22 Colmar Freiherr von der Goltz, "Die neue deutsche Militaermission in der Türkei", Morgenblatt, Neue Freie Presse, Nr. 17683, 15 November 1913, Berlin 1913.

23 General Pertev Demirhan, Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz, Das Lebenbild eines grossen Soldaten, Göttingen 1960, s. 16; aynı makale, Morgenblatt, 15 November 1913.

24 Goltz, aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız silâh kralları alıyordu. Bu durum, ilk kez, Alman askerî heyetinin Boğaz kıyılarında belirmesiyle değişti. Alman Genelkurmayının emperyalist yayılma siyaseti, aynı zamanda Rusları tehdit eden ve büyük yekünlere ulaşan Alman silâh ihracatını daha da arttırdı. General Goltz'un Genelkurmay tarafından desteklenen askerî heyeti, 1880'lerin sonuna doğru Osmanlılara Krupp ailesinin toplarını kabul ettirdi. Alman silâh sanayiinin Osmanlı Devleti'ndeki tekel konumu, Goltz tarafından teşekkül ettirilmiş oldu. [25]

Goltz, doğrudan siparişler alarak, Junker-burjuva Almanyasının Yakın Doğu'da elverişli ekonomik, siyasal ve askerî dayanak noktaları edinebilmesi için gereken şartları hazırladı. O, kendi ilkelerine çok sadık kaldığını, "kilisede kutuya attığı paranın hiç de fazla ses çıkarmadığını herkesin duymuş olması gerektiğini"[26] belirtiyordu. Böylece Goltz, Wilhelm Almanya'sının emperyalist siyaseti ve kâr peşinden koşan büyük sanayii, finans çevreleri yararına yaptığı çalışma konusunda, hassas davrandığını vurgulamış oluyordu.

İlk olarak 15 Haziran 1883 yılında üç yıl için Türkiye'ye gelen Goltz, yaklaşık on iki buçuk yıl burada kaldıktan sonra 2 Ocak 1896'da Prusya ordusuna geri dönmüştü. Yaklaşık 13 yıl sonra Osmanlı ordusunun gözden geçirilmesi için, onun tekrar Türkiye'ye gelmesi rica edilir. Bu vesile ile Goltz, Temmuz 1909'da genel bir değerlendirme yapmak üzere İstanbul'a gelir ve Ağustos başlarında Almanya'ya geri döner. Türkiye'de Jöntürkler tarafından memnuniyetle karşılanır. Artık bundan sonra, her yıl dört ay Türkiye'de olacaktır. [27]

Zaten Wilhelm de, II. Meşrutiyet ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi hareketini şöyle değerlendirmişti: "Devrim, Paris ve Londra'daki Jöntürkler tarafından yapılmadı. Sadece ordu tarafından ve işin gerçeği aranırsa, yalnız ve yalnız Anadolu'da yetişmiş olan ve kendilerine "Alman Subayları" denilen subaylarca gerçekleştirildi. Bu askerî bir devrimdir. İhtilâlci subaylar, kılıç elde gerçek Almanlar gibi düşünmektedirler". [28]

25 Rathmann, s. 31.

26 Schmiterlöw, s. 105.

27 Bernhard Schwertfeger, **Die Diplomatischen Akten des Auswaertigen Amtes, weltpolitische Komplikationen 1908-1914**, 5. Teil, Berlin 1926, s. 1930.

28 Rathmann, s. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

Çok yaşlı olmasına rağmen, "memleket menfaatleri için hayır denmez"[29] prensibiyle Goltz, 12 Aralık 1914'te tekrar İstanbul'a gelir. [30] Daha sonra Pertev Paşa'yla birlikte, Balıkesir yakınlarındaki 11. Tümenin eğitimini izlemeye giderler. Eğitim esnasında "Allah, Allah" nidalarının yükselmesi Goltz'u derinden etkiler ve şöyle der: "Mit einer solchen Truppe bin ich bereit, gern und freudig jede Schlacht anzunehmen". [31] Uzun süre birlikte çalıştığı Pertev Paşa'nın Goltz ile ilgili ifadeleri[32] ve Goltz'un birçok mektubu, kendisinin dindar bir insan olduğunu göstermektedir.

Askerî eğitimini iyi almış, kesin karar vermeden önce düşüncesinin doğruluğunu çevresine onaylatan Goltz'un, ata binmedeki ustalığı, zorluklara katlanışı, sıcağa ve soğuğa karşı dayanıklılığı takdire şayandır. Emrindekilerden çok şey talep eder, fakat herkese çok kibar davranır, hal ve hatırını sorardı. Bu davranışları hem Almanlar tarafından, hem de Türkler tarafından çok saygı görür ve sevilirdi. [33]

Goltz Paşa'nın bu insanî ve dostane yapısına rağmen Almanya'da, özellikle meslekdaşları tarafından sevilmediğini daha önce zikretmiştik. Onlar, Goltz'un açık sözlülüğünden rahatsız oluyor ve meslekî olarak yükselmesini istemiyorlardı. Almanya'da kendisine gösterilen bu olumsuz hava, bazı Avrupa devletlerinde de sürdürülmekteydi. Almanya-Türkiye ilişkilerinden rahatsız olan bu devletlerin basını -özellikle İtalyan ve Fransız basını- Türklerin, Balkanlar'da yenilişinin sorumlusu olarak Goltz'u gösteriyordu. İtalyan basını, Lüleburgaz Muharebesi'nde sol kanadın yıkılışından sadece Goltz'un suçlu olduğunu iddia ediyordu. Hatta bu yayın organları tarafından, "Alman taktiğinin" ve "Prusya eğitiminin" tamamen geçerliliğini kaybettiği ve Alman savaş cihazlarının burada kesin bir hezimete uğradığı yazılmaktaydı.[34]

Goltz'un *Neue Freie Presse* gazetesinde yayımlanan sözleri, bu olum-

29 Bernd F. Schulte, **Vor dem Kriegsausbruch 1914, Deutschland, die Türkei und der Balkan**, Düsseldorf 1980, s. 123.

30 Demirhan, s. 200.

31 Demirhan, s. 202. "Böyle bir orduyla, her türlü meydan savaşını, seve seve ve sevinçle kabul etmeye hazırım".

32 Demirhan, Goltz'un ilk öğrencilerinden biriydi. Daha sonra birlikte görev yaptılar. Bu konu hakkında geniş bilgi için Demirhan'ın kendi eserine bk.

33 Pomıankowski, s. 153.

34 Goltz, **Der Jungen Türkei, Niederlage und die Möglichkeit ihrer Wiederholung**, Berlin 1913, s. 67.

Levent Şahverdi Arşivi

suz yaklaşımların paralelindedir: "Hiçbir millet, yabancı öğreticiler vasıtasıyla kendi öz alışkanlıklarından vazgeçemez. Her millet, ahlâkî gelişmesini, kendi gücünün etkisiyle gerçekleştirmelidir. Ancak bir milletin kendi içinden çıkaracağı büyük liderler, gerçek anlamda, her çağda millî yeteneklerini ve öz değerlerini tekrar uyandırabilirler. Osmanlı İmparatorluğu da, sadece bir Osmanlı tarafından eski sürecini hızlandırabilir, ancak tamamen muvaffak olamazlar. Bunun için her millet, kendi işini kendisi yapmak zorundadır. Buna rağmen yabancılardan faydalanma fazla olabilir. Günümüz için yabancılara olan ihtiyaç son derece zaruridir. Çünkü otuz yıllık atıl vaziyeti, yeterli eğitim görmüş eğitici ordusunu perişan etmiştir". [35]

Yine Goltz Paşa, Osmanlı ordusunun ihtişamlı dönemlerini değerlendirirken şöyle diyor: "Tarihte Osmanlı Milleti, ordusuyla aynı vücudu oluşturuyordu. O zaman Osmanlı Devleti bütün dünyayı korkuya salmıştı. Bugün de gerekli şartları yerine getirirlerse, millet ve ordu birlikte büyük icraatlar yapabilirler".[36] Goltz'un bu düşüncesinin daha sonra tekrar gerçekleştiğini görebiliyoruz. Çünkü 93 Harbi ve Balkan Savaşlarında yenilen askerle, Çanakkale'yi ve Millî Mücadele'yi zaferle taçlandıran asker aynıdır. Bütün dünyanın mutlak galibiyet beklediği Balkan Harbi'nden feci, alçaltıcı bir yenilgi ile çıkılmış; tam tersi olarak özellikle Avrupalı devletlerin kolay bir mağlubiyet bekledikleri Çanakkale ve Millî Mücadele'de ise müthiş bir zafer kazanılmıştır.

Türklerle uzun zaman beraber yaşamış olan Goltz, zaman zaman Türk Milleti'nin özelliklerinden de bahsetmiştir : "Dünyanın en mert milleti ve en iyi askeri Türkler" derken, Arif Bey de, "Türk askeri, dünyada eşi ve benzeri olmayan bir askerdir. Yeter ki başında güvenip inandığı adamlar, vatan-millet duygularıyla dolu, kanun ve kaidelere saygılı, iyi yetiştirilmiş

35 Goltz, Morgenblatt. "Kein Volk kann durch fremde Lehrmeister von Grund aus in seiner inneren Tüchtigkeit umgewandelt werden. Die moralische Regeneration muss er selbst und durch eigene Kraft bewirken. Nur die grosse Manner des eigenen Volkes können, im vollen Verstaendnis aller in Betracht kommenden Eigentümlichkeiten, die natiolen Tugenden alter Zeit wieder erwecken. Das Ottomanische Reich wird nur durch einen Ottomanen zum alten Glanze erhoben werden... Fremde Militärmissionen vermögen den Regenarationprozess, das darf nicht vergessen werden, zu beschleunigen, jedoch von Grund aus hervorzurufen. Dazu muss das eigene Volk das Seinige tun. Der Nutzen kann trotzdem ein grosser sein. Er ist für die Türkei ein besonderes Bedürfnis, weil dreissigwahrige erzwungene Untätigkeit das Heer eines hinreichend vorgebildeten Lehrpersonals beraubt hatte..."

36 Demirhan, S. 132.

Levent Şahverdi Arşivi

subay ve kumandanlar bulunsun" der.[37] Paşa'nın yüreğinde, Türkler gibi vatanının bekası, inkişafı ve şerefi için yanan bir aşk vardı. Bu düşüncelerin gerçekleşmesinde en büyük etken; eğitim vasıtasıyla en yüksek kudrete çıkarılmış olan insan unsuru idi.. Milletlerin, yalnız harp zihniyetiyle değil, genel medeniyetle bir hizada geliştiği müddetçe tarihte kuvvetli bir mevki işgâl edeceğine" [38] inanıyordu.

Paşa, Türk askerinin eksikleri olarak ise şu tespitlerde bulunur: "Mesleğini sevmemek, ordu ile birlikte yaşamamak. Burada manivela çaresine başvurmalı. Yani görev sorumluluğu teşvik edilmeli, hizmetteki başarı ödüllendirilmeli. Bunlar gerçekleşirse, geri kalan herşey kendiliğinden olur..."[39] der. 93 Rus Harbi'nde, Anadolu Orduları Başkumandanlığı'na getirilen Müşir Ahmet Muhtar Paşa'nın özel kâtipliğine tayin edilmiş olan, harbin sonuna değin Paşa ile birlikte cereyan eden savaşlarda bulunan Mehmet Arif Bey, burada yaşadığı ve işittiklerini *Başımıza Gelenler* adlı eserinde anlatır. Eserdeki Türk askeri ve ordusu hakkındaki görüş ve düşünceleri, Goltz Paşa'nın görüş ve düşünceleriyle paralellik arz eder: "1819 tarihinden 1868 tarihine kadar kırk dokuz sene içte ve dışta devletin bütün muharebelerine katılarak miralaylığa kadar yükselmiş eski bir asker olan babam, evde arada bir, bize bu savaşlarda başından geçenleri anlatır, ve hele Kırım Harbi'nden bahsederken paşaların, hususiyle müşirlerin rahat ve huzurlarına olan düşkünlüklerinden yakınır, kilerci çadırına kadar her şeylerinin yerinde ve mevcut olduğundan bahsederdi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın kumanda ettiği Mısır ordusuna karşı yapılan savaşlardan anlatırken de, İbrahim Paşa, yanında taşıdığı bir tulumu şişirip nerede olursa öylece yatarken, bizim paşalar azamet ve ihtişamlarına halel getirmemek için gayrette kusur etmezlerdi. Bunun içindir ki, ordularımız İbrahim Paşa karşısında bozuldu ve hatta Sadrazamımız bile esir oldu, derdi. [40] Kendilerine verilen emri dahi yerine getirmezler. Vatan için en pahalı, fakat kendileri için en kolay ve ucuz olanı seçip [41] sorumluluktan kurtulmak isterlerdi.[42] Çünkü kısır parti çekişmeleri, politik hi-

37 Mehmet Arif Bey, **Başımıza Gelenler**, Sadeleştiren: Nihad Yazar, Ankara 1974, s. 122.

38 Mudro, s. 15-16.

39 Demirhan, s. 177.

40 Arif Bey, s. 82-83.

41 Arif Bey, s. 108.

42 Ordunun bu olumsuz durumu üzerine Arif Bey'in ve M. Muhtar'ın eserinden bazı örnekler almakta fayda vardır: Doğubeyazıt Mutasarrıfı Ali Kemal Paşa, Başkumandanlığa gönderdiği telgrafta şöyle diyordu: "Düşman şehrimize yaklaşıp teslimini istedi. İki taburdan ibaret olan askerimiz Bar-

Levent Şahverdi Arşivi

zipleşme ve parti kavgaları, koltuk kapma entrikası, herşeyin önüne geçmiştir. Allah'ın dinini yaymayı ve rızasını düşünürken yükselen Türk; artık nefsini ve menfaatlerini düşünür hale gelmiştir. Paşalarına ve dış güçlere yaranma, hoş görünme endişesi, vatanı müdafaa duygusunun önüne geçmiştir.

Çanakkale, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, özellikle Balkan Harbi'nde yaşanan ruh sefaletine bir cevaptır. Vatan, din ve devleti koruma gibi asil, yüce duygular; kör parti taassubunun yerini almıştır. Mehmetçiğin alçaltıcı duygulardan sıyrıldığını, komutanlar da görmektedir. Mustafa Kemal, yanına çağırdığı komutanlara, Çanakkale'deki askerlerimizin, ikinci bir bozgunu görmektense, ölmeyi tercih ettiklerini söyler.[43] Çanakkale'de Mehmetçiğin bu ruh haline, savaş sırasında cepheyi gezen Hamdullah Suphi de şahit olmuştur. Yarasını bağlamak için kendisine yardım teklif edilen bir neferin şöyle söylediğini duyar : "Ko aksın, Balkan Muharebesi'nin karasını ancak bu kan siler!.."[44] Ertuğrul Koyu'nu gönüllü olarak müdafaaya giden Ezineli Yahya Çavuş, karşısında binlerce düşman bulunan sadece 63 kişilik askerine şöyle konuşur: "Balkan Harbi'nde kahbeler gibi kaçtık. Burada hiç kimse düşmana arkasını dönmeyecektir. Döndüğü takdirde ilk kurşunu benden yiyecektir. Eğer ben dönersem siz de beni kurşunlayın." [45]

Balkan utancı, Balkan yenilgisi, ruhlarda şimşekler çaktırmıştır. Birlik ve gücün, zaferin; kaynaştırıcı değerlerde, yüce duygularda olduğu an-

giri'ye doğru çekilip gitti. Askerin kumandanına, müdafaa edelim fikrini anlatamadık. Biz de hükümet heyeti ile birlikte, ağlayarak halkı ve yurdu düşmana terk ettik. Günahı vebali ve mes'uliyeti, sebep olanların boynuna olsun. İşte vilâyet merkezi olan Erzurum'a doğru çıkıp gidiyoruz, diyordu. (s. 57) Ardahan'ın da kolayca düşman eline düşmesinin en önemli sebeplerinden biri Komutan Kasap Hüseyin Paşa'nın ve askerinin düşmana karşı savaşmaksızın orayı bırakıp kaçmalarıdır. Zaten bunların, Erzurum'a gitmeyip de, Ardahan'la ve askeri mevkilerden hiçbirisiyle ilgisi ve münasebeti olmayan taa Artvin'e kadar gitmesi, Ardahan'la Erzurum arasındaki yolun düşmanla kapalı olacağı ihtimali korkusu ile olup kendi hayatlarını kurtarmak içindir. (s. 112) Ayrıca İstihkâm subaylarından Binbaşı Ahmet Bey de, son derece sarhoş bir halde Ardahan sokaklarında dolaşırken, düşman askerleri tarafından öldürülmüştür". (s. 119). Balkan Harbi'nde 2. Doğu Ordusu'nun komutanı olan Mahmut Muhtar Paşa: "Askerimizi gerilemeye ve kaçmaya sevk eden kuvvet düşman orduları değildi. Bize inen darbe, düşmandan değil, sorumsuz davranışlarımızdandı" der. Paşanın tesbiti doğrudur. Bulgar cephesinde tamamen değil ancak yarısı harbe giren asker, çarpışmadan geri kaçınca Bulgarlar, şaşırır. Askerimizi takip cesaretini bile gösteremez". (s. 179)

43 Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe**, (Yayınlayan: Uluğ Iğdemir), Ankara 1990, s. XXII.

44 H. Suphi Tanrıöver, **Dağyolu ve Günebakan'dan Seçmeler**, İstanbul 1971, s. 193.

45 Mehmet Gençcan, **Çanakkale Savaşlarından Menkıbeler**, Ankara 1990, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

laşılmıştır. Millî Mücadele'ye ruh ve fikir plânında öncülük eden, Çanakkale Zaferi'nin [46] özüne, can alıcı noktasına gelmek gerekiyor. Mustafa Kemal, Çanakkale Zaferi'ni bize kazandıran bu yüce ve yüksek ruhu şöyle anlatır: "Mütekabil siperler arasında mesafemiz sekiz metro, yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına kâmilen düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar şayanı gıpta bir itidal ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütûr bile göstermiyor; sarsılmak yok!.. Okuma bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler Kelime-i Şehadet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren şayanı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran bu yüksek ruhtur." [47] Görüldüğü gibi Türk Milletinin ve Ordusunun bu yüce ruha sahip olduktan sonra, vatanı ve milleti, namusu ve şerefi, inancı ve istiklâli için kanının son damlasını feda edebileceği aşikârdır. Yeter ki bu ruh verilsin.

Tabii ki, General'in yukardaki atıfların sebebi olan bu çok yönlü kişiliğini kazanmasında en büyük etken fazla okumasıdır. O, her fırsatta okuyan-yazan ve düşünce ortaya koyan bir kişiydi. Özellikle tarih okumayı ve yazmayı seviyordu. Bu özelliklerini, neşrettiği birbirinden kıymetli eserlerinden anlamak kolay olsa gerek. Öğrenmeyi sevdiği kadar, öğretmeyi de seven bir insandı. Her fırsatta himayesindekilere çok okumalarını tavsiye ediyordu. Onun için, memlekete ve millete hizmet herşeyin üzerindedir.[48] Bu değerler uğruna çok çalışmayı önerirdi. Ancak çalışmakla dünya üzerindeki hak ve hukukun korunabileceğini her zaman vurgulamakta; "Almanya İmparatorluğu, yalnız asrî bir Isparta* olarak akvam arasındaki mevkiini muhafaza edebilir" [49] demektedir.

Vatanını, milletini ve görevini seven, herşeyin üzerinde tutan Goltz için, "Türkleşmiş" demek O'na haksızlık olur. O, Türkiye'ye bir görev icabı gelir. Görevini memleketinin de menfaatleri doğrultusunda en iyi şekilde

46 Geniş bilgi için bk. Caner Arabacı, "Çanakkale Zaferi'nin Günümüz Açısından Önemi", yayınlanmamış tebliğ, Beyşehir 18 Mart 1996.

47 Mustafa Kemal, s. XXV.

48 Demirhan, s. 36-39.

* Isparta'dan kasıt, Eski Yunan Tarihi'nde askerî gücü ile ünlü Isparta şehir devletidir. Burada bütün çocuklar ve gençler seferin her türlü zahmet ve meşakkâtlerine tahammül edecek surette yetiştirilirdi.

49 Mudro, s. 69; Demirhan, s. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

yapmaya çalışır. Tabii ki uzun süren görevi esnasında, Türklere sempati ile bakması doğal bir sonuçtur. O'nun "Türkleşmiş" olması; Şarklıları ve özellikle Türkleri iyi tanımasından, bunlara ne suretle muamele edilmesi lâzım geldiğini ve bunlardan neler talep edebileceğini bilmesinden ibaretti. Halbuki elçilikteki, Alman ordu merkezinde ve dışişlerindeki zevat, Türkiye'de çok mühim olan bilgiden mahrum idiler. [50]

İnsanımızın, bir Alman vatanperveri ve iyi bir Hıristiyan olan Goltz Paşa'dan öğreneceği çok şey olsa gerek.

4- Osmanlı Başkentinin Anadolu'ya Kaydırılması Fikri ve Alman Büyükelçisi Wangenheim'in Bu Hususlaki Düşüncesi

Goltz'un aktüel meselelerde fikir beyan ettiğini daha önce zikretmiştik. Başkentin Asya'ya kaydırılması konusundaki ısrarlı teklifine bir göz atmakta, tarihi olayları değerlendirme açısından fayda vardır. Goltz, bu meseleyi ilk olarak 1895 yılında yayımlanan "Staerke und Schwaeche des Osmanischen Reiches" [51] adlı makalesinde ele alıyor. İleride bu konuyu -hatta 15-20 yıl sonra- fırsat buldukça dile getiriyor. İstanbul'un başkent olmasından, Anadolu ve Arap dünyasının çok şey kaybettiklerini, onların devletine yabancı kaldıklarını, hatta İstanbulluların ve devleti yönetenlerin yaşantı ve düşünce olarak Avrupa'ya daha yakın olduğunu zikrediyor. Ayrıca İstanbul'da can güvenliğinin olmadığını ve İstanbul'un ihtişamının yöneticileri tembelliğe ittiğini belirtiyor. Halka daha yakın olmak ve Arap dünyasını kontrol altında tutabilmek için, başkentin Asya'ya taşınmasını telkin ediyor.

Daha sonra 18.5.1913 tarihli *Neue Freie Presse* [52] gazetesinde tekrar gündeme gelen Goltz Paşa'nın teklifleri ve telkinlerine karşı Türk ka-

50 Salih Mayakuşu, **Goltz Paşa'nın Hatıratı**, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 59.

51 Bu makalenin Almanca metni ve Türkçe çevirisi ekte verilmiştir.

52 Goltz Paşa, uzun süredir gündeme getirdiği başkentin İstanbul'dan taşınma fikrini, 18. 5. 1913 tarihli **Neue Freie Presse** gazetesinde yayınlanan "Die Türkei nach dem Frieden. Ein letztes Mahnwort" makalesinde de gündeme getirir. Buradaki sözleri daha önce söylemiş olduğu sözlerle aşağı yukarı aynıdır: "Eng mit dieser Frage hängt die Verlegung der Hauptstadt zusammen, über deren Notwendigkeit ich mich öfters, auch schon vor langen Jahren, ausgesprochen habe. Natürliche und politische Ursachen erfordern sie. In Konstantinopel werden die Blicke der Regierung stetts unwillkürlich gegen Europa gerichtet sein...

Levent Şahverdi Arşivi

muoyunun büyük kısmından tepki gelir. Türk basınında taşınma düşüncesine karşı birçok yazı çıkar. A. Ziver adlı bir araştırmacı, başkent sorunu üzerine çıkan bu yazıları bir kitapta toplar ve kendi de İstanbul'u savunarak şunları yazar: "Gerçekten İstanbul'un fethi, Şark Meselesi'nin başlangıcı oldu. Fetih, yeryüzünün bütün hırslarını üzerimize çekti..."

İstanbul'un fethi sırasında gözümüzden kaçan bir nokta da şu oldu ki, Bizanslı bilim adamlarıyla sanatkârlarından yararlanmak gerekirken, onların Avrupa'ya göç etmelerine göz yumduk. Biz bu göçe izin verirken Avrupa'da ve özellikle İtalya'da rönesans başladı. İstanbul'da ise bilgisizlik baş gösterdi. İşte bu aymazlığımızdır ki, von der Goltz Paşa'nın, son yenilgimizden sonra bizi teselli edecek yerde tersine eleştirmesine neden olmuştur... von der Goltz, İstanbul'u başkent yapan hükümetlerin uzun süre orada güçlü kalamadıklarını söyler. Oysa İstanbul, İ. Ö. 658 yılından Osmanlıların fethine kadar, 96 hükümdarın yeri olmuştur. Osmanlılar da - Tanrı'ya şükürler olsun- dört yüz altmış yıldan beri İstanbul'un sahibi"dirler. [53]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı, özellikle İngiltere, üçüncü sınıf Türklerin artık birinci sınıf İstanbul'da yaşayamıyacaklarını söylemektedir. Batı toplumunun, Türkleri İstanbul'dan atma ve Türk başkentini Ana-

Sodann ist Konstantinopel kein Ort für beharrliche und fleissige Arbeit. Das weiche Klima, die berückende Schönheit der Natur, die Lage in weit zerstreuten Stadtvierteln an Meerengen, Buchten und Inselgestaden ist verführerisch. Sie beherrscht den Menschen; der Regierende aber soll sich selbst und seine Umgebung beherrschen... Keine Regierung, die ihren Sitz in Konstantinopel nahm, blieb lange gesund und kraftvoll. Einsichtige Historiker führen den heimlichen Beginn des Verfalls der Türkischen Macht auf den Augenblick zurück, da Sultan Mehmet der Eroberer sich entschloss, in Kontantinopel zu bleiben.

Gewiss ist die Verlegung von ungewöhnlicher Schwierigkeit, Herrscher, Grosse, Handelsherren, Diplomaten und nicht zumweigsten das Parlement würden sich strauben, "das Paradies der Erde" zu verlassen und nach Aleppo oder Damaskus überzusiedeln...Der Kalif aber würde dem ganzen südlichen Teile seines Reiches naher sein und dessen Völker, die jetzt der Türkischen Herrschaft gegenüber ziemlich fremd fühlen, ihm". (Osmanlı başkentinin taşınması gerektiğini sık sık söylerim. Tabii ve siyasî durum onu gerektiriyor. Hükümet, İstanbul'da kaldığı sürece gözlerini hep Avrupa'ya çevirecektir... İstanbul, azimle ve gayretle çalışmaya elverişli bir yer değildir. Ilıman iklimi, olağanüstü doğal güzelliği ve Boğaz'ın iki yakasıyla körfeze serilmiş durumu ile insanları gevşetir. İnsanları egemenliği altına alır. Oysa Hükümet, çevresine ve kendisine egemen olmak durumundadır... Merkezi İstanbul'da bulunan hiçbir hükümet uzun süre sağlıklı ve güçlü kalamadı. Aklı selim tarihçiler, Türk ihtişamının yıkılışının gizli başlangıcını Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da kalmaya karar verdiği zamana götürüyor... Taşınmak gerçekten çok zor. Yöneticiler, büyükler, tacirler, diplomatlar ve parlementonun büyük çoğunluğu, "Yer yüzünün cenneti"ni terketmemek, Halep ve Şam'a taşınmamak için direnebilirler).

53 Bilâl N. Şimşir, **Ankara.. Ankara. Bir Başkentin Doğuşu**, Ankara 1988, s. 52-53.

Levent Şahverdi Arşivi

dolu'ya itme plânlarına karşı Mustafa Kemal de büyük tepki göstermişti. Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 8 Ocak 1920 günü Ankara'dan Üçüncü Kolordu Komutanlığı'na şu şifre telgrafı gönderdi: "İngiltere Hükümeti Başbakanı Lloyd George'un, İstanbul ve Boğazların milletlerarası hale getirileceği, Türk Hükümeti'nin yeni merkezinin Anadolu'da olacağı ve İstanbul'un yalnız halifelik merkezi ve dinî bir başkent olarak kalacağı yolunda barış konferansına teklifte bulunacağı gazetelerde görüldü. Millî geleneklerimize ve dinimize aykırı olan böyle bir kararın milletimizce asla kabul edilmeyeceği doğaldır. Yabancı temsilcilere bu yolda sert protestolarda bulunulması ve gönderilecek protestoların bir örneğinin de bilgi için Heyeti Temsiliye'ye tellenmesi rica olunur". [54]

Daha sonra şartların ve olayların zorlanması neticesinde, İsmet Paşa ve 13 arkadaşının Ankara'nın, başkent yapılması için verdikleri kanun teklifi kabul edilir ve Ankara başkent olur.[55] Ankara'nın başşehir olması üzerine Atatürk'ün görüşleri şöyledir: "Herhalde birçok sebepler hükümet merkezinin Ankara-Kayseri-Sivas müsellesi (üçgeni) içinde bir noktada olmasını icap ettiriyor. Bu müsellesin bir resinde (ucunda) bulunan Ankara, pekâlâ merkez olabilir; esasen hadisat (olaylar) da orasını merkez yapmıştır." [56]

Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya kaydırılması, tarihî olayların bir neticesiydi. Fakat Goltz, bu görüşleriyle Osmanlı Devleti'nin gerçekten kurtarılmasını mı istiyordu, yoksa devlet merkezini Anadolu'ya kaydırarak Avrupa'nın ezeli hedefine mi hizmet ediyordu? Zira Avrupa, asırlardır Şark Meselesi [57] adını verdiği, Türklerin önce Rumeli'den sonra Anadolu'dan

54 Şimşir, s. 66 (**Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara 1964, s. 151'den naklen)

55 Şimşir, s. 235-241.

56 Şimşir, s. 93.

57 Arif Bey'in adı geçen eserin 19. sayfasında Şark Meselesinin ruhunu yansıtan bir olay da, bu şüpheyi haklı kılıyor: "Birinci Dünya Harbi'nde, biz Almanlarla birdik, yanyana döğüşüyorduk. Bizim zaferimiz onların, onların mağlubiyeti bizimdi. 1917 yılında, Filistin'de İngiliz Generali Allenby'nin karşısında perişan olduk. Şimdi uğradığımız bozgun, müttefikimiz olan Almanlar için de üzüntü ve kederi mucip bir yenilgi değil miydi? Fakat hayır!... Onlar için bir bayram oldu.

Zaferden sonra İngiliz Generali Allenby, Müslümanlığın, kıble ve kâbesi olan Kudüs şehrine doğru yürüdü. Yaklaşınca atından indi, hürmet ve takdis olsun diye, çizmelerini de çıkararak KUDÜS'e kadar yaya ve yalın ayak yürüdü. Şehre girince, bütün dünyaya ve Hıristiyanlık âlemine hitâben bir askerî tebliğ neşretti. Bu tebliğinde General Allenby : (Yüz yıllardan beri, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında süregelen Haçlı Savaşları, bugün Haçlıların zaferi ile son bulmuştur. Kutlu olsun!) diyordu. Müt-

Levent Şahverdi Arşivi

geldiği yere sürülmesi politikasını gütmüştü. Vatansever ve Hıristiyan kimliğiyle tanınan Goltz'un Osmanlı başkentini içeriye çektirmek istemesi, ayrıca zayıflayan Osmanlı ideal yapısının çözülüşünün de işaretlerini veriyordu.

Goltz'un bu görüşlerine karşı Alman Büyükelçisi **Wangenheim**, birçok Türk gibi başkentin İstanbul'da kalması zaruretine dikkatleri çekmeye çalışmaktadır. Wangenheim, Tarabya'dan Almanya Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 29 Mayıs 1913 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Çağımızda İstanbul, Avrupa'nın diğer büyük şehirleriyle kıyaslandığında, en azından şehir, Türk subayları ve memurları için eğlence ve refah yolunda gayret sarfetmektedir... Buna rağmen Başkent olarak İstanbul'da elle tutulabilen veya tutulamayan birçok değerler bulunmaktadır. Bu sebeplerle bence, başkentin kaydırılması Türkiye'nin tamamen dağılmasıyla sonuçlanacaktır.

Yüzyılı aşkındır oldukça zayıf Türk Devleti'nin elinde bulunan ve süper güçleri kıskandıran İstanbul, Avrupa ve Asya arasında en büyük merkezdir.

Sadece bu konumundan dolayı Türk diplomasisi, süper güçleri birbiriyle uğraştırarak ve böylece imparatorluğun varlığını garanti altına almış veya zamanla küçülmesini bütün beklentilerine rağmen geciktirerek başarılı olmuştur. İstanbul hâlâ bir Avrupa şehridir ve günümüzde Avrupa'nın dev politik ve ticarî hayatına telgraflar, demiryolları ve vapur bağlantılarıyla sımsıkı bağlıdır. Başkentin Asya kıtasına kaydırılması, Türkiye'ye olan ilgiyi derhal önemli ölçüde azaltacaktır, İran ve Fas seviyesine düşürecektir.

İstanbul, yüzyıllardan beri Halifeliğin ve İslâm dünyasının merkezidir. Başkentin kaydırılmasıyla bu prestij kaybolur ve bunun sonucu İslâm dünyası birbirinden ayrılıp gitmezse, Arap Halifeliğinin oluşması için yol açılmış olur". [58]

---

tefikimiz olan Almanlar da Kudüs'ün düştüğü ve bizim yere serildiğimiz gün, İngilizlerle, Fransızlarla ve bütün Hıristiyanlık âlemi ile birlikte günlerce bayramlar ettiler!... Kiliselerde çanlar çalınıp şükür duâları edildi."

58 Türkei 134, R.13193, Bd. 32, f. Bd. 33. Yazının Almanca metni ve Türkçe çevirisi Ekte verilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

5- Sasun (Talori) Ermeni Olayları Hakkındaki Görüşleri

Goltz'un, üzerinde durduğu hadiselerden birisi de, Anadolu'daki Ermeni olaylarıdır. Özellikle 1890'lı yıllarda Anadolu'da meydana gelen Ermeni olayları, Batı'da büyük akisler yapar. Sözde Ermeni katliamı, Batılılar tarafından ilmî olarak icat edilir. Güya insanlık adına hareket eden Batılı bazı yazar, politikacı, gazeteci ve hatta din adamları [59], Osmanlı Devleti'nde Ermeni katliamı yapıldığına dair Avrupa'da kamuoyu oluşturmaya çalışır. Bu şahısların birçoğunun olay mahalline gelmeden Avrupa'ya yalan haberler [60] uçurduklarını görüyoruz. Maksat da bellidir; Batı kamuoyunu Türklere karşı ayağa kaldırmak.

Bu sıralar Osmanlı Devleti'nde görevli olarak çalışan Goltz Paşa, haberlerin doğru olup olmadığını araştırır. Araştırma neticesinde bunların tamamen asılsız haberler olduğu kanaatine varır. Hatta Almanya Büyükelçisi Radolin, Başbakanı'na 30 Ekim 1895 tarihli yazısında şöyle der: "General Goltz, Ermeniler tarafından tasvir edilen katliamların kesinlikle vuku bulmadığından emindir". [61]

General Goltz, Sasun (Talori) olayları [62] hakkında doğru ve gerçeği yan-

59 Johannes Lepsius, bunlar içerisinde en çarpıcı olanıdır. Papaz olmasına rağmen, tek işi Batı kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaktır. Lepsius hakkında, Hans Barth'ın **Türke, wehre dich**, Leipzig 1898, Çev. Selçuk Ünlü, **Türk, Savun Kendini**, İstanbul 1988, adlı esere ve Ramazan Çalık'ın doktora tezine bk.

60 Geniş bilgi için aşağıda zikredilen Alman belgelerine bk.: **PA-AA Orientalia Generalia 5, Bd. 47-48, R. 14454, 1 April 1889; PA-AA Türkei 183, Bd. 15-16, N. 174, R. 14064; PA-AA, Türkei 175 c, Bd. 2, R. 14003, 1894.**

61 **PA-AA Türkei 183, Bd. 12, 1895, Radolin an Hohenlohe.**

62 Nejat Göyünç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler**, İstanbul 1983, adlı eserinde, Sasun olaylarını kısaca şöyle özetliyor: "Kumkapı olayını hazırlayanlardan birisinin önce Atina'ya kaçıp, sonra Türkiye'ye gelip Sasun'da anarşik eylemlere başlaması, bölgede Ermeniler ile Müslüman halk arasında çatışma çıkartacak zemin yaratması sonucu Ağustos 1894'de başlayan hadiselere Sasun İsyanı denir. Ermenilerin Müslüman aşiretlere tecavüzü, onların mukabelesine yol açar, isyanı bastırmaya gelen askerlere Ermeniler ateş açar. Sonuçta hükümet kuvvetleri olayı bastırır.", s. 96. Bu konuda bk.: Mehmet Hocaoğlu, **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul 1976, s. 200-205; Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1985, s. 147-149; Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987, s. 471-478; Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İstanbul 1986, s. 109-111; C. B. Norman, **Ermenilerin Maskesi Düşüyor**, Çev. Yavuz Ercan, Ankara 1993; Yves Ternon, **Tabu Armenien, Geschichte eines Völkermords**, Franfurt-Berlin 1977, s. 69-73, (Çev. Emirhan Oğuz, **Ermeni Tabusu**, İstanbul 1993, s. 109-115. Çevirmen, kitabın başlığını tam olarak çevirmemiş. Tam olarak çevirilirse kitap adı : Ermeni Tabusu. Bir Halkın Katledilişinin Hikayesi olacaktır. Bu eser, tamamen yanlı ve taraflı bir çalışmanın ürünüdür; Gerayer Koutscharian, **Der Siedlungsraum der Armenier unter dem Einfluss der historisch -politischen Ereignisse seit dem Berliner Kongress 1878**, Berlin 1989, s. 98-100; Çalık, s. 110-122.

Levent Şahverdi Arşivi

sıtmak için *Kölnische Zeitung*'ta Avrupa'da büyük yankı uyandıran 24. 2. 1895 tarihli bir makale yayınlar. Sasun'un coğrafî yapısı ve Ermeni olayları hakkında tatmin edici muhtevaya sahip olan yazısı ekte sunulmaktadır. Bu yazıyla aynı zamanda yüzyıl ara ile iki dönemi -Osmanlı Doğusu ile Cumhuriyet Türkiye'si Doğusunu- kıyaslamak şansını elde etmek istiyoruz.

6- Ankara'nın Başkent Olması Hakkında İsmet Paşa (İnönü)'nın Düşünceleri

Goltz'un başkentin Asya'ya kaydırılması ve Türk Milleti'nin yine kendi bağrından çıkaracağı liderlerle kurtuluşa ulaşacağı fikrinin, "Millî Mücadele'de" Atatürk ve arkadaşlarının önderliğinde Türk milletinin zaferi ve başkentin Ankara'ya kaydırılmasıyla gerçekleştiğini görüyoruz. Alman Nadolny, Başbakan İsmet İnönü ile, Ankara'nın başkentliği üzerine Haziran 1924'de bir röportaj yapar. İnönü, bu röportajda Ankara'nın başkent olarak kalması gerekliliğini aşağıdaki sözlerle vurgulamaktadır: "Biz Türkiye'nin gerekli olan yeniden yapılanmasını, güvenli ve sulh içerisinde yapmak istiyoruz. Bu yeniden yapılanma, sadece Anadolu'daki millî unsurlara dayandırılmalıdır. Bunun için İstanbul'a gitmiyoruz, bilâkis burada, Anadolu'nun merkezinde kalıyoruz. İsmet Paşa ayrıca, yüzyıllardan beri imparatorluğun menfaatlerinin Başkent İstanbul ve Boğazlar uğruna feda edildiğini; bundan dolayı imparatorluğun mahvolduğunu ve herşeyini kaybettiğini söyler. Şimdi İstanbul ve Boğazlar, imparatorluğun bütünlüğünün sağlanması için ortam sağlamalıdır. İstanbul'dan vazgeçmenin, özellikle İstanbul'da kalınmasıyla ilgili, bazı yanlış yorumlamalara ve tehlikelere, meydan vereceği bilinmektedir. Ama Türkiye'nin bütünü, İstanbul'dan daha çok tehdit altındadır; üstelik Türkiye'nin genel politik konumu açısından durumunun, İstanbul'un karşı karşıya kaldığı tehlikeden daha büyük ve önemli olduğunu sanıyor. Ankara'nın başkent olarak seçilmesine karşı olan, İnönü'nün de tanıdığı muhalefet; karar verebilecek bir güce sahip değildir. Hem bu muhalefet sadece İstanbul'da mevcut ve genelde dış desteklidir. İstanbul'un ekonomik açıdan gerilemesi karşısında, olumsuz tavır takınmaya gerek yok. Bu şehir hükümetin yanlış yaptığı dönemlerde tehlikelerle karşı karşıya kaldığı halde, hiçbir zarar görmeden şimdiye kadar olmadığı kadar gelişmiştir; kaldı ki ilk zamanların bilgisizlik ve tecrübesizliğini aşmış durumdadır. İleride ne olup biteceğini, görmemezlikten gelemez. En azından bir nesil süresince merkez Anadolu'da kalmak zo-

Levent Şahverdi Arşivi

runda. Zira bu süre zarfında İmparatorluk hayatiyetini ve birlikteliğini sürdürebilir. Hükümet, Ankara'yı kesin başkent olarak belirliyor ve millî birliğin sağlanmasını arzu eden hiçbir kimsenin de bu karardan dönemeyeceğini inancındadır. Bunun için şu anda söz konusu olan; Ankara'nın amacına uygun yapılandırılmasıdır." [63]

SONUÇ

Netice olarak bir tarihî şahsiyeti ve dönemi ile ilgili düşüncelerini; gösterdiği çözüm yollarını, incelemeye çalıştık. Gelişmelerin; gelişmeyi derinden etkileyen şahsiyetlerin çevresinde, olgunlaştırılıp-oluşturulduğu bir vakıadır. Goltz da seviye itibariyle bu tür bir şahsiyettir. O, "vatansever bir subay" olarak, ordumuzun ıslahı ile uzun süre çalışmış ama sonuçta II. Meşrutiyet devrine gelindiği zaman Almanya'nın "bizim" diye sahipleneceği bir yerli subay kesiminin yetişmesini sağlayabilmiştir. Aynı şekilde, Alman silâhlarının Osmanlı Devleti'ne satılmasını ve pazar oluşturmasını da takdirle karşılamak gerekmektedir. Şark Meselesi ile irtibatlandırılabilecek, başkenti İstanbul'dan doğuya kaydırma düşüncesi ise "Hasta Adam"ın son demleri için ibret verici düzeydedir. Öyle ki bu tezde İstanbul'un olağan üstü cazibesi bile, terkedilebilirliğini seslendirmeye engel olamamış, âdeta İstanbul'dan vazgeçilebileceği telkini; Anadolu'da varolmak için şart gibi öne sürülmüştür. İstanbul'suz bir Anadolu'yu içine sindiremiyenler için Goltz'un en uyarıcı sözü, hatta kulaklara küpe yapılarak baş-göz üstünde taşınması gereken düşüncesi; milletlerin kendi içlerinden çıkacak liderler yani kendileri tarafından kurtarılıp yüceltilebileceği tezidir. Tabiidir ki burada, "öyleyse Goltz'un Türkiye'de misyonu nedir?" diye sorulmamalıdır. O, ihtiyar halinde bile "vatan için görevden kaçılmaz" diye düşünmüş, hatta düşünmemiş Kutul'da can vermiştir. İstanbul'un "terkedilebilir" olduğuna alışmak, alıştırılmak ayrı; başkentin Ankara olmasını gerekli görmek ayrı şeylerdir. Fetihden sonra İstanbul'u başkent yapmanın; gerileyip-yok olmanın başlangıcı sayılması; coğrafyanın aşırı suçlanmasını doğru kabul etmek demektir. Suçu "edilgen güzelliğe" yüklemek; Osmanlıyı yükselten misyonu örtmek, gittikçe durağan-yatuk hale gelen pasif kemirgenliği yani ideal yapıdaki çürüme ve çözülmeyi görmemek değil midir? Başkent Söğüt, Yenişehir, Bursa, Edir-

63 *Nadolny an das Auswaertige Amt, Konstantinopel, den 21. Juni 1924, Türkei,* **Po. 5, R. 78526,** *Bd. 1, f. Bd. 2, Innere Politik, Parlements-und Parteiwesen in der Türkei.*

Levent Şahverdi Arşivi

ne, İstanbul arasında değişirken "aktivite"nin kaybedilmesi niçin daha çok flaşe edilmemektedir? Goltz, Wangenheim, Atatürk, İsmet Paşa gibi tarihi şahsiyetlerin görüşlerini vererek geriye dönük zihin cimnastiği yapılmasına malzeme sunmak istedik. Tarih, ufuk açmak görevini değilse nasıl yapacaktır? Sason'la ilgili dökümanda öyledir. Yüzyıl öncesinin ibret verici sayfası olarak, değerlendirileceğini ümid ediyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Ek I- Goltz'un Osmanlı Başkentinin Anadolu'ya Kaydırılması Meselesi

a) Goltz'un Fikirleri

"Der natürliche Entwicklugsgang des Osmanischen Reiches wäre es ja überhaupt, wenn es sich mit seinem Streben vom Norden und Westen ab, dem Süden und Osten aber zuwendete... Freilich beginnt schon südlich der Linie, welche man vom Golf von İskenderun nach der Südspitze des Van-Sees zieht, die Arabische Welt, und sie steht, je weiter nach Süden, desto schärfer im Gegensatz zur Türkischen. In Arabien im Süden gelten Türke und Giaur beinahe gleich. Ein neues Arabisches Chalifat, welches den alten Glanz wieder herstellen soll, beginnt seine Schalte vor sich her zu werfen und zieht als Zukunftsraum den ganzen Süden.

Alleine diese Feindschaft beruht im Wesentlichen auf der Unzufriedenheit mit der Schwäche der Türkischen Vormacht, sowie mit der Willkür und der Untüchtigkeit ihrer Verwaltung, und der Ausgleich wäre wohl möglich, wo das starke Band der Religionsgemeinschaft vorhanden ist. Der Ausgleich aber muss gesucht werden, wenn das Osmanenreich Bestand haben soll. Die Frage der wahrhaften Versöhnung der arabischen mit dem Chalifat der Osmanischen Sultane ist für die von viel grösserer Bedeutung, als ob noch ein Stück Macedonien, Cprius oder Thessalien verloren geht.

Günstig ist der Umwandlung auch "das reger werdende Gemeingefühl des Islams", das in neuerer Zeit viel stärker erwacht ist, als man in Europa ahnt...

Dieser Panislamistischer Zug der Zeit könnte der Förderung der innerpolitischen Einheit, zur Verschmelzung namentlich der Arabischen und Türkischen Volksmassen viel beitragen, sobald er geschickt benutzt wird; drängt er doch naturgemäss zum Zusammenschluss aller mohammedanischer Nationalitäten.

Levent Şahverdi Arşivi

Endlich kommt die Reihe an die Frage, deren Lösung den übrigen folgen müsste- die Frage nach der richtigen Wahl der Reichshauptstadt. Sie ist von ausserordentlicher Bedeutung. Constantinopel gleicht der Sirene des Ostens, welche Alle ins Verderben zog, die sich von hier anlocken liessen. Sein Besitz ist noch jeder Herrschaft verhängnissvoll geworden...

Die herrliche Lage der Stadt, die Schönheit der umgebenden Natur, der blaue, heitere Himmel und laue, erschlaffende Luft beherrschen den Menschen, indem sie ihn durch die Reize gewinnen, und rauben ihm allmählich die Thatkraft. Die zerstreute Lage entzückenden Billegiarturen, in denen sich das Leben der Grossen abspinnt, zersplittert durch weite Wege die Zeit. Aber auch abgesehen davon sind mancherlei Nachteile nicht zu übersehen. Wie sehr die Stadt einem Angriffe ausgesetzt ist, seit die türkischen Flotten nicht mehr die benachbarten Meere beherrschen, wurde schon gesagt. So lange die Regierung dort ist, wird sie immer unter dem Drucke dieser Gefahr stehen. So dann aber erhält Constantinopel durch seine Beziehungen mit dem gesammten Auslande, welche die Weltverkehrstrasse der Meerenge ihm naturgemäss zuführt, ein internationales Gepräge. Man weiss dort sehr viel mehr von dem, was in London, Paris, Wien, Berlin und Petersburg vorgeht, als von eigenem Lande. Man interessiert sich mehr für die Fremde als für das Innere, das doch von Stambul aus regiert werden soll. So kommt es, dass Fragen, bloss durch die Nahe der Hauptstadt, eine Wichtigkeit gewinnen, welche siè für die Interessen des Reiches gar nicht besitzen. Irgend ein Fetzen des sandjaks von Novibazar, von Epirus oder Thessalien gewinnt mehr actuelle Bedeutung, als Tausende von Quadratmeilen in Asien. Kürzlich noch herrschte erbitterter Streit wegen einiger hundert Quadratkilometer in Thesalien und der Krieg drohte darum vom Neuen auszubrechen.

Was aber bedeutet dieser geringsfügige Besitz gegen die Land-striche, die sich im Süden und Osten durch verbesserte Verwaltung und straffere Zucht erwerben lassen? Constantinopel lenkt den Blick von Reiche ab und Europa zu. Wer die Thätigkeit der Ottamanischen Regierung verfolgt, muss wahrnehmen, dass sie meist mit Angelegenheiten beschäftigt ist, die gar keine Türkischen Lebensfragen sind, sondern fremde Dinge. Die wichtigste ist die Meerengenfrage, und auch sie hat sehr an Bedeutung verloren

Levent Şahverdi Arşivi

Für die Türkei ist sie nur noch eine Last, aber kein Schirm mehr. Die Bedeutung der Capitulationen, die ewigen, unfruchtbaren und verwirrenden Botschaftereinmischungen würden sofort auf ein weit geringeres Mass zusammenschrumpfen, sobald der Sitz der Regierung Konia oder Damaskus und Constantinopel nur ein grosser, beide Reichsteile verbindender Waffenplatz wäre. Die zahlreichen, den Grossherrn so sehr in Anspruch nehmenden Etiquettenfragen bei den häufigen Durchreisen fremder Fürstlichkeiten oder hohen Würdenträgern fielen fast völlig fort...

Constantinopel oder Dersaadet, der Sitz der Glückseligkeit, bietet durch die Verbindung des herrlichen Aufenthaltortes mit der Nahe des Thrones so viele Vorteile gegenüber allen Provinzialstädten, dass es eine unheilvolle Anziehungskraft ausübt Dort lebt es sich am angenehmsten; dort lassen sich am leichtesten Stellung, Einfluss, Vermögen gewinnen, und jeder Militär oder Beamte von einiger Bedeutung strebt mit allen Mitteln dahin, nach Konstantinopel zu gelangen...

Niemand, der einmal dort ist, will wieder ins Reich hinaus, sondern kämpft verzweifelt dagegen an. Auch die höchsten Beamten sehen im Stillen eine Verwendung in der Provinz als Provisorium, als Stufe zum Eintritt in das Paradies der Hauptstadt an. Das beraubt die Provinz der führenden Geister und auch in dieser Hinsicht wäre eine Decentralisation erwünscht.

Constantinopel hat seine grosse Rolle als Vermittlerin abendländischer Cultur für den Orient gespielt und wird sie auch noch geraume Zeit weiter spielen. Aber auch in dieser Hinsicht vollzieht sich eine Umwälzung. Die Verlegung des Welthandelsweges durch den Canal von Suez hat seine Bedeutung herabgemindert... Ein grosser Fürst, der die Rettung des Reiches und seine Umwandlung mit heiligen Ernst in Angriff nehmen wollte, müsste die Hauptstadt auf die Grenze der Türkischen und Arabischen Reichshälfte verlegen, -vielleicht nach Konia oder Casarea, vielleicht noch weiter nach Süden. Dort hatte der Herrscher der beiden Hauptbestandteile der Bövelkerung seines Reiches gleichzeitig unter Augen und könnte bei der Bedürfnisse miteinander abwagen und ausgleichen. Zugleich aber wäre er den zahlreichen untergeordneten Fragen und Verwicklungen entrückt, die nur den kleinen Europaeischen Reichsteil angehen und die gegenwärtig doch für ihn persönlich die Hauptsache sind.

Levent Şahverdi Arşivi

Constantinopel würde verlieren, aber das Reich und die Provizen gewinnen. Nun sagt man freilich: Constantinopel allein gibt der Türkei ihre Bedeutung, und das ist insofern richtig, als es die Türkei für Europa interessant macht. Ob aber dieses Interesse dem Gesamtreiche und seinen Völkern mehr zum Heile als zum Verderben gereicht, ist eine andere Frage".

Türkçesi : *"Osmanlı İmparatorluğu'nun tabiî gelişme süreci, ancak Kuzey ve Batı'dan ayrılarak, Güney ve Doğu'ya yönelmesiyle mümkündür.*

Bununla beraber İskenderun Körfezi'nden başlayarak, Van Gölü'nün güney ucuna kadar uzanan hattın güneyinde bir Arap dünyası bulunmaktadır ve burada güneye doğru indikçe Türklere olan düşmanlık artar. Güneyde kalan Arap ülkelerinde, Türk ve kâfir neredeyse eşittir. Eski ihtişamını yeniden ikâme etmesi gereken yeni bir Arap Halifesi öne çıkarak yönetimi ele geçirmeli ve faâliyet alanı olarak da bütün güney bölgelerini tercih etmelidir.

Bu düşmanlığın en önemli sebebi, Türklerin keyfî, beceriksiz ve zayıf yönetiminden hasıl olan memnuniyetsizliğe dayanmaktadır. Dinî birliğin mevcut olduğu yörelerde bu düşmanlık görülmez. Eğer Osmanlı İmparatorluğu mevcudiyetini devam ettirmek istiyorsa, bu uyumu sağlamak zorundadır. Halifeliği bünyesinde taşıyan Osmanlı Sultanları için, Araplarla gerçek barışın sağlanması meselesi, Makedonya'nın, Kıbrıs'ın, Teselya'nın kaybedilmesinden daha fazla önem taşımaktadır.

Son zamanlarda Avrupa'da tahmin edilenden çok daha fazla canlanmakta olan İslâm birliği ruhu da bu gelişmeye uygundur.

Çağın bu Panislâmist hareketi, iç politikada birliğin sağlanmasına, bilhassa Arap ve Türk halklarının birleşmesine çok katkıda bulunabilir. Tabii ki bu İslâmî hareketten faydalanıldığı takdirde, bütün Müslüman milletlerin tabii olarak birleşmesi sonucunu doğuracaktır.

Nihayet, sırada İmparatorluğun başkentinin doğru olarak seçimi meselesi vardır; bunun çözümü diğer sorunların çözümünü sağlayacaktır. Bu mesele, olağanüstü ehemmiyeti hâizdir. İstanbul, herkesi kendine çeken ve felâkete sürükleyen, Doğu'da bir deniz kızı gibidir. Ona sahip olan her hü-

Levent Şahverdi Arşivi

kümdarı, felâkete götürmektedir..

Bu şehir, muhteşem konumuyla, çevresini saran güzel tabiatıyla, mavi ve açık gökyüzüyle, ılık ve gevşeten havasıyla, cazibesiyle kendine çektiği ve zamanla azmini yokettiği insana hükmetmektedir. Bunların yanısıra bazı dezavantajları da görmemezlikten gelinemez. Türk donanması komşu denizlere hükmetmez olalıberi, şehrin bir saldırıya ne ölçüde karşı koyabileceğinden daha önce bahsedildi. İdare, orada bulunduğu sürece, bu tehlike devam edecektir. Coğrafik yapısından dolayı, İstanbul Boğazı dünya trafiğine geçiş sağlamaktadır. Bütün dünya ile olan ilişkisi sebebiyle İstanbul, uluslararası bir özellik kazanmaktadır. Orada, Londra, Paris, Viyana, Berlin ve Petersburg'da olup bitenler, kendi ülkelerinde olup bitenlerden daha çok biliniyor. İstanbul'dan idare etmesi gerekenleri kendi iç meselelerinden daha çok, dış meselelere ilgi gösteriyorlar. Bütün bu sorunlar başkenti yakından ilgilendirirken, hükümetin gündeminde yer almamaktadır. Novibazar, Epirus veya Teselya'dan koparılan küçük bir parça, Asya'da kaybedilen binlerce kilometreden daha önemli görülüyordu. Daha geçenlerde Teselya'da birkaç yüz kilometre kare için üzücü olaylar meydana gelmiş ve yeniden savaşın çıkma tehlikesi yaşanmıştır. Güney'de ve Doğu'da, sınırlarda kazandırılan bu önemsiz tasarruf pek bir anlam taşımıyor? İstanbul, bakışlarını İmparatorluktan çekiyor ve Avrupa'ya yöneltiyor? Kim Osmanlı Hükümeti'nin faaliyetlerini izlerse, genelde kendi meseleleriyle değil de, başkalarının işleriyle uğraştığını görecektir. En önemlisi Boğazlar meselesidir ve o bile anlamını önemli ölçüde kaybetmiştir. Boğazlar artık Türkiye için bir şemşiye değil, bir yüktür. Hükümetin merkezi Konya veya Şam olursa ve İstanbul da imparatorluğun iki yakasını birleştiren silah merkezi olduğu takdirde; sürekli, verimsiz ve yanıltıcı sefaret müdahaleleri ve kapitülasyonların önemi en aza indirgenebilir. Yabancı prenslerin veya makam sahiplerinin sık sık yaptıkları seyahatlerde Padişahı rahatsız eden etiket sorunu tamamen ortadan kalkacaktır.

İstanbul veya mutluluğun merkezi Dersaâdet, tahtı bünyesinde barındırması ve güzel bir ikâmetgâh olmasının birleşimiyle ve dayanılmaz çekiciliğiyle diğer vilâyetlere nazaran birtakım avantajlar sunmaktadır. Orada rahat yaşanılır; en kolay yoldan makam, nüfûz ve mal kazanılabilir. Önemli bir yer işgâl eden her asker ve memur, bütün vasıtaları kullanarak

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'a ulaşmaya çalışır.

Oraya bir gelen, bir daha oradan ayrılmak istemez ve buna karşı azimle mücadele eder. Yüksek kariyerli memurlar bile taşrada kendilerini geçici olarak addediyorlar ve burayı İstanbul'un cennetine geçiş için bir basamak olarak değerlendiriyorlar. Bu durum, vilâyetleri, işleyen idareden mahrum bırakıyor ve yerinden yönetimi talep ediyor.

İstanbul, en büyük rolünü batı kültürünün doğuya aktarılmasında oynamıştır ve önümüzdeki çağda da oynayacaktır. Ama bundan dolayı da bir değişim gerçekleşmektedir. Dünya ticaretinin Süveyş Kanalı vasıtasıyla yapılmaya başlanması İstanbul'un önemini azaltmıştır. İmparatorluğu kurtarmayı ve değişimi manevî bir ciddiyetle ele almak isteyen bir büyük hükümdarın, başkenti Arap-Türk sınırına kaydırması gerekir, -belki Konya'ya veya Kayseri'ye, belki de daha da güneye - Böylece hükümdar, imparatorluğu oluşturan iki ana toplumu göz önünde bulundurma fırsatına sahip olacak ve ihtiyaçlarında uyum ve dengeyi sağlayabilecek. Ama aynı zamanda birikmiş çok sayıda meselelerden ve sadece imparatorluğun Avrupa'daki küçük parçasını ve şahsını ilgilendiren gelişmelerden uzak kalacaktır.

İstanbul kaybedebilir, ama imparatorluk ve vilâyetler kazanabilir. Burada şöyle denebilir: İstanbul, Türkiye'ye yalnız kendi anlamını veriyor. Şu bir gerçektir ki İstanbul, Türkiye'yi Avrupa için ilginç yapmaktadır. Bu ilginin bütün imparatorluğa ve halklarına faydadan çok zarar verip vermediği ise bir başka sorundur."

b- **Alman Büyükelçisi Wangenheim'ın Düşüncesi**

"In neuerer Zeit kommt hinzu, dass Konstantinopel die einzige Stadt des Osmanischen Reiches ist, in welcher Europaischer Komfort und Luxus eingedrungen ist. So wenig dies auch im Vergleich mit anderen europäischen Grosstädten sein mag, für die Türkischen Offiziere und Beamten bietet die Stadt beständige Versuchungen zum Vergnügen und Wohlleben... Trotzdem hängen an Konstantinopel als Hauptstadt so viele teils greifbare teils imponderabile Werte, dass meiner Überzeugung nach eine Verlegung der Hauptstadt den völligen Zerfall der Türkei zur Folge

Levent Şahverdi Arşivi

haben müsste.

Konstantinopel ist das grosse Zentrum an der Grenze zwischen Europa und Asien, welches die Eifersucht der Mächte seit über 100 Jahren nur in den Händen des relativ schwachen Türkischen Staatswesens wissen woilte.

Nur von dieser Stelle aus ist es der Türkischen Diplomatie gelungen, die Mächte immer gegeneinander auszuspielen und so den Bestand des Reiches zu sichern oder seine allmähliche Abnahme doch über alle Erwartung hinaus zu verzögern. Konstantinopel ist eben doch eine europäische Stadt und heutzutage durch Telegraphen, Bahn-und Dampfschiffverbindungen dem grossen wirtschaftlichen und politischen Leben Europas eng verbunden. Eine Verlegung der Hauptstadt auf das asiatische Festland würde das ganze Interesse an der Türkei sofort wesentlich herabmindern und dieselbe auf das Niveau Persiens oder Marakkos niederdrücken.

Aber nicht nur der äussere Druck, welcher die Türkei bisher zusammengehalten hat, müsste nachlassen, auch die zentrifugalen Kräfte im Innern würden an Stärke gewinnen. Denn die Eroberung Konstantinopels und grosse Weltstellung, welche sich daran knüpfte, ist die Kalifenwürde an die Türkischen Sultane gelangt. Konstantinopel war als Sitz des Kalifen Jahrhunderte hindurch das Zentrum der ganzen Muhammedanischen Welt. Mit der Verlegung der Hauptstadt müsste dieses Prestige fallen, und der Weg wäre frei für die Schaffung eines Arabischen Kalifats, wenn nicht überhaupt die Muhammedanische Welt damit ganz auseinanderfiele.

Konstantinopel muss das Zentrum des Reiches bleiben. Allerdings erwägt er die Schaffung einer zweiten Residenz in Asien, noch welcher der Sultan zeitweilig übersiedeln könnte, um seinen dortigen Untertanen naher zu sein. Ihm scheint dabei in erster Linie Aleppo vorzuschweben, dessen zentrale Lage namentlich auch eine Einflussnahme auf die Arabische Welt ermöglichen würde".

Türkçesi *: "Çağımızda İstanbul, Avrupa'nın konforunun ve lüksünün girebildiği imparatorluğun tek şehridir. Avrupa'nın diğer büyük şehirleriyle kıyaslandığında, en azından şehir, Türk subayları ve memurları için eğ-*

Levent Şahverdi Arşivi

lence ve refah yolunda gayret sarfetmektedir... Buna rağmen başkent olarak İstanbul'da elle tutulabilen veya tutulamayan birçok değerler bulunmaktadır. Bu sebeplerle bence, başkentin kaydırılması Türkiye'nin tamamen dağılmasıyla sonuçlanacaktır.

Yüzyılı aşkındır sadece, oldukça zayıf Türk Devleti'nin elinde bulunan ve süper güçleri kıskandıran İstanbul, Avrupa ve Asya arasında en büyük merkezdir.

Sadece bu konumundan dolayı Türk diplomasisi süper güçleri birbirine düşürerek ve böylece imparatorluğun varlığını garanti altına almış veya zamanla küçülmesini bütün beklentilere rağmen geciktirerek başarılı olmuştur. İstanbul hâlâ bir Avrupa şehridir ve günümüzde Avrupa'nın dev politik ve ticarî hayatına telgraflar, demiryolları ve vapur bağlantılarıyla sımsıkı bağlıdır. Başkentin Asya kıtasına kaydırılması, Türkiye'ye olan ilgiyi derhal önemli ölçüde azaltacaktır ve İran, Fas seviyesine düşürecektir.

Günümüze kadar Türkiye'nin ayakta durmasını sağlayan dış baskının kalkmasının yanı sıra, içteki merkezi güçlerin de kuvvetlendirilmesi gerekir. İstanbul'un fethi ve dünyadaki önemli konumuna bağlı olarak halifelik ünvanı Türk sultanlarına geçti. İstanbul, yüzyıllardan beri Halifeliğin ve İslâm dünyasının merkezidir. Başkentin kaydırılmasıyla bu prestij kaybolur ve bunun sonucu İslâm dünyası birbirinden ayrılıp gitmezse bile, Arap halifeliğinin oluşması için yol açılmış olur.

İstanbul, İmparatorluğun merkezi kalmalı. Şüphesiz vatandaşlarına daha yakın olabilmek için, Sultan'ın arasıra gidebileceği, Asya'da ikinci bir merkez (başkent) oluşturulmalı. Ona, ilk anda Arap dünyasını etki alanına alabilmek için konumu müsait olan Halep aday görülebilir".

Ek II- Die Eregnisse von Talory (Sassun)

"Bei der allgemeinen Aufregung bis in Europa über die Vorgänge in Kurdistan herrscht, wird der Umstand vollkommen übersehen, dass alle Berichte über die angeblichen Gemetzel von Talory um grossen ganzen aus der selben Quelle, nähmlich aus Mitteilungen von armenischer Seite.

Levent Şahverdi Arşivi

(1). Dass diese nur die schwersten Anklagen gegen die osmanische Herrschaft und ihre Organe, namentlich die beteiligten Truppen enthalten, liegt in der Natur der Sache. Demgegenüber hat die Türkische Regierung bisher entweder ganz geschwiegen oder einige magere Angaben veröffentlicht, die ihrer Sache nicht nützlich waren und viel eher den Verdacht erweckten, als könne man nicht offen mit der Wahrheit hervortreten, da man die ernstesten Dinge zu verbergen habe.

Wer Land und Leute kennt, dessen Ohr klangen die Schauergeschichten von der Abschlachtung von Tausenden von Menschen, von Frauen und Kindern höchst unwahrscheinlich. Das niedere türkische Volk auf dem Lande, das den Ersatz für die Armee liefert, hat im allgemeinen durchaus keine Neigung zu Roheit und Brutalität, und die Erziehung in der Truppe ist nicht dazu angethan, in dem Soldaten Ausschreitungen der Energie zu fördern. Das Bild, welches ich mir hiernach von dem Geschehenen machte, war, dass die Schilderungen unzweielhaft die ärgsten Übertreibungen enthielten, dass vielleicht beim Einschreiten der Truppen infolge von Befehlen die anders ausgelegt wurden, als sie gemeint waren, über das nötige Mass von Strenge hinausgegangen worden sei, dass aber die Berichte über Barbarische Grausamkeiten der Mythenbildung angehörten, wie dieselbe sich meist um ähnliche Vorgänge zu spinnen pflegt. Jedenfalls hielt ıch mich überzeugt, dass eine ausführliche amtliche Darstellung, welche das vorhandene beweismaterial rückhaltlos veröffentlicht, die allergünstigste Wirkung üben und viel dazu beitragen würde, die entrüsteten Gemüter in Europa zu beschwichtigen.

Einsweilen ist man sicherlich berechtigt, zur Steuer der Wahrheit mitzuteilen, was privatim aus guter Quelle von türkischer Seite bekannt wird. Die Umstande haber mir in dieser Hinsicht eine günstige Gelegenheit geboten, da mich nahe Beziehungen mit dem anfangs an die Spitze der an Ort und Stelle geschickten Untersuchungscommission gestellten Divisionsgeneral Abdullah Pascha verbinden. Langjährige gemeinsame Arbeit hat mich zu dem Chrakter dieses Mannes, dessen Wahl nur die allgemeinste und rückhaltloseste Anerkennung finden konnte, volles Vertrauen gewinnen lassen, sodass mir an seiner Glaubwürdigkeit kein Zweifel aufkommt. In der nachfolgenden Darstellug gebe ich zunächst ihm das Wort, wie es sich nach eingehenden Gesprächen in Kürze zusammenfassen lässt:

Levent Şahverdi Arşivi

Die Reise der Untersuchungscommission gestaltete sich schwieriger, als man es sich in Europa, wo man bei solchen Anlässen "ein schnelles und energisches" Einschreiten der Regierung fordert, gemeinhin denken mag. Am 24 Nowember v. J. verliess sie Konstantinopel; erst 26 Tage später gelangte sie nach Musch. Bis Erzurum, wohin sie sich über Trapezunt und Ersindjan begeben, ging trotz der vorgerückten Jahreszeit alles noch gut von Statten. Dort fand man aber die graden Wege nach Süden über den Palandeukendagh verschneit und musste eine Seitenweg in südöstlicher Richtung über den Deweboyun (2) nach dem am Südhange der Gebirge im Thale des Bingöl-su, 1800 m hoch, gelegenen Orte Küllü einschlagen. Dann überschritt man den durch seine Schneestürme berühmten Pass von Aghviran und erreichte Chinms, eine bedeutende, im Aufblühen begriffene Stadt am Ostfusse des Bingöl-dagh. Von dort führt eine grosse Strasse im Thale zwischen dieser Bergmasse und dem Hamur-dagh über Gümzüm weiter, die jedoch Umwege macht. Um schneller ans Ziel gelangen, entschloss man sich die Ausläufer des Bingöl gradeswegs zu überschreiten, ward aber auf der Höhe vom Schneesturm überfallen. Boten wurden, nachdem man mit Mühe und Not in einem einsamen Stalle Zuflucht gefunden, der nachfolgenden Bagage entgegengeschickt, um sie zu warnen, sie verirrten sich jedoch. Auch die Mannschaften mit den Tragtieren verloren den Weg und kennten nur durch das Aufgebot des 22 und 23 Hamidis-Regiments (3), welches man am nächsten Morgen in Tscharbichor veranlasste, aufgefunden und fünf Tage später der Commission nachgeführt werden. Diese hatte sich inzwischen von berittenen Kurden einen künslichen Durchgang durch als Schneemassen bahnen lassen. Das dabei beobachtete Verfahren war ein sehr eigentümliches. Schaufel und Spaten würden wenig nützen. Die Reiter treiben ihre Pferde gewaltsam in die hoch aufgetürmten Schneeschanzen hinein und lassen die selben allmählich niedertreten. Teppiche werden bereit gehalten, auf die sich der Mann wirft, wenn er in Gefahr ist, zu versinken. Ein anderer nimmt sofort seine Stelle ein, und so dringt man langsam vorwärts. Nur der Unerschrockenheit ihrer braven Bedeckung verdankten Abdullah Pascha und seine Begleiter, dass sie glücklich das Thal und ihr Ziel Musch erreichten.

Nahe südlich dieser Stadt liegt der Schauplatz der viel besprochenen Ereignisse, eine wild zerklüftete Hochgebirgsmasse, deren Fuss mit steilen Abhängen bis dicht an den Ort herantritt und die durch tief eingeschnittete

Levent Şahverdi Arşivi

Thäler in mehrere Gruppen geteilt wird. Die grössern Wasser fliessen indes nach Süden zum Tigris ab; der Zugang im Norden, von Musch aus, ist daher äusserst schwierig. Der östliche Theil des Gebirges bildet die jetzt so oft genannte Landschaft Sassun, durchstromt vom Sassundere; dann folgt nach Westen zu die von Schadaq, ferner das Thal von Talory und noch weiter westlich der Andog-dagh. Kürdische Stämme bewohnen diese Gebirgswelt, mit Armeniern untermischt. Die letztern habern namentlich das in der Mitte gelegene Thal von Talory, aber auch Schadag und den Andog-dagh inne.

Das Talory-Thal scheint einen bequemen Durchgang durch die Gebirge zu bilden, der jedoch von je her für unsicher galt, sodass die Reisenden ihn nur in stärkeren Abteilungen zu passieren wagten. Auf den dieses Thal östlich begrenzenden Bergen sitzt der kurdische Stamm der Bikranlı (wahrscheinlich Bekirhanlı, das die Leute des Bekir-han, Bekir-Chan, der einst zahlreich und mächtig, heute auf etwa 150 Männer zusammengeschmolzen sein soll. Alljährlich zum Sommerbeginn zogen die Bikranlı, wie alle Nomaden des Orients (5) mit ihren Herden zu den Jailas (Matten) ins Hochgebirge, um die frische Weide zu benutzen. Auch sie wahlten dabei den Weg durch jenes Thal, und ihre Besuche waren regelmässig der Anlass zu Reibungen und Zusammenstössen mit den dort wohnenden Armeniern. Diesen glückte es vor etwa 30 Jahren, durch Abgaben, den Schutz der nahe wohnenden Beys von Sassun zu erkaufen, welche Jeziden (6) sind, und mit ihrer Hülfe die mohamedanischen Bikranlı abzuwehren. Die Kämpfe, welche diese letztern mehr und mehr schwächten, dauerten jedoch bis in die neueste Zeit fort. Das armenische Element, das noch vor 60 Jahren nur 5-6 Dörfer in jener Gegend inne hatte, halt dort augenblicklich deren 45 besetzt, von denen nur etwa die Hälfte an den letzten Unruhen beteiligt war.

Seit mehreren Jahren entsandte die Türkische Regierung zur Zeit des Umzugs nach der Jaila regelmassig ein Infánterie-Bataillon in das Bergland am Andag-Dagh, um die Zusammenstösse der Bikranlı und Armenier zu hindern. Jenen wurde ein anderer, laengerer und schwierigerer Weg nach ihren Matten zugewiesen. Auch im verflossenen Jahre erschienen zum gleichen Zweck, wie früher Truppen, diesmal jedoch nur zwei Compagnieen der Besatzung von Musch unter Führung eines Kolagassi (Vice-

Levent Şahverdi Arşivi

Major), Mustapha Efendi. Sie gehörten dem 4. Bataillon des 32. Linienregiments an. Mag nun diese geringfügige Macht zu schwach gewesen sein, das ganze Gebiet hinreichend zu überwachen, oder eine andere Ursache vorgelegen haben; der Streit zwischen Bikranlı und Armeniern erneuerte sich. Die ersteren, um den beschwerlichen Umweg zu vermeiden, der ihnen stets Einbusse an Menschen und Vieh gebracht hatte, betraten wieder das Armenische Hochthal, wurden angegriffen und mit erheblichen Verlusten zurückgeschlagen. Die Bikranlı klagen ihre Gegner vieler bei dieser Gelegenheit begangener Grausamkeiten an.

Unstreitig sind die Armenier jener Gegend von ihren friedfertigen Stammesgenossen in den grossen Städten sehr verschieden, ein rauhes und abgehartetes Bergvolk, das noch heute die Tracht der Kurdischen Hirten aus ungegerbten Schaffellen trägt, Kurdisch, nicht Armenisch spricht und keineswegs unkriegerisch ist. Der Türkische Kaimakam oder Kreisvorsteher, der die Verwaltung des Gebietes führen soll, hat seinen Sitz ausserhalb desselben und noch nie eine wirksame Autorität ausgeübt. Diese Umstaende erklaeren es, dass sowohl der ältere Armenische Agitator Damadian als auch vor den letzten Ereignissen der bekannte Hamparssun sich das Gebiet von Talory als Schauplatz der Tättigkeit erwählten. Der letzgenannte, der damals ein Medicinschüler in Konstantinopel, vor einiger Jahren bei dem Armenischen Putsch von Kumkapu in Stambul eine Rolle gespielt hatte, dann nach Athen entkommen war, später sich in Genua aufhielt, tauchte unerwartet unter falschem Namen im Talorythale auf und übernahm den Befehl gegen die Bikranlı.

Nach dem Siege über diese setzten sich Hamparssun und seine Leute auf dem Andoq-dagh fest und bereiteten dessen Verteidigung vor, vermutlich, um auf eine etwaige Rückkehr der von befreundeten Staemmen verstärkten Bikranlı gefasst zu sein. Hamparssun erliess eine Bekanntmachung, in welcher er sagte, dass er in neuntägigen Kaempfer Sieger geblieben sei und mit Gottes Hülfe darauf rechne, auch künflig seine Feinde zu schlagen. Er schrieb den an dem Aufruhr noch nicht beteiligten Gemeinden und forderte sie zu seiner Unterstützung auf. Die Schriftsücke befinden sich in den Händen der Türkischen Behörden, und ihre Veröffentlichung wäre unzweifelhaft geboten, um Licht in die ganze traurige Angelegenheit zu bringen.

Levent Şahverdi Arşivi

Kolagassi Mustapha Efendi hatte sich während des ganzen Wirrwars bemüht, die armenischen Gemeinden zur Ruhe und zur Niederlegung der Waffen zu bewegen, aber nichts ausrichten können.. Sich mit seinen beiden schwachen Compagnieen bedroht fühlend, raumte er schliesslich Schinek und Simal, zwei Dörfer am Nordwestabhange des Andog, wo er bis dahin gestanden hatte, und zog sich auf Musch zurück. Dort, wie in Bitlis, waren inzwischen die Nachrichten über das Vorgefallene eingetroffen und die Gerüchte haben die Gefahr augenscheinlich bedeutend übertrieben, da man zeitweise sogar Musch selbst bedroht glaubte. Auf Antrag der Lokalbehörden setzte die Regierung daher Truppen dorthin in Bewegung. Es sammelten sich unter Befehl des Obersten Tewfik Bey ausser dem schon genannten 4. Bataillon des 32. Infanterie-Regiments noch zwei Compagnieen vom 2. Bataillon desselben Regiments aus Bitlis, das 3. Bataillon des 29. Regiments aus Erzurum, eine Schwadron vom 23. Linien-Cavallerie-Regiment und 50 berittene Gendarmen, im ganzen höchtens 1200 Gewehre, 120 bis 130 Sabel, ferner drei Berggeschütze aus Charput. Mit dieser Abteilung setzte sich der Oberst am 25. August von Musch aus auf äusserst beschwerlichen Gebirgspfaden in Bewegung. Die Berggeschütze mussten bald zurückbleiben und haben -entgegen den allgemein verbreiteten Nachrichten- am Kampf keinen Anteil genommen.

In Reserve hinter dieser fliegenden Colonne wurden einige Tage später noch folgende Truppen zusammengezogen: das 2. Bataillon des 26. Infanterie-Regiments von Charput aus, das 8. Jaegerpataillon aus Erzindjan, noch drei Schwadronen des 23. Linien-Cavallerie-Regiments sowie eine 250 Pferde starke Schwadron Hamidie-Reiterei. Alle diese Abteilungen blieben aber in Musch stehen und haben die Stadt überhaupt nicht verlassen, was festzustellen wichtig ist, weil die angeblichen Greuelthaten grade den Hamidie-Reitern zur Last gelegt worden sind.

Oberst Tewfik Bey fand bei seinem Eintreffen am Westfusse des Andaq die von Mustapha Efendi geräumten Ortschaften Schinek und Cimal durch bewaffnete Armenier besetzt und forderte diese zunaechst zur Waffenstreckung auf. Die Verhandlungen darüber dauerten zwei Tage lang fort, führten aber zu keinem Ergebniss. (7) Der Oberst entschloss sich deshalb für den nächsten Morgen zum Angriff auf die beiden Dörfer, die nach kurzem Gefechte genommen wurden. Die Verteidiger zogen sich auf den

Levent Şahverdi Arşivi

Andog zurück, während die Truppen zunächst stehen blieben. Tewfik Bey Absicht war es, die Gebirgsmasse westlich und südlich zu umgehen, um so das untere Thal von Talory und diesen Ort selbst zu erreichen. Damit hatte er den Andog zwischen sich und Musch gebracht. Auf seine hierüber an das Generalcommando des 4. Armeecorps in Erzindjan erstattete telagraphische Meldung wurde ihm jedoch die Weisung zuteil, auf den besetzten Berg selbst vorzugehen, "da es aus militärischen Gründen nicht ratlich sei, denselben bei dem Marsch auf Talory in der Flanke und im Rücken zu lassen".

Somit wurde in den nächsten Tagen das Vorgehen gegen den Andoq fortgesetzt. In dem äussert zerrisenen und zerkiusteten Gebirge kamen dabei die verschiedenen Abteilungen bald auf weitem Raume auseinander, und die Gefechtshandlung löste sich in eine Reihe einzelner Scharmützel auf, bei denen die Truppen gemeinsam dem Gipfel des Berges zustrebten. Am zweiten Tage gelang es dem Obersten, seine bataillone dort wieder zu sammeln, und er ging nun auf der Höhe in südlicher Richtung weiter vor. Noch an den beiden folgenden Tagen fanden Plänkeleien statt; dann erlosch der Widerstand. Die Truppen hatten einen Hauptmann (der bald nach seiner Verwundung im Lazarett starb) und vier soldaten an Toten, 16 Mann an Verwundeten eingebüsst. Die Zahl der bawaffneten Aufständischen wird einerseits auf 750-800, von andern bedeutend höher, nämlich bis auf 3000 geschätzt. In Anbetracht des geringen Verlustes beim Detachement Tewfik Bey erscheint die erste Schätzung als die richtigere. Den Verlust der Armenier gibt der mit Beerdigung der Toten beauftragt gewesene Mustapha Efendi im ganzen auf 175-200 Tote und Verwundete an. .(8) Dreihundert Gewehre verschiedener Art und eine Anzahl aus Bronze gut gearbeiteter Bomben, die wohl nach Art der Handgranaten zur Verteidigung von Abhangen und Engwegen dienen sollten, wurden von den Soldaten auf dem Kampfplatze gefunden. Den Abschluss bildete die Gefangennahme Hamparssuns nebst 18 seiner Anhänger nahe bei dem Dorfe Güllügüsan, wo er sich in eine an steiler Felswand gelegene Grotte zurückgezogen hatte. Einer seiner eigenen Landsleute verriet ihn. Es war den Soldaten indessen nicht möglich, dem Zufluchtsorte beizukommen; kein Pfad führte aus der Tiefe dort hinauf... Endlich entdeckte man, dass die Grotte von der Höhe aus einen halsbrechierischen Zugang habe, und erstieg auf Umwegen den über derselben gelegenen Gipfel. Selbst eines der

Levent Şahverdi Arşivi

Berggeschütze soll nach ausserordentlichen Anstrengungen dorthin herangeschaft worden sein, dann aber nichts genutzt haben. Man verlegte sich schliesslich auf eine Belagerung, und nach einiger Zeit kam auch ein Mann aus der Grotte zum Vorschein, der emporklomm und angab, dass sich im ganzen 16 Flüchtlinge unten verborgen hielten, Hamparssun aber nicht bei ihnen sei. Man bediente sich nun dieses Gefangenen als Vermittlers und bewog einen seiner Gefahrten nach dem andern, aus dem Versteck heraufzukommen. Der Umstand, dass nicht 16, sondern noch ein siebzehnter und achzehnter Flüchtling erschien, machte in Oberst Tewfik Bey den Verdacht rege, noch nicht am Ende zu sein. Durch eindringliches Befragen erfuhr er denn auch, dass Humparssun selbst thatsächlich noch in der Grotte sei. Ein Parlementiren und Rufen begann, das endlich auch den Führer zutage förderte und ihn bewog, sich ebenfalls zu ergeben. Alle diese Gefangenen befinden sich nohc heute in den Haenden der Behörde.

Mittlerweile erschienen auch derMutessaif (Praesident) des Sandjaks (Regierungs-Bezirk) von Gendsch, dem der District von Talory angehört, sowie der von General Commando abgesandte Generalstabs Oberst İsmael Bey, Schwiegersohn des in Deutschland seinerzeit wohlbekannten Mehmet Ali Pascha (Detroit aus Magdeburg), ein durchaus eoropaisch gebildeter. Mann, der sich des besten Rufes erfreut, an Ort und Stelle. Die Truppen blieben dann noch bis zum Einbruch der rauhen Jahreszeit in der Umgebung des Andoq stehen, worauf sie nach Musch zurückkehrten. Reibungen mit der Bevölkerung sind nicht weiter vorgefallen.

Soweit der Bericht Abdullah Paschas, der, wie ich nochmals betone, zweifellos wissentlich keine falsche Angabe enthaelt.

Verfolgt man ihn mit unparteiischem Blicke, so gelangt man zunächst zu der Überzeugung, dass das Ereignis das grosse Aufsehen, welches es erregt hat, nicht verdient, und dass ein Gemetzel von bedeutenderem Umfange - ganz abgesehen davon, dass es von Türkischer Seite aufs bestimmteste geleugnet wird und auch der Pascha es entschieden in Abrede stellt an sich, den Umständen nach, höchst unwahrscheinlich ist...

Hierfür spricht vor allen Dingen, dass die Ankunft der Truppen den Aufständischen nicht überraschend kam, sondern ihnen die Zeit blieb,

Levent Şahverdi Arşivi

Greise, Frauen und Kinder fortzuschaffen. Dai sie die ihnen gelassene Frist dazu benutzten ihre Herden bei den befreundeten Beys von Sassun in Sicherheit zu bringen, so wurde es auch unbegreiflich erscheinen, wenn sie ihre wehrlosen Angehörigen in der Nahe des Kampfplatzes zurückgelassen hatten.

Sodann aber ist der Andoq-Dagh niemals umzingelt gewesen; die kleine Zahl der beteiligten Truppen hatte dazu gar nicht ausgereicht. Diese drangen veilmehr von einer einzigen Stelle aus in die Gebirgsmasse ein; Die Flucht nach Süden und Osten stand jederzeit offen; der befreundete Bezirk von Sassun war nicht fern. Von den Bewegungen der Truppen, die sich nach und nach vollzogen, blieb man unterrichtet und konnte sie genau verfolgen. Der Aufruf Hamparssuns soll sogar davon sprechen. Man hatte also, wenn man gewollt, ihnen ausreichen können. Unverständlich wurde es auch sein, dass man Wehrlose massenhaft niedergemacht haette, aber der gefangenen Führer schonte, gegen welche doch die Erregungen am grössten gewesen sein muss.

Obgleich die Anwesenheit Abdullah Paschas in Musch nur kurz war, so beruht sein Bericht doch auf Einsicht eines Teils der vorhandenen Schriftstücke, auf sorgfertigen Erkundigungen waehrend der Reise und auf Unterredungen mit Augenzeugen. Unter diesen befanden sich die drei Armenischen Muchtars (Ortsvorstaende) von Schinek, Simal und Güllügüsan. Die selben baten um Getreide und Lebensmittel für ihre Gemeinden und reclamirten wegen ihrer Herden, die ihnen von den Beys von Sassun nicht vollständig zürückgegeben seien. Einer der letztern ist auch gefänglich eingezogen worden. Aber sie wusste nichts von einem Gemetzel zusagen.

Ercshöpfend und abschliesend kann das so gewonnene Bild der Vorgänge natürlich nicht sein. Dies zu liefern wird auch der an Ort und Stelle befindlichen gemischten Commission, bei der Sicht ein russischer, ein englischer und ein französischer Vertreter befinden, erst nach längerer Arbeit gelingen. Sie wird hoffentlich aufzuheilen wissen, welcher Anteil an der Entstehung der Unruhen den Missgriffen der Lokalen Verwaltung, welcher hingegen einer von aussen her genärten Agitation zukommt. Dass es an einer solchen nicht gefelht hat, scheint unzweifelhaft; die abenteuerlichsten

Levent Sahverdi Arşivi

Gerüchte von zu erwartender Hülfe sind jedenfalls unter dem unwissenden Bergvolke verbreitet gewesen.

Von der Hand wird die hier von mir getreu erzaehlte Darstellung zu Beruhigung beitragen und erkennen lassen, dass die Schilderung der Schreckensscenen, die vorgefallen seien sollen, glücklicherweise im grossen ganzen der ausschmuckenden Phantasien der Erzähler angehört. Bilder, wie dasjenige der vor den Soldaten mit ihren Kindern auf dem Arm in den Abgrund springenden Mütter, sind übringens nicht neu sondern gehören zur Ausstattung der meisten Berichte von Kämpfen mit Bergvölkern. Sie wurden seinerzeit ganz aehnlich aus dem Kaukasus erzählt, als die russischen Truppen die Aufstände Schamyls niederwarfen. Einzelne Taten der Wildheit und Roheit werden leider immer vorkommen, wo unter ähnlichen Verhältnissen gefochten wird. Im vorliegenden Falle wäre es natürlich gewesen, wenn namentlich die Klagen der Bikranli, die bei Obers Tewfik Bey erschienen, als er vor dem Andog-Dagh eintraf, Erbitterungen unter den Soldaten hervorgerufen haetten und bei der Zersplitterung der Mannschaft in einem so wilden Gebirglande kann der Befehlshaber unmöglich jede Ausschreitung einzelner Leute hindern.

Wichtiger als die Frage nach den Vergangenen ist aber die, wie in Zukunft einer Wiederholung zu verhüten sein wird. Sie ist nicht leicht zu beantworten. Das Heil in "Autonomer Verwaltung" zu suchen, ist dadurch ausgeschlossen, dass die Armenier, welcher nach den neuesten statistischen Ausweisen, Katholiken und Orthodoxe zusammen genommen, überhaupt nicht über 800.000 Seelen zählen, im ganzen Reiche zerstreut wohnen, aber nirgends einer Mehrheit in der Bevölkerung bilden. Man spricht ferner von Reformen ohne recht zu wissen, welches dise Reformen sein sollen. Die Organisation der Türkischen Verwaltung ist, wenn diser geleitet wird, wie die gesetzlichen Bestimmungen es vorschreiben und der Grossherr es wünscht, keine schlechte. Namentlich ist den Gemeinden in allen innern Angelegenheiten grosser Selbtständigkeit gewährt. Es wird also schliesslich alles darauf ankommen, die hohen Verwaltungsaemter mit umsichtigen, ruhigen und rechtschaffenen Leuten zu besetzen, die allgemeines Vertrauen geniessen. Derartige Männer sind in der Türkischen Beamtenwelt recht wohl zu finden, und sie werden es auch vorstehen, ihre Organe wirksam zu überwachen, um jeden Anlass zu neuen Reibungen zu

Levent Şahverdi Arşivi

verhüten.

Ihrerseits müssen freilich uch die Armenier auf die Agitation gegen die Regierung verzichten. Sie ist umsomehr zu missbilligen, als ihr das erreichbare Ziel fehlt; denn, wie eben erwaehnt, macht die armenische Bevölkerung überall nur Minderheiten aus. Der gebildete Teil derselben, den unter anderm auch viele hohe Staatsbeamte angehören, hat seinen Einfluss auf die erwaegten Gemüter unter den Landsleuten -namentlich auch im Auslande- geltend zu machen, um sie zu loyalem verhalten, zur Ruhe und Besonnenheit zurückzuführen. Nur so kann ein Befriedigender Zustand wieder angebahnt werden."[64]

1 Europäischer Augenzeugen waren bekanntlich nicht zugegen. Ein gelehrter Forscher, der sich in der Naehe befand und der mich bei seiner Rückreise in Constantinopel aufsuchte, stellte die Gmetzel entschieden in Abrede, schilderte dagegen den Zustand des Landes infolge der letzten Missernte als traurig.

2 Kamelhals eine Gebirgskette, welche Erzurum im Osten und Südosten umschliesst und in neuerer Zeit beseitigt worden ist.

3 Neuerdings Organisierte National-Cavallerie-Regimenter unter dem Officiere der Armee.

4 Auf der Rückreise nach Kostantinopel wurde Abdullah Pascha am Kop-Dagh, zwischen Erzurum und Bayburt, abermals durch Schneemassen aufgehalten und zur Umkehr genötigt, bis hundert gemietete Arbeiter einen Weg geöffnet hatten.

5 Vergleich "Ein Ausflug nach Massedonien" Berlin, R. w. Decker. Seite 44.

6 Die Jeziden bilden eine besondere Secte, die sich zwar als zum İslam gehörig betrachtet, aber zahlreiche demselben zuwiederlafende Sitten und Gebraeuche beobachtet, so dass sie den übrigen Mohamedanern feinlich gegenübersteht, die ihrerseits dieses Gefühl der Gegnerschaft erwiedern.

7 Die Türkischen Unterhaendler erhielten von den Wortführern der Armenier u.a. zur Antwort: "Geht nach Scham, Damaskus; dort gehört ihr hin; hier liegt das unabhaengige Armenien".

64 "Die Ereignisse von Talory (Sassun)", **Kölnische Zeitung**, 24. 2. 1895.

Levent Sahverdi Arşivi

8 Eine Anzahl leichtverwundeter ist jedoch von ihren Landsleuten fortgeschafft und in benachbarten Dörfern verborgern worden. Der erhebliche Unterschied in den Verlusten auf den beiden Seiten erklaert sich aus der bei weitem bessern Bewaffnung der Truppen, der Unbekanntschaft der Armenier mit der Wirkung des Henri-Martini-Gewetz und der geschicktern und planmaessigen Führung der Angreifer das Verhaeltnis ist etwa dasselbe, wie es aus den Gefaechten der Japaner gegen die Chinesen vom Ostasiatischen Kriegsschauplatz gemeldet wird.

Türkçesi: *"Avrupa'nın her yerinde huzursuzluğa sebebiyet veren Kürdistan'ın Sasun (Tolory) bölgesinde yapıldığı söylenen sözde Ermeni katliamlarının asıl haber kaynakları, yine Ermenilerin kendileridir. Bu katliamlardan dolayı Osmanlı idaresi ve bilhassa burada görevli askerleri, ağır bir şekilde suçlanıyordu. Buna karşın Osmanlı idaresinin, bu olaylarla ilgili olarak şimdiye kadar ya tamamen susması, ya da çok yetersiz bilgiler vermesi, meseleyi aydınlatmaktan uzak kalıyor ve şüphe uyandırıyordu.*

Bu ülkeyi ve halkını tanıyan, binlerce insan, kadın ve çocukların katledildiği söylentilerini -ihtimâl dışı da olsa- sürekli işlemiştir. Ne Türk halkı böyle bir gaddarlık ve zülmü yapacak bir yapıda, ne de askerlikte ki eğitim bu yöndedir. Bu haberlerin bende meydana getirdiği kanâat, anlatılanların ve yazılanların hiç şüphesiz oldukça fazla abartılarla dolu olmasıydı. Ancak, askerlerden bazıları emir almadan birtakım taşkınlıklar yapmış olabilir. Bu da efsanevî bir barbarlık senaryosuna zemin oluşturmuş gibidir. Avrupa'daki bu huzursuzluğu bertaraf etmek için, olaylar hakkında resmî makamlardan bilgiler ve deliller toplanmasının gerekliliğine kanâat getirdim.

Bununla beraber müstakil güvenilir Türk kaynaklarından, gerçeklerin ortaya çıkması için açıklamalar yapılmasını beklemek normaldir. Bu durumlar bana iyi bir fırsat vererek, o bölgede araştırma yapacak komisyonun başkanlığı için görevlendirilen Tümen Komutanı (Ferik) Abdullah Paşa ile yakın bir alâka kurmamı sağladı. Bu paşa ile uzun yıllar bir arada bulunduk. İyi niyetli ve güvenilir birisi olması sebebiyle, verdiği bilgilerin doğruluğundan -hiçbir şüphem olmadan- emindim. İşte bu konuda, aşağıdaki bilgileri özetlemek isterim:

Böyle konularda hükümetin, hızlı ve çok enerjik bir biçimde müdahele

Levent Şahverdi Arşivi

etmesi beklenir. Ama araştırma komisyonunun seyahatı, Avrupa'da tasarlandığı gibi kolay olmaz. 24 Kasım'da İstanbul'dan ayrıldıktan 26 gün sonra Muş'a ulaşılabildi. Trabzon ve Erzincan üzerinden Erzurum'a kadar olan yolculuk erken gelen kışa rağmen iyi geçer. Palandöken Dağları'ndan geçen anayolun karla kaplı olmasından dolayı, güneydoğu istikametindeki Deveboynu üzerinden geçen, Bingölsu vadisindeki dağların güney yamaçlarında bulunan 1800 m. yüksekliğindeki Güllü tâli yolunu izlemek icabeder. Daha sonra Agviran'ın kar fırtınasıyla ünlü geçidi aşıldı ve Bingöl dağının doğu ayağında bulunan, gelişmekte olan şehri Hınıs'a varılır. Buradaki sıra dağlar ve Hamur dağı arasındaki vadide bulunan büyük bir yol, Gümzüm üzerinden devam eder. Ancak bu yol, çok dolambaçlı idi. Hedefe daha hızlı varmak için, Bingöl dağının eteklerini direkt aşmaya karar verirler; fakat yükseklikte kar fırtınası bastırır. Güç belâ ıssız bir ahırda sığınak bulunduktan sonra, arkada bulunanlara ikaz etmek için, haberciler gönderilir. Fakat onlar kaybolur. Yük taşıyan hayvanlarla gelen gurup da yollarını kaybeder ve 22-23. Hamidiye Alaylarının [65] gayretleriyle bulunur ve beş gün sonra komisyona götürülür. Bu arada bunlar için, atlı Kürtlere kar üzerinden geçiş yolu açtırılır. Bunun için uygulanan yöntem çok özeldir. Kürek ve yaba az kullanılır. Biniciler atlarını yüksek kar yığınlarının içine hızla sürerler ve yavaş yavaş bırakırlar. Karda batmış, üşüyen bir kimseyi sarmak için, halılar hazır bulundurulur. Diğer bir kimse ise hemen onun yerini alır ve ağır, ağır ileriye iter. Abdullah Paşa maiyyetinin, Muş Ovası'na kazasız-belâsız bir şekilde varabilmeleri, sadece dürüst koruma müfrezesinin korkusuzluğuna bağlıdır.

Sözü edilen olayların geçtiği yer, bu şehrin hemen güneyinde bulunmaktadır. Dik yamaçları, yüksek uçurumları olan, eteklerinde vadiler bulunan bir dağ silsilesidir. Bu bölgeden Fırat'a akan birçok çay mevcut. Bu sebeble Muş'tan kuzeye ulaşmak oldukça zordur. Dağların doğusunda ise, kendisinden çok bahsedilen Sasun bölgesi bulunmakta ve ortasından da Sasun Deresi geçmektedir. Batısında Talori vadisi ve daha ileride Andok ve Çatak dağları bulunuyor. Bu dağlık bölgede Kürt aşiretleri, Ermenilerle birlikte yaşamaktadırlar. Ermeniler, özellikle Talori vadisi ve adı geçen dağların eteklerinde yerleşmişlerdir.

Talori vadisi, dağların arasında rahat bir geçiş yoludur. Fakat dar ge-

65 Hamidiye Alayları hakkında geniş bilgi için bk.: Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid..**, s. 21-66.

Levent Şahverdi Arşivi

çitler seyahat edenler için tehlikelidir. Bu vadinin doğusundaki dağlarda, eskiden kalabalık ve güçlü ama şu anda 150 haneye kadar düştüğü söylenen Bikranlı Kürt aşireti (yani Bekir-Hanlı) yaşamaktadır. Doğudaki bütün göçebeler gibi Bikranlı aşireti de yazın başlamasıyla her yıl davarlarını otlatmak için yaylalara çıkarlar. Tabiî ki, onlar da bu vadilerden geçiyorlardı. Ancak, onların her geçişleri Ermenilerle aralarında birtakım çatışmalara ve sürtüşmelere sebep olmaktaydı. Müslüman olan Bikranlı aşiretine karşı Ermenileri, 30 yıldır Yezidî beyleri para karşılığında koruyorlardı Her geçen gün Bikranlıları biraz daha güçsüz kılan bu çatışmalar, günümüze kadar devam etmiştir. Altmış yıl önce ancak 5-6 tane köye sahip olan Ermeniler, halihazır 45 köyü işgâlleri altında bulundurmaktadırlar. Bunların da yarısı, son olaylara iştirak etmişlerdir.

Uzun yıllardan bu yana Türk hükümeti, Ermeni ve Bikranlı arasındaki çatışmaları önlemek için, bu bölgeye yaylaya göç etme zamanında bir tabur bulundurmaktaydı. Söz konusu aşirete, o yıl, daha uzun ve geçilmesi zor bir yol gösterilir. Bir sonraki sene ise mevcut tabura ilâveten Muş'tan Mustafa Efendi emrinde iki bölüm daha gönderilir. Bunlar 32. Tümenin 4. Tugayı'na bağlıydılar. Bu güç bölgeyi kontrol etmekte; az sayıda olmasından veya başka bir sebepten yetersiz kalmış olmalı ki, Bikranlılar ve Ermeniler arasındaki çatışmalar yeniden alevlenmişti. Kendilerine gerek insan, gerekse hayvanlar açısından büyük kayıplara mal olan bu uzun yoldan Bikranlılar vazgeçerek tekrar eski vadileri kullanmak isterler. Ancak Ermenilerin saldırılarına uğrarlar ve oldukca büyük kayıplar vererek geri çekilirler. Bundan dolayı Bikranlılar, düşmanlarının bu gaddarca tutumlarından çok şikayetçidirler.

Bu bölgede yaşayan Ermeniler, büyük şehirlerde yaşayan barışçı soydaşlarından çok daha farklı, kaba ve yabani bir dağ halkıdırlar. Bugün dahi Kürt çobanları gibi giyinen, Kürtçe konuşan ve asla barışçı olmayan bir halktırlar. Bölgeyi idare etmekte olan Türk kaymakamı, bu bölgede hiç etkili olamamış ve idare merkezini bölgenin dışında tutmuştur. Bu tür şartlar, hem eski bir tahrikçi olan Damadyan, hem de son olaylardan tanınan Hamparsun bu bölgeyi faaliyet alanı olarak seçmişlerdir. Hamparsun, İstanbul'da meydana gelen Kumkapı Ermeni ayaklanmasında, daha bir tıp öğrencisi iken büyük rol oynamıştı. Daha sonra Atina'ya kaçan Hamparsun, buradan Cenova'ya geçer ve bir müddet burada kalır. Bek-

Levent Şahverdi Arşivi

lenmedik bir anda ise, takma bir isim altında Talori vadisinde ortaya çıkar ve Bikranlılara karşı Ermenilerin başına geçer.

Elde ettiği galibiyetlerden sonra ise, adamlarıyla birlikte Andok Dağı'na yerleşirler ve dost aşiretlerin yardımlarıyla güçlenerek geri dönmek isteyen Bikranlılara karşı savunmaya hazırlanırlar. Hamparsun, 9 gün süren bir çatışma ile galip geldiğini ve bundan sonra da Allah'ın yardımıyla düşmanlarını yeneceğini duyuran bir ilân yayınlar. Şimdiye kadar ayaklanmalara katılmamış olan Ermeni toplumlarına bir yazıyla çağrıda bulunarak desteklerini ister. Bu yazı, Türk makamlarının elinde bulunmaktadır ve yayınlanması bu üzücü olayların aydınlanması için şüphesiz faydalı olacaktır.

Kolağası Mustafa Efendi, bu kargaşa sırasında Ermeni halkını sakinleştirmek ve silâhlarını bıraktırmak için elinden gelen çabayı gösterdiyse de, başarılı olamamıştır. Elindeki yetersiz iki taburla kendisini tehlikede gören Mustafa Efendi, Andok Dağı'nın yamaçlarındaki Şinek ve Simal köylerine yerleşerek bir müddet burada bulunmuş, daha sonra Muş'a geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Muş'ta ve Bitlis'te yayınlanan haberlerde bariz bir biçimde abartılarak, büyük bir tehlikenin olduğu endişesi uyandırılmıştır. Mahallî idarenin isteği üzerine ise hükümet, buraya yeni birlikler gönderdi. Albay Tevfik Bey'in emri altında 32. piyade alayının 4. taburunun dışında, Bitlis alayının 2. taburunun iki bölüğü, Erzurum'un 29. alayının 3. taburu, 23. bölge alayının bir süvari bölüğü ve 50 atlı jandarma, en fazla 1200 tüfek, 120-130 kadar kılıç, ayrıca Harput'tan üç adet top toplandı. Bu kıtayla birlikte 25 Ağustos'ta zor şartlar altında dağ yollarından geçilerek olay yerine ulaşıldı. Ancak bazı dedikodular yüzünden, dağ topçuları çatışmalara katılmadan devre dışı bırakılmak zorunda kaldı.

Bu birlikler gittikten sonra, bunlara destek gayesiyle, birkaç gün sonra aşağıdaki birlikler bir araya getirildiler: Harput'dan 26. piyade alayının 2. taburu, Erzincan'ın 8. avcı taburu, 23. bölge alayının 3. süvari bölüğü ve 250 kişilik Hamidiye Süvarisi. Fakat bu birlikler Muş'ta kaldılar ve olaylardan Hamidiye Alayları mesul tutulunca şehri kesinlikle terk etmediler.

Tevfik Bey, Andok Dağlarına vardığında Mustafa Efendi tarafından bo-

Levent Şahverdi Arşivi

şaltılan Şinek ve Simal köylerini silâhlı Ermeniler tarafından işgâl edilmiş olarak bulur ve onlardan silâhlarını bırakmalarını ister. Bu yoldaki çalışmalar iki gün sürmesine rağmen bir netice vermemiştir. Bunun üzerine bu iki köye saldırır ve kısa bir çatışmadan sonra ele geçirir. Çeteler dağa çekilirken, birlikler köylerde kalırlar. Ama Tevfik Bey'in niyeti ise, Andok Dağı'nın batı ve doğusundan geçerek Talori vadisine ve bizzat bu yerleşim bölgesine ulaşarak Muş ile Andok'u birbirine bağlamaktır. Ancak Erzincan'dan gelen bir emirle dağdaki asilerin takip edilmesi istenir. Kısa zamanda ise dağın zirvesine ulaşılır. Ama birlik, bir yüzbaşı ve dört neferini kaybeder. Çetelerin kayıbı, bazılarına göre 750-800 civarında, bazılarına göre ise 3000'dir. Tevfik Bey'e göre ise, birinci tahmin daha doğrudur. Ölüleri gömmekle vazifelendirilen Mustafa Paşa ise 175-200 arasında bir sayı vermiştir. Çatışma alanında çeşitli markalarda 300 tüfek ve çok sayıda iyi hazırlanmış bomba bulunmuştur. Bunların çoğu geçitlerin ve dağların savunulmasında kullanılan el bombalarıdır. Son olarak sıra, Hampursun'un 18 yandaşıyla birlikte Gülüstan Köyü yakınlarındaki bir dağda, bir hemşehrisinin ihbarı sonucu yakalanmasına gelmiştir. Fakat asilerin bulunduğu yere giden hiçbir yol yoktur. Bir ara dağ topları kullanılması düşünülür ama sonra fayda vermiyeceğinden vazgeçilir. Bölge kontrol altına alınır. Bir kaç gün sonra asilerden biri şehre iner ve yukarıda 16 kişinin bulunduğunu, bunların arasında da Hampursun'un bulunmadığını söyler. Ancak Tevfik Bey kararlıdır. Bu kişiyi elçi olarak gönderir 16 değil 18 kişinin olduğunda ısrar edilir ve doğru da çıkar. Hatta Hampursun da oradadır. Sıkı bir ablukadan sonra hepsi ele geçer ve bu kişiler şu anda yetkililerin elinde bulunmaktadır. Ben, Abdullah Paşa'nın verdiği bu bilgilerin yanlış bir şey içermediğinden eminim. Böylece Avrupa'yı telâşlandıran bu olayların yalan olduğu ortaya çıkmış ve katliâm şâyiası Türk hükümeti tarafından yalanlanmıştır.

Çatışma alanına gelen askerler, silâhsızların, kadın ve çocukların hayvanlarını da alarak bölgeyi terk etmeleri için zaman tanımıştır. Askerler dağa çıkarken tek yol kullanmışlar, güney ve doğu bölgeleri ise sürekli açık kalmıştır. Birliklerin takibatından halk haberdardı ve adım adım izlenebiliyordu.

Abdullah Paşa, Muş'ta kısa bir süre kalmasına rağmen belgeler, özenle elde edilmiş bulgulara ve olayları yaşayanların ağzından verilmiş bilgilere

Levent Şahverdi Arşivi

dayanıyordu. Bu kişilerin aralarında Şinek, Simal ve Gülüstan köylerinin Ermeni olan muhtarları da vardır. Bu kişiler hayvanlarının yemi açısından bazı şikâyetlerde bulunduklarını, hatta bir tanesinin olaylardan dolayı tutuklandığını söylemesine rağmen bir katliâm olduğundan bahsedilemeyeceğini açıklamıştır. Bu sonuca bir İngiliz, bir Fransız ve bir Rus'un da bulunduğu karışık komisyonun ortak çalışmasıyla varılmıştır. Umulur ki bu sonuç, bölgede meydana gelen ve tahriklerle beslenen olayların nasıl geliştiğini göstermesi açısından faydalı olur.

İlk etapta şunu söylemek isterim. Anlatılan korkunç sahnelerin, tamamen haberi veren kaynağın süslü fantazilerinden ibaret olduğuna ben de inanıyorum. Kucağı çocuklu kadınların uçurumlardan atlarken fotoğrafları, yeni değildir. Dağ halkları arasındaki kavgalarda devamlı verilegelen bir resimdir. Bu tür haberler Rus ordularının, Kafkasya'da Şeyh Şamil'i yendiklerinde de anlatılmıştı. Bu tür olaylarda buna benzer haberlerin verilmesi normaldir. Bikranlılar da kendileriyle ilgili olarak aynı şeyleri söyleyeceklerdir. Tevfik Paşa ise, dağılarak dağa tırmanan birlikteki askerlerin kişisel hareketlerini engelleyememiş olabilir.

Bütün geçenlerden sonra önemli olan, gelecekte benzer bir hadiseye mani olmaktır. Bunu yapmak ise kolay değildir. Çareyi muhtariyette aramak ise; Katolik ve Ortodoksların toplam nüfusunun 800.000 civarında ve ülkenin bütününe dağılmış olmasından dolayı, hiçbir yerde çoğunluğu sağlayamayacaklarından imkânsızdır. Bahsedilen başka bir konu ise, hiçbir kimsenin nasıl olacağını bilmediği reformlardır. Bu konuda Türk Hükümetinin belirlediği kanunlar eğer uygulanırsa ve Padişah isterse, hiç de fena değildir. Bilhassa köy yönetimleri kendi iç işlerinde oldukça bağımsızdılar. İdareciler, herkesin güvendiği; sorumlu ve hakkaniyetle muamele eden kimselerdi. Bu tip kişiler, Türk idareciler arasında oldukça fazla olmakla birlikte, yeni olaylara sebebiyet verecek sürtüşmelerin ve bahanelerin olmaması için idari kontrolleri fevkalâdedir. Bununla beraber Ermeniler de idareye karşı kışkırtmalarına bir son vermelidir. Yukarıda bahsettiğimiz hedeflere erişilmesi güç olduğu için bu tür kışkırtmalar da zamanla azalacaktır. Aynı zamanda aydın Ermeniler, -ki bunların bir çoğu yönetimde vazifelidir- gerek yurt dışında gerekse yurt içindeki vatandaşlarını yatıştıracak ve söz dinletecek etkinliğe sahiptirler. Böylece de huzur ve güven yeniden sağlanmış olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ek III- Ankara'nın Başkent Olması Hakkında İsmet Paşa (İnönü)'nın Düşünceleri

"Wir wollen den notwendigen Wiederaufbau der Türkei in Sicherheit und Freiheit vornehmen. Und der Wiederaufbau kann sich nur auf das nationale Anatolische Element stützen. Darum gehen wir nicht nach Istanbul, sondern bleiben hier im Zentrum Anatoliens. Er führte weiter aus, dass in all den seitherigen Jahrhunderten die Interessen des ganzen Reiches der Residenz Konstantinopel und den Meerengen geopfert worden sein; darüber habe man das Reich zu Grunde gerichtet und fast verloren. Jetzt müssten Konstantinopel und die Meerengen bis auf weiteres der notwendigen Konsolidierung des Reichs Platz machen. Wohl sei man sich bewusst, dass das Fortgehen von Konstantinopel auch gewissen Missdeutungen und Gefahren, insbesondere hinsichtlich des Festhaltens an Kontantinopel überhaupt, Raum gebe. Aber die ganze Türkei stehe höher als Kontantinopel; überdies schätze er angesichts der allgemeinen politischen Lage die Gefahr für Konstantinopel nicht als imminent und gross ein. Auch die Opposition gegen die Wahl Angoras, die er wohl kenne, könne keine entscheidende Bedeutung haben. Sie bestehe auch nur in Konstantinopel und sei dort hauptsächlich von aussen hereingetragen. Ein Rückgang Konstantinopels in wirtschaftlicher Hinsicht brauche sich nicht mit Notwendigkeit zu ergeben; die Stadt könne sich beim Fehler der mit dem Sitz der Regierung an so exponierten Stelle verbundenen Gefahrenmoments sogar ungestörter entwickeln als bisher, sobald die ersten Zeiten der Ungewissheit und der mangelnden Erfahrung überwunden seien. Was in ferner Zukunft vor sich gehen werde, könne er nicht übersehen. Aber für mindestens eine Genaration -denn so lange werde die Aufrichtung und Konsolidierung des Reiches sicherlich dauern- müsse das Zentrum in Anatolien liegen. Die Regierung stehe absolut fest; und ob diese oder eine andere, -keine, die den Wiederaufbau der Nation wünsche, könne bis auf weiteres wieder von Angora fortgehen. Darum handele es sich jetzt darum, Angora seinem Zweck entsprechend einzurichten".

Türkçesi: *"Biz Türkiye'nin gerekli olan yeniden yapılanmasını güven ve sulh içerisinde yapmak istiyoruz. Bu yeniden yapılanma, sadece millî Anadolu unsurlarına dayandırılabilir. Bunun için İstanbul'a gitmiyoruz, bilakis burada Anadolu'nun merkezinde kalıyoruz. O, yüzyıllardan beri im-*

Levent Şahverdi Arşivi

paratorluğun menfaatleri Başkent İstanbul'a ve Boğazlara feda edildiğini; bundan dolayı İmparatorluğun mahvolduğunu ve tamamen kaybolduğunu söyler. Şimdi İstanbul ve Boğazlar, imparatorluğun devam eden gerekli yapılanmasına ortam sağlamalı. İstanbul'dan ayrılma, kasdî kötü yorumlamalara ve tehlikelere -özellikle İstanbul'da kalınmasını isteyenler açısından- fırsat vereceği bilinmektedir. Fakat bütün Türkiye, İstanbul'dan daha yukarıda bulunuyor; üstelik o, genel politika açısından İstanbul için tehlikenin büyük ve devamlı olacağını sanmıyor. Ankara'nın seçimine karşı olan, onun da tanıdığı muhalefet, kararı etkileyebilecek güce sahip değiller. Bu güç sadece İstanbul'da oluşuyor ve gerçekten de dışarıdan destekleniyor. İstanbul'un ekonomik açıdan gerilemesine teslim olunmamalı".

Ek IV- Colmar von der Goltz'un Kronolojik Olarak Hal Tercümesi

12 Ağustos 1843	Emekli teğmen ve çiftlik sahibi Otto Freiherr von der Goltz ile hanımı Palmyra'nın (Schubert ailesinden) çocuğu olarak Labiau civarındaki Bielkenfeld'de doğar.
26 Nisan 1861	41 numaralı beşinci Doğu Prusya piyade alayında teğmen olarak çalışır.
1863	Polmaya ihtilâli esnasında sınır muhafazasında görev alır.
1866	Avusturya aleyhine yapılan harbe, alayın birinci bölüğünde takım komutanı olarak iştirak eder.
27 Haziran 1866	Trautenau'da sol omuzundan ağır surette yaralanmıştır. İyi olduktan sonra tekrar harp akademisine döner.
11 Ekim 1867	Doğu Prusya'daki Oreschen'de meclis idare azası ve çiftlik sahibi Gustav Dorguth'un kızı Therese Dorguth ile evlenir.

Levent Şahverdi Arşivi

İlkbahar 1868	Tecrübe edilmek üzere genelkurmaya tayin edilir. Berlin'de topoğrafya işleriyle uğraşır.
15 Eylül 1869	Üsteğmen olur.
22 Haziran 1870	İkinci ordu komutanlığında bir kurmay subay makamına tayin edilir. Fransa ile yapılan harbe katılır.
Yaz 1871	8 numaralı Kral Grenadiye alayına (bir numaralı Brandenburg) nakledilir. Potsdam'daki Harb Okuluna öğretmen tayin edilir.
3 Ekim 1871	Ordu kurmaylığı emrinde yüzbaşılığa terfi eder.
24 Kasım 1874	Brandenburg'daki altıncı tümen kurmaylığına tayin edilir.
12 Haziran 1877	Gera'daki 96 numaralı yedinci Thüringen piyade alayında bölük komutanı olur.
22 Haziran 1878	Tekrar genelkurmaya alınmıştır. Harb tarihi şubesine verilir ve aynı zamanda harb akademisine öğretmen olur.
Eylül 1878	Fransız manevralarına gönderilir.
12 Ekim 1878	Binbaşılığa terfi eder.
15 Haziran 1883	Yarbay olmuş ve tekrar orduya hizmet hakkını muhafaza etmek kaydı ile Türkiye hizmetine geçer.
2 Ocak 1896	Tümgeneral rütbesi ile ve Oder Frankfurt'taki beşinci tümen komutanlığı ile tekrar Prusya ordusuna alınır.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Mayıs 1898	İstihkâm ve fenni kıtalar ve müstahkem mevkiler genel müfettişliği görevine atanır.
10 Mayıs 1899	İstihkâm ve fenni müstahkem mevkiler genel müfettişliğine tayin olunur.
27 Ocak 1900	Piyade generalliğine terfi edilir.
27 Ocak 1902	Pr. Königsberg'deki birinci kolordu komutanlığına tayin edilir.
Kasım 1903	Kendisine Königsberg'deki Albertus Üniversitesi Felsefe Fakültesi fahrî doktorluğu tevcih edilir.
1 Ekim 1907	Berlin'deki altıncı ordu genel müfettişliğine tayin edilir ve 41 numaralı beşinci Doğu Prusya von Boyen piyade alayında ala suite ünvanı verilir.
13 Eylül 1908	Korgeneralliğe terfi edilir.
1 Ocak 1911	General Feldmarschall rütbesine terfi edilir.
19 Ocak 1911	Kendisine sanat ve fen için Pour'le merite nişanı verilir.
1 Temmuz 1913	Kendi arzusu ile muvazzaf hizmete çekilmiştir. 41 numaralı 5. Doğu Prusya von Boyen Piyade alayına şef tayin olunur.
22 Ağustos 1914	Belçika genel valiliğine tayin edilir.
28 Kasım 1914	Belçika genel valiliği makamından alınarak Osmanlı Padişahının yanına gönderilir.
5 Ekim 1915	Irak'taki altıncı Türk Ordusu komutanlığına tayin olunur.
19 Nisan 1916	Kut-el Amare'de vefat eder.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA EGE ADALARI SORUNU

Yrd. Doç. Dr. NECDET HAYTA *

Ege Adaları sorunu, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren devletlerarası siyasî platformda sıkça gündeme gelen sorunlardan biridir. Bu yüzyılda ilk defa Nisan-Mayıs 1912'de İtalya ile Osmanlı Devleti arasındaki Trablusgarp Savaşı sırasında Rodos ve 12 Ada'nın İtalyanlar tarafından işgaliyle gündeme gelen bu problem daha sonra Balkan Savaşları sırasında Ekim-Kasım 1912'de diğer Ege Adaları'nın Yunanistan tarafından işgal edilmesi üzerine yeniden gündeme gelmiştir. Daha sonraki yıllarda bu bölgeyle ilgilenen devletler arasında da anlaşmazlık konusu olan Ege Adaları sorunu, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile belli bir çözüme kavuşmuştur. Bu antlaşmanın 15. maddesi Rodos ve 12 Ada ile Meis'i İtalya'ya bırakırken, 12. maddesi de Gökçeada ve Bozcaada dışında kalan Ege Adaları'nı askerden arındırılmak şartıyla Yunanistan'a bırakmaktadır.[1] İleriki yıllarda Meis'e tâbi adacıklar konusunda Türkiye ile İtalya arasında tekrar gündeme gelen bu sorun, 4 Ocak 1932'de Dr. Tevfik Rüştü Bey ile İtalyan elçisi Pompeo Aloisi arasında Ankara'da imzalanan anlaşmayla çözüme kavuşturuldu. Buna göre; Bodrum Körfezi'ndeki Kara Ada Türk hakimiyetinde kalıyor, Meis'e tâbi 30 adacıktan 19'u Türkiye'ye, 11'i de İtalya'ya veriliyordu. [2]

Bu konu Türkiye ile İtalya arasında dostça halledilmişken bir süre sonra İtalya'nın Orta ve Yakın Doğu'ya yayılma emellerinin ortaya çıkması, özellikle Mussolini'nin 19 Mart 1934 tarihli konuşmasında İtalya'nın tarihî emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi, bu dostluğun yerini gerginliğe bırakmasına sebep olmuştur. 1936 yılında da Mussolini İtalyası'nın Türk sahillerine yakın adaları, özellikle de Leros adasını tahkim etmesi bu gerginliği iyice arttırmıştır. Bu gerginlik 2 Ocak 1937'de İngiltere ile İtalya arasında imzalanan anlaşma gereği İtalya'nın Akdeniz'deki sta-

* G. Ü. Eğit. Fak. Tarih Eğit. Böl., Öğretim Üyesi.

1 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I, Ankara 1989, s. 89-90.

2 Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şerafettin Turan, **"Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı"**, Belleten, XXIX/113 (1965), s. 114-116.

Levent Şahverdi Arşivi

tükoya bağlı kalacağını taahhüt etmesiyle ortadan kalkmışsa da [3] iki ülke arasında güvene dayanan sağlıklı bir ilişki kurulamamış zaten bir süre sonra da 2. Dünya Savaşı patlak vermiştir.

Savaşın İlk Yıllarında Ege Adaları ve Von Papen'in İki Küçük Ada'nın Türkiye'ye Verilmesi Teklifi

Ege Adaları konusu 2. Dünya Savaşı boyunca, özellikle Almanya tarafından zaman zaman gündeme getirilmiş, Türkiye'nin hassas olduğu bu konuyu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. Almanya'nın bu çabalarında kilit isim eski başbakanlardan ve 1. Dünya Savaşı'nda Türk ordusunda bulunmuş olan Büyükelçi Franz Von Papen'dir ki Hitler'in böylesine tecrübeli bir ismi Ankara'ya göndermesi O'nun Türkiye'ye verdiği önemi göstermektedir. Von Papen Ankara'daki ilk temaslarından sonra Arnavutluk'taki gelişmelerin ve İtalya'nın 12 Ada'ya asker ve silah yığmasının Türkiye'de büyük endişe uyandırdığını, buradaki yoğun askerî faaliyetlerin Türkiye'ye karşı açık bir tahrik mahiyetini taşıdığını görmüştür. Bu yüzden Hitler ve Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a gönderdiği telgraflarda, bu duruma işaret ederek Türkiye'nin endişelerini yatıştırmak için Arnavutluk'taki asker sayısının en aza indirilmesi konusunda İtalya'ya baskı yapılmasını telkin etmiş, aynı zamanda İtalya'nın iyi niyetini göstermesi için 12 Ada'dan Türkiye kıyılarına yakın olan iki küçük adanın Türkiye'ye terkedilmesini istemişti. Fakat Hitler ve Ribbentrop, İtalya ile ilişkilerini bozmamak için bu teklifi kulak arkası etmişlerdi. [4]

Von Papen 2. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Müttefikler'e doğru kaymasını önlemek için de Ankara'da yoğun çaba harcamıştı. Özellikle 1933 Nisan'ında İtalya'nın Arnavutluk'u işgali Türkiye'yi Müttefik devletlere yaklaştırmış ve Müttefiklerle işbirliğine kararlı Türkiye bu kararını 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile ortak bir bildiri halinde ilan etmiştir.[5] Fakat Von Papen, Türkiye'yi tarafsızlık siyasetinde tutabileceği umudunu bu deklarasyondan sonra da kaybetmedi. Bu bildirinin ilanından kısa süre sonra

3 Mehmet Gönlübol - Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara 1990, s. 109-112.

4 Rıfkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939 - 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Ankara 1983, s. 33-34, Fahir Armaoğlu, **"Belgelerin Işığında On İki Ada Meselesi"**, Tercüman Gazetesi, 29 Kasım 1985.

5 Oral Sander, **Siyasi Tarih**, C. II, Ankara 1989, s. 147.

Levent Şahverdi Arşivi

Berlin'e giden Von Papen, İtalya ile Almanya arasında **"Çelik Pakt"** adı verilen ittifakı imzalamak üzere Alman Başkenti'ne gelen İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano ile görüştü. Bu görüşmede daha önce Hitler ve Ribbentrop'a ilettiği teklifin aynısını Ciano'ya da söyleyerek Türk kıyılarına yakın iki adanın Türkiye'ye verilmesini teklif etti. Von Papen'e göre, Türkiye-İtalya ilişkileri düzeltilebilirse Türkiye'nin Müttefiklerle ilişkilerini gevşetmek ve tarafsızlıkta tutmak mümkün olabilecekti. Fakat Ciano bu teklifi çok soğuk karşıladı. Ribbentrop ise iki müttefikin ilişkilerine bu tarzda bir müdahelede bulunmanın asla doğru olmadığını söyleyerek Büyükelçiyi adeta azarladı. [6]

12 Ada'nın stratejik önemi savaşın ilerleyen günlerinde kendini göstermeye başladı. Özellikle 1940 yılında Akdeniz'deki savaşın Mihver lehine şekillenmesi, Churchill'i, Nil Ordusu'nu mümkün olduğu kadar çabuk **"başka görevleri de yapmaya hazır"** bir duruma sokmak kararına götürdü. Bu görevler şunlardı: Yunanistan'a yardım, 12 Ada'yı işgal, Pantelleria Adası'nı işgal, Ortadoğu'da stratejik bir ihtiyat kuvveti meydana getirmek. Bunlara sonradan Sicilya'ya taarruz da eklenmiştir.[7] Bu arada Balkanlar'da birtakım gelişmeler kendini göstermeye başlamış, İtalya 28 Ekim 1940'da 3 saatlik bir nota verdikten sonra Yunanistan'a saldırmış, fakat ummadığı bir direnişle karşılaşınca zor duruma düşmüştü. İşte bu gelişmeler savaşan tarafların dikkatini bu bölgeye çekmiştir. 12 Ocak 1941'de İngiliz Savunma Komitesi, Bingazi ve 12 Ada'yı işgal etmeye, ayrıca Balkanlar için stratejik ihtiyat hazır bulundurmaya karar verecekti.[8] 12 Ada'ya bir müttefik saldırısı Mihver'ce de bekleniyordu. Nitekim Alman Başkomutanlık Kurmay Başkanı Keitel'in 19 Ocak 1941 günü İtalyan Generali Guzzoni ile yaptığı görüşmede Guzzoni; 12 Ada'ya yapılması beklenen taarruzun şimdiye kadar gerçekleşmediğini belirtecek ve 12 Ada'da yaklaşık üç aylık stok olduğunu, buradaki kuvvetlerin zayıf olduğunu, buna rağmen Bulgaristan'dan Yunanistan'a karşı bir Alman saldırısı halinde, herşeyden önce Mısır'dan Ege Denizi'ne yapılacak İngiliz nakliyatına karşı etkin bir taarruz gücü olduğunu söyleyecektir. Fakat Keitel'in bu görüşme ile ilgili yaptığı mütalaadan bir taarruz halinde burada ciddi bir direniş bek-

6 Burçak, **a.g.e.**, s. 108.

7 Emilio Farpella, **Hükümlerin Yeniden İncelenmesi İtalya ve İkinci Dünya Savaşı**, C. I, Çev. Avnu Omaykan - Afif Büyüktuğrul, İstanbul 1968, s. 300.

8 Hans-Adolf Jacobsen, **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, Çev. İbrahim Ulus, Ankara 1989, s. 32; **Ayın Tarihi**, İlkteşrin (Ekim) 1940, No: 83, s. 163.

Levent Şahverdi Arşivi

lenemeyeceği ve Yunanistan'a yapılabilecek İngiliz nakliyatına karşı söz konusu adalarda bulunan İtalyan kuvvetlerinin taarruzî bir müdahalesinin düşünülemeyeceği kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır. [9]

Bu arada harekete geçen İngilizler, 25 Şubat 1941'de İtalyanlar'a ait deniz uçağı üssüne de sahip küçük Meis Adası'nı işgal etmişlerdir. Bu işgal İngilizler'in, 12 Ada'yı yakından kontrol etmek ve buradan yapılacak harekâtlardan zamanında haberdar olmak amacından kaynaklanıyordu. [10]

Almanya'nın Yunanistan'a Bağlı Ege Adaları'nı İşgâli

İtalya'nın Yunanistan'daki başarısızlığı, Sovyetler Birliği'ne yapacağı saldırı öncesi sağ kanadını güvence altına almak isteyen Almanya'nın Nisan 1941'de Yunanistan'a karşı harekâta girişmesini gerektirmiştir. Bu harekât alanlarından biri de Ege Adalarıdır. Daha 27 Mart 1941 tarihinde Hitler, Komutanına ve Kurmay Başkanına gönderdiği mesajda, Çanakkale Boğazı'nın önünde ve büyük stratejik öneme sahip Limni Adası'nın ele geçirilmesi için gerekli hazırlıkların hızla ve artan bir biçimde sürdürülmesini istemiş, bununla beraber emrini sırası gelince vermek üzere saklı tuttuğunu bildirmişti.[11] Harekete geçen Almanlar'ın Ege'deki ilk hedefleri **Taşoz** ve **Semadirek** adaları oldu. Bu adaların 25 Nisan'da bir baskın harekâtıyla işgâl edilmesini [12] yine aynı gün **Limni**'nin işgâli takip etmiştir. Alman kıtaları sabah saat 5'te Limni'ye gelmişler, bir ültimatom vererek Ada'nın teslimini istemişler, bu istek reddedilince de karaya çıkarak polis ve piyadelerden oluşan küçük Yunan garnizonunun dört saat süren direnişini kırdıktan sonra işgâli tamamlamışlardır.[13] İşgâller **Midilli**'ye asker çıkarılması ve 5 Mayıs akşamı saat 18.10 da **Sakız**'ın direniş görmeden işgâliyle devam etmiştir. [14] **Girit** adası da Mayıs 1941'de Alman paraşütçü birlikleri tarafından ele geçirilmiştir.

---

9 Jacobsen, **a.g.e.**, s. 290.

10 **Ulus Gazetesi**, 27 Şubat 1941; **Yeni Asır Gazetesi**, 28 Şubat 1941, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Şubat 1941.

11 Jacobsen, **a.g.e.**, s. 314.

12 Berlin'den 26 Nisan 1941 tarihli Alman Resmî Tebliği, **Ulus**, 27.4.1941; **Cumhuriyet**, 27.4.1941, s. 1 ve 5.

13 **Cumhuriyet**, 26.4.1941, s. 1; **Tan Gazetesi**, 26.4.1941, s. 1.

14 Sakız'ın işgaliyle ilgili olarak **Ulus**, Alman ordusuna mensup kıtalar tarafından (7.5.1941, s. 1); **Cumhuriyet**, 2 İtalyan torpidosu tarafından (6.5.1941, s. 1); **Yeni Asır** da 2 İtalyan torpidosu ve bir Alman nakliye gemisi tarafından işgal edildiğini yazmaktadır. (6.5.1941, s. 1)

Levent Şahverdi Arşivi

Bu işgâllerle ilgili olarak Londra Radyosu, bütün bu adaları donanmayla işgâl etmenin mümkün olduğunu, fakat bunların muhafaza ve müdafaasının zor olacağından bu adaların işgâline şimdilik kayıtsız kalındığını belirtiyordu.[15] Almanlar bu adaları ellerinde tutarlarsa Çanakkale'ye giden deniz yolunu İngiliz ticaret gemilerine kapayabilirler ayrıca, İtalyan işgâlindeki 12 Ada'dan faydalanarak bütün Ege Denizi'ne hakim olabilirlerdi.[16] Gerçekten Almanya'nın Boğazlar yolundaki adaları işgâli, Boğazlar'ı Türkiye'nin iradesi dışında kapatmış oldu. İngilizler, Sovyetler'e yardım edebilmek için, en kısa yol olan Boğazlar'ın kendi gemilerine açılmasını isteyebilir, bu konuda baskıda bulunarak Türkiye'nin savaşa girmesine yol açabilirdi. Bilindiği gibi İngilizler, 1. Dünya Savaşı'nda aynı amaç için Boğazlar'ı zorlamıştı. Almanya'nın Ege'deki üstünlüğü Türkiye'yi bir bakıma zor bir durumdan kurtarmış oldu ki savaşın ileriki aşamalarında İngilizler, Sovyetler'e İran üzerinden yardım yapacaktır.[17]

Irak'ta Raşit Geylani'nin Hükümet Darbesinden Sonraki Gelişmeler ve Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması

Yunanistan'ın işgâlini tamamlayan Almanlar, Sovyetler Birliği'ne saldırmazdan önce güney kanadını büyük ölçüde güvenlik altına almışlardı. Geriye sadece Türkiye kalmıştı. Aslında Türkiye'nin işgâli için de planlar hazırlanmış ve 1941 yılı başlarında Alman generalleri arasında yoğun bir şekilde tartışılmıştı. Buna rağmen Hitler, Türkiye'ye saldırmayı göze alamadı. Türkiye'nin dağlık coğrafyası ve yollarının azlığı, Alman motorize birliklerinin ilerleyişinde büyük güçlükler çıkaracaktı. Özellikle Toroslar'ın aşılması sırasında Almanlar çok vakit kaybedeceklerdi. Ayrıca Türk ordusu yenilse bile halkın milis örgütlenmesi ile direnişe geçeceği tahmin ediliyordu. Bütün bu etkenler Sovyetler Birliği üzerine yürüyüşü geciktirebilir, hatta imkânsız hale getirebilirdi. Oysa, Sovyetler'in yenilgisinden sonra Boğazlar'a inmek çok kolay olacaktı.[18] Bu durumda yapılması gereken en akılcı iş Türkiye'yi savaş dışı tutmaktı.

15 **Yeni Asır**, 2.5.1941, s. 4.
16 **Cumhuriyet**, 27.4.1941, s. 5.
17 Sander, **a.g.e.**, s. 109.
18 Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Çev. Arif Gelen, Ankara 1977, s. 127.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada Ortadoğu'da meydana gelen bir gelişme Ege Adaları'nın Türkiye'nin tarafsızlık pozisyonunu değiştirmek için kullanılmasına sebep oldu. 1941 Nisan'ında Irak'ta, Nazi Almanyası taraftarı olan **Raşit Ali Geylani** bir hükümet darbesi yaparak hükümeti ele geçirdi. Fakat İngilizler'in bu darbeyi karşılıksız bırakmayacaklarını bildiği için hemen Almanya'dan yardım istedi. Bu Almanya'nın Basra Körfezi'ne hakim olması ve dolayısıyla Mısır'da bulunan İngiltere'yi arkadan vurması için büyük bir fırsattı. Ancak bu yardımı sadece Türkiye üzerinden yapabilirdi. Bu sebeple Türkiye'ye müracaat edip Irak'a, silah, malzeme ve kamufle edilmiş asker gönderilmesine izin vermesi konusunda ikna etmeye çalıştı.[19] Bu arada ilginç bir diyalogdan bahsediliyor. Buna göre; Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Alman Büyükelçiliği maslahatgüzarı Kroll'la (Bu tarihte Von Papen Berlin'deydi) 29. 4. 1941 tarihinde yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Yunanistan'ın da mutabakatını sağladıktan sonra, Ege Denizi'ndeki Türk kıyılarına yakın bazı adaların idaresini savaş süresince üzerine almak istediğini söylemişti. Kroll kendisine düşünülen adaların hangisi olduğunu sorunca da Saraçoğlu, Sakız, Midilli ve Sisam diye cevap vermişti. [20]

17 Mayıs'ta Almanya'nın Irak'a yönelik söz konusu yardımlarına izin verilmesi ve buna karşılık Trakya'da ve Ege Denizi'nde bazı sınır düzeltmelerine razı olunabileceğini belirten Ribbentrop'un bu isteğine Von Papen karşı çıkıyordu.[21] Fakat Ribbentrop ısrar ederek, 19 Mayıs'ta Von Papen'e gizli şifreli bir telgraf göndermişti. Telgrafta, bu isteğe karşılık Edirne civarında bir kısım toprak verilebileceği belirtiliyor ve **"ada"** verilmesi veya verilmemesi konusu Von Papel'e bırakılıyor, eğer ada verilmesi söz konusu olursa haberdar edilmeleri isteniyordu. Von Papen 20 Mayıs'ta verdiği cevabında, görüşmelere Saraçoğlu'nun İngiliz Büyükelçisi ile yapacağı görüşmelerden sonra geçileceğini, askerî harekât devam ettiği için Türkler'e şimdilik herhangi bir ada teklif etmek niyetinde olmadığını, barışta Türkiye'nin yararına bazı sınır düzenlemeleri yapabileceklerini söyleyeceğini bildiriyordu. 23 Mayıs tarihli bir telgrafta ise, bugüne kadar İngiliz cevabı gelmediği için Saraçoğlu'nun Türk-Alman Antlaşması üzerine görüşmelere başlamak istediğini söylüyordu. Numan Menemencioğlu ile

19 Armaoğlu, **a.g.m.**, Tercüman, 29 Kasım 1985.

20 Cüneyt Arcayürek, **"İkinci Dünya Savaşı'na Ait Gizli Belgelere Göre (Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi) Türkiye Ne Kazandı? Ne Kaybetti?"**, Hürriyet Gazetesi, 28 Ekim 1972. Bu konu ile ilgili başka bilgi bulamadık.

21 **Gös. yer.**, 29 Ekim 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

yaptığı müzakereler sonucu ortaya çıkan antlaşma esasları üzerinde ise şu açıklamaları yapıyordu :

1. Açık bir antlaşma, Türk-Alman ilişkileri ve karşılıklı taahhütleri,

2. Gizli Protokol-1, Barış zamanında Almanya'nın Türkiye'nin arzusu olan Trakya ve Adalar'da sınır düzenlemeleri ve Boğazlar statüsünün düzenlenmesinde desteği,

Güney ve Doğu komşu sınırlarında, savaş anında veya savaş uzarsa, Türkiye'nin yararlarını ve arzularını korumak,

3. Gizli Protokol-2, Türkiye'nin Alman savaş malzemesini geçirmesi hakkında,

4. Gizli Protokol-3, Ticaret anlaşması ve basın.

Ayrıca anlaşma imzalanmadan önce malzemenin üzerine Irak yerine İran yazılacaktı. [22]

Von Papen anlaşmadan o kadar emindi ki **"silah nakli meselesinin halledilmiş olduğuna muhakkak gözüyle bakabiliriz"** ifadesiyle Berlin'i sevindirmekten çekinmemişti. Fakat 27 Mayıs'ta Türk Dışişlerinden gelen haber bu işi bozdu. Habere göre; İngiliz cevabî notası Türkiye'ye karşı ithamlarla doluydu ve Türkiye'nin bu konuda geri adım atmasına neden olmuştu. Nitekim Saraçoğlu, Papen'e **"Eğer anlaşmayı imzaladığımız zaman İngilizler bizimle ilişkilerini keserlerse hayret etmeyeceğim"** demişti. Daha sonra Saraçoğlu-Von Papel görüşmesinde yeniden bazı konularda mutabakata varılmıştı. Bu mutabakatın ikinci maddesine göre Alman Hükümeti barış görüşmeleri sırasında bilhassa şu hususlarda Türkiye'nin arzularını destekleyecektir:

1. Trakya'nın Edirne sınırının batısında bir düzeltme,

2. Ege Denizi'nde Türkiye'ye yakın adalarda sınır düzeltmesi,

3. Montrö Boğazlar statüsünün değiştirilmesinde destek.

22 **Gös. yer.**, 30 Ekim 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu anlaşma Ribbentrop'u kızdırmıştı. 29 Mayıs sabahı Von Papen'e çektiği telgrafta bunu belirterek; **"Siz Edirne sınırının düzenlenmesine, bazı adaların verilmesine rıza gösterebildiniz? Bilhassa silah naklini öngören Gizli Protokol-2'nin kesinleşmesinden önce nasıl verebildiniz?"** diyor ve antlaşmanın bir bütün teşkil etmesini, birisi gerçekleşmezse diğerine yanaşılmamasını istiyor ve **"Türkler'e bir şeyler veriyoruz ama karşılığında birşey almadan"** diyordu. Von Papen ise aynı gün akşam verdiği cevapta; **"Protokol-1'deki adalar ve Trakya'daki komşu toprakları genel olarak yazılmıştır. Hiçbir ada ismi, hiçbir coğrafi istek tesbit edilmemiştir. Bizim ada tekliflerimizin Türkler'in dünyaya karşı yüzlerini temiz çıkarmaya dayanan ciddi politikalarını değiştirmeye yeteceği sanılmamalı"** diyordu. [23]

4 Haziran'da Ribbentrop, Von Papen'e gönderdiği telgrafta adalar konusunu yeniden gündeme getirerek, **"Adalar için sözle garanti veririz demiştik, bugün için buna imkan yok. Bu konuya şimdilik dokunmayınız. Eğer Türkler bu konu üzerinde görüşmek isterlerse sonra ele alacağımızı söyleyiniz, şimdiden birşey söylemeyiniz"** diyordu ki bu sırada Irak'da durum değişmiş, İngilizler duruma hakim olmuş ve söz konusu silah naklinin önemi kalmamıştı. Sovyetler'e saldırmak için sabırsızlanan Almanlar antlaşmanın bir an önce istedikleri biçimde çıkmasını istiyorlardı. Ancak Von Papen'in 12 Haziran 1941 tarihli telgrafından anlaşıldığına göre, Saraçoğlu, Türkiye'nin gizli protokollerden vazgeçtiğini bildirmişti.[24] Bunun üzerine Ankara'ya, Von Papen'e bir telgraf gönderen Ribbentrop, **"12 Haziran tarihli telgrafınız gereğince Türk Hükümeti bizim tarafımızdan teklif edilen gizli protokolleri imzalamaktan kaçındığından, biz de vazgeçiyoruz. Esasen bu gizli protokol Almanya'nın Türkiye'ye bir hediyesi olacaktı"** diyordu. Nihayet 18 Haziran 1941'de görüşmeler tamamlanarak Saraçoğlu ve Von Papen arasında, Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. [25] Bu antlaşmanın kesinleştiği ve son hazırlıkların yapıldığı günlerde 17 Haziran'da Hitler, Alman ordularına gizli bir emir göndererek Sovyetler'e savaş açılacağını bildiriyordu. Hitler'in **"Barbarossa"** adını verdiği Doğu cephesi savaşı 22

23 Arcayürek, **a.g.m.**, Hürriyet, 31 Ekim 1972.

24 **Gös. yer.**, 2 Kasım 1972.

25 **Gös. yer.**, 3 Kasım 1972; Antlaşma ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara 1974, s. 120-120/A.

Levent Şahverdi Arşivi

Haziran 1941 tarihinde sabaha karşı saat 03.15 te başladı. Bu savaşla Hitler'in ve Müttefikler'in geleceği yeni bir döneme giriyordu. Türkiye 23 Haziran'da Alman-Rus savaşında tarafsız kalacağını ilan etti. [26]

Türkiye, bu gizli prokolleri reddetmekle beraber [27], Almanlar ile bazı görüşmelerin yapıldığı bilinmektedir. Saraçoğlu'na göre Türkiye bu görüşmelere İngiliz Hükümeti'nin bilgisi ve rızası ile başlamış olup görüşmeler boyunca sürekli İngilizler'e bilgi verilmiştir.[28] Bu durum Türkiye'nin, İngilizler'in de bilgisi dahilinde Almanlar'a karşı bir oyalama politikası mı izlediği sorusunu akla getirmektedir ki bu görüşmelerin İngilizler'e Irak'ta idareyi yeniden ele geçirmeleri için zaman kazandırdığı açıktır. [29]

Bu arada 1941 yılında İtalyanlar'a ait Ege adalarına, özellikle de Rodos'a yönelik yoğun bir Müttefik bombardımanı görülmektedir. [30]

Stalin'in Türkiye'ye Toprak Verilmesi Teklifi

12 Ada ile ilgili ilginç tekliflerden biri de Stalin'den gelmiştir. Buna göre; İngiliz Dışişleri Bakanı Eden 15 Aralık 1941'de geldiği Moskova'da Stalin ile görüşmesinde Stalin, yalnız askerî konuların değil siyasî konuların da yani savaş sonrası düzenin ve sınır değişikliklerinin de konuşulmasını istiyor, gelecekteki sınırları ilişkin görüşlerini açıklarken aynen şöyle diyordu: **"Türkiye, Ege'de Yunanistan için önemli adalarda O'nun lehine muhtemel ayarlamalardan sonra, 12 Ada'yı almalıdır. Türkiye, Bulgaristan'dan ve mümkünse Kuzey Suriye'den bazı kısımları da almalıdır"** [31]

---

26 Arcayürek, **gös. yer.**

27 **Gös. yer.**, 4 Kasım 1972.

28 Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 120.

29 Kemal Karpat, **"Modern Türkiye"**, Çev. Hamdi Aktaş, Cambridge İslâm Tarihi, C. II, İstanbul 1989, s. 87.

30 **Ayın Tarihi**, Haziran 1941, No: 91, s. 123, 125, 126, 136, 137, 142-143; Temmuz 1941, No: 92, s. 99.

31 Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 1991, s. 242-243; Suat Bilge, **Güç Komşuluk**, Ankara 1992, s. 162; Harry Howard, **"The Entry of Turkey in to World War II"**, Belleten, XXXI/122 (1967), s. 224. Stalin daha önce Moskova görüşmeleri sırasında, 1 Ekim 1939'da da Saraçoğlu'na, Yunan Adaları'nın Türk kıyılarına yakın olanlarının Türkiye'nin eline geçmesi gerektiğini söylemiş, 12 Ada'nın da gene Türkiye'ye bırakılması veya Türkiye ile Yunanistan arasında bölüşülmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Burçak, **a.g.e.**, s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

Stalin'in bu sözlerini Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay doğruluyordu. Hatta O'na göre sözü edilen topraklar Türkiye savaşa girmese de verilecekti. Fakat bu konuda Ankara'daki yorumlar çok farklıydı. Stalin'in Türkiye'ye karşılıksız olarak toprak vermeyi önermesinin düşünülemeyeceği, karşılığında bir şey isteyeceği, bunun da olsa olsa Boğazlar'a ilişkin olacağı düşünülüyor ve I. Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusyası ile İngiltere, Boğazlar'ın Rusya'ya bırakılması konusunda anlaşmışlardı; acaba Türkiye'nin sırtından yeni bir antlaşma mı yapılıyor? kuşkularına neden oluyordu. Bu kuşkuyu dağıtmak için İngiltere Dışişleri Bakanı Eden 8 Ocak 1942'de Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada; **"Türkler'in Müttefikler'in zaferinden korkacak birşeyleri yoktur. Türkiye'nin toprak bütünlüğü hiçbir tehlikeye maruz değildir. Geçen Ağustos'da İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye verilen güvencelere saygı gösterilecektir"** demişti. Daha sonra da Amerika'nın karşı çıkması üzerine sınırların peşinen çizilmesinden vazgeçilmişti.[32]

Ege Adaları 1942 yılında Türk-Alman ilişkilerinde yeniden söz konusu oldu. 7 Aralık 1941'de Japonlar'ın Pearl Harbor'a saldırmaları üzerine Amerika, Japonlar ile mücadeleye girişmiş, birkaç gün sonra da Almanya ve İtalya'ya savaş ilan etmişti.[33] İşte Amerika'nın II. Dünya Savaşı'na girmesiyle savaş durumunda Müttefikler lehine ve Mihver aleyhine bir dengesizlik durumu ortaya çıkıyordu. Bu sırada Güney Rusya'da Kafkaslar yönünde ve Kuzey Afrika'da da Mısır yönünde ilerlemeye çalışıyordu. Almanya, Amerika'nın savaşa girmesi üzerine, Kafkaslar'dan güneye doğru ilerlemek ve böylece Ortadoğu kıskacını kapamak istemişti. Fakat böyle bir plânının kilit noktası Türkiye idi. Bu plânı uygulayabilmek için Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi gerekliydi. Bundan dolayı 1942 başlarında Türkiye'ye başvurup Almanya'nın yanında savaşa katıldığı takdirde, Boğazlar'ın savunması için önemli olan ve Alman işgâlinde bulunan Ege Adaları'ndan bazılarını Türkiye'ye verebileceğini söylemişti. Bu teklif Türkiye tarafından reddedilmiştir. [34]

1943 Yılında Ege Adaları

Bu yıl içerisinde Avrupa'da devam eden savaş İtalya'nın yenilgisiyle so-

32 Bilge, **a.g.e.**, s. 162-163.
33 Howard, **a.g.m.**, s. 223.
34 Armaoğlu, **a.g.m.**, Tercüman, 29 Kasım 1985.

Levent Şahverdi Arşivi

nuçlanmış, Mussolini istifa etmek zorunda kalmış ve yeni hükümetin başına, 1940'da Mussolini tarafından görevinden alınan Genel Kurmay Başkanı **Mereşal Badoglio** geçmişti. Mussolini'yi tutuklattırıp, Faşist Partisi'ni de lağveden Badoglio'nun girişimleri ile 3 Eylül 1943'te Müttefikler ile İtalya arasında mütareke imzalandı.[35] General Eisenhower'in temsilcileri ile Mereşal Badoglio'nun temsilcileri arasında imzalanan 13 maddelik mütarekenin 6. maddesi, **"Askerî harekât üssü olarak veya Müttefikler'in lüzumlu göreceği diğer amaçlarla kullanılmak üzere Korsika ile bütün İtalyan arazisi, adalar dahil derhal teslim edilecektir"** [36] diyordu ki İngilizler kısa süre sonra Ege adaları konusunda harekete geçti. Önce, mütarekenin imzalanmasından bir gün sonra Meis adası İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından işgâl edildi.[37] W. Churchill Rodos, Leros ve İstanköy gibi adaların küçük bir çaba ile zaptedileceğini düşünüyor ve çok önem veriyordu. O'na göre **Ege Adaları'nın ele geçirilmesi İtalya'nın çöküşü etkisinde kalan Türkiye'yi kesinlikle savaşa yöneltecekti.** Ege Adaları elde edilirse Sovyetler Birliği'ne Türk Boğazları'ndan doğrudan doğruya daha kısa yoldan ve daha fazla Müttefik yardımlarının gönderilmesi sağlanacaktı. Ayrıca, Alman kuvvetleri dağıtılarak İtalya harekâtına yardım etmek ve İtalya'nın çökmesi ile ortaya çıkan durumdan mümkün olduğu kadar faydalanmak şeklinde düşünülen [38] bu muhtemel kazançlar Churchill'i hemen harekete geçirdi. Ancak talihsizlikler birbirini kovaladı ve Adaların ele geçirilmesini sağlayacak Hint Tümeni genel savaş plânı içinde Uzakdoğu'ya kaydırıldı. Genel savaş plânı Avrupa'da açılacak ikinci cepheye ağırlık veriyordu. Bu yüzden bütün dikkatler İtalya ve Fransa'da girişilecek harekâtlar üzerinde toplanmıştı. Amerika bu kuvvetlerin başarılı olması için çok titiz davranıyordu. Mevcut savaş ve taşıma gemileri bu harekâtlara ayrılmıştı ve Amerika bu gemilerin başka cephelere dağıtılmasına karşı koyuyordu. Bu durumda söz konusu adaların işgâli İngiltere'nin genel savaş plânı dışında kalan Ortadoğu kuvvetlerinin kısıtlı imkânları ile gerçekleştirilecekti.[39]

Bu şartlar altında harekete geçen İngiliz birlikleri, Balkanlar ile Adalar Denizi'ndeki İtalyan askerlerine, Müttefikler'e karşı düşmanlığı kesmeleri

35 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi,** Ankara 1984, s. 387-388; Sander, **a.g.e.**, s. 127.
36 **Ulus**, 13.9.1943, s. 1.
37 **Yeni Asır**, 21.9.1943, s. 1.
38 **Aylık Tarihi**, II. Teşrin (Kasım) 1943, No: 120, s. 140; Bilge, **a.g.e.**, s. 185-186.
39 Bilge, **a.g.e.**, s. 185-186.

Levent Şahverdi Arşivi

ve Almanlar'a direnmeleri şeklinde radyodan yapılan duyuruların ardından[40] **İstanköy, Leros** ve **Sisam** adalarını ele geçirdiler. [41]

İstanköy'de hava meydanı, Leros'da ise bir deniz üssü vardı. Bu adaların işgâli İngiliz basınında da memnuniyetle karşılandı. Nitekim Times'a göre [42], **"Bu adaların tamamıyla müttefiklerin eline geçmiş olması Rodos'a, Girit'e ve diğer adalara denizden ve karadan yapılacak taarruzların daimi tehditi altında yaşayan Almanlar'ı zor duruma sokacaktır... Almanlar'ın bu adaları almaya çalışmaları muhtemeldir fakat, müttefik kuvvetler yerli Rumlar'ın ve İtalyan garnizonlarının yardımıyla Almanlar'la başa çıkacaklarını ümit etmelidir..."**

Adalarda bulunan İtalyan kıtalarına yönelik radyo mesajlarına ileriki tarihlerde de devam edildi. Özellikle Rodos Adası hedef alınan bu mesajlarda şu ifadeler kullanılıyordu: **"Almanlar'ın eline düşerek Alman fabrikalarında zorla çalıştırılmak tehlikesinde bulunan Rodos'taki İtalyan kıtaları! Acele olarak verilen ihtarı işitiniz. Almanlar'a karşı her türlü durumda, bütün vasıtalarla direnmeniz lazımdır. Artık yalnız olmadığını ve her yerde İtalyanlar'ın Almanlar'a karşı kendilerini korumak için yanlarında Müttefikler'in bulunduğunu hatırlayınız".** [43]

Ancak bu duyuruların fazla etkili olduğu söylenemez. Nitekim 9 Eylül gecesi Alexander ordusu Salerno'da karaya çıktığı zaman Rodos'a küçük bir teşkil gönderilmiş; burada 9000 Alman'a karşılık 40.000 İtalyan askeri olmasına rağmen, İtalyanlar, Almanlar'a karşı hiçbir gayret göstermediklerinden bu harekât başarılı olmamış ve Ada'nın kontrolü Almanlar'a geçmiştir.[44] Stratejik açıdan büyük öneme sahip Rodos Adası'nın alınamaması İstanköy'ün ve diğer adaların zaptından beklenen faydaları tam olarak sağlayamamıştır ki, bu durumdan yararlanmak isteyen Almanlar kısa süre sonra bu adalara karşı harekâta girişmişlerdir.[45] Bu konuda Hitler, askerî danışmanlarının görüşlerini reddederek adaları boşaltma yerine, İtalya ve Avrupa'da zayıflama pahasına buraya takviye

40 **Ulus**, 9.9.1943, s. 3.
41 **Yeni Asır**, 21.9.1943, s. 1; **Cumhuriyet**, 18.9.1943, s. 3.
42 **Cumhuriyet**, 21.9.1943, s. 1 ve 3.
43 **Cumhuriyet**, 21.9.1943, s. 1.
44 "İngiliz Başvekil Muavini Ege Denizi'ndeki Savaşlara ve Diğer Cephelere Dair Beyanatı", **Aylık Tarihi**, Kasım 1943, No: 120, s. 140-141.
45 **Tan**, 8.10.1943, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetler gönderdi. O da Churchill gibi adaların boşaltılmasının Avrupa'nın güneydoğusu ve Türkiye üzerinde çok olumsuz bir etki yapacağını düşünüyordu. Bu düşüncelerinde ısrar eden Hitler'in isteği emir oldu [46] ve harekete geçildi.

Berlin'deki Alman Orduları Başkomutanlığı'nın tebliğine göre [47]; 3 Ekim'de Doğu Akdeniz'deki Alman Silahlı Kuvvetleri, İstanköy Adası'na karşı bir çıkarma harekâtı yapmaya başlamışlardır. İki gün süren bir savaştan sonra direniş kırılmış ve Ada işgâl edilmiştir. Ada'da bulunan 4000 İtalyan askeri bu harekât sonrasında İngilizler'e hiçbir yardımda bulunmamıştır. İstanköy'ün elden çıkışı Leros'un savunulmasını zorlaştırmış, buna rağmen bu Ada'nın ve Sisam'ın savunulmasına karar verilmiştir ki 12 Kasım'da Almanlar'ın hedefi bu defa Leros Adası olmuş ve Ada'ya ayak basmışlardır.[48] Devam eden direniş 16 Kasım'da sona ermiş ve Ada, General Müller komutasında Alman birliklerinin eline geçmiştir.[49] Yine Berlin'deki Alman Orduları Başkomutanlığı'nın tebliğine göre; Ege Denizi'ndeki Alman donanmasına bağlı kuvvetler, Leros'un kuzey ve kuzeybatısındaki Lipsos, Patmos ve İkarya adalarına saldırarak, adaların Badogliocu garnizonlarını silahlarını teslime mecbur etmişlerdir.[50] Leros Adası'nın düşmesi üzerine Sisam Adası'nda bulunan İngilizler ile Yunanlılar ve az sayıda Badogliocu kıtalarından oluşan garnizon da teslim olmuştur.[51]

Bu adaların Almanlar'ın eline geçmesi konusunda İngiliz Başbakan Yardımcısı M. Attle, Avam Kamarası'nda yaptığı açıklamada her ne kadar, Almanya'nın bu bölgeye Avrupa cephesindeki hava kuvvetlerinin ve diğer bazı birliklerinin önemli bir kısmını sevkettiği, böylece asıl savaş alanından uzakta tutulması suretiyle Müttefikler'in Avrupa'daki yükünün hafiflediğini söylese de [52], bu durum W. Churchill'i ağlamaklı hale getirmiş, anılarında da **"Türkiye, kıyılarının önünde Müttefikler'in yetersizliklerini izledi"** demiştir. [53] Yine Almanlar'ın İstanköy'ü işgâlinden

46 Bilge, **a.g.e.**, s. 186.
47 **Aym Tarihi**, I. Teşrin (Ekim) 1943, No: 119, s. 70; 120, s. 141.
48 **Aym Tarihi**, No: 120, s. 115, 141-142.
49 **Aym Tarihi**, No: 120, s. 121.
50 **Aym Tarihi**, No: 120, s. 122.
51 **Aym Tarihi**, No: 120, s. 123-124.
52 Attlee'nin a.g. beyanatı, **Aym Tarihi**, No: 120, s. 141-142.
53 Bilge, **a.g.e.**, s. 186.

Levent Şahverdi Arşivi

sonra Kasım 1943'de Kahire'de Eden ve Menemencioğlu arasındaki görüşmelerde Eden'in Türkiye'nin savaşa girmesi için baskı yapması hatta Leros ve Sisam adalarındaki İngiliz pozisyonunun nazikliğinden dolayı kendilerine güneybatı Anadolu'daki hava üsleri verilmesini istemesine [54], 17 Kasım'da verilen cevapta Türkiye'nin savaşa girmeyi ilke olarak kabul etmesi ancak bazı ağır şartlar ileri sürmesi üzerine, Churchill anılarında bu konu ile ilgili olarak "**Ege'de gözleri önünde olanları gördükten sonra Türkler'i ihtiyatlı oldukları için kimse kınayamaz**" diyecektir. [55]

Adalardaki başarısızlık İngiliz basınında da ele alınmıştır. **Daily Telegraph** gazetesi "**Alman taarruzunun kuvveti, şüphesiz dünya ve bilhassa Türkiye üzerinde etki yapmak isteğinden doğmuştur. Bereket versin ki Leros başarısızlığı nisbeten az önemlidir ve savaşın gidişi üzerinde daimi surette etki edecek kadar büyük değildir**" derken, **News Chronicle**, adaların niye az kuvvetle işgâl edildiğini soruyor ve "**Eğer Türkiye harbe girmeyi düşünüyorsa bu başarısızlık muhtemelen O'nun daha fazla düşünmesine sebep olacaktır**" diyordu. **Daily Herald** bu olayı "**Siyasî alanda, bilhassa Türkiye'nin savaşta daha aktif rol oynamak hususunda karar almasının gerekli olduğu şu anda üzelecek bir olay**" olarak değerlendirirken, **Times**; başyazısında, **bu kayıpların askerî alandan çok siyasî alanda olumsuz etki yaptığını** belirtiyordu. [56]

Türk basınında ise, Almanya'nın bu harekâtının; Türkiye savaşa girmese de Müttefikler'e Akdeniz sahillerinde bazı hava üsleri verilmesi ihtimaline karşılık bir denge unsuru olarak, hava üssü vermese de Boğazlar'da serbest geçiş hakkı vermesi durumunda Boğazlar'a çıkan yollara hakim olmak suretiyle engel olmak ve Balkanlar'a yapılabilecek muhtemel bir çıkartma harekâtına karşılık olarak Bulgaristan'ı takviye ve cesaret vermek amaçlarını taşıdığı şeklinde yorumlanmıştır.[57] Bu konuda yapılan yorumların birinde de, bu gelişmelerin Türkiye'nin tutumunda değişiklik meydana getirmeyeceği belirtilmiş; "**Türkiye siyasetini hadiselerin gi-**

54 Howard, **a.g.m.**, s. 241. Bu istek Türk Hükümeti'nce kabul edilmemiştir. (Bilge, **a.g.e.**, s. 214). Fakat Kahire görüşmelerine katılan İngiliz Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen anılarında, Türkiye İstanköy, Leros ve Sisam'da sıkışan İngiliz kuvvetlerine Türkiye'den mühimmat ve yiyecek gönderilmesine en ufak bir tereddüt göstermeden izin vermiştir, demektedir. (**a.g.e.**, s. 218).

55 **a.g.e.**, s. 219.

56 **Ulus**, 19.11.1943, s. 1 ve 3.

57 **Ulus**, 21.11.1943, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

dişine göre çizmek yolunu tutsaydı, bu güne kadar dönmediğimiz taraf kalmazdı" [58] denmek suretiyle kararlılığını vurgulamıştır.

Von Papen'in Adaların Türkiye'ye Verilmesi Teklifi

Adalarda gelişmeler devam ederken Almanya'nın, Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesi için buraları kullanmaya çalıştığını görüyoruz. Nitekim 16 Eylül 1943'te Berlin'e çektiği telgrafta Von Papen; "**Adalar çevre durumumuzun en zayıf noktasıdır. Ciddi bir saldırıya karşı buraları korumak zor. Şayet bu bölge açılırsa, Girit ve Ege'deki durumumuz mutlaka tehlikeye girer. İngilizler'in, bu adaları savaş sonunda tekrar İtalyanlar'a vermeleri zordur. Çünkü Yunanistan'a vaat etmişlerdir. Acaba Mussolini'nin** [59] **bu adaları Türkler'e teklif etmesi mümkün olamaz mı? Bu yoldan adalar tarafsız hale sokulur ve Türkler'in Mihver Devletleri'ne karşı bağlılıkları devam edebilir. Teklifi ve adaları Türkler'in kabul edip etmeyeceği hâlâ bir sorudur. Teklif İtalyanlar'dan gelirse Müttefikler'in söz hakkı bulunamaz**" diyordu. Ribbentrop bu teklife 29 Eylül'de verdiği cevapta: "**... Almanya bu adaların mülkiyeti ile ilgili değildir. Almanya tam dürüstlükle İtalya Hükümeti'ne adalar meselesindeki durumu bildirecektir. İtalyan Hükümeti'nin adaların kaderi hakkında nasıl ve ne gibi bir fikre sahip olduğunu bilmiyoruz. Buralar Alman, İtalyan savaş sahalarıdır. Bir Amerikan-İngiliz saldırısı silahla karşılanacaktır..**" diyordu. Yine aynı mesajda "**.. Özel olarak bildiriyorum: İngilizler, Türkler ile adalar konusunda gizli bir anlaşma yaptılar. Buna göre, oradaki sivil halk ile düşman gruplarının bakımı Türkiye tarafından sağlanacaktır..**" ifadesi kullanılmıştır ki gerçekten daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye söz konusu adalara mühimmat ve yiyecek gönderilmesine izin vermişti.

23 Ekim'de ise, "**Türkler'in cevabı geldi. Türkler hiçbir şart ileri sürmeksizin adaların verilmesini istiyorlar. Mussolini'nin bazı şartlarda adaları veren teklifine hayır demişler. Numan'ın (Menemencioğlu) dediğine göre İngiliz Elçisi, Türk tutumundan dolayı hü-**

58 Necmeddin Sadak, "**Leros Adası'nın Kaybı ve İngiltere'nin Akisleri**", Akşam, 20 Kasım 1943.

59 İktidardan düşen ve Abruzzes dağlarında hapis olan Mussolini 12 Eylül'de Alman paraşütçüleri tarafından kaçırılmış ve Hitler'in buyruğuyla Salo'da (Kuzey İtalya) "İtalyan Sosyal Cumhuriyeti" adıyla kurulan kukla bir devletin başına geçmişti. "**Mussolini**", Encyclopedia Britannica, C. 16, s. 29.

Levent Şahverdi Arşivi

kümetinin teşekkürlerini bildirmiştir... Türkler'in İngilizler'de kötü bir etki uyandırmamak için bizimle bir anlaşma yapmamak ne büyük arzuları imiş..." diyordu. Bu yazışmalardan Almanlar'ın Türkiye'de olan biten birçok şeyden haberdar olduklarını da görüyoruz. Nitekim 3 Kasım 1943 tarihli telgrafında Von Papen "**İngilizler'in adaları alabilmek için Türkiye'den bazı üsler istediğini**" bildirmektedir. O'na göre Ankara Hükümeti, böyle bir talebin karşılanmasıyla Ankara, İstanbul, İzmir ve Boğazlar'ın Almanlar tarafından bombardıman edilmesinden endişe etmektedir.[60] Gerçekten de bu endişelerden dolayı İngilizler'in söz konusu teklifi kabul edilmemiştir.

Von Papen'e göre adalar konusu, Türk politika adamları arasında tartışma konusudur. Türk Hükümeti içinde adalar konusunda bir fikir birliği yoktur. Türkler Müttefikler ile Almanlar arasında zor duruma düşmemek için adalar konusunda kararsızlık ve anlaşmazlık içindedirler. O'nun 25 Ekim 1943 tarihli telgrafında da Menemencioğlu ile görüşmesinde, Menemencioğlu'nun "**... Esasen bizim için bu mesele kapanmıştır**" dediğini, İnönü'nün de bu konuda Saraçoğlu ve Menemencioğlu gibi düşündüğünü bildiriyordu. Halbuki yine Von Papen tarafından 8 Nisan 1943'te Ribbentrop'a çekilen telgraf'ta "**... Numan bana, silah anlaşması sırasında Türkiye'nin Küçük Asya'nın bir parçası olan adaları mutlaka isteyeceğini söyledi. Adalara sahip olmak boğazlar için hayati derecede önemlidir, dedi. Numan'a göre, adalardaki hava üslerine sahip olmak boğazlara hakim olmak demektir. Türkiye gelecekteki görüşmelerde Musul petrolleri hakkını da mutlaka isteyecektir. Ancak bana, Türkiye'nin bu uzak hedeflerini ele geçirmek için tek bir askerini feda etmeyeceğini söyledi. Türkiye bu isteklerinin gerçekleşmesi için savaş sonrası kuvvetli olmak istiyor**" diyordu. [61]

Savaşın Sonlarına Doğru Ege Adaları

Bundan sonra savaş gittikçe Almanlar'ın aleyhine dönmüştü. Savaşın son safhasında Almanlar, Türkiye'ye müracaat ederek işgâlleri altındaki Ege Adaları'nı Türkiye'ye devretmek istediklerini bildirdiler. **Savaşa katılmadığımız için ganimetten pay almaklığımıza sebep var olmadığını,**

60 Arcayürek, **a.g.m.**, Hürriyet, 4 Kasım 1972.
61 **Gös. yer.**, 5 Kasım 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

aksine bunun yaşamakta bulunduğumuz şartlar içinde tehlike doğurabileceğini düşünen Hükümet, önce teklif hakkında İngilizler'e bilgi vermeyi uygun gördü. İngilizler cevaplarında, Adalar'a ihtiyaçlarının olduğunu, kendilerinin işgâl edeceğini bildirince konu kapandı. [62]

Yunanlılar ise buraları ele geçirmeye çoktan hevesliydiler. Daha Nisan ayında Yunan Dışişleri Bakanı, bu adaların Yunanistan'a verilmesi suretiyle Yunanistan'ın tatmin edileceğini umduğunu bildirmişti [63] ki New York'ta toplanan 12 Ada temsilcileri de 23 Ekim 1943'te Yunanistan ile birleşmek istediklerini ilân etmişlerdi. [64]

Almanlar'ın 7 Mayıs 1945'de teslim olması üzerine, Ege Denizi'nde 12 Ada'da bulunan Alman kuvvetleri 8 Mayıs'ta kayıtsız şartsız teslim oldular.[65]

Bunun üzerine Kral Nâibi Damaskinos **"Kurtarılan 12 Ada'ya Yunanistan'ın selamını götürmek için"**, refakatinde Yunan ordu, donanma ve hava kuvvetlerinin temsilcileri olduğu halde, 13 Mayıs 1945'te Averof zırhlısı ile Rodos'a hareket etmişti. [66] Aynı gün Yunan Başbakanı Amiral Voulgaris, W. Churchill'e çektiği bir telgrafta 12 Ada'nın derhal Yunanistan'a ilhak edilmesini istiyor, 12 Ada Komitesi fahrî başkanı Dr. Skevos Zervos da Atina'daki İngiliz elçisine şu mektubu gönderiyordu:

"Kendi adalarında oturan ve dünyanın her tarafında bulunan On İki Adalılar adına, yüzyıllardan beri bizi himaye eden ebedî büyük müttefikimize, hakiki dostumuz yenilmez Büyük Britanya'ya, yabancı yumruğu altından kurtarılışımız ve millî kurtuluşumuza yaptığı kıymetli yardımlardan dolayı en hararetli hislerimizle en derin minnetlerimizi sunarız."

Yunan Kral Nâibi şatafatlı bir merasimle Rodos'a doğru hareket eder-

62 Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, C. I, Ankara 1980, s. 228. Erkin, 1944 yılında gerçekleşen ve müzakere teşebbüsüne girmeye lüzum görmeden işgâlden vazgeçme kararını, talihsizlik olarak değerlendirmektedir. (**a.g.e.**, s. 231).

63 **Tan**, 2.3.1945, s. 1.

64 Turan, **a.g.m.**, s. 117.

65 **Tan**, 9.5.1945, s. 1; **Son Telgraf**, 9.5.1945, s. 1.

66 **Tan**, 14.5.1945, s. 1-2; Turan, **a.g.m.**, s. 117-118.

Levent Sahverdi Arşivi

ken, "Yunan Mukaddes Taburu"na mensup müfrezeler Rodos, İstanköy ve Leros'a çıkarak buralardaki Alman kuvvetlerini silahtan arındırmaya başlamışlardı. Yabancı basında, Nâib'in Ada'ya Yunan bayrağı çekmek için bu seyehata çıktığı hakkında haberler yayınlanıyordu. Fakat İngiltere Dışişleri Bakanlığı, seyahatın bayrak dikme ile ilgili olduğu yolundaki haberleri yalanlayarak, Baş-Metropolid olan Damaskinos'un adalara **"vaaz vermeye"** (!) gittiğini bildiriyor ve 12 Ada'daki Alman garnizonunun muhafazası Yunan kuvvetlerine verildiği için, Nâibe Yunan kıtalarının refakat edebileceği savunuluyordu. İşçi Partisi milletvekillerinden M. Strauss'un, Avam Kamarası'nda 12 Ada'nın geleceği hakkında bir karar alınıp alınmadığını sorması üzerine de Dışişleri Bakanlığı Parlemento Müşaviri M. Hall, **"Hayır. İngiliz Hükümeti, bu hususiaki Yunan hissiyatının hararetli mahiyetini anlamaktadır. Fakat, bütün diğer arazi meselelerinde olduğu gibi, bu adalar üzerindeki hakimiyette de bir değişikliğe barıştan önce karar verilmemesi esastır"** diye cevap vermek suretiyle, İngiltere'nin, Rodos, 12 Ada ve Meis'i Yunanistan'a vermek niyetinde olduğunu, ancak bu hususiaki kesin kararın barış yapıldığında ilan edileceğini açıklamıştı. Nitekim Nâib Damaskinos, 15 Mayıs 1945'te Rodos'ta, **"artık 12 Ada'nın hür Yunanistan'a katılmış olduğunu"** söylüyor, ancak **"anavatana kesin olarak kavuşmak için biraz sabretmek gerekeceğini"** belirtiyordu.

1945'te adaların idaresi resmen değilse bile fiilen Yunanistan'ın eline geçmişti. Hukuken, 8 Mayıs 1945'te kurulmuş olan İngiliz askerî idaresi Rodos ve 12 Ada'ya hakim görünüyordu, fakat idarenin her kademesinde Yunanlılar yer almış bulunuyordu. [67] Bu gelişmeler karşısında Türkiye'de ise genellikle bir sessizlik göze çarpar. Yalnız, **Tan Gazetesi**'nde yayınlanan **"On İki Ada"** başlıklı bir yazısında Tevfik Rüştü Aras bu konuyu ele almıştır. O'na göre:

"... Adalarda tam istiklâl esasında bir otonomi kurulması iyi olacaktır... On İki Ada otonomisi bu yerleri Yunanistan'dan ayırmak değil, Yunanistan'a hür bir On İki Ada katmak olur. On İki Ada halkı için dahilî ve haricî işlerini müstakil olarak kendileri idare ettikleri takdirde Yunanistan ile beraber yürüyeceklerine göre hürriyetleri içinde Yunanistan'a katılmak demek olur ki daha kıymetlidir. Böyle

67 a.g.m., s. 118-119.

Levent Şahverdi Arşivi

bir hal şekli Yunanistan ve Türkiye'yi birbirine biraz daha yaklaştırmak olacağı gibi, İngiltere ile Türkiye ve Yunanistan arasında Ege Denizi'nde mahiyeti açık ve sağlam bir münasebet kurmuş olur. On İki Ada meselesinin barış konferansında daha etraflı mütalaa edilmesi imkanı vardır. Fakat, konferansın bu işi başka başka münasebetlerle On İki Ada ile doğrudan doğruya ilgili sayılan ve aralarında sıkı dostluk münasebetleri mevcut olan İngiltere, Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinden teşkil edilecek bir komisyonun önceden inceleyip bir proje teklif etmesi suretiyle en iyi bir hal şekli araması daha isabetli bir usûl olur...". [68]

Aras'ın yazısının yayınlanmasından bir gün sonra, Etem İzzet Berice de **"On İki Adalar ve Bir Teklif"** başlığı altında, **Son Telgraf** gazetesinde yayınlanan yazısında; Aras'tan bir adım daha ileri giderek bu adalardan bazılarının Türkiye'ye bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Berice'ye göre:

"... Haklı, adaletli, her millet hakkında güvenli bir barış esasının hakimiyeti mülahazası içinde, teklif yine bu esası koyup müdafaa edecek büyük devletlerden gelmek şekil ve şartıyla en az kendi komşularımız sayılan Meis vb. gibi adaların bervechi peşin Türkiye'ye bırakılması ve bunun asgarî bir emniyet sağlığı sayılması gerekir... Aras'ın teklifi son fakat pratik bir tedbir olarak incelenebilir... Ancak, genel barışı düzenlemek mevkiinde bulunanların bu bahis mütalaa edilirken Anadolu topraklarının bir devamından ibaret olan ve burnumuzun dibinde duran Adaları Türkiye'ye, bir hak, adalet ve emniyet esası icabı olarak bırakmayı düşünmeleri ve teklif etmeleri de yukarıda da işaret edildiği gibi muhakkak ki yersiz olmaz..." [69]

Oldukça makul olan bu görüşler, Türk basınında ve resmî çevrelerde pek kabul görmemiştir. Bilindiği gibi söz konusu adalar Türkler tarafından, 1522 yılında Saint-Jean Şövalyelerinin elinden alınmıştır. Yani Yunanistan'dan ya da Bizans'tan değil. Ayrıca yüzyıllar boyunca Türk egemenliği altında kalan bu adalar, yine Türkiye tarafından, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'yla İtalya'ya bırakılmıştır. Hal böyle olunca, adaların geleceği konusunda Türkiye'nin de rol alması yadırganmamalıdır.

68 **Tan**, 25.7.1945, s. 1 ve 3.
69 **Son Telgraf**, 26.7.1945, s. 1 ve 3.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak bu konu ile ilgili olarak Türkiye'den bir ses çıkmazken, Yunanistan'da Türk basınında çıkan bu yazılardan dolayı, büyük tepki doğmuştur. Konu ile ilgili olarak 3 Ağustos'da bir demeç yayınlayan Basın Müsteşarı Denis Zakitinos bu demecinde:

"Yunan efkârı, eski Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 12 Ada hakkında makalesiyle, Son Telgraf gazetesinin yazısını acı bir şaşkınlıkla öğrenmiştir. Genel kanaat, bu düşünüşlerin münferit şahısların fikirlerini aksettirdiği ve bütün Türk Milletinin bu gibi telkinlere yabancı olduğu merkezindedir" demiştir.

Bundan sonra Müsteşar, bu adalar halkının tamamıyla Yunanlı olduğu[70] ve bu sebeple uluslararası münakaşalara konu teşkil edemeyeceğini belirtmiş ve şunları eklemiştir:

"Yunanistan'a geçecek 12 Ada, Yunanistan fütuhat hedefi gütmediğinden, Doğu Akdeniz'de hakiki bir barış ve istikrar unsuru olacaktır. Gene, bilakis, 12 Ada'nın Yunan-Türk dostluğunu daha çok kuvvetlendirecek altın zincirin halkalarını teşkil edeceğinden eminiz".[71]

12 Ada Merkezî Komitesi tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na çekilen telgraflarla protesto edilen[72] bu yazılara Atina basını da tepki gösterdi. Bunlardan **Vima** gazetesi; 12 Ada'nın geleceği hakkında son günlerde Türk basını tarafından ileri sürülen görüş tarzlarının Türk Hükümeti'nin de, Türk milletinin de düşünüşünü belirtmediği ümidinde bulunduğunu söyledikten sonra, ne Türkiye'de Tan gazetesinde makale neşreden Rüştü Aras'ın, ne de başka hiç kimsenin, 12 Ada halkının Elenlik sıfatını inkar etmediğini eklemektedir. Vima'ya göre; 12 Ada'da özel bir otonomi rejimi kurulması için ileri sürülen stratejik endişe sebeplerine, Yunanistan da akıl erdirilemez. Zira, her iki millet ileride daha sıkı ve daha sağlam hale getirmek istedikleri kuvvetli bir dostlukla

70 Bu oldukça yanlış bir iddiadır. Çünkü, daha 1936 sıralarında adalardaki Türk nüfusu 20.000'in üzerindedir. (Cengiz Orhonlu, **"On İki Ada'da Türk Eserleri ve Türk Nüfusu"**, Türk Kültürü, Sayı: 24, Ekim 1964, s. 32). İkinci Dünya Savaşı sırasında bir miktar göç olmuştur. Ancak, Yunanlılar'ın bütün baskılarına rağmen 1964 yılında bile, sadece Rodos'ta 3400 Türk bulunmaktadır (C. Ali Salkım, **"Nasıl Baskı Yapıyorlar"**, Cumhuriyet, 17.7.1964, s. 2.).

71 H. Emir Erkilet, **2. Cihan Harbi ve Türkiye-Giriş**, İstanbul, 1945, s. 151.

72 **Tan**, 4.8.1945, s. 1 ve 2.

Levent Şahverdi Arşivi

birbirlerine bağlıdırlar. **Yunanistan'ın 12 Ada'yı, Türk milletine karşı dostluğa aykırı hedefler için kullanacağını sanmak, bu amaçları inkar etmek olur. Bugün Türkiye'de 12 Ada meselesini ortaya çıkaranlar, Türk-Yunan işbirliğinin samimi taraftarları olamazlar.**

Katimerini gazetesi de şöyle yazıyordu:

"Türk komşularımız, Türkiye'ye olan dostluğumuzun ne kadar samimi, bu dostluğu daha sıkı hale getirmek hususundaki arzumuzun ne kadar hararetli olduğunu bilirler. Balkanlar barışının menfaati, sağlam bir Türk-Yunan anlaşmasındadır. Yunan milleti, Yunanistan'ın kurtuluşu münasebetiyle Türk devlet adamlarının söyledikleri nutukları unutmayacaklardır. Onların sesleri, sadece bir müttefik sesi değil, Yunanistan'ın felaketlerini de, isteklerini de kendilerinin sayan kardeşçe bir sesti. Şu halde, Türkler, Yunan milletinin çok hassas olduğu meselelere temas ederek, her iki ülkeyi pek mesut şekilde birleştiren dostluğun samimiyeti hakkında ve onun vasıflarında bir şüphe uyandırmaya kalkışmamalıdır".

Elefteria, Estia, Etnos ve diğer Yunan gazeteleri de bu yolda yazılar yazdılar ve bu münasebetle Türk-Yunan dostluğundan bahsettiler. Bunun üzerine Ankara'da bulunan **Times** muhabiri 12 Ada hakkında Aras'ın yazısının tamamiyle kendi şahsi görüşlerinin mahsulü olduğunu ve resmî Türk çevrelerinin 12 Ada'nın Yunanistan'a verilmesine hiçbir itirazları olmadığını gazetesinde yazması üzerine Yunanistan basınında yeniden memnuniyet ve ferahlık uyanmıştır. [73]

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Barış Görüşmelerinde 12 Ada [74]

Savaş sona erince, yenik devletlerle barış antlaşmalarını hazırlamak için görevlendirilen Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya ve Fransa dışişleri bakanları, "Dışişleri Bakanları Konseyi"ni oluşturdu. Bu Konsey, barış antlaşmasını hazırlamak için ilk toplantısını 11 Eylül 1945'te Londra'da yapmıştır. İlk ele alınan meselelerden biri de İtalya ile barış antlaşması ve bu arada 12 Ada meselesidir. Konuyu ortaya atan da Amerika Birleşik Dev-

73 Erkilet, **a.g.e.**, s. 151-152.
74 Bu görüşmeler için bkz. Armaoğlu, **a.g.m.**, Tercüman, 30 Kasım - 1 Aralık 1985.

Levent Şahverdi Arşivi

letleri Dışişleri Bakanı James F. Byrnes olmuştur. O'nu bu girişime sevkeden sebep ise Yunanistan'ın 28 Nisan 1945'te adı geçen Konsey'e uzun bir muhtıra sunarak, bu adaların İtalya'dan alınıp kendisine verilmesini istemesidir. Bu müracaat Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te, Japonya'nın da 2 Eylül 1945'te tesliminden yani Almanya'nın tesliminden 10 gün ve 2. Dünya Savaşı'nın bitmesinden 4 ay öncedir.

12 Temmuz 1946'ya kadar devam eden Konsey toplantılarında bu 8 defa görüşülmüştür. (Eylül 1945; 29 Nisan; 10, 11 Mayıs; 20, 22, 24 ve 27 Haziran 1946). Bu arada Konsey, 15 Mayıs 1946'da toplantılarına 1 ay ara vermiş ve 15 Haziran'da Paris'te tekrar toplanarak çalışmalarını tamamlamıştır.

Konsey'in Eylül ayı toplantılarında iki önemli olay olmuştur. Biri, özel görüşmelerin birinde, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un, A.B.D., Sovyet Rusya ve İngiltere'den her birine, İtalyan sömürgelerinden birinin **"vesayetinin"** verilmesi teklifidir. A.B.D. ve İngiltere Dışişleri Bakanları bunu kabul etmedikleri için, bundan sonraki toplantılarda, 12 Ada meselesinin her gündeme gelişinde, Molotov bu meselenin görüşülmesine yanaşmayacak ve erteletmeye çalışacaktır.

İkinci önemli olay ise 12 Ada meselesinin ilk defa bu Eylül toplantılarının birinde ve A.B.D. tarafından ortaya atılmasıdır. Fakat o zaman bu sorun üzerinde durulmamıştır. Bundan sonra da meseleye 7 ay el sürülmediği anlaşılıyor. Çünkü 12 Ada meselesi ilk defa 29 Nisan'da geniş bir şekilde tartışılmıştır. Bu tarihte konuyu İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin açmış, Almanlar'dan alındığından beri İngiltere'nin bu adaları elinde tuttuğunu, lâkin bu işgâle son vermek ve adaları Yunanistan'a devretmek istediğini ve bu adaların Yunanistan'a verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bevin'e göre, bu adalar İtalya'nın sömürgesi değildi ve Rumlarla meskundu. Dolayısıyla o günkü işgâl durumunu sona erdirmenin tek çaresi, bu adaları Yunanistan'a terketmekti.

Bunun üzerine söz alan A.B.D. Dışişleri Bakanı Byrnes, bu adaların Yunanistan'a terkedilmesi ve aynen Lozan Antlaşması'nda olduğu gibi, gayri askerî hale getirilmeleri teklifinin geçen Eylül ayında A.B.D. delegasyonu tarafından yapıldığını hatırlatarak, gayri askerî hale getirme ile

Levent Şahverdi Arşivi

ne tahkimat ne de askerî üslerin olmamasını kastettiğini, Birleşik Amerika'nın 12 Ada hakkındaki bu görüşlerini halen koruduğunu ve diğer delegasyonların da bu görüşlere katılacağını ümit ettiğini söylemiştir.

Bevin tekrar söz alarak Byrnes'a katıldığını ifade etmiştir.

Fransa'yı temsil eden Dışişleri Bakanı Georges Bidault da, geçen Eylül ayında Fransız delegasyonunun genel olarak bu tekliflere katıldığını, dolayısıyla bu tutumunu aynen koruduğunu bildirmişti.

Molotov ise bütün delegasyonların 12 Ada'nın İtalya'ya verilmeyip Yunanistan'a verilmesinde mutabık kaldığını, yalnız tek meselenin bu devirin hangi şartlarda yapılacağı konusu olduğunu belirterek, kendi görüşüne göre, 12 Ada meselesinin İtalya ile ilgili diğer toprak meseleleriyle birlikte ele alınması gerektiğini söyledi. Yine O'na göre, İtalya ile ilgili bir sürü toprak meselesi vardı ve Sovyet delegasyonu, 12 Ada meselesinin de diğer toprak meseleleri çerçevesinde incelenmesini tercih ediyordu.

Molotov'un bu sözleri üzerine Bevin, O'na pazarlık kapısı mı açmak istediğini sormuştur. Molotov ise cevabında, ortaya attığı hususun üzerinde dikkatle durulması gerektiğini bildirmekle yetinmiştir. Bevin'in, her meselenin ayrı ve kendi önemi ölçüsünde ele alınması gerektiğini söylemesi üzerine de Molotov, teklifinde ısrar ederek, meselenin ayrı ayrı ele alınmasına karşı olduğunu tekrarlamıştır.

Tartışmaya A.B.D. Dışişleri Bakanı da karışmış ve bütün meselelerin bir arada toptan masanın üzerine konulması halinde, bunları tartışmanın ve bu tartışmalardan bir ilerleme kaydetmenin mümkün olamayacağını, meselelerin, sırası geldikçe teker teker ele alınması gerektiğini, şu anda da masanın üzerinde 12 Ada meselesinin bulunduğunu, bunun bir sonuca bağlanması gerektiğini, 12 Ada ile ilgili olarak Molotov'un kafasının içinde ne gibi şartlar varsa bunları açıklamasını ve bu suretle de bu şartlar üzerinde bir anlaşmanın olup olamayacağının görüleceğini bildirdi.

Molotov, Byrnes'e verdiği cevapta yine kaçamak hareket ederek; şimdiye kadar tartışılan konularla karşılaştırıldığında 12 Ada meselesinde büyük ilerleme kaydedildiğini, diğer meseleler hakkında bir prensip an-

Levent Şahverdi Arşivi

laşması olmadığı halde 12 Ada meselesinde bir prensip anlaşmasına varıldığını, bu sebeple de Sovyet delegasyonunun, bu meselenin diğer hususları hakkındaki görüşlerini zamanı gelince bildireceğini söylemiştir.

Bunun üzerine Bevin, 12 Ada'nın Yunanistan'a geri verilmesi (return) hususundaki prensip kararının zapta geçirilmesini ve diğer ayrıntı meselelerin bir kenara bırakılmasını teklif etmiştir. Bu teklif üzerine de Byrnes, bu adaların gayri askerî hale getirilmesi hususunda bir prensip kararının olup olmadığını sormuş, buna Molotov cevap vererek, bu "görüş alışverişi"nin bu noktada bırakılmasını ve meselenin bütününü tartışma zamanı geldiğinde son kararın o zaman verilmesini söylemiştir. Buradaki return deyimi dil sürçmesidir, çünkü bundan sonraki tartışmalarda Bevin "cede (terketmek)" deyimini kullanmıştır.

10 Mayıs'ta tekrar gündeme gelen konu, 11 Mayıs'taki Konsey toplantısında doğrudan doğruya ele alınmıştır. Bu toplantıda esas itibariyle Molotov, Sovyet Rusya'nın Akdeniz konusundaki ilgisini belirtmekle yetinmiştir.

Londra'da toplanan bu Konsey 15 Mayıs'ta tatile girmiş ve bir ay sonra, 15 Haziran'da, Paris'te Lüksemburg Sarayı'nda yeniden toplanmıştır. 12 Ada konusu 20 Haziran'da yeniden gündeme geldiğinde, Molotov işi süründemede bırakmak için Moskova'daki Yunan Büyükelçisi'nin şu sırada Paris'te bulunduğunu ve Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Vyshinsky ile görüşmek istediğini bu sebeple 12 Ada meselesinin de bu görüşme sonrasına ertelenmesini istedi.

Buna canı sıkılan Bevin, Molotov ile alay ederek, 12 Ada meselesini erteletmek için bulduğu bu bahaneden dolayı O'nu tebrik etti.

Molotov da bunun altında kalmayarak **"Eğer Yunan Hükümeti, kendisini Dışişleri Bakanları Konseyinde temsil ettirmek için Mr. Bevin'e yetki verdi ise, bunu memnuniyetle kabul ederim. Fakat ben bu husta hiçbir bilgiye sahip değilim"** dedi. Bunun üzerine konu ertesi güne ertelendiyse de ancak 22 Haziran 1946'da görüşülebildi.

Bu toplantıda konuyu açan gene Bevin oldu. Aradan bir yıldan fazla zaman geçmesine rağmen hâlâ bir karar alınamadığını belirtmek için, Yu-

Levent Şahverdi Arşivi

nanistan'ın 12 Ada konusunda 28 Nisan 1945 günü Konsey'e başvurduğunu ve Konsey sekretaryasına da uzun bir belge verdiğini söyledi.

Bevin'in bu konuda biran önce karar aldırmak istemesine rağmen Molotov'un cevabı gene ters oldu ve Yunanistan'ın çabuklaştırma konusunda Sovyet Hükümeti'ne herhangi bir başvuruda bulunmadığını, bu sebeple bu meselenin bekleyebileceğini söyledi. Bevin ısrar ettiyse de Molotov "Zamanı gelince bu meseleyi de çözeriz" deyip geçti.

24 Haziran'da bu konuyu A.B.D. Dışişleri Bakanı Byrnes açtı ve daha önce bu meselenin tartışıldığını, kanaatine göre 12 Ada meselesinde bir görüş ayrılığı bulunmadığını, meselenin sadece bunu formüle etmekten ibaret olduğunu, bu sebeple de bu formülün üzerinde görüşülmesi gerektiğini söyledi.

Molotov ise cevabında, kendisinin yazılı olarak bir formül sunacağını, yalnız bunun henüz hazır olmadığını, bundan dolayı meseleyi o günkü toplantıda tartışamayacağını bildirdi.

Nihayet 27 Haziran'daki toplantıda Byrnes, 12 Ada meselesinin artık halledilmesini teklif ettiği zaman Molotov bir süpriz yaparak **bu adaların Yunanistan'a verilmesine Sovyet Rusya'nın hiçbir itirazının olmadığını** bildirmişti. Bu karar karşısında Byrnes o kadar hayret etmiştir ki, "kendime gelebilmem için birkaç dakika zaman gerekli" demiştir. [75]

Bu değişikliğin sebebi şu şekilde tahmin edilebilir: İtalyan sömürgelerinden pay almak veya 12 Ada'da bir üs elde etmek için uğraştıktan ve batılıları pazarlığa oturtmak için o kadar çaba harcadıktan sonra görmüşlerdir ki onları yumuşatmak mümkün değildir. İnatçılığı daha fazla sürdürmek ise, kendi uyduları haline getirmeye hazırlandıkları Romanya, Bulgaristan ve Macaristan gibi ülkelerle barışın yapılmasına da engel olabilirdi. Halbuki Rusya barış yapmak suretiyle bu ülkelerin durumunu kesin hale getirmek ve dolayısıyla batılıların elini bunlardan çektirmek istiyordu.

Diğer taraftan bizzat Yunanistan'ın durumu da Sovyetler'e başka ba-

75 **Yeni Asır**, 29.6.1946, s. 1 ve 2.

Levent Şahverdi Arşivi

kımdan ümit vermekteydi. Yunan komünistleri, Tito Yugoslavya'sının desteğiyle 1946 Aralık ayından itibaren General Markos liderliğinde bir iç savaş çıkarmışlardı. Anlaşılıyor ki, 1946 Haziran'ı sonunda 12 Ada'yı Yunanistan'a vermeyi kabul ettiklerinde, bu iç savaşın hazırlıkları içindeydiler. Bu iç savaş başarılı olduğunda, sadece 12 Ada değil bütün Yunanistan, Sovyetler'in eline düşecekti. Fakat 1949'a kadar süren bu iç savaş, bilhassa 1948'de Tito'nun Moskova'dan kopmasıyla başarısızlığa mahkum olacaktır. [76]

Armaoğlu'na göre, Konsey'deki bu görüşmelerden çıkarılabilecek sonuçlar da şunlardır:

1. Yunanistan'ın sadece 12 Ada konusunda değil hemen hemen bütün talepleri İngiltere tarafından desteklenmiş ve Amerika ve Fransa'da bu desteğe katılmışlardır. Hatta bu isteklere destek vermede, Amerika, İngiltere'den aşağı kalmamıştır.

2. Yunanistan, savaşta İtalyan saldırısına ve Alman işgâline uğramasının ve **"mağdur"** duruma düşmesinin yarattığı havayı toprak ihtirasları için gayet iyi sömürmüştür. O kadar ki görüşmeler sırasında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov bile, Yunanistan'ın **"sınırsız iştahı"**ndan şikayet etmekten kendisini alamamıştır.

3. 12 Ada ve İtalyan sömürgelerinin kaderi görüşülürken, Sovyetler bir taraftan Trablusgarp (Libya), bir taraftan da 12 Ada'da bir üs veya limana sahip olma isteklerini açıklayarak 12 Ada meselesine yeni bir unsur olarak girmiştir. [77]

Dışişleri Bakanlarının 12 Ada hakkındaki kararı Hukuk ve Redaksiyon Komisyonu'na havale edilmiş ve Komisyon da iki paragraf halinde, barış antlaşması tasarısının 12. maddesine yazmıştır. Maddenin ikinci paragrafı, İngiliz askerlerinin 3 ay içinde bu adalardan çekilmesine dair bir prosedür hükmü idi. Birinci paragraf ise **"İtalya işbu antlaşma ile 12 Ada üzerindeki tüm egemenliğini Yunanistan'a devreder. Bu adalar gayri askerî hale getirilecek ve öyle kalacaktır"** demekteydi.

76 Armaoğlu, **a.g.m.**, Tercüman, 1 Aralık 1985.
77 **a.g.m.**, Tercüman, 30 Kasım 1985.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu antlaşma tasarısı 12 Temmuz 1946'da hazırlanmıştı fakat, imzalayacak olan 21 devletin de ve görüşlerinin alınması için, tasarı bu devletlere verildi. İtalya, 12. madde ile ilgili olarak, 12 Ada da kalacak olan İtalyan vatandaşlarının her türlü haklarının (mülkiyet, azınlık vs.) korunması hususunda antlaşmaya bir madde konmasını istemiştir ki, barış antlaşmasının son şeklinde bu istek 19. madde ile karşılanmıştır.

Yunanistan ise 12. maddedeki **"On İki Ada"** deyiminden sonra bu adaların isimlerinin sayılmasını istemiştir. Buna dayanak olarak Lozan'ın 15. maddesini göstermiştir ki, söz konusu adaların isimleri teker teker sayılarak İtalyan Barış Antlaşması tasarısının 12. maddesine yazılmış ve bu 12. madde, **10 Şubat 1947**'de İtalya dahil 21 devlet tarafından imzalanan İtalyan Barış Antlaşması'nın 14. maddesi olmuştur. Böylece Yunanistan 14. madde ile 12 Ada'yı sahipleniyordu.[78]

Dışişleri Bakanları Konseyi'nin bu şekilde 12 Ada'yı Yunanistan'a bırakması, Yunanistan'da büyük memnuniyet uyandırmış, Atina'da büyük gösteriler yapılmış ve uçaklar 12 Ada üzerine Yunan bayrakları atmışlardır. Bütün Yunan şehirlerinde bir bayram havası yaşanmıştır.[79] Yine Yunan Başbakanı Çaldaris, Paris'teki 4 dışişleri bakanına bir telgraf göndererek, 12 Ada'nın Yunanistan'a verilmesinden dolayı teşekkürlerini bildirmiştir. [80]

Türkiye'de ise, belki de İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında büyük devletlerin elindeyken Türkiye'ye verdiği sıkıntılardan dolayı, adaların zayıf Yunanistan'a bırakılması olumsuz bir hava uyandırmamış aksine bazı basında bir memnuniyet havası görülmüştür. Nitekim **Yeni Asır** gazetesi bu gelişmeyi **"Paris Konferansı Dün Mesut Bir Süprizle Karşılaştı On İki Adalar Meselesi Halledildi"** başlığıyla duyurmuştu.[81] Hüseyin Cahit Yalçın da, **Haber** gazetesinde, 1 Temmuz'da **"On İki Ada"** başlığı altında yazdığı makalesinde, bu memnuniyete katılıyor ve **"Bundan 25 yıl önce On İki Ada'nın Yunanistan'a verilmesi söz konusu olsaydı Türkiye'de**

78 **a.g.m.**, Tercüman, 1 Aralık 1985.
79 **Yeni Asır**, 8.7.1946, s. 4.
80 **a.g.g.**, 30.6.1946, s. 4.
81 **a.g.g.**, 29.6.1946, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

büyük fırtına kopardı. Bugün ise fırtına değil memnuniyet dalgalanıyor..." [82] diyordu. Yine 14 Temmuz'daki bir başka yazısında da "**... Türk-Yunan milletleri arasında birbirlerini anlamaktan ve tecrübeden geçirmekten doğmuş hakiki bir dostluk hüküm sürmektedir. Yunanistan'la siyasî ve iktisadî bütün menfaatlerimiz müşterektir. Bundan dolayı On İki Ada'nın Yunanistan'a terki, Türkiye'de ancak memnuniyet uyandırmıştır...**" [83] ifadesini kullanıyordu.

İtalyan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Rodos ve 12 Ada'daki İngiliz askerî idaresi 1 Nisan 1947'de yerini Yunan askerî idaresine bıraktı ve antlaşmanın tasdik edilmesinden sonra da Yunanistan bu adaları "**On İki Ada (Dodecanese)**" adını verdiği bir idarî bölüm halinde kendi topraklarına kattı. Yunanistan'ın yüzyıllık emeli, kuvvetli hâmilerinin yardımlarıyla bu suretle gerçekleşirken yüzyıllarca adaların efendisi ve 35 yıl da işgâl altında veya İtalyan tebaası olarak yaşamış olan Rodos ve İstanköy Türkleri, yeniden tâbiiyet değiştirmek veya öztopraklarını terketmek gibi ikisi birbirinden acıklı sonuçlara varan bir yol kavşağına gelmiş bulunuyorlardı. [84]

Türkiye'nin Bu Görüşmelerle İlgili Tutumu Hakkında Bazı Görüşler

Türkiye'nin bu görüşmeler sırasındaki tutumuyla igili olarak, 11 Kasım 1972'de Hürriyet Gazetesi'nde, Cüneyt Arcayürek'in eski Dışişleri Bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil ile yaptığı bir röportajda Çağlayangil "**Savaş sonrası, İtalya ile Yunanistan arasında adaların alınıp verilmesi ile ilgili olarak hazırlanan Paris Konferansı'na ait bazı tutanaklar vardır**" demiş ve şu açıklamayı yapmıştır.

"**İngiltere, adalar konusunda Paris Konferansı hazırlanırken, Ankara Büyükelçisi eliyle Türk Hükümeti'ne bu Konferans'a katılmasını bildirmiştir. Belki adaların hepsinin Türkiye'ye verilmesi bahis konusu değildir, ama bazıları üzerinde Türk yararlarına uygun incelemeler ve görüşmeler yapılabileceği inancındadır. Gördüğüm bel-**

82 **Ayın Tarihi**, Temmuz 1946, No: 152, s. 159.
83 **Gös. yer.**, s. 99.
84 Turan, **a.g.m.**, s. 119.

Levent Şahverdi Arşivi

geye göre, Dışişleri Umumî Kâtibi nezdinde yapılan bu teşebbüse Türk Hükümeti cevap vermemiştir. Daha sonra İngiliz Elçisi bir ikinci teşebbüs daha yapmış, bu Adalarda Türkler'in de oturduğunu, hiç değilse bu açıdan Konferans'ta Türkiye'nin bulunmasını uygun gördüklerini söylemiştir. Hatta İngiliz Elçisi, bu Konferans'a tam katılmamayı arzu ettiğimize göre, bir observer yani müşahit bulundurmamızı da telkin etmiştir. Bu da uygun görülmemiş olacak ki hiçbir hareket yapılmamıştır. Bugün çıkan manzara, bunu doğrulayacak anlamdadır. Paris Konferansı ile Adalar, tümüyle Yunanistan'a geçmiştir". Çağlayangil'e göre bu belgeler Dışişleri arşivinde idi. İncelenmesi sırasında dosyadan bir fotokopisini vermişlerdi. [85]

Bu açıklama, dönemin Dışişleri bürokratlarından Feridun Cemal Erkin tarafından hem 1976 yılında Milliyet'te yayınlanan yazısında[86] hem de hatıralarında yalanlanmıştır. O'na göre, İngiliz Büyükelçisi'nin belirtilen müracaatları olmamıştır. Ayrıca Konferanslar, savaşa katılan galib devletler ile mağluplar arasında yapılan toplantılardır. Dolayısıyla savaşa katılmadığı için Türkiye'nin davet edilebileceğini bile düşünmek abestir. [87] Erkin anılarında bu konu ile ilgili olarak ayrıca şunları yazmaktadır. [88]

"Konferans münasebetiyle, ben Genel Sekreter sıfatıyla, Hükümetten toplantıya katılmak hususunda veya hiç değilse, Adalar konusunda Müttefikler nezdinde teşebbüste bulunulup bulunulmayacağını sordum. Hükümet konuyu görüştü ve **savaşa katılmadığımız için hiçbir istekte bulunulmaması hususunda bana talimat verdi...** Hiç şüphesiz bu emre riayet edilecekti. Ancak adaların ani kaderi karşısında derin bir hüzne kapılmamaya da imkân yoktu. İşte böyle ızdıraplı bir vicdan bunalımından sonra, Amerika ve İngiltere Büyükelçilerinin ziyaretlerinden yararlanarak, kendilerine ayrı ayrı şu sözleri söyledim:

Ziyaretimin sebebi olan sorunları görüştük ve neticeye vardık. Şimdi size resmî sıfatımla değil, sadece sanki sokaktaki bir Türk vatandaşı olarak hitap ediyorum. Paris'te Barış Konferansı'ndan gelen haberlerden Ege Ada-

85 Arcayürek, **a.g.m.**, Hürriyet, 11 Kasım 1972.

86 Feridun Cemal Erkin, **"12 Ada'yı Yunanistan'a Kim ve Nasıl Verdi?"**, Milliyet, 28 Temmuz 1976.

87 Erkin, **Dışişlerinde...**, s. 227.

88 **a.g.e.**, s. 228-229.

Levent Şahverdi Arşivi

ları'nın Yunanistan'a verileceği anlaşılıyor. Hükümetim bu konuda Türkiye adına hiçbir müracaat yapılmamasını kararlaştırdığı için, sizinle, özel kişi olarak konuşuyorum. Bu adaların yüzyıllar boyunca Türk hakimiyeti altında yaşadıklarını biliyorsunuz. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Paris Barış Konferansı, esasen Roma Hükümeti'nin hiç haksız işgâl etmiş olduğu bu adaları, mağlup Türkiye'den alıp kesinlikle İtalya'ya vermişti.[89] Son harpte İtalya mağlup olduğu için Adalar, bu defa, İtalya'dan alınıp Yunanistan'a bağışlanıyor. Bir memleketin ulusal topraklarının yakın uzantısı olan adaların yâd ellere geçmesi misali hiç işitilmemiştir, görülmememiştir.

Adaların Türk yurduna yakınlığı malumdur. O kadar ki, Limni [90] de sabah öten horozun sesi bizim kıyılarda işitilmektedir... Sizden rica ediyorum, Hükümetinize, Dışişleri Bakanınıza sorunu bütün bu yönüyle anlatın. Hiç değilse, adalardan bizim kıyılarımıza en yakın olanların Türkiye'ye devri suretiyle, konuyu adil bir paylaşma şeklinde halletsinler...

Amerika Büyükelçisi Edwin Wilson, talimatı olmayan konularda takındığı sessizliği bu hitabıma karşı da muhafaza etti. İngiltere Büyükelçisi Sir David Kelly ise, konuşmamızı, cereyan ettiği çerçeve ve kayıtlar içinde, Paris Konferansı'na katılmakta olan Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'e derhal özel bir mesaj halinde iletmeyi vaat etti... Birkaç gün sonra da Sir David Kelly randevu istedi. Büroma girer girmez bana Bakanından cevap getirdiğini açıkladı. Cevabi mesajın özeti şu idi:

Genel Sekreter Erkin'in özel mahiyetteki sözlerini dikkatle okudum. Evvela şunu söylemeliyim ki, Ege Adaları'nın kaderi, Sovyetler Birliği ve Amerika Dışişleri Bakanlarının birlikte vardıkları mutabakata dayanılarak çoğunluğun ırki durumu esası üzerinden, Yunanistan lehine tayin edilmektedir. Ben, telkin edilen tarzda bir teşebbüste bulunabilirdim; fakat sorunu açacak olursam, pusuda bekleyen Molotov, derhal Boğazlar konusunu yeniden ortaya atacak; bir iş görelim derken başımıza yeni gaileler açmayı doğru bulmadım. Şöyle bir şey yaptım: Adaların Türk kıyılarına yakınlığı

89 Erkin burada yanılmaktadır, çünkü bu adaları İtalya'ya kesin olarak devreden Lozan Antlaşması'nın 15. maddesidir.

90 Doğal olarak burada kastedilen adalar 12 Ada'dır ve Erkin'in bu adaların Türk kıyılarına yakınlığını belirtmek için, Boğazönü adaları arasında yer alan Limni'yi örnek olark vermesi düşündürücüdür.

Levent Şahverdi Arşivi

dolayısıyla, Türkiye'ye karşı herhangi bir askerî tehlike ihtimalini yok etmek için, askersizleştirilmiş olarak Yunanistan'a verilmesini önerdim, kabul ve Antlaşmaya ithal ettirdim.

Erkin bu görüşmelerle ilgili olarak tarih vermemektedir. Ancak, İngiliz Büyükelçisi ile görüşmesinden birkaç gün sonra, Kelly'nin, İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin'in mesajını getirdiğini söylemesi ve mesajda Bevin'in ilgili konular için "antlaşmaya ithal ettirdim" ifadesini kullanması (Eğer gerçekten bu görüşmeler olduysa ki bu görüşmelerin tutanağı bulunamamıştır.) bu teşebbüsün 1946 Haziran sonu veya Temmuz başı olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Diğer taraftan 12 Ada meselesini ilk ortaya atan yukarıda da belirtildiği gibi A.B.D. Dışişleri Bakanı Byrnes olmuştur ve 1945 Eylül'ündedir. Bunu yaparken de Lozan'daki Türk kıyılarına yakın adaların silahsızlandırılması örneğini vermiştir. Keza Byrnes bu hususu 29 Nisan 1946'daki toplantıda da tekrar etmiştir. Yani silahsızlandırma meselesi daha 1945 Eylülündedir. Bunu yaparken de Lozan'daki Türk kıyılarına yakın adaların silahsızlandırılması örneğini vermiştir. Keza Byrnes bu hususu 29 Nisan 1946'daki toplantıda da tekrar etmiştir. Yani silahsızlandırma meselesi daha 1945 Eylülünde ortaya çıkmıştır ki, o tarihte 12 Ada hakkında bir hüküm bile tespit edilmiş değildir. Halbuki Erkin'in anılarında, bu konuyu Bevin'in ortaya attığı ve hemen antlaşmaya ithal ettirdiği şeklindeki mesaja yer verilmektedir ki, bu ifade de gerçekle uyuşmamaktadır. Ayrıca yine söz konusu mesajda Sovyet Rusya ile A.B.D. arasında bir mutabakattan söz edilmektedir, fakat yukarıda da değinilen görüşmelerde böyle bir mutabakata rastlanmadığı gibi Sovyetler'in bu konuda uzun süre direndiği de görülmektedir.

Sonuç olarak, savaş sırasındaki mağduriyetini en iyi şekilde kullanan Yunanistan, bu konudaki arzularını yerine getirme konusunda her türlü çabayı harcayan Amerika ve İngiltere'nin bu tutumlarında kendilerine destek yaptıkları en önemli nokta, halkın çoğunluğunun Rum olmasıdır. Bu konuda en fazla söz hakkı bulunması gereken ülkelerden biri olan Türkiye ise bütün savaş boyunca en önemli fırsatı, 1944 yılında Almanların devretme teklifi ile yakalamış fakat, İngilizlerin karşı çıkması üzerine o dönemdeki şartların da etkisiyle, Erkin'in de dediği gibi müzakere teşebbüsüne girmeye bile lüzum görmeden bundan vazgeçmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU'NUN 13. KURULUŞ YILDÖNÜMÜ'NDE İZMİR'DE ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ ŞEREF ÜYELİĞİ İLE HABERLEŞME ÜYELİKLERİ TEVCİHİNDE YAPILAN KONUŞMALAR

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

PROF. DR. REŞAT GENÇ'İN YÜKSEK KURUMU TANITIM KONUŞMASI

Sayın Bakanım, Bilim Kurulları'nın Değerli Üyeleri,

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bilim Kurulları'nın ortak toplantısına hoş geldiniz.

Malûmlarınız olduğu üzere Kurumumuz, 2876 Sayılı Kanun'la kendisine verilen görevleri; kitaplar ve ilmî dergiler yayımlamak, konferans, panel, açık oturum, seminer, sempozyum ve uluslararası kongre ve toplantılar düzenlemek suretiyle yerine getirmektedir. Ayrıca, yurt içinde ve yurt dışındaki Türkoloji Merkezleri ve Türkologlarla yayın değişimi yapmak, pek çoğuna karşılıksız yayın desteği sağlamak, uluslararası ilmî toplantılara bildirilerle iştirak etmek, yurt içinde pek çok kurum ve kuruluşun konferansçı ve yayın ihtiyacını karşılamak, kazı, saha ve ilmî araştırma yapacak araştırmacılara maddî destek sağlamak ve benzeri çalışmalar da faaliyetlerimiz arasında çok önemli bir yer tutmaktadır.

Bütün bu faaliyetlerimizin gerçekleştirilmesinde siz değerli Bilim Kurulu Üyelerimizin katkılarının çok önemli bir payı bulunmaktadır. Bu vesile ile Yüksek Kurum'un kuruluşundan bu yana aslî üye olarak değerli çalışmalarından yararlandığımız bilim adamlarına ve halen bu görevi sürdüren siz değerli bilim adamlarına sonsuz şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Kurumumuz'un kuruluşunda emeği geçen ve 10 yıl süre ile kurumun başkanlığını yaparak bugün gelinen seviyenin temellerini atan Sayın Emekli Korgeneral Suat İLHAN'a ve çalışma arkadaşlarına da teşekkürü görev sayarım. Kuruluşundan bugüne kadar aslî üye olarak görev yapmış değerli bilim adamlarımızdan üyelikleri sona erdiği için şu anda aramızda bulunamayanlara sağlıklı ve başarılı bir ömür; vefat edenlere Allah'tan rahmet diler, huzurlarınızda bir kez daha minnet ve şükranla anarım.

Sayın Bakanım, Saygıdeğer Bilim Kurulu Üyeleri;

Levent Şahverdi Arşivi

Müsaadelerinizle, değerli katkılarınızla gerçekleştirdiğimiz faaliyetlerimiz hakkında kısa bilgiler sunmak istiyorum :

YAYINLAR

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve bağlı kuruluşların en önemli çalışma alanını yayınlar teşkil etmektedir.

Geçen 13 yıllık zaman içerisinde Yüksek Kurum tarafından 37, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 76, Türk Dil Kurumu tarafından 389, Türk Tarih Kurumu tarafından 672, Atatürk Kültür Merkezi tarafından 165 olmak üzere toplam 1339 eser yayımlanmıştır. Bu sayı, yaklaşık her üç veya üçbuçuk günde bir eser yayımlandığını göstermektedir. Yayımlanan 1339 eserin 323'ü süreli yayındır. Ayrıca, süreli yayınlar dahil olmak üzere basım aşamasında 163, inceleme aşamasında ise 139 eser bulunmaktadır.

1.1.1996 tarihinden bugüne kadar bağlı kuruluşlarımızdan Atatürk Araştırma Merkezi tarafından 3, Türk Dil Kurumu tarafından 40, Türk Tarih Kurumu tarafından 15 ve Atatürk Kültür Merkezi tarafından 20 adet olmak üzere toplam 78 adet kitap ve süreli yayın yayımlanmıştır. Bunların 57'si kitap, 21'i süreli yayındır.

Yüksek Kurum tarafından Bülten, bağlı kuruluşlarımız tarafından Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Türk Dili Dergisi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Belgeler, Höyük, Erdem ve Bilge adlı dergiler yayımlanmaktadır. Ayrıca Atatürk Kültür Merkezi tarafından önümüzdeki aylarda Arış adında bir süreli yayın çıkarılacaktır.

Türkçe'nin yabancı kelimelerden arındırılması için Türk Dil Kurumu'nun başlattığı kapsamlı çalışma bir kampanya halinde devam etmektedir. Türkçe'deki yabancı kelimelere bulunan karşılıklar Türk Dili Dergisi'nde yayımlanmakta ve basın yayın organları aracılığıyla kamuoyuna duyurulmaktadır. Bugüne kadar tespit edilen kelimeler "Yabancı Kelimelere Karşılıklar" adlı bir kitap halinde yayımlanmıştır.

Çıkarılan bütün kitap ve dergilerimiz bir yandan kitle iletişim araç-

Levent Şahverdi Arşivi

larıyla, öte yandan yurt içi ve yurt dışındaki fuarlara katılmak suretiyle tanıtılmaktadır. Yayınlarımız hem bağlı kuruluş kitap satış yerlerinde hem de gezici kitap satış araçlarıyla satışa sunulmaktadır. Ayrıca Kültür Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın merkez ve taşra teşkilatları kitap satış yerlerinde ve bazı özel kitap evlerindeki yayınlarımızın satışında % 25 indirim uygulanmaktadır.

YAYIN DESTEĞİ

Kurumumuz, 2876 Sayılı Kanun'la Yüksek Kurum'a verilen görevlerin yerine getirilmesinde katkısı beklenen yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kişi ve kuruluşları ücretsiz yayın yardımı yapmak suretiyle desteklemektedir.

Yurt içinde, kitap ve süreli yayın gönderilen özel ve tüzel kişilerin sayısı 575'tir. Yurt dışında ise, 239'u Türkolog, 117'si Türkoloji merkezi ve 74'ü dernek olmak üzere toplam 430 yere ücretsiz kitap ve süreli yayın gönderilmektedir. Böylece yurt içi ve yurt dışında toplam 1005 özel ve tüzel kişi ve kuruluşa yayın desteğinde bulunulmaktadır. Ayrıca, 353 yabancı üniversite, akademi ve kütüphane ile yayın mübadelesi yapılmaktadır.

Düzenli olarak yayın desteği yapılan kişi ve kuruluşların yanı sıra yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli kişi ve kuruluşların ücretsiz yayın talepleri de imkânlarımız ölçüsünde karşılanmaktadır.

1.1.1996 tarihinden bugüne kadar bağlı kuruluşlarımız tarafından yurt içine 66.582, yurt dışına ise 8.167 adet olmak üzere toplam 74.749 adet ücretsiz kitap ve süreli yayın dağıtımı yapılmıştır.

BİLİMSEL TOPLANTILAR

2876 Sayılı Kanun'la Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na verilen Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk kültürünü, Türk dilini ve Türk tarihini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve yayınlar yapmak görevlerinin yerine getirilmesinde ülke çapında plânlanan konferans, sempozyum ve paneller ile düzenlenen uluslararası kongreler ve bilimsel toplantılar ayrıca önem taşımaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çerçevede 1985 yılından bugüne kadar bağlı kuruluşlar tarafından dört yılda bir dönüşümlü olarak düzenlenen ve 1741 yerli ve yabancı bilim adamının.katıldığı 12 uluslararası büyük kongre ile 1984 yılından bugüne kadar, 789 yerli ve yabancı bilim adamının katıldığı 25 uluslararası bilimsel toplantı gerçekleştirilmiştir.

1.1.1996 tarihinden bugüne kadar Atatürk Kültür Merkezi tarafından 19-21 Mart 1996'da Ankara'da "Türk Dünyasında Nevruz II. Bilgi Şöleni", 27-31 Mayıs 1996'da Kayseri'de "Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni" gerçekleştirilmiştir. Türk Dil Kurumu tarafından 23-27 Eylül 1996 tarihlerinde Ankara'da "III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı" yapılmıştır.

1984-1985 ile 1995-1996 dönemi içerisinde Ankara'da 512, Ankara dışında 610, 10 Kasım Atatürk'ü Anma Haftalarında 222, Üniversiteler ile işbirliği ile 370, Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı birimlerde 273 olmak üzere toplam 1987 konferans, panel ve sempozyum düzenlenmiş, 1996-1997 döneminde ise üyelerimiz tarafından Ankara, Ankara dışı, 10 Kasım Atatürk'ü Anma Haftası olmak üzere 109 konferans, panel ve sempozyum plânlanmıştır. Ayrıca, Yüksek Kurum ve bağlı kuruluşlarımız, üniversiteler ile kamu kurum ve kuruluşlarının programladıkları bilimsel çalışmalara her türlü katkıyı da sağlamaktadır.

Öte yandan yurt dışı bilimsel toplantılarına katılmak üzere bugüne kadar toplam 281 bilim adamımıza görev verilmiş; bu bilim adamları, 104 değişik nitelikli bilimsel toplantıya ülkemizi temsilen bildirileri ile katılmışlardır.

1.1.1996 tarihinden bugüne kadar yurt dışında düzenlenen toplantılar ve kültürel faaliyetlere 16 bilim adamı katılmıştır.

ATATÜRK ULUSLARARASI BARIŞ ÖDÜLÜ

Bilindiği üzere 2876 Sayılı Kanun gereğince Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi doğrultusunda dünya barışına, uluslar arasında dostluk, anlayış ve iyi niyetin geliştirilmesine hizmet eden gerçek ve tüzel kişilere verilmek üzere devlet ödülü niteliğinde "Atatürk Uluslararası Barış

Levent Şahverdi Arşivi

Ödülü" ihdas edilmiştir. Bu yıl Atatürk Uluslararası Barış Ödülü UNICEF'e verilmiştir. 1997 ödül değerlendirme çalışmaları devam etmektedir.

BAĞLI KURULUŞ ÖDÜLÜ

Atatürk Uluslararası Barış Ödülü'nden ayrı olarak bağlı kuruluşlarımızdan her biri bir yıl olmak üzere 2876 Sayılı Kanun'da belirtilen faaliyetlerin desteklenmesi maksadıyla ödül yönetmeliği gereğince bilim adamı, araştırmacı ve öğrencilere 1989 yılından itibaren ödüller vermektedir. Bugüne kadar toplam 25 kişi ödüle lâyık görülmüştür. Son olarak 1995 yılında Türk Tarih Kurumu'nca 3 kişiye ödül verilmiştir. Bugün ise burada siz değerli bilim adamlarının huzurunda Atatürk Kültür Merkezi tarafından Tiyatro ve Resim dallarında ödül verilecektir.

KÜTÜPHANE FAALİYETLERİ

Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kütüphanelerinin zenginliğinin yanı sıra özellikle Atatürk Kültür Merkezi Kütüphanesi Aydın SAYILI ve Şevket RADO'nun kitaplarının da bağış yoluyla sağlanması sayesinde çok zengin bir kütüphane haline getirilmiş olup, Atatürk Kültür Merkezi Kütüphanesi'ne, Kuruluş'un ilk Başkanı merhum Aydın SAYILI'nın adı verilmiştir.

Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphanesi'nde 6902, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde 62831, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde 220205, Atatürk Kültür Merkezi Kütüphanesi'nde 51346 kitap ve süreli yayın bulunmaktadır.

Mevcut eserler, bağış, değişim ve satın alma yoluyla sağlanmıştır.

1.1.1996 tarihinden bugüne kadar bağlı kuruluş kütüphanelerine bağış, değişim ve satın alma yoluyla 3.136 adet kitap ve süreli yayın kazandırılmıştır.

1996 yılı başından bugüne kadar bağlı kuruluş kütüphanelerinden 29.018 okuyucu ve araştırmacı faydalanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAZI VE SAHA ARAŞTIRMALARI İLE DİĞER İLMÎ ARAŞTIRMALAR

Türk tarihini ve Türkiye tarihinin kaynaklarını araştırmak, incelemek, belge ve malzeme elde etmek için gerekli ilmî çalışma ve kazılar yapmak üzere Destekleme Yönetmeliğimiz gereğince 1984-1996 yılları arasında toplam 247 kazı ve 122 saha ve ilmî araştırma için maddî destek sağlanmış olup, bu yıl içerisinde 16 kazı ve 4 ilmî araştırmaya maddî destek verilmiştir.

PROJELER

İlmî, tarihî ve kültürel temellere dayanan geniş kapsamlı çalışmalar Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesinde hazırlanan projeler çerçevesinde yürütülmektedir.

Atatürk Araştırma Merkezi'nin "Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Hakkında Yabancı Ülkelerde Yayımlanmış Eserlerin Bibliyografyasının Hazırlanması ve Bu Eserlerin Türkiye'ye Kazandırılması" projesi 1995 yılında başlatılmış olup, devam etmektedir. Ayrıca, "Atatürk'ün Eserlerinin Bugünkü Dille Yayımlanması", "Millî Mücadele'de ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda İz Bırakanların Biyografilerinin Yayımlanması", "Atatürkçü Düşünceyi ve Atatürk İlke ve İnkılâplarını Türk ve Dünya Kamuoyunda Tanıtıcı Eserlerin Basımı ve Dağıtımı" projeleri de hazırlanarak, 1997 yatırım bütçesine alınmak üzere teklif edilmişlerdir.

Türk Dil Kurumu'nun "Karşılaştırmalı Türk Şive ve Lehçeleri Sözlüğü ve Grameri", "Türkiye Türkçesi Sözlükleri", "Göktürk Yazılı Belge, Yazıt ve Anıtların Albümü" projeleri devam etmektedir. Ayrıca, "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması", "Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Gramerleri", "19. ve 20. yy.'da Çarlık Rusyası ile S.S.C.B.'de Neşredilmiş Türkçe Süreli Yayınların Mikrofilmlerinin Satın Alınması", projeleri de hazırlanarak 1997 yatırım bütçesine alınmak üzere teklif edilmişlerdir.

Türk Tarih Kurumu'nun "Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi" ile "Başlangıçtan Günümüze Türk Dünyası Tarihi" projeleri 1995 yılında baş-

Levent Şahverdi Arşivi

lamış olup, devam etmektedir. Ayrıca "Yozgat Tarihi" projesi, "Ortaasya'dan Balkanlar'a Türk Sufiliği (Türk Sufilik Tarihi)" projesi, "Sondaj Metoduyla Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihi" projesi, "Manisa Mimarî Eserleri Üzerine Araştırma" projesi ile ilgili çalışmalar Kurum'un öz kaynaklarından sağlanan destekle devam etmektedir. Bunların dışında Sincan Organize Sanayi bölgesinde temeli 1993'te atılan Türk Tarih Kurumu "Basımevi İnşaat Projesi"nin % 75'i tamamlanmış olup, 1997 yılında hizmete girmesi plânlanmaktadır. 22.000 metrekarelik kapalı alana sahip bulunan Basımevi, hizmete girdiğinde Ortadoğu'nun en büyük matbaası kurulmuş olacaktır. Böylece özgün, bilimsel ve vulgarize eserlerimizin yayımlanmasında ivedilik sağlanacaktır.

Atatürk Kültür Merkezi'nin "Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi" ve "Türk Kültürünün Çevre Kültürlerle Etkileşimi" projeleri yatırım programına alınmış olup, çalışmaları devam etmektedir. Ayrıca, "Kültür Bilimleri Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlükleri" (a- Türk Musikisi Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, b- Sosyoloji Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, c- Sanat Tarihi Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, d- Türk Halk Bilimi Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü), "Asya ve Kafkasya'dan Anadolu'ya El Sanatlarımız", "Nasrettin Hoca Uluslararası Bilgi Şöleni", "Uluslararası Ahmed Yesevi'den Hasan Dede'ye Gönül Erleri Bilgi Şöleni" projeleri de hazırlanarak 1997 programına alınmak üzere teklif edilmişlerdir.

Görüldüğü gibi bu projelerle devletimiz Büyük Önder Atatürk'ten sonra ilk defa tarih, dil ve kültür alanlarına dönük bu kadar büyük bir yatırıma yönelmiş bulunmaktadır. Bu ve benzeri projelerin tamamlanması ile Atatürk'ün "Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız" sözleriyle ortaya koyduğu hedeflere daha da yaklaşılacağına inanıyoruz.

Kurumumuz, kendisine verilen görevleri yerine getirirken Büyük Atatürk'ün "Türkiye Cumhuriyeti devletinin temeli kültürdür" şeklindeki veciz sözünü esas almaktadır.

Kurumumuz, Atatürk'ün ideallerini genç nesillere aktarma görev ve sorumluluğunu üzerinde bulundurmak, tespit edilen millî politikaları ilmî ta-

Levent Şahverdi Arşivi

bana dayandırmak gibi önemli bir amaç ve fonksiyona sahip olduğu inancı ile idare olunmakta ve çalışmalar bu doğrultuda yapılmaktadır.

Sayın Bakanım, Kurum Bilim Kurulları'nın Değerli Üyeleri,

Sözlerimi bitirirken, 13. Kuruluş Yıldönümümüzün Kurumumuz'a, ülkemize, milletimize ve bütün mensuplarımıza hayırlı ve uğurlu olmasını diliyorum. Nice 13. yıllar temenni ediyorum.

Toplantımızı ilk defa Ankara dışında, İzmir'de gerçekleştiriyoruz. Bu imkânı bize sağlayan Değerli Bakanımız Işılay SAYGIN Hanımefendi'ye teşekkürlerimizi sunuyorum.

Saygılarımla arz eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim. *

* Prof. Dr. Reşat GENÇ'in 18 Ekim 1996'da İzmir'de yapılan Bilim Kurulları ortak toplantısını açış konuşması.

Levent Şahverdi Arşivi

PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ'NÜN ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ ŞEREF VE HABERLEŞME ÜYELERİNE ŞİLT VE BERAT TEVCİHİ KONUŞMASI

Sayın Bakanım, Sayın Vali Yardımcım, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Rektörlerim, Sayın Bilim Kurulu Üyelerimiz, Sayın Konuklar ve basınımızın güzide temsilcileri,

Öncelikle, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bağlı kuruluşları bilim kurullarının güzel İzmir'imizde yapılmasından dolayı duyduğum mutluluğu ifade etmek ve bu konudaki değerli desteklerinden dolayı Sayın Devlet Bakanımız Işılay SAYGIN Hanımefendiye ve Ege Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Refet SAYGILI'ya teşekkürlerimi arz etmek istiyorum.

Malumlarınız olduğu üzere, 2876 sayılı kanunla 1983 yılında kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun dört bağlı kuruluşundan birisi olan Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, kuruluş kanununda belirtilen amaç ve görevleri doğrultusunda faaliyetlerini sürdürmektedir.

Aynı kanunun 20. maddesine göre Atatürk Araştırma Merkezi'nin organlarını oluşturan, hizmet ve faaliyetlerinde görev alan kişiler için de "Asli Üyeliği", "Şeref Üyeliği" ve "Haberleşme Üyeliği" olmak üzere üç türlü üyeliği bulunmaktadır.

Atatürk Araştırma Merkezi'nin bilimsel faaliyetleri için, seçilmiş 40 Asli Üyesi bulunmaktadır.

Başta Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, 2549 sayılı Devlet Mezarlığı kanununa göre Atatürk'ün en yakın silah arkadaşı olarak tespit edilen ve isimleri 2876 sayılı Kanun'a bağlı listede belirtilen İstiklâl Harbi Komutanları, 2876 sayılı kanunun 22. maddesi hükmü gereğince Atatürk Araştırma Merkezi Tabiî Şeref Üyeleridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı kanunun 22. maddesinin (c) fıkrasında, Atatürkçü düşünce, Atatürk ilke ve inkılâpları konularında üstün hizmet, çalışma ve faaliyetlerini; eserleri, eğitim-öğretim veya diğer alanlardaki hizmetleri ile ispatlamış, Atatürk Araştırma Merkezi'nin çalışmalarına önemli maddi ve manevi destek sağlamış Türk veya yabancı uyruklu kişiler arasından Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı'nın önerisi, Yürütme Kurulu'nun oluru ve Bilim Kurulu'nun kararı ile Şeref Üyesi seçileceği belirtilmiştir.

Bu çerçevede, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Bilim Kurulu'nun 21.6.1996 tarihli toplantısında, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı görevi sırasındaki tutum ve davranışları ile Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını benimsetme yönünde yaptığı değerli çalışmalar ve telif ettiği kıymetli eserler nedeniyle kuruluşundan beri ilk defa, Sayın Suat İlhan, Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeliğine seçilmiş olup, şu an aramızda bulunmaktadır.

Sayın Bakanım, Değerli Konuklar,

Şimdi Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyesi Sayın Suat İlhan'ın özgeçmişini arz ediyorum.

Sayın İlhan, 1925 yılında Tokat'ta doğdu. 1945 yılında Harp Okulu'ndan, 1947 yılında Topçu Okulu'ndan, 1958 yılında Harp Akademisi'nden mezun oldu. Yurtiçinde ve yurtdışında muhtelif kurslara katıldı.

Yurtdışında Askeri Ateşelik, Kara Harp Akademisi'nde Harp Tarihi, Askeri Coğrafya ve Jeopolitik konularında Öğretim Üyeliği yaptı.

Sırayla bütün kıta komutanlıklarında, karargâh görevlerinde, Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı'nda ve 7. Kolordu Komutanlığı görevlerinde bulundu.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun kuruculuğunu ve 10 yıl ilk Başkanlığını yapan Sayın İlhan'ın askeri araştırmalarının yanısıra Atatürk ve Atatürkçülük konularında da yayınlanmış eserleri ve makaleleri vardır. Kitaplarından bazıları şunlardır : Harp Yönetimi ve Ata-

Levent Şahverdi Arşivi

türk, Atatürk ve Askerlik, Atatürk And The Military, Malazgirt Meydan Muharebesi, Jeopolitikten Taktiğe, Jeopolitik ve Duyarlılık, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Jeopolitiği.

Sayın Bakanım, Saygıdeğer Konuklar,

Ayrıca Bilim Kurulu'nun 21. 6.1996 tarihli toplantısında 2876 sayılı Kanun'un 23. maddesi çerçevesinde, Atatürk Araştırma Merkezi'nin hizmet ve faaliyetlerinde yardımcı olmak üzere 60 kişi Atatürk Araştırma Merkezi haberleşme üyesi seçilmiştir.

VALİLİKLERİN LİSTESİNDEN SEÇİLEN ÖĞRETMENLER

1- Cezmi YURTSEVER	Fen Lisesi Seyhan/ADANA
2- Mehmet ERKAZANCI	Merkez Anadolu Lisesi ANTALYA
3- Yaşar AKSAN	Ticaret Meslek Lisesi / BOLU
4- İrfan GEZER	Yıldırım-Ahmet Vefik Paşa BURSA
5- Tevfik ŞEKER	Edirne Lisesi / EDİRNE
6- Aliye CENGİZ	Atatürk Lisesi / ERZİNCAN
7- Aydın TÜRK	Giresun Lisesi / GİRESUN
8- İsmet Yeşim ARIKAN	Konak-Göztepe Anadolu Kız Meslek Lisesi / İZMİR
9- Coşkun İNCE	Merkez Mehmet Akif Ersoy Lisesi MANİSA
10- Sadık BEYAZ	Rize Lisesi / RİZE

Levent Şahverdi Arşivi

11- Nuri KIRIMLI	Kababük TED Koleji Özel Lis. ZONGULDAK
12- Hasan ÖZYER	Merkez İmam Hatip Lis. KARAMAN
13- Hidayet ILISU	Kırıkkale Lisesi / KIRIKKALE

YÖK'ÜN LİSTESİNDEN SEÇİLENLER

14- Yrd. Doç. Dr. Ergünöz AKÇORA	Fırat Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü / ELAZIĞ
15- Yrd. Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU	Süleyman Demirel Üni. Fen-Ed. Fak. / ISPARTA
16- Yrd. Doç. Dr. Erdal AÇIKSES	Fırat Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarih Bölümü Başkanı / ELAZIĞ
17- Yrd. Doç. Dr. İsmail YILDIRIM	Fırat Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bl. Öğretim Üyesi / ELAZIĞ
18- Yrd. Doç. Dr. Yusuf SARINAY	Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens. Md. Yrd. Beytepe / ANKARA
19- Yrd. Doç. Dr. Timuçin Faik ERTAN	Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp

Levent Şahverdi Arşivi

	Tar. Ens. Beytepe / ANKARA
20- Dr. Şefika KURNAZ	Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tar. Enst. Beytepe / ANKARA
21- Yrd. Doç. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tar. Enst. Beytepe / ANKARA
22- Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÖZÇELİK	Pamukkale Üni. Fen- Ed. Fak. Tarih Bl. Başkanı / DENİZLİ
23- Arş. Gör. Kemal ARI	Dokuz Eylül Üni. Ata- türk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens. Menderes Cad. Tren İst. Yanı 35150 Buca / İZMİR
24- Arş. Gör. Kenan KIRKPINAR	Dokuz Eylül Üni. Ata- türk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ens. Menderes Cad. Tren İst. Yanı 35150 Buca / İZMİR
25- Arş. Gör. Birsen ÇELİK	ODTÜ Tarih Bl. 06531 / ANKARA
26- Doç. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü EDİRNE

Levent Şahverdi Arşivi

27- Yrd. Doç. Dr. Ahmet YEŞİL	Celal Bayar Üni. Fen-Ede. Fak. Tarih Bl. Başkanı / MANİSA
28- Yrd. Doç. Dr. Dilek Barlas GÜVENÇ	Koç Üni. Edebiyat Fak. 80860 İstinye / İSTANBUL
29- Doç. Dr. Mustafa KESKİN	Erciyes Üni. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı İSTANBUL
30- Prof. Dr. Uygur KOCABAŞOĞLU	ODTÜ Tarih Bl. 06531 / ANKARA
31- Dr. Mustafa ALBAYRAK	ODTÜ Tarih Bl. 06531 / ANKARA
32- Öğr. Gör. Dr. Albay Yusuf ÇAM	Kocaeli Üni. E: Yenidoğan Mah. Namık Kemal Cad. Güney Apt. 7/2 İzmit/KOCAELİ
33- Yrd. Doç. Dr. İlknur HAYDAROĞLU	Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Sıhhıye/ANKARA
34- Arş. Gör. Cafer GÜLER	Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Sıhhıye/ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

35- Yrd. Doç. Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Sıhhıye/ANKARA
36- Yrd. Doç. Dr. Mustafa ESKİ	Gazi Üni. Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Müdürü KASTAMONU
37- Dr. Emine KISIKLI	Ankara Üni. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü ANKARA
38- Yrd. Doç. Dr. Zekai GÜNER	Zonguldak Karaelmas Üni. ZONGULDAK
39- Yrd. Doç. Dr. İlhan GEDİK	Niğde Üni. Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bl. Başk. / NİGDE
40- Yrd. Doç. Dr. Leyla KAPLAN	Pamukkale Üni. Eğitim Fak. Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğr. Üyesi / DENİZLİ
41- Yrd. Doç. Dr. Ramazan BOYACIOĞLU	Sivas Üni. İlahiyat Fak. İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi / SİVAS
42- Doç. Dr. Semih YALÇIN	Gazi Üni. Eğitim Fak. Tarih Bl. / ANKARA
43- Yrd. Doç. Dr. Mehmet EVSİLE	Dicle Üni. Eğitim Fak. Tarih Anabilim Dalı

Levent Sahverdi Arşivi

	Başkanı DİYARBAKIR
44- Arş. Gör. Ahmet KANGAL	Dicle Üni. Eğitim Fak. Tarih Anabilim Dalı DİYARBAKIR
45- Yrd. Doç. Dr. Yaşar SEMİZ	Selçuk Üni. Atatürk İl- keleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanı KONYA
46- Yrd. Doç. Dr. Selahattin ÖNDER	Osmangazi Üni. Fen- Ede. Fak. Öğretim Üyesi / ESKİŞEHİR
47- Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU	Mustafa Kemal Üni. Eğitim Fak. ANTAKYA
48- Doç. Dr. Günay ÇAĞLAR	Atatürk Üni. Fen-Ed. Fak. Öğretim Üyesi ERZURUM
49- Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU	Atatürk Üni. Fen-Ed. Fak. Öğretim Üyesi ERZURUM
50- Arş. Gör. Ömer KURMUŞ	Uludağ Üni. Fen-Ede. Fak. Tarih Bölümü BURSA
51- Doç. Dr. M. Akif TURAL	Gazi Üni. Fen-Ed. Fak. Tarih Bl. Öğretim Üyesi TEKNİKOKULLAR/ ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

52- Yrd. Doç. Dr. A. Ender GÖKDEMİR	Gazi Üni. Fen-Ed. Fak. Tarih Bl. Öğretim Üyesi TEKNİKOKULLAR/ ANKARA
53- Okutman Ramazan ÇALIK	Selçuk Üni. Beyşehir Meslek Yüksek Okulu Müdürü BEYŞEHİR/ KONYA
54- Yrd. Doç. Dr. İsmail SELİMOĞLU	Uludağ Üni. Fen-Ed. Fak. Tarih Bl. / BURSA
55- Doç. Dr. M. Akif ERDOĞRU	Ege Üni. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Bornova/İZMİR
56- Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	Gazi Üni. Eğitim Fak. Tarih Bl. TEKNİKOKULLAR/ ANKARA

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI'NDAN

57- Doç. Dr. Yrb. Cemalettin TAŞKIRAN	Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
58- Dr. Bnb. Hamit PEHLİVANLI	Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Bakanlığı

AYRICA SEÇİLMESİ UYGUN GÖRÜLENLER

59- Mahmut KARSU	Turan Mah. Şehit Kâni

Levent Şahverdi Arşivi

Bey Sok. No: 6

Biga/ÇANAKKALE

60- Selim İLKİN

Onbirevler No: 145
Oran/ANKARA

Haberleşme Üyelerinin hepsini İzmir'e davet etme imkânımız olmadığından, sadece Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. M. Akif Tural, Koç Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Yrd. Doç. Dr. Dilek Barlas Güvenç, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Başkanlığı'ndan Doç. Dr. Yrb. Cemalettin Taşkıran ve Öğretmenler içinden Karaman İmam-Hatip Lisesi'nden öğretmen Hasan Özyer'i temsilen davet etmiş bulunmaktayız.

Önce Şeref Üyeliği şilti ve beratını Sayın E. Korg. Suat İlhan'a Devlet Bakanımız Sayın Işılay Saygın'ın vermelerini arz ederim.

Şimdi de, Haberleşme Üyeliği beratını Sayın Doç. Dr. Mehmet Akif Tural'a Vali Yrd. Sayın Fahri Işıksız'ın vermelerini arz ederim.

Yine Haberleşme Üyeliği beratını Sayın Yrd. Doç. Dr. Dilek Barlas Güvenç'e Belediye Başkanımız Sayın Dr.Burhan Özfatura'nın vermelerini arz ederim.

İkinci Haberleşme Üyeliği beratını ise, Sayın Doç. Dr. Yrb. Cemalettin Taşkıran'a Ege Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Refet Saygılı'nın vermelerini arz ederim.

Üçüncü Haberleşme Üyeliği beratını da öğretmen Hasan Özyer'e , Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Reşat Genç'in vermelerini arz ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ ŞEREF ÜYESİ SAYIN SUAT İLHAN'IN TEŞEKKÜR KONUŞMASI

Sayın Bakan,

Atatürk'ün mensup olduğu kuşak; gerileme sürecine girmiş büyük bir imparatorluğu kurtarmak için, iki yüz yıllık bir direnç ve arayışın başarısız mirasını devralmıştı. Bu kuşak, I. Dünya Harbi'nin 14 cephesinde özverilerle tekrar savaşmış, ardından İstiklâl Harbi'ne girerek Misak-ı Milli içinde ulusal devletini kurmuş ve Türk Devrimini gerçekleştirerek tarihimizin altın kuşakları arasında yerini almıştır.

Bizim kuşağın işlevi, tek beklentileri ulusun güvenliği, esenliği ve gelişmesi olan altın kuşağın bilgi ve deney birikiminin, düşünce yapısının, davranış özelliklerinin, kısaca Türk kültürünün çağdaş yükselen değerleri ile uyumunu sağlayarak, yaşamasını, gelişmesini gelecek kuşaklara aktarılmasını gerçekleştirebilmektir.

Atatürk Yüksek Kurumu bu soylu işlevin sorumluluğunu taşıyan kurumdur. Kültürümüzü bütün unsurları ile açığa çıkarmakta, Türk Devrim İlkelerine bağlı kalarak çağın egemen kültürleri ile uyumunu sağlayacak ve toplumu kültürel bütünlüğe ulaştıracak şekilde yayılmasına katkılarda bulunmaktadır.

Bu konumdaki bir kurumun kurulması sorumluluğunu üstlenmenin onurunu taşıyordum. Görevin sona ermesinden dört yıl sonra, şeref üyeliğine seçilmekle, hizmetle ilgili yüce bir onay doyumuna onur zirvesine ulaştım. İlgililere müteşekkirim.

Beni seçenlere ve toplantıyı onurlandıranlara Atatürkçülüğü ve Türk Devrimi'ni nasıl anladığımı, yayınlarımda belirtmeme rağmen, özetlemek ihtiyacını duyuyorum.

Atatürkçülük, Atatürk'ten sonra da evrimleşerek gelişmesini sürdüren Türk Devrimi'nin düşünce tabanını ve kaynağını oluşturur.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Devrimi herşeyden önce bir kültür atılımıdır. Kişi ve toplum olarak bilgi ve deney birikimimizin, düşünce yapı ve gücümüzün, davranış özelliklerimizin çağdaş değerlerle bezenmesini ve uyumunu amaçlamıştır. Atatürkçülük çağdaşlaşmanın ve çağdaş kalmanın eseslarını verir.

Türk Kültür ortamı ve hayat çizgisi ile Batı Kültürü'nün yaşam çizgisi 1839'a kadar kendi açtıkları çığırda ayrı yönlerde yol almıştır.

Batı Kültür ortamı ile resmi ve dikkate değer ölçüde uyum arayışının tanzimat ile başladığını düşünmek sanıyorum yanlış olmaz.

Batı Kültür ortamı ve bunun ürünü olan batı uygarlığı, Rönesans (14, 15, 16. yy.), Reform (16. yy), İngiliz Devrimi (1640), A.B.D. Devrimi (1776), Fransız Devrimi (1789) ile gelişmiş, bu devrimlerin ürünleri olan Cronwelle ve Napolyon diktatörlerinin izleri 1830-1848 ayaklanmaları ile özgürleşme amacına yaklaşmıştır. Bu modernizm, tarihsel gelişim olarak Monarşiden, Meşrutiyete ve Cumhuriyete doğru değişirken, haklar ve sorumluluklar devletten topluma, toplumdan kişiye geçmiştir.

Batıda insanlar şehirlere yönelmiş, kulluktan, sorumluluklar taşıyan, katkılarda bulunan vatandaşlığa yücelmişlerdi.

Ayrı bir çizgi isteyen Türk Kültürü; 1839'a kadar Batı'nın özgürleşmeyi kişilere vermeye başladığı zamana kadar kendi yapısı içinde gelişmesini sürdürmüştü. Türk Kültürü Orhun yapıtlarında somutlaşmış Orta Asya Atlı Bozkır Uygarlığı, İbni Sina, Farabî, Beyrunî, İbni Türk ve Harezmî gibi yetiştirdiği değerlerle, belki Sümerlerden sonra evrensel uygarlık zincirine ikinci büyük Türk halkasını eklemiş, öncü yöneticiler ve Mevlana, Hacı Bektaş, Yunus... gibi hümanistlerle çağın en büyük imparatorluklarını kurmuştur. Değişik coğrafyalarda 200'e yakın devlet kuran bu kültürün yarattığı Pax Otoman zamanla kendini yenileyememenin etkisi ile çağdaş ihtiyaçlara cevap veremiyordu.

Batı insanı vatandaşlaşırken, başlangıçta merkezi sistemle çağının önüne geçen, büyük imparatorlukları kuran Türkler gelişmelere uyum sağlayarak şehirleşememiş; vakıflarımız, ahilik ve tımar sistemine rağmen merkezi egemenlikten, bürokrat sultasından kurtulamamıştır. Devlet me-

Levent Şahverdi Arşivi

murları, kadılar, subaşılar, muhtesipler merkezin gücünü korumuş, toprağın mülkiyeti devlette kalmış ve sermaye oluşmamıştır.

1839'da Batı Kültürü ile uyum arayışları başlamış 1nci, 2 nci Meşrutiyetlerle devam etmiştir.

Batı ihtilalleri halktan, sınıflardan güç alırken Osmanlı İmparatorluğu'nda ileri adımlar görevli üst bürokratlar hatta yer yer padişahlardan kaynaklanmıştır. Bu hareketlerde imparatorluk ailesi tartışılmamış, devletin dışında bağımsız egemen başka bir alan oluşmamıştı.

İstiklâl Harbi ile başlayan Türk devrimi, yönetimden icazet almayan, halka dayanan, insanımızı sorumlulukları üstlenen, katkılarda bulunan vatandaşlığa götüren bir hareket özelliği taşır. Yapı ve genel özellikleri ile Batı devrimlerinin karakterindedir.

Türk atılımları Batıyı 1839'dan sonra yaklaşık 100 yıl ara ile izlemiştir. Tanzimat 1830 ve 1848 ayaklanmaları dönemine rastlar.

Batıda Rönesansla insan değerleri ve hakları ön plana çıkıyor, bilimin ve sanatın önü açılıyordu; Reform inanç hayatını kişiselleştirerek eğitim önceliğini getirmiş, inançta, düşüncede ve sanatta insana yeni ufuklar açmıştır. İngiliz devrimleri Anayasaya dayalı Monarşiye geçilmesi, A.B.D. devriminde insanların bağımsız ve eşit olduğu, devredilemez haklara sahip bulunduğu; Fransız devrimi yurttaşlık hakkı, yasalar karşısında eşitlik, millet egemenliği ve demokrasi getirirken, sanayi devrimi özerklik vermiş, kişiyi ve özel girişimi güçlendirmiştir.

Tanzimat ve meşrutiyetler iyi niyetlere, büyük emek harcanmasına ve bazı sonuçlara ulaşmasına rağmen aynı hedefleri belirleyememiştir.

1919'da başlayan Türk Devrimi ise bütün evrensel devrimlerin sonuçlarını aynı zamanda amaçlamıştır. Devrimsel bir atılımla Türk ve Batı Kültürleri arasında uyum aranmış, paralellik sağlanmaya çalışılmıştır.

Türk Devriminin zorluğu ve büyüklüğü, yüzyıllar içinde bir seri evrensel devrimle oluşmuş batı kültür ve uygarlığının sonuçlarına bir dev-

Levent Şahverdi Arşivi

rimle ulaşmaktır. Bir diğer büyüklüğü evrimleşerek gelişmesini sürdürme özelliğine sahip olmasıdır.

Türk çağdaşlaşması batının temel değerleri ile uyumlu fakat kendine özgüdür. Bir Türk uyanışı ve aydınlanması olarak yeni bir düşünce ve uygulama bütünüdür.

Atatürk'le başlayan devrim, Atatürk'ten sonra da evrimleşerek devam etmiş ve Türk Devrimi olma özelliği kazanmıştır. Türk Devrimi içinde TBMM'nin kurulması, harf devrimi, şapka devrimi gibi bir defada çözülen devrimsel atılımlar; dil, hukuk, siyasi yapı gibi devrim şeklinde başlayıp evrimleşerek gelişmesini günümüzde de sürdüren atılımlar vardır.

Cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçilik, inkılâpçılık, laiklik ve milliyetçilik şeklindeki ilkeleri, Samsun'a çıktıktan üç gün sonra açıkladığı tam bağımsızlık, bir hafta sonra açıkladığı millet egemenliği ve bunlarla birlikte devamlı olarak işlediği akılcılık, bilimcilik ve hukukun üstünlüğü ilkeleri ile birlikte değerlendirilmelidir.

Atatürk Kültür Merkezi Bilim Kurulu Üyelerinin teşkil ettiği bir komisyon, kültürün unsurlarını tespit ederek yetkililere inceletip yayımlamıştı. Bu çalışmada dil, tarih, din, sanat, folklor, örf-adet-gelenekler, ziraat, ekonomi, askerlik ile birlikte, kültür unsuru olarak "benimsenen temel düşünce sistemi"de sayılmıştı. Türk toplumunda "Atatürkçü Düşünce Sistemi"nin bir kültür unsuru olarak benimsenen ve uygulamaya konmuş temel düşünce sistemi olduğu kabul edilmiş ve Yüksek Kurul onayından geçirilerek yayımlanmıştır.

Bu korunması gereken çok önemli bir tespittir. Atatürkçülük, karşı çıkanların dahi kıyafetlerinde, zihniyetlerinde, davranışlarında, kısaca kültürlerinde bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Toplumsal yaşayışımıza yön vermekte kendi içinde düzenli ve uyumlu bir yapı oluşturmaktadır. Stratejik düzeydeki bütün toplumsal sorunlarda işlevsel değer taşıyan bağımsız bir çağdaşlaşma modelidir.

Günümüzde tarihi bir fırsatla karşı karşıyayız. Büyük bir Türk dünyası küller arasından kor halinde belirmektedir. Bu dünyadaki bütün grupların

Levent Şahverdi Arşivi

ilk ihtiyaçları Atatürk İlkeleri içinde açıkladığımız tam bağımsızlık, millet egemenliği, hukukun üstünlüğü, akılcılık, bilimcilik ile desteklenen altı ilkedir.

İstiklâl Harbi ile üçüncü dünyanın kurtuluşuna öncülük eden ve örnek veren Türk devrimi yeni bir işlevle yüz yüze bulunuyor.

Sadece Türk Dünyası'nı değil İslam Dünyası'nı da kendi değerlerini koruyarak çağdaş yükselen değerlere ulaştırılabilecek olan, bu özellikleri ile Atatürkçü düşünce sistemidir.

Atatürkçülük ile mesafe almaktayız. Aştığımız engeller de Atatürkçülüğü güçlendirmekte ve değerlendirmektedir. Atatürk yüzyılını ve çağını aşabilen ender devrimcilerdendir.

Türk olmak tarihin her döneminde zor olmuştur. Bu coğrafyada ve içinde bulunduğumuz tarih kesitinde hangi meslekten olunursa olunsun Türk olarak yaşamak daha zor. Bu zorluğu sağlam ilkelere, çağdaş değerlere bağlı olmadan aşamayız. Her dönemde yükselen değerlerle barışık olmamızı Atatürk yolu gerçekleştirecektir. Çalışmaları bilimsel çevrelerin bulgu ve verilerine dayandırmak gerekiyor.

Bu kadar büyük işlevi üstlenmiş olan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na katkıda bulunabilmek büyük onur.

Bana verilen onurun getirdiği sorumlulukları biliyorum. Atatürk Yüksek Kurum Başkanı ve kurumun mensuplarına müteşekkirim. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı'na ve Bilim Kurulu Üyelerine teşekkür ederim.

Encümeni Daniş ile tutuşturulan Akademi ocağı, Atatürk Yüksek Kurumu ile ve bütün canlılığı ile yaşatılıyor. Bugünkü kadro da yöneticileri ile Bilim Kurulu Üyeleri ile, birçok mahrumiyet içinde fakat özveri ile iş başında.

Kurumlarımızı gür düşünce kaynağı ve mirası ile yaşatan Atatürk'ü rahmetle ve saygı ile anıyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk Yüksek Kurumu ilk kadrosunu da anmak isterim: M. Kaplan, R. Kaynar, Ş. Elçin, H. Eroğlu, T. Özgüç, A. Mumcu, F. Özdilek, H. Eren, Y. Yücel, U. Kocatürk, A. Sayılı. Üyelerimizden B. Ögel, İ. Kafesoğlu, A. Köymen, M. Akalın ve nice zirveleri de saygı ile anıyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

"KÜLTÜR MESELELERİMİZ" SEMPOZYUMU

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DEVLET BAKANI SAYIN IŞILAY SAYGIN'IN AÇIŞ KONUŞMASI

Değerli bilim, fikir ve sanat adamları,

Değerli konuklar

Sevgili öğrenciler,

Değerli basın mensupları,

Bildiğiniz gibi cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Önder Atatürk'ün daha Samsun'a hareket ederken zihnindeki temel düşünce "millî egemenlik" esasına dayalı , yani demokrasiyi esas alan yeni bir Türk devleti kurmaktı. Yine bildiğiniz gibi Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti devletinin temeline koyduğu millî harç, X.Yıl Nutku'nda söylediği gibi "Yüksek Türk Kültürü" olmuştur. Çünkü o, "Millî benliğine sahip olmayan milletlerin, başka milletlerin avı" olacağı gerçeğine inanıyordu.

Elbette bir milletin millî benliği demek, kültürel kimliği ve kişiliğinin zemini demekti. Millî benliğin, kültürel kimliğin ve kişiliğin ana öğeleri ise Türk tarihi, Türk dili ve genel olarak Türk kültürü idi. İşte, Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarının kurulmasına temel olan düşüncesi de buradan kaynaklanmıştı.

Yine bunun içindir ki büyük önder, "Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, her şeyden evvel ve en evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine ve millî geleneklerine düşman olan unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir" demişti.. "Bütün medenî milletlerle bir ahenkte yürümekle beraber, Türk milletinin hususi karakterini korumak" şeklindeki sözleri de onun en değerli vecizelerindendir.

Öte yandan O, yüce milletimizin her bakımdan uygar ve çağdaş olmasını da istiyordu. Çünkü O'nun gözünde "Medeniyet öyle bir ateştir ki,

Levent Şahverdi Arşivi

ona bigane (ilgisiz) kalanları yakar, mahveder"di. Bu yüzden, anayasamızda ifadesini bulduğu şekilde, "Demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti" olan Türkiye Cumhuriyeti'ni gerçekleştirmek için bildiğiniz bir dizi inkılâp hareketini yaptı. Açıkça istediği şu idi:

Türk milleti, millî kimliğinden ve kişiliğinden ayrılmadan; dilinden, tarihinden ve kültüründen kopmadan; bir yandan bunları koruyan ve geliştiren, bir yandan da her türlü yeniliğe sonuna kadar açık, laik sistemi benimsemiş, hür düşünen, çağdaş uygarlığı anlayan, onun bütün gereklerini yerine getirebilen, hatta çağdaş uygarlığın üstüne çıkabilen bir millet olmalıydı.

Ben, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun işte bu doğrultuda hizmet verdiğine ve bundan sonra da vermeye devam edeceğine inanıyorum.

Atatürk'ün 1932 yılında büyük heyecanla ve bizzat başlattığı Türk Dili'ne sahip çıkma ve öncelikle akademik araştırmalar, sonra da halkımızı Türkçe konusunda şuurlandırma faaliyeti, büyük önderin şahsında devletin konuya verdiği önemi gösterir. 1932'de başlayan bu heyecanlı dönem gittikçe azalan ölçüler içinde ifrat ve tefritleri ile devam etmiş, ancak milletin geniş ve yüksek desteğine mazhar olma özelliğini zamanla kaybetmiştir.

1983 yılında Yüksek Kurum bünyesine alınan Türk Dil Kurumu, Atatürk'ün istediği yapıya kavuşturulmak suretiyle akademik faaliyetlerini hızlandırmıştır. Ancak, devletin ve milletin el ele vererek örgün ve yaygın öğretim kurumlarının tamamında Türkçe'ye sahip çıkmak, işleyip geliştirerek yaşatmak yönünde tam bir mutabakatın olmadığı da açıktır. Meselâ, 1949 tarihli Belediye Gelirleri Kanunu'nun, iş yerlerinin adlarının Türkçe olmasını hükme bağlayan maddesini 1981 yılında kaldırdık. Böylece giderek iş yeri adları yabancı dillerle yazılmaya başladı. Öyle ki, zaman zaman kendimizi bir başka ülkedeymişiz gibi hisseder olduk. İşte bu durumda biz, rahmetli Atatürk'ün devrinde alınan tedbirlerden dahi geride kaldığımızı görerek, Fransızlar'ın, Almanlar'ın ve İngilizler'in yaptığı gibi, dilimizi bilim, sanat, siyaset ve günlük dil olarak yaşatmak konusunda bir kanun teklifi hazırlamış bulunuyoruz. Bunu en kısa zamanda meclise sevkedeceğiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bana göre Atatürk'ün ruhunu şad edecek olan böyle bir kanun hem 1932-1938 döneminin şuuruna sahip olduğumuzu gösterecek, hem de cumhuriyet hükümetlerinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkçe'ye sahip çıkışının delili olacaktır.

Şu hususları da ifade etmekten mutluluk duyacağım. Birincisi Türk Tarih Kurumumuz'un yaptığı bir çalışmadır. Bu çalışmanın ilk sonuçlarına göre Anadolu yerleşim tarihi biraz daha berraklaşıyor ve adı "Kürt" olarak yazılmış, kendilerini bize bu adla ifade eden oymak ve aşiretlerin öz be öz Türkmen oldukları ortaya konuluyor. XI. yüzyıl başından itibaren göç dalgaları halinde Anadolu'ya yerleşenlerin bu ülkeyi vatanlaştırması bugüne kadar yeterince araştırılmamıştı. Tarih Kurumumuz'un bu yoldaki çalışmasının ilk sonuçlarına göre, XVI. yüzyıla ait belgelerde Anadolu coğrafyasında 25.000 aşiret tespit edilmiştir. Bunlardan bilgisayara giren 14.000 aşiret içinde sadece 240 aşiretin Kürt veya ekrad olarak kaydedildiği görülmüştür. Bunlardan %50'sinin de Türkmen aşireti olduğu ortaya çıkmıştır.

İkincisi, Türkler'in karşılaştıkları Kürtler'le hangi ölçüde etkileştiklerini ve en önemlisi o kültürlere neler verdiklerini araştıran büyük projemiz Atatürk Kültür Merkezimizce yürütülmektedir. Bunun da ilk sonuçlarına göre özellikle mutfak kültürü ve giyim-kuşam kültürünün Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya Türkler vasıtasıyla taşındığı ortaya çıkmıştır.

Atatürk Yüksek Kurumu ve bağlı kuruluşları devletin müşavir kuruluşlarıdır. Hükümetlerin emrinde değil, gözetiminde akademik faaliyet yapan bu kuruluşları desteklemek, daha önceki hükümetlerin olduğu gibi, bizim de kaçınamayacağımız bir görevdir.

Yüksek Kurum'un kuruluşunun 13. yıldönümünü ilk defa Ankara dışında sevgili İzmirimiz'de kutluyoruz. Bu vesile ile, bizi ağırlayan değerli Valimiz'e, değerli Büyükşehir Belediye Başkanımız'a, Ticaret Odası Başkanımız'a ve Ege Üniversitemiz'in değerli Rektörü'ne teşekkür ediyorum.

Saygıdeğer bilim adamları, saygıdeğer konuklar! Gözetimi uhdemde olan ve birlikte çalışmaktan mutluluk duyduğum bu kurumların bilim ku-

Levent Şahverdi Arşivi

rulu üyelerini, uzmanlarını ve bütün çalışanlarını şimdiye kadar yaptıkları başarılı çalışmalardan dolayı kutluyor, saygılar ve sevgiler sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

EGE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRÜ PROF. DR. REFET SAYGILI'NIN KONUŞMASI

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun yıldönümünü, bu kurumun değerli üyelerinin katıldığı "Kültür Meselelerimiz" adlı bir sempozyumla üniversitemiz Atatürk Kültür Merkezi'nde kutlamaktan dolayı, büyük mutluluk ve onur duyuyorum.

Son bir kaç yüzyıllık dünya tarihi, siyasi alanda en geçerli yapının milli devlet olduğunu sayısız örneklerle ispat etmeye devam etmektedir. Öte yandan milleti yaratan, milletin mensuplarını bir arada tutan en önemli unsurun milli kültür olduğuna da şüphe yoktur.

Milli kültür, milli devletin temeli olarak, ne kadar önemli ise milli kültürü meydana getiren unsurlar arasında da dilin ve tarihin ayrı bir yeri vardır.

Büyük Atatürk'ün modern Türk Devletini ve Türk Cumhuriyetini kurduktan sonra, hayatının son yıllarında bütün ilgisini Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürü ile ilgili konular üzerinde yoğunlaştırması ve bu alandaki çalışmaları yönlendirmek için Türk Dil ve Tarih Kurumu'nu kurmasının temel sebebi, hiç şüphesiz, milli devlet ile milli kültür arasındaki bu sıkı ve hayati ilişkileri görmesinden, özellikle de, milli kültürün en önemli unsurları olarak dili ve tarihi farketmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Modern dünya, ekonomi, bilim ve siyaset alanında yapısal düzeyde bir küreselleşmeyi yaşamaktadır. Öte yandan bu küreselleşme henüz kültürel alanda yani değerler ve normlar zemininde tatmin edici bir karşılığını bulamamaktadır. Sosyal bilimcilerin yakından bildikleri gibi, hukuki, siyasi, bilimsel ve ekonomik yapıların bu olguyu besleyecek ve meşrulaştıracak kültürel değerler ve normlar alanı olmaksızın kalıcılık kazanacağını söylemek pek mümkün değildir. Hatta bugün dünyanın, ekonomik, hukuki ve siyasi alanda bir küreselleşmeye doğru giderken kültürel alanda bir parçalanma içinde olduğunu söylemek bile mümkündür ve belki de bu durum zamanımızın en önemli problemidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Çağdaş ve medeni bir toplum olarak dünya sahnesinde yer alabilmemiz için iki önemli unsuru, dil ve tarih kültürü olan milli kültürümüzü evrensel bilim, demokrasi, laiklik ve hoşgörü kültürü ile birleştirmemiz ve zenginleştirmemiz gerekmektedir.

Atatürk'ün, modern Türk Devletinin, Türk Cumhuriyetinin, Türk Toplumunun, Türk Kültürünün temeline yerleştirmek istediği ilkeler, ancak bu iki alanda eşzamanlı ve birbirini destekleyici nitelikteki başarılı çalışmalarla kalıcılık kazanabilir.

Ege Üniversitesi olarak bu tür toplantılara her zaman açık destek verdiğimizi, bundan sonra da desteklemeye devam edeceğimizi belirtirken, sempozyuma katılan seçkin bilim adamlarımıza başarılar diliyorum.

Ayrıca her konuda bizden yardımlarını esirgemeyen Devlet Bakanımız Sayın Işılay Saygın'a huzurlarınızda tekrar şükranlarımı sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

YÜKSEK KURUM BAŞKANI
PROF. DR. REŞAT GENÇ'İN KONUŞMASI

Sayın Bakanım,

Yüksek Kurum Bilim Kurullarının değerli üyeleri, kıymetli konuklar, sevgili öğrenciler, basınımızın değerli temsilcileri,

Çok iyi bilinen bir gerçektir ki, eğer bir toplumu meydana getiren fertler arasında kültür birliği yoksa, o toplum "millet" olma hedefine ulaşamaz. Çünkü, insan topluluklarını millet haline getiren şey ortak değerler bütünü olan millî kültürdür.

Bu hakikati çok iyi bilen Atatürk, millî kültür ile millet olma gerçeğini ifade ederken şöyle diyordu;

"Ortak millî fikrin, ahlâkın, duygunun, heyecanın, hatıra ve geleneklerin fertlerde meydana gelmesini ve kökleşmesini sağlayan ortak geçmişin, birlikte yapılmış tarihin, vicdanları ve zihinleri doğrudan doğruya birleştiren ortak dilin; milletlerin meydana gelmesinde en önemli etkenler olduğunu kaydettikten sonra; mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tanımı (ele) alalım.

1- Zengin bir hâtıralar mirasına sahip bulunan;

2- Beraber yaşamak konusunda ortak arzu ve istekte samimi olan;

3- Sahip bulunan mirasın korunmasına beraber devam etmek hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen topluma millet denir".

Atatürk, sözlerine devam ediyor:

"Bu tanım incelenirse, bir milleti oluşturan insanların münasebetlerindeki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyeti ile; insanî duyguya

Levent Şahverdi Arşivi

gösterilen saygı kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten de; geçmişten kalan ortak zafer ve üzüntüler mirası, gelecekte gerçekleştirilecek aynı program, beraber sevinmiş olmak, beraber aynı ümitleri beslemiş olmak, bunlar elbette bugünün medenî zihniyetinde diğer her türlü şartların üstünde anlam ve kapsam kazanır."

"Bir millet meydana geldikten sonra, fertlerinin devlet hayatında, ekonomik ve fikrî hayatta ortak çalışması sayesinde meydana gelen millî kültürde şüphesiz milletin her ferdinin çalışma payı, katkısı, hakkı vardır. Buna göre, -aynı kültürden olan insanlardan oluşan topluma millet denirdersek, milletin en kısa tanımını yapmış oluruz".

Görülüyor ki, Atatürk'ün bu millet tanımlamasında "müştereklik" ve "birlik" ön plândadır. Gerçekten, ortak kültür millet olma açısından hayatî unsurdur. Tarih gösteriyor ki, bazen ortak bir kültür etrafında toplanan sosyal bir grup, milleti ve devleti oluşturmuş; bazen da önce bir devlet çatısı altında toplanan toplumlar zaman içinde kendi ortak kültürlerini oluşturmuşlardır.

Atatürk, millet kavramını izah ederken fizikî anlamda bir "ırk" anlayışından asla söz etmemiştir. O'nun gözünde millet, bir kan, bir ırk, bir biyolojik olgu değil, tarihi, sosyolojik ve özellikle de kültürel bir realitedir. O'nun millet anlayışında, "tasada, sevinçte, geçmişte bir arada yaşamış olmak, gelecekte de bir arada yaşama arzusu" ön plândadır. O, milleti oluşturan şartları incelerken bir toplumun millet olabilmesi için bunlardan hiç değilse bir kısmının bir araya gelmesi gerektiğini öne sürmüştür. Önemli olan, şu veya bu şekilde ortak değerlerin ortak inanç ve ideallerin, ortak millî kültürün geliştirilmesidir.

Ortak bir vatanda, aynı devlete sadakatla bağlı vatandaşlar olarak birlikte yaşamış olmanın ve "birlikte yaşamak hususunda ortak arzu ve muvafakatın", "zengin bir hatıra mirasına sahip bulunmanın" önemini hatırlatan Atatürk, samimi olarak bir arada yaşamayı arzu eden insanlardan oluşan topluluğun milleti meydana getirdiğini belirtmiştir.

Bunun içindir ki O, "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir" derken de; Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu,

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlâtları, hep aynı cevherin damarlarıdır" derken de; bu devleti kuran ve bu vatanda birlikte yaşayan insanların, yani kederde ve kıvançta, sevinçte ve tasada aynı duyguları paylaşan insanların Türk milletini teşkil ettiğini vurgulamaktaydı.

Millî kültür ve millet olma gerçeğini, Cumhuriyetimizin kurucusu Aziz Atatürk'ün sözlerinden bu şekilde belirttikten sonra, izninizle şimdi, işin bir başka boyutuna; eğitim ve kültür ilişkilerine geçmek istiyorum.

Bilindiği gibi eğitimcilerimiz genellikle eğitim işini, bilgi kazandırmak ve kazanılan bilgiye göre terbiye olarak yaşamak biçiminde algılamaktadırlar. O yüzden de eğitimin amacını çoğu zaman "davranış haline gelmiş bilgi" olarak nitelendirirler.

Elbette bilginin davranış haline dönüşmesi, fertlerin edindikleri bilgilere uygun olarak yaşaması çok önemlidir. Ancak, kanaatımca bilgi kazandırmak ve fertleri, edindikleri bilgilere göre yaşar hale getirmek, eğitim olayından beklenmesi gereken işin sadece yarısıdır. Eğitimin gerçekleştirmesi gereken işin diğer yarısı, eğitim çağındaki nesillere o toplumun, yani mensubu bulundukları milletin kültürel birikimlerini ve değerlerini aktarmak ve onları aynı zamanda mensubu bulundukları kültürün bütün değerlerine sahip insanlar haline getirmektir. Yani, o kültüre uygun olarak yaşayan fertler yapmaktır.

Ancak, bizim eğitim uygulamalarımızın, bu "kültür aktarmak, millî kültürü geliştirerek ve zenginleştirerek kuşaklara kazandırmak" işini yeterli bir biçimde yerine getirdiğini söylemek maalesef mümkün görünmemektedir. Hatta, bu güne kadar eğitim bilimcilerimizin çoğunun, eğitimin temel fonksiyonlarından bu ikincisi (yani kültür değerlerini kazındırma işi) üzerinde yeterince durmadıkları, hatta bazılarının böyle bir fonksiyonu hiç söz konusu etmedikleri de bir gerçektir.

Bu sebeple eğitimimizin, millî kültür değerlerini kazandırmak yoluyla, fertleri kenetleyerek millet haline getirmesi, onları bir harç gibi birbirine bağlaması konusunda yeteri kadar başarılı olduğunu söylemek çok zordur. Bu tespiti biraz daha açmak istiyorum.

Çeşitli milletlere mensup kimselerin bulunduğu herhangi bir toplulukta,

Levent Şahverdi Arşivi

meselâ 5-6 Alman, İngiliz, İtalyan vb. tesadüfen bir araya geldiklerinde bakıyorsunuz, kendi halk şarkılarından, marşlarından, şiirlerinden pek güzel örnekleri âdeta eğitilmiş bir koro âhengi içinde söyleyip, okuyabilmektedirler. Yahut kendi halk danslarından, millî oyunlarından güzel örnekleri hep bir arada oynayabilmektedirler.

Oysa, bir toplantıda tesadüfen bir araya gelmiş olan 5-6 Türk'ün ortaklaşa bilip söyleyebildikleri kaç şarkı, türkü, şiir veya marş var? Veya ortak oynayabildikleri kaç millî oyunumuz var?

Bunu, özellikle yurt dışında eğitim, meslekî toplantı veya kongre vb. sebeplerle bulunmuş olanlar çok iyi bileceklerdir. O halde eğitimimiz, kendi çarkından geçen Türk çocuklarına, hepsinin bildiği 10-15 şarkı, türkü, şiir, marş vb.'ni ortaklaşa kazandıramamış demektir. Kazandıramaz mı? Kazandırması gerekmez mi? Bizi biz yapan değerleri hepimize ortaklaşa vererek bizi birbirimizle en iyi biçimde benzeştirmesi, aynılaştırması, aynı ortak değerleri paylaşan insanlar haline getirmesi gerekmez mi?

Aynı şekilde, değişik Orta Okulardan ve Liselerden mezun olmuş insanlarımızı bir araya getirdiğimiz zaman, bizim tarihî, millî, edebî, kültürel değerlerimizi ve özelliklerimizi anlatan ve hepsinin ortaklaşa okuyup bildiği, üzerinde görüş alışverişinde bulunabilecekleri, yorumlayıp - değerlendirebilecekleri kaç hikâye kitabımız, kaç romanımız, kaç tiyatro eserimiz var?

O halde, yapılması gereken en önemli işlerden birinin, eğitim programlarımızla, İlk Okul, Orta Okul ve Lise gibi öğrenim basamaklarının her birinde, çocuklarımıza belli şarkı, türkü, şiir, marş, hikâye, roman, tiyatro eseri ve benzeri şeylerle, kendi kültürel değerlerimizin ortak ürünlerini kazandırmak, kültürel değerlerimizi bilen, anlayan, paylaşan, ortaklaşan insanlar haline getirmek olduğu kanaatındayım.

Çünkü, millet olma bilincine varmanın göstergesi olan kültürel kimliğin, yani millî kimliğin belirleyici temel unsuru, yukarıda vurgulayarak belirtmeye çalıştığımız gibi, millî kültürdür. Fertler, ortak kültürden aldıkları pay oranında benzeşirler, aynılaşırlar, yani milletleşirler. Bu yüzdendir ki Atatürk, yukarıda işaret edildiği gibi, "aynı kültürden olan in-

Levent Şahverdi Arşivi

sanlardan oluşan topluma millet denir" demek suretiyle, gerçekten de milletin en güzel ve en kısa tanımını yaparken; Türk toplumunun bütün fertlerinin Türk kültürü ile dolu olmasını ve böyle bir topluma dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin de o derecede sağlam olacağını önemle vurgulamıştır.

Vaktiyle bu konular üzerine dikkatlarimizi çeken merhum Mümtaz Turhan da; "Atatürk inkılâplarının amacı, çağdaş medeniyet seviyesinde bir millet olmak ve millî bir kültür yaratmaktır. Avrupa'da sosyal ve ekonomik kalkınma ile; millet olma, millî birlik ile kültür bütünlüğüne kavuşma gayreti arasında bir fark yoktur" gibi, çok sağlam ve ciddî bir tespit yapmıştır.

Ben de inanıyorum ki, Türkiyemizde, başta yönetim kadroları olmak üzere bütün aydın kadrolarımız ne zaman "sosyal ve ekonomik kalkınma ile; millet olmak, yani millî birlik ile kültür bütünlüğüne kavuşmak" arasında fark gözetmeyen, ikisini eşit sayan; ikisine de aynı önemi veren bir anlayışa kavuşurlarsa, işte o zaman bu konudaki zorluklarımız büyük ölçüde aşılmış olacaktır. Zira, millî kültürüne yeterli önemi vermeyen ve yeterli yatırımı da yapmayan yönetimlerin "imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitle"den oluşan bir millî bünye meydana getirmeleri ve bu konuda karşı karşıya bulunduğumuz problemleri çözmeleri mümkün görülmemektedir.

Sözlerimin sonunda, bir kaşka konuya da dikkatlerinizi çekmek istiyorum. Eğitim çarkımızdan geçen her insanımızın zihnine çok iyi nakşedilmesi gereken gerçek şudur: "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel nitelikleri ve temel ilkeleri, Atatürk ilke ve inkılâpları ile ayrılmaz bir bütünlük gösterir. Bir başka ifade ile, Atatürkçü düşünceden hız ve ilham alan Atatürkçü çağdaşlaşma olmaz ise; Atatürk ilke ve inkılâpları olmaz ise Türkiye Cumhuriyeti de olmaz".

Böyle olduğu halde, konu bu kadar hayatî önem taşıdığı halde, işte bu noktada da eğitimimize "çok başarılıdır" demek mümkün değildir. Meselâ, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni "millî, tekil (üniter), demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti" niteliklerini bugün bir bütün halinde ders kitaplarımızda bulamazsınız. Devletimizin demokratik, lâik nitelikleri ile sosyal devlet ve hukuk devleti nitelikleri ders programlarımızda yer alıyor ise de, yeterli değildir, anlatılması gereken biçime de uygun değildir. Millî

Levent Sahverdi Arşivi

devlet ve üniter (tekil) devlet niteliklerinden ise hiç söz edilmez.

Bu durumda, Türkiye Cumhuriyetini, Anayasamızda ifadesini bulan bütün nitelikleriyle ve "ebediyete kadar payidâr" kılmakla vazifelendirmek durumunda olduğumuz genç kuşaklar; sonsuza kadar yaşatmakla vazifeli oldukları yapıyı yeterince tanıyıp-anlamadan onu nasıl yaşatacaklar?

İşte kültür meselelerimizin, eğitimle de bağlı en ciddîlerinden bazıları...

Bunlar üzerinde bu güne kadar olduğundan çok daha büyük önemle durmak ve çok ciddî tedbirler almak mecburiyetinde olduğumuz kanaatındayım.

Bu düşüncelerle, Sempozyumun başarılı geçmesi ve karşı karşıya bulunduğumuz kültür meselelerimize ciddî çözüm önerileri bulup-getirmesi dileklerimle hepinize saygılarımı sunarım.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK İLKELERİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ *

Ü. HALÛK BAYÜLKEN **

Çok tekrarlanan bir tarife göre, dış ilişkileri yönetmek anlamına gelen diplomasi için: "Mümkün olanın sanatıdır" denilmektedir.

"Mümkün olanın elde edilmesi" şeklindeki tarif ilk bakışta, diplomasiye çok dar bir hudut çizdiği intibaını verebilir. Oysa ki, devletlerin güçlerini oluşturan öğelerden, stratejik konum, nüfus ve işgücü, doğal kaynaklar, endüstriyel ve tarımsal potansiyel ve gelişmişlik düzeyi, askerî güç gibi objektif kıstaslar yanında; sübjektif öğeler diyebileceğimiz ulusal moral, halkın dış politikayı desteklemekteki kararlılığı, topluma önderlik yapabilme bakımından ve halkın desteğini devamlı sağlayabilmek yönünden kuvvetli sayılan hükümetler, ve dış ilişkileri yürüten diplomatların kalitelerinin niteliği gibi hususlar işin içine girer. Diğer taraftan, devletlerin dış politikayı uygulamadaki araçlarının, uluslararası hukuka uygun biçimde kullanılmaları da kabildir.. (Meşru müdafaa, ambargo, barışçı bloküs, sıcak takip vs. gibi)

Bütün bu hususlar dikkate alınınca, sözünü ettiğim diplomasi tarifinin verdiği kısıtlayıcı izlenimin doğru olmadığı, çünkü dış ilişkilerin meşru zeminlerde yürütülmesinin ve ulusal çıkarların kollanıp elde edilmesinin çok emek, sabır, bilgi ve tecrübe isteyen, icabında "hesaplanmış risk-calculated risk"leri de içeren, kısa ve uzun vadeli planlamaları, hatta siyasî ve askerî ittifaklar dahil çeşitli çalışma ve girişimleri gerektiren çok karmaşık bir "process" olduğu anlaşılır.

Dış ilişkilerin yürütülmesi ile ilgili çalışma ve girişimlerde şu temel kriterleri de hatırlamakta büyük yarar vardır. Şöyle ki; bu süreçte devamlı olarak, devletin kudretini oluşturan kaynaklar ile dış politika uygulamaları arasında bir dengenin mevcudiyetini göz önünde bulundurmak gerekir.

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca düzenlenen bu konferans 23 Kasım 1995 tarihinde Türk Dil Kurumu konferans salonunda verilmiştir.

** Emekli Büyükelçi.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer bir deyimle, devletin varlığının bir saldırıya uğraması hali hariç, dış politika hedef ve uygulamaları daima ulusal güç ile sınırlı tutulmalıdır.

Diğer taraftan, bu süreçte mümkün olabileceği derecede milletlerarası hukuk çerçevesinde ve meşru zeminlerde bulunmaya azami itina gösterilmelidir.

Yukarıda altını çizdiğim, özetin de özeti denilebilecek tanımlamalar, bir bakıma dış ilişkilerin ruhunu teşkil eder. İşte kanımca "Kuvayi Milliye Ruhu"nun dış ilişkilerdeki yeri ve başarısı da buradan kaynaklanır.

Gerçekten, Kuvayi Milliye'nin eşsiz önderi Mustafa Kemal'in dava ve silah arkadaşları ile 19 Mayıs 1919'da başlattığı "Millî Mücadele" ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da temsilcileri ile birlikte yürütülen "İstiklal Savaşı" sürecinin 24 Temmuz 1923'te Lozan Andlaşması'nın imzası aşaması ile sona ermesine kadar geçen 4 yıl içerisinde, yeni doğmakta olan Türk Devleti'nin dış ilişkilerinin incelenmesi bu kanıyı doğrulamaktadır. Bu konuda, "İnsanlığın Barış İdeali ve Atatürkçü Dış Politikada Bu İdealin Yansıması" adlı makalemden (*) kısa bir kaç alıntı ile görüşümü biraz daha açıklamak isterim:

Daha T.B.M.M.'nin Ankara'da yeni toplandığı ve Kurtuluş Savaşı'nın en buhranlı günlerinde, Nisan 1920'de büyük ATATÜRK şöyle diyordu: "Hududu Milliyemiz dahilinde herşeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafazai mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve umranına çalışmak... Alelıtlak tûl emeller peşinde milleti işgal ve izrar etmemek... Medenî cihandan medenî ve insanî muameleye ve mütekabil dostluğa intizar etmektir."

1921 Aralık ayında da ilave ediyordu: "Efendiler, siyaset-i hariciyemizde ahar bir devletin hukukuna tecavüz yoktur. Ancak, hakkımızı, hayatımızı, memleketimizi, namusumuzu müdafaa ediyoruz ve edeceğiz." "**Türkler, bütün medenî milletlerin dostudurlar**".

1931 yılının Kasım ayındaki şu sözlerini de nakletmek isterim: "Tür-

* Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, No. 8, ATATÜRK'e Armağan, s. 1-30. A. Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1982.

Levent Şahverdi Arşivi

kiye'nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır."

Diğer taraftan Atatürk'ün insanlık, istiklâl ve hürriyet için yüceliği ve şaşmazlığı kanıtlanmış şu sözleri ne kadar anlamlıdır: "Şarktan şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün, günün ağarmasını nasıl görüyorsam, uzaktan Şark Milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır... Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir âhenk ve işbirliği çağı hâkim olacaktır." (Mart 1933)

Görüleceği üzere "Kuvayi Milliye Ruhu"nda kaya gibi, fevkalâde güçlü bir **"Gerçekçilik"** yanında, ölçülü, olabilirliği kolayca ve olumsuz yönde tartışılamayacak **dengeli bir "idealizm"** de mevcut bulunmakta ve ikisi de devamlı surette "aklın" emrinde tutulmaktadır. Millî Mücadele'nin ana motoru olan "Kuvayi Milliye Ruhu"nda çok dinamik girişimciliğe, gözüpekliğe, ataklığa yer vardır. Hatta bu nitelikler o ruhun, onsuz olmaz (sine qua non), ayrılmaz birer parçasıdırlar. Ancak, şunu da hemen belirtmek gerekir ki, bu eşsiz ruhta, us dışı hareketlere, **maceracılığa** asla yer yoktur.

Burada Yunan maceracılığına ilgi çekici bir örneği, Lozan Andlaşması'nı tahlil ederken vermiş olan Yunan asıllı ve A.B.D. vatandaşı Profesör Harry J. Peomiades'in ifadelerini (*) okuyucularımın yararlanacaklarını düşünerek aktarmak isterim: "Lozan Andlaşması Doğu Akdeniz'de bir barış sürecini hemen başlatmadı ise de, böyle bir barışı destekleyecek temeli oluşturdu. Lozan, Yunan-Türk ilişkilerinde, yeni statükonun içtenlikle kabul edileceğini ve Megali-Idea emellerinin ilelebet terkedilmesi arzusunu gösteren bir temel taşı olmuştur. Modern Yunan tarihinde ilk defa, Yunan halkının etnik hudutları ile Yunan Devlet hudutları genelde yekdiğer ile uyuşmuş ve milletin "kurtarılamamış" parçalarının elde edilmesi yerine Devletin güvenliği Yunan dış politikasının başlıca amacı haline gelmiştir. Böylece, Megali-Idea'yı sağlamak bakımından ge-

* The eastern Question: The Last Phase by Harry J. Psomiades, Thessaloniki 1968, pp. 106-109.

Levent Şahverdi Arşivi

rekli olacak kaynaklar ile fakirleşmiş devletin mevcut kaynakları arasındaki ölçüsüz farklar dolayısı ile Yunanistan beynelmilel gelişmelere olan eski bağımlılığı sona ermiştir".

Ulusal Kurtuluş Savaşımızı başarı ile sona erdirmede, askerî gücün hazırlanması ve askerî bir deha olan Mustafa Kemal'in tayin ettiği taktik ve stratejik çerçeve dairesinde kullanılması kuşkusuz bu zaferin en önemli âmillerinin başında gelir.

Diğer yandan, aynı süreçte dış ilişkilerin yukarıda özetlediğimiz öğeler ve kriterler içerisinde yine Mustafa Kemal'in siyasî alandaki dehasının bir sonucu olarak optimal düzeyde kullanılmış olması da, askerî zaferin yanında çok değerli bir yer tutar.

Türkiye, gerek Gazi Mustafa Kemal, gerek Mustafa Kemal Atatürk ismi altında eşsiz önderin bizzat dış ilişkileri tayin ettiği yıllarda olduğu gibi, ondan sonraki devrelerde de, heyeti umumiyesi itibarı ile, ATATÜRK'ün dış politika ölçülerini korumağa ve uygulamağa özen göstermiştir. Nitekim Türk dış politikası, milletlerarası hukukun ve katıldığı BM-Avrupa Konseyi vs. gibi uluslararası kuruluşların yasalarının öngördüğü meşru çerçeveler içerisinde, ulusal hedef ve çıkarlarını korumuş, geliştirmiş ve mümkün olan hallerde gerçekleştirmiştir. Bunu yaparken Devlet'in ve Ulus'un temel güvenliğinin muhafazasına en büyük dikkati göstermiştir. Diğer bir ifade ile, hukuka saygının yanında uluslararası iklim ve şartlardaki uygun durumları çok iyi değerlendirmeyi bilmiştir. Türk boğazlarındaki askerlikten arındırmayı kaldıran Montreux Sözleşmesi'ni (1936), Misakı Millî hudutları içerisinde bulunan Hatay'ın Anavatan'a katılmasını (1939), Yunanlı ve Rumlar'ın Enosis için Rum toplumuna tek taraflı self-determination taleplerini (1954-59) Birleşmiş Milletler'de mağlup ederek Zürih ve Londra anlaşmaları ile Türk toplumunun Kıbrıs Devleti'ni Rumlar'la eşit ortak statüsü ile kurmasını (1959-60), esas itibarı ile müzakereler yolu ile sağlamıştır. Diğer taraftan, yine uluslararası hukukun içinde kalarak, 1963 Noeli'nde Kıbrıs Rum toplumunun Türk toplumuna saldırısını jetler ile ihtar uçuşu yaparak durdurmuş, meşhur Başkan Johnson Mektubu'ndan (Haziran 1964) sonra Kıbrıs'ta Erenköy'deki mücahitlere 5000 kişilik bir kuvvetle saldıran Grivas'ı ve Rum yönetimini, 7-8-9 Ağustos 1964 tarihlerinde icra ettiği "Sınırlı Hava Harekâtı" içinde jet-

Levent Şahverdi Arşivi

ler ile 3 gün bombalayarak durdurmuştur. BM Güvenlik Konseyi sadece ateşkes istemiş fakat Türkiye'yi kınamamıştır.

Benzeri başka örnekler de verilebilir. Bunlara kısaca dokunmaktan amacım, bazen her türlü ölçüyü aşıp millî çıkarları zedeleyebilecek eleştirilerde, tamamı ile güçsüz, inisiyatifsiz ve tedbirsiz gibi bir tablosu çizilmek istenilen Türkiye Cumhuriyeti'nin, O'nun dış politikasındaki uygulamalarının, "maceracı" olmak hariç, genellikle gereken meşru dış politika araçlarını başarı ile kullanmakta olduğunu belirtmektir.

***

Şimdi, bir miktar da son yıllardaki gelişmelere göz atalım. 1985'ten ve özellikle 1989'dan bu yana ortaya çıkan gelişmeleri incelediğimizde, görüyoruz ki, Demokrasi'ye, İnsan Hakları'na daha fazla saygı göstermeğe ve serbest piyasa ekonomisini uygulamağa dayanan Avrupa'daki bu yeni tablo şüphesiz çok olumlu bir gelişmedir. Desteklenmesi ve başarısı için ortak gayretler sarfedilmesi fevkalâde isabetli, hatta kanımızca zaruridir.

"Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu gibi kapsamlı değişimler, yani intikal devreleri aynı zamanda genel bir istikrarsızlığın da nedeni olurlar. Bu istikrarsızlık, kaypaklık yeni birtakım "Riskler" oluşturur. Avrupa'da bu sürecin başlamasından bu yana gözlendiği gibi, pek çok devlet arasında uzun süredir unutulmuş görünen etnik kökenli rekabetler, ayrılıkçılık mücadeleleri birdenbire alevlenmiştir."

"Aynı kökenli rahatsızlıklar bazı devletlerin iç bünyesinde çeşitli mücadelelere sebep olmuştur. Bir taraftan demokrasi ve insan haklarının geniş çapta saygı görmesinden doğan güzel umutlar, diğer taraftan da bu mücadelelerin ortaya çıkardığı parçalanmalar (fregmentation) tezatlı bir manzara sunmaktadır. Bu durum intikal devresindeki "belirsizlikler"in kaynağını teşkil etmektedir. Kaldı ki, insan hakları, azınlık hakları ile ilgili uluslararası sözleşmeler ve anlaşmalarda yer alan ilkelerin bazı devletlerce, kendi bencil millî ülkü ve hedefleri doğrultusunda kötüye kullanılması önlenememektedir."

"Bunun örnekleri daha şimdiden görüldüğü gibi ileride de, maalesef daha fazla görülecektir. Örneğin, AGİK Paris Şartı'nın ilke ve hü-

Levent Şahverdi Arşivi

kümlerinin örtülü bir biçimde devletlerin iç işlerine müdahale için kullanma istidatları görülmüştü. Esasen AT, Avrupa Konseyi, NATO, BAB, AGİK gibi çeşitli kuruluşların yetki alanlarında mevcut boşluklar "Yeni Avrupa Mimarisi"ni zorlamaktadır. Bu kuruluşlardan NATO ve Avrupa Konseyi daha ılımlı ve ihtiyatlı iseler de, diğerleri daha fazla etkiye sahip olma temayülündedirler. Uluslararası toplantılarda diplomatik üslûp içerisinde bu temayüller ve rahatsızlıklar mümkün mertebe gözden ırak tutulmaya çalışılıyor ise de, bu konularda ihtisas sahibi kişiler için "görünen köye kılavuz istemez" denilmesi isabetlidir. Diğer bir ifade ile 1945'ten beri esasen tüm etkin olamayan "Uluslararası Düzen" (International quasi order) bu yeni hukuki ilâvelerle daha karmaşık bir hale gelmiştir. Bu nedenledir ki, pekçok akademisyen ve devlet adamı bu durumu "Uluslararası Düzensizlik - International Disorder" şeklinde nitelemektedirler.

"Bütün bu kaypak ve değişkenler üzerinde vücut bulan gelişmelerin ışığında, oluşmakta olan Yeni Dengeler hakkında isabetli teşhisler koymak mümkün müdür?"

"Önce Süper-Devletler hakkında genellikle şu gözlem ileri sürülmektedir: Sovyetler Birliği tasfiye olunmuş, geride gerçek tek Süper-Devlet olarak A.B.D. kalmıştır."

"İlk bakışta çarpıcı olan bu gözlem, bazı ilâve mütalâaları gerektirmektedir. Çağımızda "süperlik" vasfı, ekonomik refah ve dengede, eğitimde, bilimsel araştırma ve teknolojide, üretimde, nükleer yeteneklerde, askerî güç ve onu idame ettirecek nüfus yoğunluğunda, coğrafî konumda çok yüksek düzeyde nitelikleri gerektirmektedir. A.B.D. bu ölçeklerden, henüz, hemen hepsine en tatminkâr cevapları vermektedir. Bununla beraber, ekonomik dengede oldukça uzun süren önemli rahatsızlığını yenebilmiş gözükmemekte ve bazı ileri teknolojilerde de, özellikle Japonya ve Almanya tarafından zorlanmaktadır. Ancak, halen ve görünebilir bir istikbalde, özellikle de, nihaî tahlilde askerî gücün en yaptırımcı unsuru olan nükleer silahlardaki sözgötürmez üstünlüğü kendisine bu süperlik vasfını kolayca vermektedir."

"Almanya, 80 milyon nüfusu ile ve kapladığı coğrafî alan ile "etkileyici bir görünümde", ekonomisi ve teknolojisi ile de üstünlüğü bariz ise de, ya-

Levent Şahverdi Arşivi

yıldığı coğrafî alan ve nükleer silahlardaki kısıntısı onu uzunca bir süre "Süperlik" vasfından yoksun bırakacaktır. Japonya da, bu konuda, Almanya'ya pekçok bakımdan benzemektedir. Avrupa'da AB'ni bir bütün olarak irdelersek, Fransız ve İngilizler'in mevcut nükleer silah teknolojisi yetenekleri ile birlikte ve yayıldığı coğrafî alan bakımından, Almanya ve Japonya gibi Ekonomik Süperler'den olmakla birlikte tam anlamı ile ve her yönden "Süper" olabilmesi zamana ve kendi içinde pekçok istihalelere bağlıdır. Zira, ekonomik entegrasyondan sonra siyasî ve askerî entegrasyonda halen 15 devletten müteşekkil AB'nin gelecek 10 yıl içerisinde 20 devleti bulması hatta aşması çok olası görüldüğünden, halihazır 15'li halinde bile, Fransız, İngiliz, Alman Milliyetçilik direnişleri ile, İtalyan ve İspanyollar'ın da ilâvesi ile pekçok zorluklarla karşılaşan bu bölgesel topluluğun, 10 yıl sonra daha fazla sorunlarla karşılaşacağını söylemek bir kehanet değildir. AB, Altılar Avrupası olarak, tanımladığımız Süper'liğe belki daha yatkındı. Önümüzde diğer bir bilinmez daha mevcuttur. O da Rusya Federasyonu'dur. Nüfusu, yayıldığı alan ve nükleer silah teknolojisi ve mevcut arsenali ile, halen de askerî bir "Süper"dir. Bu federasyonun içindeki milliyetler itibarı ile ileride daha fazla iç sorunları, özerklik, ayrılıkçılık sorunları ile karşılaşması mukadderdir. Bununla beraber, kendisine taahhüt edilen Batı malı ve iktisadî yardımlarını süratle ve etkili biçimde kullandığı takdirde, birkaç yıl içerisinde çok başka bir Rus Federasyonu ile karşılaşmamız da çok muhtemeldir. Ekonomik yönden de güçlü olacak bir Rusya Federasyonu'nun, Ukrayna'yı o zaman daha başka etkilemesi söz konusu olacaktır. Orta ve Ön Asya'daki 5 Türk Cumhuriyeti ile Tacikistan'ı BDT'ye bağladıktan sonra yeşerttiği "Arka Avlu" gelecekteki niyetlerini sergilemek için yeterlidir. Son defa Duma'da Sovyetler Birliği'nin dağılışının "illegal" olduğunu ileri süren partilerin demokrat kimliği çok ilginçtir."

"Şayet, tarih ve coğrafya bazı öğretiler veriyorsa, Rusya Federasyonu'na mim koymakta ve gelişmeleri çok yakından takipte, yalnız Türkiye'nin değil, tüm Avrupa'nın büyük menfaati vardır. Çin Cumhuriyetini de gelecek on yılın içerisindeki oluşumlar, ya daha yukarı bir süper statüsüne götürecek, ya da Rusya'da olanlar orada da olacaktır."

"Şu kısa izahattan anlaşılacağı veçhile, önümüzdeki on yılda en üstte A.B.D. olmak üzere, Almanya, Japonya, tümü ile AB, Rusya Federasyonu,

Levent Şahverdi Arşivi

Çin, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve genelde Akdeniz Havzası ve Asya çeşitli derecelerde oluşan ve oluşmak süreci içindeki ülke ve bölgeleri teşkil edeceklerdir. Bu dengelerin oluşumunda, en sağlıklı süreci teminat altına alabilmek için, mevcut uluslararası kuruluşlardan en etkilisi kuşkusuz **"yeni NATO"**nun hayatiyetini koruması ile mümkün olacaktır."

Ülkemiz Türkiye, bu yeni denge oluşumlarında, kendisi başlıbaşına etkin bir rol oynayacak **bir bölgesel güç** haline dönüşecektir. Buna, coğrafyası, nüfus yoğunluğu, gelişme düzeyi, genel ekonomisi ve yetişmiş kadroları ile güçlendirdiği demokrasisi ve askerî kuvveti imkân vermektedir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi ile Orta Asya ve Kafkas Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları ayrı bir "ivme" verebilecektir.

"Ancak, işaret ettiğimiz kaypak milletlerarası konjonktür dolayısı ile, yeni oluşmağa yönelen dengeleri de dikkate alarak, Türkiye'nin çok özenli ve içeride de ulusal bütünlüğünü güçlendirici bir tutum izlemesi gereklidir."

Kuşkusuz Türkiye'nin geleneksel dış politikası, ülkenin güvenliğini mümkün olan en iyi biçimde sağlayarak, milletimizin ekonomik ve sosyal gelişmelerine büyük imkânlar hazırlamıştır. Barış ve işbirliğinin korunması ve kuvvetlendirilmesi için de katkıda bulunmuştur. Cumhuriyet Türkiyesi Lozan'dan bu yana askerî bir saldırıya uğrayıp savaşmak zorunda kalmadan barışın nimetlerinden yararlanmıştır. Başta Montreux Sözleşmesi, Hatay ve Kıbrıs Türk toplumunun haklarını korumak gibi ulusal davalarımızı ve diğer önemli dış menfaatlerini genelde barışçı yollarla gerçekleştirmiştir. Memleketimizin bu başarılı siyasetinde temelde bir değişikliğe ihtiyaç yoktur. Ancak, son 73 yılda Türkiye büyümüş ve gelişmiştir. Nüfus itibarı ile halen Avrupa'nın, Rusya Federasyonu dahil 6 büyük devleti arasındadır. Ekonomik ve sosyal gelişmeler bakımından da, bölgesinin en güçlü ülkesi ve AB standartlarına namzettir.

"Bununla beraber, 20. nci yüzyılın sonuna kadar eğitim, sağlık, hızlı şehirleşme ve göç, işsizlik, çevre ve nüfus planlaması alanlarında büyük bir kalkınmayı başarmak zorundadır. Keza ekonomik alanda da, daha âdil bir gelir bölüşümü başta olmak üzere, başarılarını arttırmak mec-

Levent Şahverdi Arşivi

buriyetindedir. Bu gelişmeleri bir takım değişkenlerle geciktirmeye tahammülü yoktur. Keza nükleer enerjide ve savunma sanayiinde yeterli düzeye büyük bir süratle erişmek zorundadır."

"Bütün bu hususları gözönünde bulundurarak şunu belirtmek isterim ki, bu durumun kaçınılmaz bir icabı olarak, **hayatî ulusal çıkarlarımızı** korumak veya elde etmek için, bundan böyle daha belirgin **"Ulusal Politikalar"** oluşturmamız lâzımdır. Çoğulcu ve katılımcı demokrasimizi büyük bir arzu ve azimle en yüksek düzeye ulaştırmak için sarfettiğimiz çabalar, kanımızca, siyasî hayatımızda husule gelen ulusal "consensus"lerden güç almaktadır. Bu toplumumuzun bütün kesimlerince desteklenmelidir. Kamuoyumuzun nabzını tutan basınımızda bu istek açıklıkla belirtilmektedir. Siyasî partilerimizde de, genel olarak, aynı arzuyu müşahede etmekten mutluluk duyuyorum. Bu ulusal politika özlemini, iç istikrar ve güvenliğimizin bir parçası olduğu için öncelikle Güvenlik ve Dışilişkiler açısından ele alınca, görüyoruz ki, Güneydoğu bölgemizdeki durum başta olmak üzere, AT'a tam üyelik, yabancı ülkelerde çalışan vatandaşlarımızın hukukunun korunması, Batı ve Orta Asya ile Kafkasya'daki kardeş Türk Cumhuriyetleri'ne yapacağımız yardımlar, onların demokrasi çabalarının desteklenmesi, kendi Anayasamızın gerekli değişikliklerle donatılması, Yeni Avrupa Mimarisi'nin oluşmasındaki görüş ve menfaatlerimiz, Orta Doğu'da Barış ve Güvenliğin kalıcı biçimde sağlanması, Türk Savunma Sanayiinin en hızlı şekilde gereken düzeye getirilmesi konularında, vakit kaybetmeden, **ulusal politikaları** tespit etmemiz bir zaruret haline gelmiştir. Bu politikaların tespiti için, ön hazırlıklarda, üniversitelerimiz, ilgili kuruluşlarımız ve parlamenterlerimizle yüksek bürokratlarımızdan ve bunların emeklilerinin de geniş bilgi ve tecrübelerinden yararlanılması (Batıda çok kullanılan "Think-Tank"lar) isabetli olacaktır. Bunların organize edilmeleri ve hazırlayacakları belge ve önerilerin nihaî şekillere getirilmesini içtenlikle Hükümetimize ve siyasî partilerimize öneriyorum. Böyle hazırlanmış ulusal politikaların kesintisiz ve bilinçli uygulanması yolu ile ülkemizde millî yararlarımız için tam bir birlik sağlanacağı gibi dış ilişkilerimizde akılcı, etkin ve çağdaş nitelik kazanmış olacaktır."

Yukarıda (" ") içerisindeki ifadelerim, bundan üç yıla yakın bir süre önce, 13 Nisan 1993 tarihinde, Hacettepe Üniversitesi'nde "Değişen Dün-

Levent Şahverdi Arşivi

yada Türkiye ve Türk Dünyası" sempozyumunda "Dünyadaki Değişmeler ve Oluşan Yeni Dengeler" kısmında verdiğim bildiriden alınmıştır. Bugün de bu görüşlerimin bir satırını değiştirmek ihtiyacını hissetmiyorum. O tarihte etnik ve ayrılıkçılık nedenleri ile ortaya çıkan parçalanmalardan (fragmentation) bahsederken, "Bunun örnekleri daha şimdiden görüldüğü gibi ileride de, maalesef daha fazla görülecektir." demiştim. Gerçekten o tarihten bu yana geçen sürede Bosna-Hersek'te, Azerbaycan'da, Gürcistan'da ve sair yerlerde vukua gelen trajediler, insanlık dışı saldırılar bu tahminimizi doğrulamıştır.

İşte bundan dolayıdır ki, Parlamentomuzda, Akademik çevrelerde, Medyamızda ve genelde Kamuoyumuzda, zaman zaman "Kuvayi Milliye Ruhu"na atıflar yapılmakta, hatta Parlamentomuzun Kurtuluş Savaşımızdaki T.B.M.M. gibi hareket etmesi arzuları dile getirilmektedir. Bütün bunlar planlı, düzenli bir aksiyon için duyulan kuvvetli bir arzunun ortaya çıkardığı sonuçlardır.

Türk Dışişleri, genellikle sanıldığının aksine, görevinin tabiatı icabı, kısa, orta ve uzun vadeli planlarla çalışmaya mecbur ve buna geleneksel olarak alışmış değerli bir kuruluşumuzdur. O kadar ki, Siyaset Planlama birimimizin A.B.D.'den sonra Türk Dışişleri'nde, 1959 yılında kurulması üzerine, pek çok batılı devlet (Örneğin; Federal Almanya Cumhuriyeti, Kanada vs.) bizdeki birim hakkında Hariciyemizden bilgiler aldıktan sonra kendi dışişlerinde bu birimi kurmuşlardır.

Ancak unutmamak gerekir ki, "Dış Politika bir bakıma İç Politikanın bir uzantısıdır" gözlemi tamamı ile aksiyon dışında tutulamaz. Bu yalnız bizim ülkemiz için değil tüm ülkeler için belirli derecelerde geçerlidir.

Kuşkusuz, bu açıdan incelediğimizde, iç politikamızda ülkemize ve milletimize onur veren büyük başarılar mevcuttur. Başta gerçekleştirdiğimiz inkılâplar olmak üzere çoğulcu demokrasimiz bunun en çarpıcı delilleridir.

Esasen, bölgemizde çoğulcu ve katılımcı modern demokrasi ile idare edilen nadir ülkelerden biri ve en önemlisi olmamız nedeni ile bu başarı uluslararası düzeyde de ilave bir saygınlık kaynağıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine diğer ülkeler için de vârit olduğu gibi, kendi ülkemizde de iç politikamızdan bazı şikâyetler olduğu gözlenmektedir.

Bu yakınmalar veya eleştiriler arasında, konumuzla ilgili olanı, dış ilişkilerde ve millî yararlarımızın elde edilmesinde, kuşkusuz bunların en önemlilerinde, henüz "Ulusal Politikalar" oluşturamadığımıza dair tenkitlerdir.

Yukarıda belirttiğim gibi Türkiye Devleti'nin Millî Politikaları bulunmadığı savı gerçek değildir. Hayatî konularda devletçe oluşturulmuş, geleneksel hale gelmiş bulunan politikalarımız elbette mevcuttur. Bu politikalar hep "Kuvayi Milliye Ruhu'ndan esinlenmiştir. Türk dışilişkilerinin temel taşları, devamlı surette ATATÜRK'ün vazettiği ilkelerden oluşmaktadır. Ancak benim halen ve önemle işaret etmek istediğim şudur: Kamuoyumuz, çok kaypak uluslararası ilişkilerde daha ziyade "bilgilenmek" istemekte ve önemli dış sorunlarımızda Hükümeti ve Parlamentosu ile yek vücut olmuş bir görünüm içerisinde ve Ulusal Politikalar oluşturmuş bir düzeyde bulunmamızı şiddetle arzulamaktadır. Türkiyemiz'in ana menfaatlerini ilgilendiren sorunlar ya da "fırsat"lar birkaç adet olmayıp, pek çoktur ve gayet günceldir. Ulusumuzun ve fertlerinin yakın bir gelecekteki hayatlarına doğrudan etkiler yapabilecek niteliktedir. Bu hususları nazarı dikkate alınca, bu arzu ve istekleri olumlu karşılamamızda hem milletin, hem de devletin büyük yararları mevcuttur. Çok önemli dış konularda "Ulusal Politikalar" oluşturmanın, sağlayacağı arzedilen menfaatler yanında ve belki de bunlar kadar önemli sayılması gereken diğer bir niteliği de, ulusun millî birliği korumak ve arttırmaktaki özel etkisidir. Umut ediyorum ki, millet ve devlet hayatımızda, artık bu başarıları da sağlayacak bir aşamaya gelmiş bulunuyoruz. Böylece, "Kuvayi Milliye Ruhu"nu en zor şartlarda ortaya koymuş bulunan büyük vatanperverlerimizin ruhları da yeniden şâd olacaktır.

***

Muhterem dinleyiciler,

Atatürk'ün büyük dehasının dış ilişkiler ve güvenlik konuları ile ilgili olan kısmından bahsederken, şu çok önemli konuya da değinmek isterim:

Levent Sahverdi Arşivi

Bilindiği veçhile toplumlar bir nüfus dinamiğine de sahiptirler. Kuşaklar birbirini takip eder. Genç nesil yalnızca katı ve değişmez ya da pek yavaş değişim gösteren veyahut da bunlardan kaçınmayı yeğler hale gelir. Bunun için **"gençlik ümidimizdir"** denir. Bu nedenlerle gençliğin kanını harekete geçirecek idealler bu öğeler için de çok mühimdir. İşte Mustafa Kemal, bu konuda da dehasını göstermiştir. Çünkü, dış ilişkiler ve güvenlikte **gerçekliğin** yanında **idealizme** de emsalsiz bir değer vermiştir. Üstelik Mustafa Kemal'in idealizmi yansıtan beyanlarının hemen hepsi bir kehanet halini almış, hepsi doğru çıkmıştır. Elbette bu onun dehasının mahsulüdür.

Barış ve işbirliği hakkında Atatürk'ün 1937 yılının Mart ayında - hem de dünya savaşının gelmekte olduğunu daha 1932 yılında kesin bir şekilde görmüş ve bunu ifade etmiş fevkalade ileri görüşlü bir devlet adamı olmasına rağmen- yaptığı şu beyandan heyecan duymamak kabil midir?

"Bugün dünya milletleri aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmakla meşguldürler. Bu itibarla, insan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını da düşünmeli ve kendi milletinin saadetine ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin saadetine hadim olmaya elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak diğer bir yoldan kendi huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, vüzuh ve iyi geçim olmazsa bir millet kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur". Ve ilâve ediyordu: "Beşeriyetin hepsini bir vücut ve milleti bunun bir uzvu addetmek icap eder. Bu vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün aza müteessir olur. Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alâkadar olmalıyız. Hadise ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lazımdır. İşte bu düşünüş; insanları, milletleri ve hükümetleri hodbinlikten kurtarır. Hodbinlik şahsî olsun, millî olsun daima fena telakki edilmelidir."

Diğer taraftan, konuşmamın başında da değindiğim gibi, Atatürk'ün **insanlık, istiklâl ve hürriyet** için yüceliği ve şaşmazlığı kanıtlanmış şu sözleri ne kadar anlamlıdır:

Levent Şahverdi Arşivi

"Şarktan şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan bütün Şark milletlerinin de uyanışlarını öyle görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih vuku bulacaktır. Bu milletler, bütün güçlükler ve bütün manilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen istikbale ulaşacaklardır. Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir âhenk ve işbirliği çağı hakim olacaktır. Size bu sözleri söyleyen Cumhurreisi değil, sadece Türk milletinin bir ferdi olarak Mustafa Kemal'dir. Bu hususu bilhassa nazarı dikkatinize celbederim." (Mart 1933)

Burada bir parantez açacağız: İnsanlığın barış hakkındaki gerçek özlemlerini ve o yöndeki muhtemel gelişmeleri uzak görüşlü ve samimi bir idealizm ile dile getiren Büyük Atatürk'ün, dünyamızın içinde yaşadığı şartları gözönünde tutarak ve milletlerarası ilişkilerin mahiyetinin uzunca bir süre ne şekilde devam edeceğini gayet iyi kestirerek yapmış olduğu uyarılarını, yani onun idealizmi kadar sağlam **gerçekliğini** de burada tekrar vurgulamak isteriz. Filhakika:

"Harp zarurî ve hayatî olmalıdır. Hakikî kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. "Öldüreceğiz" diyenlere karşı "Ölmeyeceğiz" diye harbe girmeliyiz. Lakin "hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca harp bir cinayettir." diyen büyük lider: "Vatanın dahilî ve haricî herhangi bir tehlikeden en az fedakârlıkla, en kısa zamanda kurtulması için yegâne çare, herhangi bir seferberlik davetine her vatandaşın derhal, bir an kaybetmeksizin icabet etmesidir. Türk vatanperverliğinin birinci farikası vatan müdafaası karşısında her işi bırakarak silah altına koşmaktır" sözleriyle hepimize ve tüm barışsever uluslara çok değerli bir uyarıda bulunmaktadır. Diğer taraftan bir ulusun aksine yöndeki tüm dilek ve gayretlerine rağmen, savaşmak mecburiyetinde kalabileceğini gayet iyi bilen gerçekçi lider: "Harp, muharebe, nihayet meydan muharebesi yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir. Milletin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi, milletlerin bütün mevcudiyetiyle, bilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlâklarıyla, harslarıyla hulâsa bütün maddî ve manevî kudret ve faziletleriyle ve her türlü vasıtalarıyla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. Bu sahada çarpışan milletlerin hakiki kuvvet ve kıymetleri

Levent Şahverdi Arşivi

ölçülür" demek suretiyle, ulusların barış içinde büyük bir samimiyetle çalışmalarının lüzumu kadar, gerektiğinde kendi varlıklarını, bağımsızlıklarını koruyabilmek için de daima ve en iyi şekilde hazırlıklı bulunmaları gereğini en veciz biçimde hatırlatmıştır. Atatürk bu hazırlıkların yalnız ulusal alanda kalmayıp uluslararası bir nitelik kazanması gerektiğine de şu sözleriyle işaret etmiştir: "Eğer harp bir bomba infilâkı gibi birdenbire çıkarsa, milletler harbe mani olmak için müsellâh mukavemetlerini ve millî kudretlerini birleştirmekte tereddüt etmemelidirler. En seri ve en müessir tedbir, bir mütearrıza taarruzunun yanında kâr kalmayacağını açıkça anlatacak beynelmilel bir teşkilâtın kurulmasıdır. (21 Mayıs 1938)"

Görüldüğü veçhile, Atatürk, dış ilişkilerde, uluslararası dayanışma zaruretini, dünyanın değişmekte olduğunu, müstemlekeciliğin yeryüzünden yok olacağını, yeni kardeş ülkeler ortaya çıkaracağını, insanlığın birbirinin dert ve problemleri ile daha yakından ilgilenmek aşamasına geldiğini ve 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Teşkilatı gibi bir kuruluşun vücuda getirilmesi lüzumunu 1920'lerden 1938 yılına kadar beyan etmiş, bunların öncüsü olmuştur. Ve unutmayalım ki, 1938'den bugüne tam 58 yıl akıp geçmiştir ve onun söyledikleri daima doğru çıkmıştır.

Pek çok defa yanlış yorumlandığını -ya da kasıtla böyle davranıldığını- görerek derin üzüntü duyduğum ve gereken her yerde bu konudaki düşüncelerimi açıkladığım bir hususu daha belirtmek istiyorum. Genç arkadaşlarıma faydalı olacağına inandığım konu, ATATÜRK'ün meşhur "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi ile ilgilidir.

Hepiniz gerek uluslararası alanda, gerek ulusal çerçevede barışın korunması ve devamlı kılınmasında önemli rolü olabilecek münakaşaların cereyan ettiğini bilmekte ve görmektesiniz. Bunların arasında dikkati çeken bir görüş şöyle özetlenebilir. "Özgürlüğü eşitlikten öne alan, yani eşitlikten evvel özgürlüğe önem veren toplumlar; eşitliği öne alıp özgürlüğü ihmal edenlere kıyasla çok daha ileri gitmekte ve daha başarılı olmaktadırlar." Bu görüş, bir bakıma toplumların demokrasi ile idare edilmelerinin yararının diğer bir biçimde ifadesinden başka bir şey değildir.

Özgürlükçü demokratik sistemi, bilimsellik hudutları içerisinde özgür irade ile vücud bulan yasaların titiz bir disiplinle uygulanması sayesinde

Levent Şahverdi Arşivi

toplum ve kişi yararlarını en âhenkli biçimde dengelediği ve bu sistemi bu bilinçle uygulayan toplumlarda huzuru ve mutluluğu sağladığı, sosyal adaleti yaygınlaştırdığı ve her yönden ilerlemeyi teşvik ettiği müşahede edilen bir vakıadır. Bu itibarla "Yurtta Sulh" kavramının, en geniş anlamı ile ve hürriyet içerisinde demokrasiye götürdüğünü söylemek gerçek dışı bir düşünce addedilemez. Diğer taraftan, demokratik sistemin, bunun yanında - daha doğrusu bu niteliği dolayısıyla- uluslararası hakiki ve devamlı bir barışın bir gün tahakkukunda en etkili ve özgürce seçilmiş bir vasıta olacağını düşünmek de yine gerçek bir umut kaynağıdır.

"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi modeli ile devlet şekli demektir" sözleri ile Türk ulusuna demokrasi hedefini belirleyen büyük Atatürk: "Özgürlüğün de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası ulusal egemenliktir" buyurmuşlar ve ulusumuz için şu unutulmaz teşhislerini dile getirmişlerdir: "Türk Ulusu'nun doğal âdetlerine en uygun olan yönetim Cumhuriyet yönetimidir."

Genellikle kabul edilen bir tarife göre dış politika, iç politikanın bir uzantısı, eski deyimi ile "temadisi"dir. Bu açıdan bakıldığı takdirde, Atatürk'ün Türk Ulusu için göstermiş olduğu demokrasi hedefi nasıl "yurtta sulh"un en değerli ve devamlı dayanaklarından birini teşkil etmiş ve edecek ise; aynı "demokrasi anlayışı" ve idaresi de dünya sathına yayıldıkça hiç şüphe yok ki, "cihanda sulh"un da en güçlü temellerinden bir diğerini vücuda getirecektir.

Toplumların hür ve ortak iradesine dayanmak yerine, otoriter bir gücün veya güç merkezlerinin baskısı ile kalıcı bir barışın sağlanamadığı tarihin acı tecrübeleri ile sabittir. Bu bakımdan demokratik Türkiye, ister BM içerisinde, ister diğer uluslararası kuruluşlarda olsun, devamlı, adil bir barış için en sağlam ve en sürekli katkıyı sağlayabilecek bir iç yapıya ve itici güce sahip bulunmaktadır.

Bu münasebetle ve büyük bir içtenlikle belirtmek isteriz ki, Türk Ulusu'nun fertleri olarak yalnız dış konularda değil, iç yaşamımızda da bunu iyi değerlendirmeli ve kadrini bilmeliyiz.

Demokrasi bir bakıma, belki de haklı olarak, çok güç ve karmaşık bir

Levent Şahverdi Arşivi

sistem olarak görülürse de, onu yaşatmak ve geliştirmek aslında bazı temel unsurları yerine getirmekle kolaylaşır. Demokrasinin ruhu, toplumun, bir toplumu teşkil eden insanların siyasî iradelerinde düğümlenir. İnsan denen varlığın da insiyakî denilebilecek büyük bir tutkusu "özgürlük, hürriyet aşkı"dır. Bu tutum ise demokrasinin en değerli ve en güçlü manevi hazinesidir.

İnsanın bu hürriyet tutkusunun devamı, fikrî, bilimsel ve yasal bakımlardan kendiliğinden oluşmuş bir iç disiplin kadar, bazı temel ekonomik ve sosyal sorunların -daha doğru bir tabirle- ihtiyaçların çözümleriyle de yakından ilişkilidir. Gerçekten, bir toplumda insanlar "özgürlük karın doyurmuyor", "bu sonsuz kargaşa nedir, niye durmuyor, durdurulmuyor?" gibi karamsarlıklara düşürülmemelidir. Böyle bir temayülün ortaya çıkmasına meydan bırakmamak, yeniden keşfedilecek önlemlere ya da teknolojilere bağlı bir keyfiyet değildir. **Kısaca belirtmek gerekirse** yasal eşitliği sağlayan demokratik bir ortamda insana: Yaşamını onurlu bir biçimde sürdürebilecek bir iş; geçici işsizliğe karşı sigorta; mütevazı fakat uygar ölçülerde bir konut; hastalık veya kazalara karşı uygar ölçülerde tıbbî bakım; eğitimde okulsuz öğrenci bırakmamak ve fırsat eşitliği sağlamak; gençlerin, üniversiteler ve yüksek okulların kapılarında yığılmalarını önleyerek her birini yeteneklerine ve toplumun planlı ihtiyaçlarına uyan bir eğitime sahip kılmak; süratli ve etkin bir adaleti sağlamak; bürokrasi elemanlarını halka hizmeti zevkle yapar hale getirmek ve bürokraside yükselmeyi üzerinde tartışma yapılmayacak derecede objektif kriterlere sıkıca bağlamak; maaş ve ücretlerin tesbitinde kıdemi, tahsili, sorumluluk derecesini gözönünde tutmak; sosyal adaleti ve sosyal kesimlerdeki genel dengeyi korumak; âdil ve etkili bir vergileme sistemi ile vatandaşlar arasındaki manevî tesanüdü pekiştirmek gerekir. Keza, eğitimde öncelikle memleketin tarihinin, coğrafyasının başlıca çözülmüş ve çözüm bekleyen sorunlarının, bu çözümlerin nasıl ve ne zaman gerçekleşeceğinin, demokratik haklarla, sorumluluklar dengesinin öğretilmesine ağırlık veren ve ezbercilikten ziyade düşünme ve tartışmaya açık, dengeli kıyaslamaları içeren bir sistemi oluşturmak, bu konuda başarının temel şartlarıdır denilebilir. Bu yönlerden tatmin edilen fertleri, demokratik sistemin geniş özgürlüklerini zaman zaman kötüye kullanmak sureti ile çıkarılan ve bazen kargaşa hissini veren tabloları âlet ederek demokratik sistemden bezdirmek, otoriter sistemlere özendirebilmek, in-

Levent Şahverdi Arşivi

sanın hür iradesine saygı gösterildiği sürece, kolay ve mümkün değildir. Zira değindiğimiz koşullarda yaşamını bir düzene koyabilmiş olan fert, kendisinin bu hür ortamda tüm yeteneklerini geliştirebilmesi için kapıların açık olduğunu görecek ve bu sistemin değerini ve kadrini kuşkusuz idrak edecektir.

Demokratik yöntemle idare olunan tüm toplumlarda olduğu gibi, bu temel şartlar ülkemiz için de câridir. Kesinlikle eminiz ki Atatürk'ün Millî Mücadele'de yarattığı birlik ruhunu ve azmini bugün yenilememiz zarurîdir. Ülkemizde, milletçe elele vererek ve tüm maddi, manevi, bilimsel kaynak ve yeteneklerimizi seferber ederek, toplumumuzun insanlarına bu temel ihtiyaçları normal sürede sağlayabiliriz. Hiç şüphe etmiyoruz ki, aziz ATATÜRK "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" düsturunu vaz ederken, genel barışın, hür, temel ekonomik ve sosyal ihtiyaçları karşılanmış, ilerlemeye açık, aydın ve netice olarak huzur içerisinde yaşayacak olan toplumların varolacağı bir dünyada gerçekleşebileceği özlemini ve hakikatini de dile getiriyordu.

***

Bu ana hedefler, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetinde hiçbir zaman değişmemiştir. Bu hedefleri gerek iç politikada, gerek dış politikada değiştirmeye, bozmaya yeltenenler veya gafletleriyle buna sebebiyet verenler daima hüsrana uğramışlardır.

Nitekim bir iki misalle belirtmem gerekirse: 29 Ekim 1923 tarihinde kurulan ilk Cumhuriyet Hükümeti'nde bu konuda şöyle denilmektedir. "Cumhuriyet Hükümeti'nin münasebatı hariciyede üç temel esası Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcudiyetini ve tamamiyetini sağlam tutarak, menafii hayatiyesini gözönünden ayırmamak esası dahilinde müsalemeti, huzuru, hüsnü münasebatı mümkün olduğu kadar tevsi ve teyit etmekten ibarettir. Hem hudutlarımızla ve kendileri ile muahedatı imza edip safahatını tatbik etmekte olduğumuz ve diğer taraftan ve henüz münasebata girmediğimiz devletlerle samimi bir dostluk tesis için bütün kuvvetimizi sarf edeceğiz. Göreceğimiz hüsnüniyete fazlasıyla mukabele edeceğiz."

1937'de: Atatürk'ün yüksek irade ve irşadlarında temelini bulmuş, yü-

Levent Şahverdi Arşivi

rüyeceği yolu çizmiş olan bu siyaset aynı sulh, dostluk ve teyakkuz yolunda devam edecektir.

1961'de: Dış politikamızın temelini, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi teşkil etmektedir.

Birleşmiş Milletler Yasası'na uygun olarak, bütün milletler için barış, hürriyet, adalet ve hak eşitliği esaslarına dayanan devamlı bir dünya nizamının kurulması, başlıca hedefimizdir.

1973'de: Millî hüviyeti dolayısıyla milletimizce bir bütün olarak benimsenen dış politikamıza Atatürk ilkeleri ilham vermeğe devam edecektir.

Bu politikanın uygulanmasında egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmama gibi temel prensiplere bağlı kalınacak ve millî çıkarlarımız daima gözönünde bulundurulacaktır. Keza ilişkilerimizin düzenlenmesinde **Ahde Vefa** prensibine riayet ve **Mütekabiliyet Esasları** titizlikle gözetilecektir. Dış siyasetimizde ana hedefimiz, barış ve güvenliğin korunmasıdır.

Bu örnekleri artırabiliriz. Fakat görüldüğü üzere bütün Cumhuriyet Hükümetlerinde yukarıda belirttiğim esaslar, daima dış ilişkilerimizin temelini teşkil etmiştir.

Devletimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün bu konuda bize çizdiği yol, memleketimizce, en çetin şartlar altında dahi, devamlı uygulanmaya çalışılmıştır. Büyük Atatürk'ün ebediyete intikalinden sonra görev almış olan Cumhuriyet hükümetlerinin dış politikadaki uygulamaları, zaman içerisinde, haklı ya da haksız pek çok eleştiriye şüphesiz tabi tutulmuştur ve demokratik rejimlerde böyle olması da doğaldır. Ancak, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde devamlılık gösteren bir özelliğinin, daima **Barış ve Güvenlik** kavramları yanında yer almasının teşkil ettiği keyfiyeti pek tartışılmamaktadır. Tartışılan daha ziyade barışçı politikasında Türkiye'nin **Güvenlik** unsuruna gereğinden fazla bir ağırlık koyup koymadığı hususudur. Her görüş muhakkak ki muhteremdir. Ancak geçen 73 yıl süresince bütün Cumhuriyet hükümetlerinin bu hususlara aynı titizliği gös-

Levent Şahverdi Arşivi

teregelmiş olmasının da elbette bir anlamı olmak gerekir.

Sonuç olarak şunu ifade etmek isterim ki: Türk dış politikasında, millî hedefler etrafında genellikle ulusça sağladığımız birlik ve beraberliğimiz, diğer milletlerin gıptasını çekecek derecede bir olgunluk örneği vermiş, yarım asrı aşan Cumhuriyetimiz devresinde başarılı sonuçların alınmasında en kıymetli ilham kaynağı olduğu kadar en değerli güçlerimizden birisini de teşkil etmiştir. Bu millî duyuş ve gücü kıskanç bir titizlik ve dikkatle korumak başlıca vazifemiz olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KAFKAS CEPHESİ'NDE AŞİRET MENSUPLARINDAN OLUŞTURULAN MİLİS BİRLİKLERİ

Yrd. Doç. Dr. MEHMET EVSİLE *

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi, savaşın başlangıcından 1916 yılının Mayıs ayı ortalarına kadar 3. Ordu; bu tarihten itibaren 2. Ordu'nun bölgeye intikali ile 3. ve 2. Ordular tarafından savunulmuştur. 2. Ordu'nun cepheye katılması ile Kemah-Pülümür-Hınıs hattının kuzeyi 3. Ordu; güneyi de 2. Ordu'nun sorumluluk bölgesi olarak tesbit edilmiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde aşiret mensuplarının oluşturduğu askerî organizasyonun başlangıcı, II. Abdülhamit devrine kadar gitmektedir. 1891 yılında **Hamidiye Hafif Süvari Alayları**'nın kurulduğu bilinmektedir. II. Meşrutiyet devrinde bu teşkilât önemli ölçüde gevşemişse de Birinci Dünya Savaşı sırasında gördüğümüz aşiret birliklerinin Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın devamı olduğu anlaşılmaktadır. [1]

Çalışmalarımızı yürüttüğümüz Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivinde, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesinde aşiret birliklerinin teşekkülüne zemin teşkil edecek herhangi bir belgeye rastlamadık. Ancak, 2 Temmuz 1915 tarihinde Sağ Cenah Grup Komutanlığı'ndan 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilen bir belgede, **Teşkilât-ı sabıkanın eşkal-i tamamı olan Aşiret Alayları** tabiri dikkatimizi çekmektedir. Bu belge, aşiret birliklerinin eski teşkilâtın benzeri olduğu hususunda bize fikir veren önemli bir belgedir. [2] 3. Ordu'nun kuruluşunda, **İhtiyat Süvari Tümenleri** olarak varlığını devam ettiren aşiret birlikleri, 2. Ordu'nun kuruluşunda, eski teşkilâtın izlerini önemli ölçüde kaybederek

* Bu makale 23 Kasım 1995 Kars'da, 24 Kasım 1995 Iğdır'da düzenlenen "Millî Birlik ve Beraberlik" panelinde sunulmuştur.

** Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Bayram KODAMAN, **Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul 1983, s. 94.

2 **Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi**, Klâsör: 2940, Dosya: 594, Fihrist: 7.

3 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1978, s. 46.

Levent Şahverdi Arşivi

Milisler [3] ve daha sonra da **Gönüllü Müfrezeler** [4] isimleri ile anılmaktadır.

Şimdi kronolojik sırayı da dikkate alarak önce 3. Ordu bölgesindeki, sonra da 2. Ordu bölgesindeki Milis Teşkilâtı'nı inceleyelim:

3. Ordu Milis Teşkilâtı: 3. Ordu'nun savaştan önceki kuruluşu, 7 Haziran 1914 tarihinde belirlenmiştir. Ancak Avrupa'da savaşın başlaması üzerine, 2 Ağustos 1914'te bir **Seferberlik Emri** yayınlanarak mevcut kuruluşa bazı ilâveler yapılmıştır.

Aşiret birliklerinden oluşan İhtiyat Süvari Tümenleri de, bu safhada ordunun kuruluşuna katılmıştır.[5] Toplam 4 İhtiyat Süvari Tümeni ile Van İhtiyat Bağımsız Süvari Tugayı'nın 1 Kasım 1914 tarihindeki sefer kuruluşları şöyle idi: [6]

1. İhtiyat Süvari Tümeni : Komutanı: Albay Muhlis.

1. Hınıs Alayı	: Dört Bölüklü,
2. Hınıs Alayı	: Dört bölüklü,
3. Hınıs Alayı	: Beş bölüklü,
4. Hınıs Alayı	: Dört bölüklü,
5. Hasankale Alayı	: Dört bölüklü,
25. Hınıs Alayı	: Dört bölüklü.

2. İhtiyat Süvari Tümeni : Komutanı: Yarbay Abdurrahman.

7. Karaköse Süvari Alayı	: Dört bölüklü,
8. Karaköse Süvari Alayı	: Dört bölüklü,
9. Karaköse Süvari Alayı	: Dört bölüklü,
10. Karaköse Süvari Alayı	: Dört bölüklü,
11. Karaköse Süvari Alayı	: Dört bölüklü,
12. Karaköse Süvari Alayı	: Dört bölüklü,

4 Fevzi ÇAKMAK; **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1936, s. 170.

5 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1993, s 39.

6 **a.g.e.**, s. 50-51.

Levent Şahverdi Arşivi

13. Beyazıt Süvari Alayı : Beş bölüklü,
14. Beyazıt Süvari Alayı : Altı bölüklü.

3. İhtiyat Süvari Tümeni : Komutanı: Yarbay Cemil.

15. Kop Süvari Alayı : Dört bölüklü,
16. Erciş Süvari Alayı : Beş bölüklü,
17. Muradiye Süvari Alayı : Dört bölüklü,
26. Kop Süvari Alayı : Beş bölüklü,
27. Erciş Süvari Alayı : Dört bölüklü,
28. Muradiye Süvari Alayı : Dört bölüklü.

4. İhtiyat Süvari Tümeni: Komutanı: Mehmet Sait.

20. Cizre Süvari Alayı : Dört bölüklü,
21. Mardin Süvari Alayı : Dört bölüklü,
22. Mardin Süvari Alayı : Dört bölüklü,
23. Viranşehir Süvari Alayı : Beş bölüklü,
24. Siverek Alayı : Beş bölüklü.

Van İhtiyat Bağımsız Süvari Tugayı: Komutanı: Yarbay Süleyman.

18. Özalp (Saray) Süvari Alayı : Beş bölüklü,
29. Özalp (Saray) Süvari Alayı : Altı bölüklü,
19. Başkale Süvari Alayı : Beş bölüklü,
30. Hanik (Van) Süvari Alayı : Dört bölüklü.

İhtiyat Süvari Tümenleri'nin seferberlikleri için barış zamanında herhangi bir hazırlık yapılmamıştı. Bu tümenler, mensup oldukları aşiretler ve bölgenin imkânlarına göre seferberliklerini yapmak zorunda kalmışlardır. Kolordular, kuruluşlarında bulunan nizamiye birliklerinin seferberlikleri ile uğraştıklarından, bunlarla ilgilenmeye fırsat bulamamışlardır. Hatta kolordular, bu tümenlerin kaynağı olan aşiretlerin hayvanlarını da aldıklarından, bunlara çok yaşlı ve iş göremeyecek durumda hayvanlar kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

İhtiyat Süvari Tümenleri'ne büyük çaplı piyade tüfekleriyle adî Martin tüfekleri ve cephanesi yeteri kadar verilmiş; topçu ve diğer teknik birlikler verilememiştir. Giyecek ve teçhizat verilemediğinden, erler mahallî kıyafetleriyle kalmışlardır. Seferberliğin ilânında bu tümenlerin erleri yaylalarda çadırlarda bulunduklarından, toplanmaları çok gecikmiştir. Subaylar ve erler yeterli eğitimi alamamışlardır. Bu tümenlerin seferberlikleri, birçok eksikliklerle birlikte 42. günde tamamlanabilmiştir. [7]

Bu arada İhtiyat Süvari Tümenleri'nin tek elden sevk ve idaresi düşünülmüş ve 3 Kasım 1914 tarihinde 1. ve 4. İhtiyat Süvari Tümenleri birleştirilerek **İhtiyat Süvari Kolordusu** teşkil edilmiştir. [8]

İhtiyat Süvari Tümenleri, 7-12 Kasım 1914 tarihleri arasında cereyan eden **Köprüköy** Muharebeleri'ne, 17-20 Kasım 1914 tarihlerinde cereyan eden **Birinci Azap** Muharebesi'ne katılmışlardır. Ancak gerek eğitimsizlik ve gerekse disiplinsizlikleri yüzünden bu birliklerden istenilen seviyede verim elde edilememiştir. Bunun üzerine 21 Kasım 1914 tarihinde **İhtiyat Süvari Kolordusu** lağvedilerek, bu kolorduya bağlı tümenler, **2. Nizamiye Tümeni**'ne dahil edilmiştir.[9] Bundan sonra aşiret birlikleri, bu tümenin emrinde askerî harekâta katılmışlardır. Böylece 3. Ordu'nun kuruluşunda **İhtiyat Süvari Tümenleri** olarak yer alan **Aşiret Alayları**'nın bu statüsü sona ermiştir. Hattâ bazı yazarlar, bunların uzantısı oldukları **Hamidiye Alayları**'nın Birinci Dünya Savaşı'nda bu şekilde tarihe karıştığını ifade etmektedirler. [10]

Bu arada Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın emrindeki birliklerin önemli bir kısmının Allahüekber Dağları'nda kaybedilmesi olayından sonra Aşiret Alayları, ümitlerini keserek kafileler halinde cepheden firar etmişlerdir. Bunlar, daha sonra Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde eşkıyalık ve soygunculuk olaylarına karışmışlardır. [11]

Ancak imkânsızlıklar içinde bulunan ve ilerleyen Rus kuvvetlerini durdurma çareleri arayan 3. Ordu Komutanlığı, 11 Mayıs 1915'te Muş Ta-

7 **a.g.e.**, s. 81.
8 **a.g.e.**, s. 116.
9 **a.g.e.**, s. 304.
10 Tekin ERER; **Kürtçülük Meselesi**, İstanbul 1990, s. 23.
11 M. Şerif FIRAT; **Doğu İlleri Ve Varto Tarihi**, Ankara 1983 (5. Baskı), s. 143.

Levent Şahverdi Arşivi

limgâh Komutanı Binbaşı Osman Bey'e, **talimgâhtaki silâh miktarı kadar er ile Malazgirt istikametinde ilerlemesi, yolda rastlayacağı milis ve sair kuvvetleri de emrine alarak, Ruslar'ın Muş ve Hınıs istikametinde ilerlemesinin önlenmesini** emretti. [12] Böylece aşiret birlikleri, eskisinden daha düzensiz bir şekilde yeniden ihtiyaç görülen bölgelerde ordu emrine girmişlerdir. Bu çerçevede Cibranlı Aşireti ile Hormek ve Lolan halklarının cepheye sevkedildiği, **Cibranlı 3. Aşiret Alay** Komutanı Yarbay Mahmut Halil Bey'in büyük yararlılıklar göstererek Pasinler'de şehit olduğu, Rus ordusunun Pasinler'e kadar ilerlediği, Pasinler'de **Cibranlı 2. Aşiret Alay** Komutanı Halit Bey'in yaptığı fedakârlıktan dolayı Albay rütbesine terfî etmiş olduğu, **Hasenanlı Aşireti**'nin önemli faaliyetler yaptığı, Halil, Aslan ve birçok ağalarının şehit olduğu, **Sipkanlı** Abdülmecit Bey'in savaş meydanında ağır yaralandığı, fakat bütün bunlara rağmen Rus ordusunun hergün biraz daha ilerleyerek asker ve aşiret alaylarını zor durumda bıraktığı tesbit edilmiştir. [13]

Rus işgalinin yayılması, 1916 yılı Mart ayının başlarında Bitlis ve Muş'un işgal altına girmesi, bölgede yeni bir durum ortaya çıkarmış, gerek işgal hareketinin önüne geçilmesi, gerekse tehlikeli bir hal alan Diyarbakır istikametinin korunması düşüncesiyle, Çanakkale Cephesi'nden çekilen 2. Ordu'nun bölgeye intikaline karar verilmiştir.

2. Ordu Milis Teşkilâtı: 2. Ordu bölgesindeki aşiret birliklerine baktığımızda, 3. Ordu'daki **İhtiyat Süvari Tümenleri** gibi düzenli bir yapının bulunmadığını görüyoruz. Her ne kadar 2. Ordu'ya bağlı tümenlerin resmî kuruluşlarında aşiret birlikleri varsa da, buradaki birliklerin daha küçük ölçülerdeki milis kuvvetleri ve müfrezeler şeklinde oldukları görülmektedir. 2. Ordu'daki **milis** teşkilâtını doğuran sebepler, 3. Ordu'daki durumdan farklı olarak aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

1- Bitlis ve Muş'un düşman işgaline girdiği tarihte bölgede düzenli ordu denebilecek birliklerin miktarı yok denecek kadar azdır. 2. Ordu'ya bağlı tümenlerin bölgeye intikali de, ancak Ağustos 1916 tarihine kadar gerçekleşebilmiştir. Bu arada düşman ilerleyişini durdurmak ve bazı bölgelerde oyalamak amacıyla milis birlikleri teşkil edilmiştir. Dolayısıyle bu

12 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 3. Ordu Harekâtı**, Cilt: I, s. 690.
13 **Doğu İlleri Ve Varto Tarihi**, s. 143.

Levent Şahverdi Arşivi

birlikler, bu hususdaki ihtiyacı karşılamak üzere, özellikle savunma muharebeleri sırasında peyderpey toplanmışlardır. Meselâ 22 Mart 1916 tarihinde, 16. Kolordu Komutanlığı'na verilen bir raporda, **Çapakçur Müfrezesi**'nin Kulp kuzeyindeki Şin köyünden başlamak üzere Kiranzık-Mezra-i İmam-Eruh Boğazı-Dersim Karabay-Buğlan Gediği-Çanlıkilise-Mezra-i Şardan'dan Çapakçur Boğazı'nda bulunan Siği'ye kadar uzanan geniş bir cepheye yayıldığı, müfrezenin sol kanadında **Oğnut Müfrezesi**'nin; Eruh civarında ise **Ardeşen Milisleri**'nin bulunduğu ifade edilmektedir. [14]

25 Mart 1916'da 5. Tümen'den 16. Kolordu'ya gelen bir raporda, **Van Gölü Güney Müfrezesi**'nden bahsedilmektedir. [15]

31 Mart 1916 tarihinde 16. Kolordu'nun kuruluşunda bulunan birlikler arasında **Mutki Müfrezesi**'nden söz edilerek, bu müfrezenin taarruz eden düşman kuvvetlerini Kerp istikametinde geriye atmaya muvaffak olduğu; **Silvan Müfrezesi**'nin Şin köyünde olup, gönüllülerden bir kısmının Geligüzen-Kozma Gediği-Eruh hattında olduğu, bir kısmının da Ardeşen'de bulunduğu anlatıldıktan sonra Muş-Kulp istikametindeki **Şin Müfrezesi** (Kürtlerden oluşmuş 700 silâhlı) bölgesinde sükûnetin mevcut olduğu bildirilmektedir. [16]

2 Nisan 1916 tarihinde 5. Tümen'in 16. Kolordu'ya verdiği bir cevap yazısında, **Hizan Müfrezesi**'ne belirtilen konuda gereken emirlerin verildiğini, gönüllülerin Nebat dağını tutmaya çalıştıkları anlatılmaktadır. [17]

Yine 2 Nisan 1916'da 16. Kolordu Komutanı'nın **Çapakçur Müfreze** Komutanı'na verdiği emirde, **Palû Müfrezesi**'nin Dersim asilerini bastırmaya çalıştıkları; **Kulp Müfrezesi** Komutanı'na verdiği raporda, düşmanın Kızılağaç'taki kuvvetlerini takviye ettiği hususunda bilgi verdiği anlaşılmaktadır. [18]

2 Nisan 1916'da 16. Kolorduca, Şin güneyindeki Yüzbaşı İsmail

14 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 2. Ordu Harekâtı**, s. 46.
15 **a.g.e.**, s. 47.
16 **a.g.e.**, s. 50-51.
17 **a.g.e.**, s. 51.
18 **a.g.e.**, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

Hakkı'ya verilen bir raporda, **Eruh Müfrezesi**'nin Buğlan gediğinde üç gün üç gece düşman taarruzuna karşı koyduğu, bu harekât sırasında **Buğlan Müfrezesi**'nin de taktik bir rol üstlendiği ifade edilmektedir. [19]

Bu müfrezelerin tamamının bölgedeki savunma muharebelerinde aktif rol oynadıkları söylenebilir.

2- Oturdukları bölgeler işgale uğrayan bazı aşiret mensuplarının hem mağduriyetlerinin önlenmesi, hem de bu aşiretlerin gittikleri yerlerde huzursuzluk çıkarmalarını engellemek üzere bunlardan milis birlikleri oluşturma yoluna gidilmiştir. Bu konuda 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa, hatıratında şu bilgileri vermektedir: [20]

"Cepheye vardığımda büyük ölçüde Ermeni göçü bitmişti. Münferit bazı istenmeyen hareketler bilinir ve duyulursa büyük bir içtenlikle engellemeye çalışıyordum. Fakat memleketleri istilâya uğrayıp bu tarafa göç ve iltica etmiş olan Kürt aşiretlerinin batı vilâyetlerine gönderilmesine hükümet tarafından teşebbüs olunmuştu ki, bunun da büyük ölümlere ve başka türlü zararlı olaylara sebebiyet vermesi düşünülebilirdi. Dolayısıyle Kürt aşiretlerinden süvari teşkil edeceğimi öne sürerek bu göçün engellenmesine elden geldiğince çalıştım. Bu sayede aşiretler civardaki boş arazide yerleştirilerek bir ikisinden de oldukça faydalı ve değerli süvari kıt'aları teşkil edilebildi. Bu muamelenin manen ve diğer suretlerle de iyi etkileri görüldü. Bu sırada Diyarbakır Vilâyeti'nde ortaya çıkan bazı eşkıya kaynakları kendiliğinden kurudu."

2. Ordu Komutanlığı bölgesindeki milis birlikleriyle ilgili ilk ciddî düzenlemenin 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa tarafından yapıldığı görülmektedir. Milis birliklerinin daha verimli bir şekilde kullanılması için, bunların esaslı bir teşkilâta bağlanması düşüncesiyle 16. Kolordu Komutanı, 6 Nisan 1916 tarihinde Sason ve Mutki bölgelerinde bulunan milis kuvvetleri için şu talimatı yayınlamıştır: [21]

1- Mutki bölgesindeki milisler, Hacı Musa Bey komutasında olarak Kerp-Bitlis istikameti ile Tatvan batısında Korsuvak-Hövükşiyan-Kepişan-

19 **a.g.e.**, s. 51.
20 Ahmet İzzet Paşa; **Feryadım**, İstanbul 1992, Cilt: I, s. 256-257.
21 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 2. Ordu Harekâtı**, s. 54.

Levent Şahverdi Arşivi

Ezirget istikametinde Mutki bölgesi içerisinde ilerlemeye çalışacak, düşman çete ve kuvvetlerine karşı adı geçen istikametleri örtmek ve korumakla beraber düşmanın geri atılmasına çalışacaktır. Her fırsattan faydalanarak Bitlis ve Muş ovalarına doğru sarkan düşmanı taciz edecektir.

Hacı Musa Bey, 5. Tümen'in Duhan Boğazı'nın batısında bulunan kuvvetleriyle aralıksız olarak irtibatta bulunacak ve Bitlis'e karşı yapılacak harekâta katılacaktır.

2- Sason bölgesinde bulunan milis ve gönüllüler, Mahbuban ve Tabuk üzerlerinden Sason'a gelen istikametleri koruyacaktır. Ayrıca düşman çetelerini geri atmaya ve Bitlis-Muş ulaştırma hattı üzerine doğru ilerleyerek düşmanı taciz etmeye çalışacaktır. Bu bölgedeki gönüllüler reislerinin emir ve komutasında bulunacaklardır. Sason Askerlik Şube Başkanı, müfrezelerimizin harekâtını düzenlemekle ve maksada uygun idare etmek hususunda emir ve talimat vermek ve bölgesinin korunması hususunda gereken askerî tedbirleri almakla görevlidir.

3- Mutki ve Sason bölgelerindeki müfrezeler, 5. Tümen Komutanı'nın emrinde olup, her hususta gereken emri kendisinden alacaklardır.

4- Mahallindeki en büyük mülkiye memurları dahi, müfrezelerimizin ihtiyacını sağlamak ve halkın moralini yüksek tutmak hususunda birliklerle işbirliği yapacaklardır.

5- Bu talimat, Bitlis Vilâyeti'ne, 5. Tümen Komutanlığı'na, Sason Askerlik Şube Başkanlığı'na ve Şin Müfreze Komutanlığı'na gönderilmiştir.

10 Nisan 1916 tarihinde 16. Kolordu'nun durumu hakkında 2. Ordu Komutanlığı'na verilen raporda milislerle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: [22]

5. Tümen Cephesi :

1- Botan Suyu ile Van Gölü'ne akan Güzeldere arasındaki Hizan bölgesinde Van Gölü Güney Müfrezesi vardır. Bunun kuvveti Yarbay Ali Bey komutasında 1000 kişilik bir piyade taburu ve 300 milisten ibarettir.

22 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, 2. Ordu Harekâtı**, s. 56-58.

Levent Şahverdi Arşivi

2- Bitlis Boğazı ile Muş-Bitlis yolu üzerinden Nuh'tan 5 kilometre kadar doğuda bulunan Hotayta silsilesini aşarak gelen yol ile, bu yolun birleştiği İrzak Sokul arasındaki Mutki bölgesinde Hacı Musa komutasındaki Gönüllü Müfrezesi vardır. Bu müfrezelerin mevcudu belli ve sınırlı değildir. Bunların görevi, Bitlis batısında harekâtta bulunarak, tümenin harekâtını kolaylaştırmakla beraber, Korsuvak ve Ziran'dan Muş ovasına inerek Bitlis-Muş arasındaki düşmanın irtibatını güçleştirmektir.

4 Nisan 1916'da Nuh'tan Korsuvak istikametinde ilerleyen Rus kuvvetleri yenilmiş ve beş esir alınmıştır. Bitlis batısındaki Kerp üzerinden de bir tabur kadar düşman kuvvetinin Mutki'nin merkezi olan Tatvan'a ilerlemesi üzerine, Musa Bey, kuvvetinin bir kısmını, bu düşmana karşı göndermiş ve düşmanı mağlup etmiştir.

3- Mutki bölgesi batı sınırı ile Taluri suyu arasındaki Sason bölgesi, kaza merkezi olan Kabilcevaz (Sason) Askerlik Şubesi Başkanı Yüzbaşı Ahmet komutasında ve kendi reisleri de emrinde olmak üzere yeni teşkil ettiğim milis müfrezemiz vardır. Bunların kuvvetleri henüz bir şekil almadı. Vazifesi, Muş'un 6 kilometre doğusunda Kortik dağının doğusundan gelen yol ile Taluri suyu vadisinin ve bu istikamette Beleki kuzeybatısındaki Mahbuban üzerinden Sason'a gelen istikametleri kapatmak ve düşmanı taciz etmektir.

17. Alay Bölgesi :

Kozma Dağı ve güneyindeki Taluri suyu ile Murat suyu sol kıyısında, Muş-Genç yolu arasındaki Kulp bölgesinde 27 Mart 1916'da Çapakçur Müfrezesi cephesine düşman tarafından yapılan taarruzlar üzerine, dağılmaya başlayan milislerin Lice ve Hani'den gönderilen milis ve jandarmalarla takviye edilerek, direnmeleri sağlanmış ve bunların halen 700 kadar milis ve 70 kadar jandarmadan kurulu bir kuvvet halinde Şin'de ve Şin kuzeyindeki Kozma Gediği'nde ve Kozma Dağı'nın doğu ve batısından Şin'e gelen yollar üzerinde bulunmaktadır.

Şimdilik kendisine Kulp bölgesinin komutanlığını verdiğim alay komutanının görevi, Kozma Dağı geçitlerini kuzeyden korumak ve milis gönüllüler ile Muş ve Murat suyu arasındaki sahada taarruzî hareketlerle düş-

Levent Şahverdi Arşivi

manı taciz ve meşgul etmektir.

Palu Bölgesi :

Bölgede, Diyarbakır'dan, Lice'den ve Harput'tan getirilen, sayıları bini geçen milis ve jandarmalardan kurulu müfrezeler bulunmaktadır.

Bu müfrezeler Çapakçur Müfreze Komutanlığı'na bağlanmış olup, bir kısım kuvvetle de Çapakçur Müfrezesi takviye ettirilmiştir.

Bu düzenlemelerden sonra 2. Ordu bölgesindeki milisler, 12-15 Temmuz 1916 tarihinde meydana gelen **Kulp** muharebelerine, 2-9 Ağustos 1916 tarihleri arasında meydana gelen **Muş-Bitlis** muharebelerine, 5 Ağustos 1916'da cereyan eden **Çapakçur** muharebelerine ve 27 Ağustos 1916 tarihinde meydana gelen **Oğnut** muharebelerine katılmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde görülen önemli bir faaliyet de memleketleri işgal edilen aşiretlerin diğer bölgelere iskânı meselesi olmuştur.

8.3.1916 tarihli 2. Ordu Komutanlığı'ndan Diyarbakır Valiliği'ne gönderilen bir yazıda, Diyarbakır ve civarına göç edip buradan dahi sevk edilmekte bulunan İhtiyat Süvari Alayları'na mensup aşiret reisleri, aşiret erleri ve ailelerinin savaş bölgesine yakın yerlerde iskân edilmeleri ve bunların iaşelerini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınmasını istemektedir. [23]

2. Ordu Komutanlığı'ndan 5.8.1916 tarihinde 16. Kolordu Komutanlığı'na, 2. Menzil Müfettişliği'ne ve Diyarbakır Vilâyeti'ne verilen yazıda, muharebe hattında vatanî görevlerini ifâ etmekle meşgul olduklarını beyan ederek iskân ve iaşelerinin sağlanması için Cibranlı Aşireti'nden oluşan İhtiyat 25. Alay Komutanı Ali Haydar imzası ile bir telgraf alındığı ifade edilerek, bu konuda gereken hazırlıkların yapılması istenmiştir. [24]

12.9.1916 tarihinde 2. Ordu Komutanlığı'ndan 4. Kolordu Komutanlığı'na bildirilen yazıda, Haydaranlı Aşireti'ne mensup bir teğmen ve

23 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 3197, Dosya: 3, Fihrist: 1-7.
24 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 3197, Dosya: 3, Fihrist: 1-43.

Levent Şahverdi Arşivi

maiyetinin gelerek, 4. Kolordu emrine verilen 60 aşiret erinin ailelerinin iskânlarının temin edilmesi için bunların isimlerinin liste haline getirilmesi gereği ifade edilmiştir. [25]

2. Ordu Komutanlığı'na yazılan bir başka yazıda, Cibranlı Aşireti'nden oluşan 3. İhtiyat Süvari Alayı'na mensup subaylar ve erlerin ailelerinin Elâzığ Vilâyetiyle, Siverek ve Urfa livaları dahilinde iskânlarının sağlanması gereği bildirilmiş [26], bu tebliğe karşılık 2. Ordu Komutanlığı'ndan, Kafkas Ordu Grubu Komutanlığı'na verilen cevapta, Cibranlı Aşireti'ne mensup erlerin bir kısmının Urfa livasına bağlı Buâyab nahiyesine yerleştirilmiş olduğu bildirilmiştir. [27]

2. Kolordu Komutanlığı'ndan 2. Ordu Komutanlığı'na bilgi verilen bir başka yazıda da, orduya hizmet etmiş ve halen etmekte olan **Baba Bey Aşireti**'ne mensup aşiretlerin ailelerinin ve akrabalarının erkek ve kadın nüfusları tesbit edilerek Diyarbakır Vilâyeti dahilinde Derik civarında iskân edilme arzuları bildirilmektedir. [28]

4. Alay Süvari Subayı tarafından 2. Ordu Komutanlığı'na verilen bir dilekçede ise, **Zerikan Aşireti**'nden Kolyon Bey başkanlığında 4. İhtiyat Süvari Alayı'na mensup 280 erin isimlerinin yer aldığı listeleri getirdiği kaydedilmektedir. [29]

2. Ordu bölgesinde muharebelerin kesilmesi üzerine, ordu komutanlığı tarafından, daha sonraki faaliyetlere esas olmak üzere sorumluluk bölgesinde yer alan aşiretlerin iskân krokileri hazırlanmıştır. Bu krokiye göre aşiretlerin yaşadığı mahaller, şöyle tesbit edilmiştir: [30]

3. Ordu ile 2. Ordu'yu birbirinden ayıran Kemah'ın güneyinden başlayıp, daha güneye doğru Hozat'a kadar **Seydanlı, Şeyh Hasenanlı, Batı Dersim**; doğuya doğru Pülümür'e kadar **Pülümür**, Mazgirt istikametine doğru **Hasenanlı, Nazımiye, Doğu Dersim, Çan** ve **Ekrek** aşiretleri.

25 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 3197, Dosya: 3, Fihrist: 1-46.
26 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 3197, Dosya: 3, Fihrist: 1-68.
27 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 3197, Dosya: 3, Fihrist: 1-76.
28 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 3197, Dosya: 3, Fihrist: 1-25.
29 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 3197, Dosya: 3, Fihrist: 1-66.
30 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 2933, Dosya: 567, Fihrist: 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bölgeden güneye doğru Palu ile Darahini arasında **Palu Aşiretleri, Çapakçur** ve **Darahini Aşiretleri**, Kulp'tan Silvan'a kadar olan bölgede **Zerikân, Hıyan**, doğuya doğru ise Muş-Bitlis arasında **Sason, Zamanhan, Mutki** ve **Pirân Aşiretleri.**

Silvan'dan Mardin-Siirt arasına uzanan bölgede **Reşkütân, Babûs, Penciyâr, Raman, Dükşüdî, Behramkî, Kikî, Südgiçî, Ömergân** ve **Havrikî Aşiretleri.**

Siirt'ten Botan çayının güneyi boyunca uzanan bölgede **Eruh Aşiretleri, Şirvan Aşiretleri, Şırnak Pervari Aşiretleri, Halilân, Hoyşinân** ve **Kiravyan Aşiretleri.**

Siverek bölgesinde **Karakeçili Aşiretleri.**

Viranşehir bölgesinde **Milli** aşiretlerinin oturdukları belirlenmiştir.

Bundan sonra 2. Ordu'nun cephe gerisindeki hizmetlerin yerine getirilmesi için yukardaki aşiretlerin bir kısmından istifade edilerek milis birlikleri meydana getirilmiştir. Bunların teşkilâtı da şu şekilde tesbit edilmiştir: [31]

2. Kolordu :

Genç Milis Alayı	: Komutanı, Yarbay Emir Bey, 3 taburlu bir alay,
Dariki Milis Alayı	: Komutanı, Hacı İsmail Ağa, 3 taburlu bir alay,
Piçar Milis Alayı	: Komutanı, Salih Bey, 3 taburlu bir alay,
Hıyan Milis Alayı	: 3 taburlu bir alay,
Çapakçur Milis Taburu	

31 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 2673, Dosya: 178, Fihrist: 5-1.

Levent Şahverdi Arşivi

Sason Milis Taburu

Birinci Milis Amele Taburu

4. Kolordu :

Şeyh Şerif Milis Alayı : 3 taburlu bir alay,

Pülümür Milis Alayı : Komutanı, Yarbay Mustafa Bey, 3 taburlu bir alay

Nazimiye Milisleri : 1 tabur,

Birinci Şeyh Hasenanlı Alayı : Komutanı, Kanfuzade Mehmet Ağa, 3 taburlu bir alay,

İkinci Şeyh Hasenanlı Alayı : Komutanı, Seyyit Rıza Ağa, 4 taburlu bir alay,

Seydanlı Birinci Alayı : Komutanı, İdare İbrahim Ağa, 2 taburlu bir alay,

Seydanlı İkinci Alayı : Komutanı, Kasımoğlu Mustafa Ağa, 3 taburlu bir alay ve 1 bölük Pejkar bölüğü,

Müstakil Kalan Taburu,

Çan Taburu,

Ekrek Taburu,

Ohi Amele Taburu,

Bulanık Amele Taburu,

Karaçor Amele Taburu.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Tümen :

Mutki Milis Alayı : Komutanı, Musa Bey, 4 taburlu bir alay,

Müstakil Mutki Taburu,

Penciyâr Milis Taburu,

Dancûb Müfrezesi Milis Kıtası,

Haydaranlı Bölüğü,

Hasenanlı Bölüğü,

Şeyh Masum Bölüğü,

Zamanhan Bölüğü,

Halîlan ve Hoyşinân Bölüğü.

Bu şekilde oluşturulan milis birlikleri, cephe gerisindeki bazı hizmetleri yapmak üzere görevlendirilmişlerdir. Buna göre milis alaylarının görev yerleri şu şekilde belirlenmiştir : [32]

Genç Milis Alayı	: Murat güneyi Kıran deresinden Masalla deresine kadar olan bölgede örtme faaliyetinde,
Dariki Milis Alayı	: Heşek Meydanında,
Picar Milis Alayı	: Bir taburu Lice-Hazro, bir taburu Hani-Merivân yolunda inşaatla meşgul,
Kulp Milis Alayı	: Şin-Pasur yolunda inşaatta,

32 **ATASE Arşivi**, Klâsör: 2673, Dosya: 178, Fihrist: 5-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Hıyan Milis Alayı : Pasur-Hazro yolunda inşaatta,

Çapakçur Milis Taburu : Elmalı'da,

Lice Milis Taburu : Tuzla'da yol inşaatında,

Sason Milis Taburu : Kalurik-Moguruk hattında,

Birinci Milis Amele Taburu : Pasur-Hazro yolunda inşaatta,

Şeyh Şerif Milis Alayı : 12. Tümen bölgesinde Eznefir-Cürsan hattında,

Pülümür Milis Alayı : Doğu Dersim'de Yağacık-Sekbanbaba tepesi hattında,

Nazımiye Milisleri : Doğu Dersim'de Nazımiye civarında,

Birinci Şeyh Hasenanlı Alayı, İkinci Şeyh Hasenanlı Alayı, Seydanlı Birinci Alayı, İkinci Alayı, Müstakil Kalan Taburu : Batı Dersim bölgesinde,

Ekrek Milis Taburu : Haçtur'da 36. Alay bölgesinde,

Ohi Amele Taburu, Bulanık Amele Taburu, Karaçor Amele Bölüğü: 4. Kolordu bölgesinde yol inşaatında çalışmaktadırlar.

Mevaçikî Milis Alayı : Mutki Müfrezesi cephesinde,

Müstakil Mutki Taburu : Keltepe güney doğusunda 13. Alay bölgesinde,

Van Güney Müfrezesi : Sârik'te,

Haydaranlı Bölüğü : 15. Alay karargâhında,

Levent Şahverdi Arşivi

Hasenanlı Bölüğü	: Ali Han güney köylerinde,
Şeyh Masum Bölüğü	: Raçor-Müskân hattında bulunmaktadır.

Çan Milis Taburu ve Penciyâr Milis Taburu ile Halîlân ve Hoyşinân Bölüğü'nün görev yerleri tesbit edilememiştir.

Sonuç olarak, yurt savunması karşısında gerek cephede, gerekse cephe gerisinde üzerlerine düşen her türlü görevi yerine getiren Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiret mensupları, Mondros Mütarekesi'nin imzasından sonra ortaya çıkan **Müdafaa-i Hukuk** ve **Müdafaa-i Vatan** gibi cemiyetler içerisinde de yerlerini almışlar; Sivas Kongresi'nden sonra da bu kongrenin aldığı bütün kararlara iştirak ederek Türkiye'nin millî birlik ve bütünlüğü yolunda hizmet etmekten geri kalmamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

SAKARYA MELHAME'İ KÜBRASI YAHUT TÜRK'ÜN MEDD Ü CEZİRİ *

Doç. Dr. MUSTAFA BALCIOĞLU

Ağustos Ayı'nın, Türk tarihindeki yeri ve önemi pek büyüktür. Tarihimizin dönüm noktası olan Malazgirt, Mohaç ve Milli Mücadele'nin son safhası olan Büyük Taarruz zaferleri bu ayda kazanılmıştır. Yine, bu ayda kazanılan zaferlerden birisi de Orta Anadolu'nun bağrında, yirmi iki gün, yirmi iki gece aralıksız devam eden ve dünya tarihinde eşine ender rastlanan Sakarya Meydan Muharebesi'dir. 13 Eylül 1921 tarihinde zaferle sonuçlanan bu muharebenin anlamının çok iyi bilinmesi gerekir. Bu kanlı savaş, elbiseleri yırtık, silahları derme çatma, ayaklarında postal bile bulunmayan ve fakat sarsılmaz bir inanca sahip olan Mehmetlerin destanıdır. Subayların erlerle omuz omuza, insan cesaretini tarife ihtiyaç bırakmadıkları, yoksul ve bîçare bir milletin topyekün direnişidir. Milletimizin en yorgun ve çaresiz zamanında Batı Anadolu topraklarına hırsla atılan Yunanlılar, yer yer direnişlerle karşılaşmalarına rağmen düzensiz kuvvetleri geriletmişler ve Batı Anadolu'nun büyük bir kısmını işgal etmişlerdi. Genel bir seferberlik yapma imkanı bulamayan, insan ve donanım açısından Yunan Ordusuna oranla pek zayıf bulunan kuvvetlerimiz[1], 10-24 Temmuz 1921 tarihleri arasında cereyan eden ve inkılâp tarihimizde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri olarak anılan savaşta daha fazla yıpranmamak için stratejik savunma kurallarının bir gereği olarak Sakarya'nın doğusuna çekilmişti.[2] Bu çekilişten ötürü büsbütün çılgınlaşan Yunanlılar, bir taraftan da İngilizlerin Yunanlılar artık Sevr'le yetinemez[3] gibi tahrik edici sözlerine de kanarak Türk Ordusunu takiple yok etmek ve Ankara'yı ele geçirmek maksadıyla yeni bir maceraya daha girişmişlerdi. Bu arada

* Bu konuşma TRT Ankara Radyosu ortak yayınında 21 Ağüstos 1996 tarihinde yapılmıştır.

1 T.S.K. Tarihi, T.B.M.M. Dönemi, IV.C. I. Ks. Ank. 1984, s. 465. Bu muharebede Türklerin mevcudu 101727 İnsan, 54572 Tüfek, 825 Mtf., 1309 Kılıç, 196 Top, 2 Uçak. Buna karşılık Yunanlıların 123780 İnsan, 75000 Tüfek, 2768 Mtf., 1380 Kılıç, 368 Top ve 18 Uçak mevcutları vardı.

2 Ordunun geri yürüyüşü esnasında İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve M.M.V.Fevzi Paşa millete beyannamesinde "... Düşmanın ilerlemesi ihtimaline karşı milletin tereddüt ve endişe etmesine katiyyen mahal yoktur. Düşmanın Anadolu içlerine doğru uzayan kolları mezarlarına yaklaşıyor. Bu yeni zafer düşmanın ölüm yolculuğudur" demişti. **Tarih Vesikaları Dergisi**, C. 2, 1942, s. 82.

3 Selahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK. Yay. Ankara 1986, s. 177.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan taarruzuna karşı koymak için 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa Başkomutan olarak ordunun başına geçmişti.[4] Geri çekiliş doğal olarak ülke içerisinde büyük bir ümitsizlik ve yeise sebep olmuştu. Başkomutan ilk ve büyük kararıyla Tekalif-i Milliye emirlerini yayınladı. [5] Ordunun her türlü ihtiyacını karşılamaya yönelik bu çabalar, halkın katılımını sağlamıştı. Nihayet, Yunanlılar emellerini gerçekleştirmek amacıyla harekete geçtiler ve 23 Ağustos'da Türk ordusu ile temasa başladılar. Yunan Ordusu muharebeyi kazanmak için elverişli durumdaydı. Yüzbini aşkın insan mevcudu vardı. Silahları bol, araçları moderndi. Buna karşılık Türk kuvvetleri insan mevcudu ve araç gereç açısından çok gerideydi. Ordunun bütün gereçleri katır, merkep, deve ve ençok kağnı ile taşınıyordu. Erkekleri savaşta olan kadınlar bebekleri sırtlarında cephane ve yiyecek yüklü hayvan ve arabalarını tarihte misli görülmemiş bir sabır ve inanç ile cephede ön saflarda döğüşen erlere kadar götürüyorlardı. Doğrusu, iki ordunun bu nisbetsiz durumları gözönüne getirilince, Türk zaferini düşünmek çok zordu. Yukarıda ifade edildiği gibi, 22 gün, 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi 100 km. uzunluğunda bir cephe üzerinde cereyan etti ve tarihin en kanlı savaşlarından biri oldu. Yunanlılar Büyük Yunanistan, Türkler Vatan Ülküsü için çarpıştılar. Muharebe öncesi atından düşen ve kaburga kemiği kırılan Mustafa Kemal, yaralı olarak sedye üzerinden hareketleri idare etti. [6] Bir çok defa Türk savunma hattı bazı noktalarda parçalandı. Fakat Başkomutanın **"Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz"**[7] emri üzerine Türk ordusu kaygan bir savunma sistemi uygulamaya başladı. Yunanlılar bir aralık Ankara'nın 50 km. güneyine kadar yaklaşmaya muvaffak oldular. Top sesleri Ankara'dan da duyulur olmuştu. Buna rağmen her kırılan Türk savunmasının arkasından yenisi kuruluyordu. Yunanlılar adeta ateşten bir Türk duvarına çarpmışlardı. Bu direniş karşısında Yunanlılar hareket yeteneklerini kaybettiler. Karşı taarruza geçen Türk birliklerinin teşebbüsleri başarıyla sonuçlandı. Yunan kuvvetleri silahlarını terkederek Sakarya'nın batısına kaçtılar. Bu zafer ülkede duyulunca her tarafta zafer şenlikleri yapıldı. T.B.M.M. milletin orduya şükranlarını ifade için Mustafa Kemal'e

4 **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. XII, s. 21.
5 **Nutuk**, C. II, Kemal Atatürk, Ankara 1961, s. 615-616.
6 **T.İ.H.Batı Cephesi**, C. 2, Ks. 5, Ankara 1972, s. 198.
7 **Nutuk**, s. 618.

Levent Şahverdi Arşivi

Gazilik ünvanıyla Mareşal rütbesini verdi. [8] Diğer komutanların da rütbeleri yükseltildi.

Bu büyük ve uzun muharebe, 1683'de Viyana önünde Avrupa taarruzları karşısında başlamış olan Türk çekilişinin son noktası olmuştur. Türk topraklarının bölüşülmesi için hazırlanan projeler bu zaferle iflas etmiş, bu ulusun esir olmayacağı bir defa daha anlaşılmıştır.

İstiklâl Savaşımız esnasında en fazla er ve subay şehidi verdiğimiz[9] Sakarya Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği yerlerde bugün, O aziz şehitlerin hatıraları anılar ve heykellerle yaşatılmaktadır. Polatlı ilçemizin hemen kuzeyinde Şehitler Tepesi'nde yükselen bu anlamlı anıtın gövdesi, başlangıçtan itibaren daralan merdivenli yoldur. 420 basamaktan oluşan bu yol Sakarya Zaferi'nin dar boğazlardan geçildikten sonra kazanıldığını simgeler. Bu yolun iki yanındaki sütunlar zaferin üstün düşman kuvvetleri karşısında kazanıldığının simgesidir. Yine zafer sembolü heykeller on iki kabartma rölyeften ibarettir. Bu rölyeflerde Türk milletinin mucizevi İstiklâl Savaşı canlandırılmaya çalışılmıştır. Başkomutan Mustafa Kemal'in Alagözdeki çiftlik evi restore edilip, bugün O günlerin hatıralarını saklayan müze haline getirilmiştir. Eğer bugün O büyük savaşın cereyan ettiği yerleri dolaşırsanız, Anadolu'nun nasıl vatanlaştırıldığını daha iyi anlar, binlerce şehidin son nefeslerini duyar gibi olursunuz.

8 **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1989, s. 4.

9 Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. II, İstanbul 1987, s. 683.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN DEVLET ADAMLIĞI VASFI *

Prof. Dr. SÜLEYMAN ARSLAN **

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk büyük bir devlet adamı idi. Atatürk'ün bu vasfı, gerek yerli gerek yabancı bilim adamları, fikir adamları, büyük askerler ve devlet adamları tarafından çeşitli inceleme ve yazılara konu teşkil etmiştir. Bu konudaki genel kanaat, Atatürk'ün modern devlet hayatının gerektirdiği değerlerle dolu müstesna bir şahsiyet olduğudur. Daha açık bir deyimle Atatürk karizmatik bir liderdir.

Bu incelememizde Atatürk'ün devlet adamlığı vasfını ele almak ve O'nun nasıl bir karizma olduğunu örnekleriyle açıklamak istiyoruz.

I. GENEL OLARAK LİDERLİK KAVRAMI

Devlet adamının lider olması gerekir. Bu sebeple devlet adamlığı vasfına, liderlik kavramını inceleyerek başlamak çok yerinde olacaktır.

A. *Lider Kimdir?*

Kamu yönetimi açısından lider, insanları bir gaye peşinde birleştirebilen kimse olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle liderlik, insanların, planları ve kararları eyleme dönüştürmelerini sağlama sanatıdır. Bu husus bir insan becerisidir. Bu yüzden kimi insanlar bu konuda öbürlerinden daha beceriklidir.

Simon, Smithburg ve Thompson'a göre, bir kimsenin lider olarak kabul edilebilmesi, önce üstün nitelikleri bulunduğunun kendisini izleyenlerce kabul edilmesine, bu niteliklerin onlara güven vermesine ve onun etkisini kabullenmelerini sağlamasına bağlıdır. [1]

* Bu konferans, 10 Kasım Atatürk'ü Anma Haftası çerçevesinde Selçuk Üniversitesi'nde verilmiştir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Yürütme Kurulu Üyesi, 3 Aralık 1996 tarihinde Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

1 H. A. Simon, D. W. Smithburg, V. A. Thompson, **Kamu Yönetimi**, (Çev. C. Mıhçıoğlu), Ankara, 1975, s. 93.

Levent Şahverdi Arşivi

Lider olabilecek kişilerde aranılan vasıfların başında zeka, eğitim, tecrübe üstünlüğü, kişilere yön verme ve çözüm yolları gösterme gelmektedir.

Diğer yandan, liderin etkisi büyük oranda içinde bulunduğu duruma bağlı olmaktadır. Bu sebeple bazı hallerde büyük bunalımların büyük liderler getirdiği görülmüştür.

B. *Karizmatik Lider*

Genel olarak "lider" kavramını tanımladıktan ve liderliğin vasıflarını ortaya koyduktan sonra, konumuzla ilgili olduğu için "karizmatik liderlik" kavramı hakkında kısa bir bilgi vermemiz gerekmektedir.

Karizma terimini toplumbilime Alman toplumbilimci Ernst Troeltsch kazandırmıştır.

Karizma tabiri, kitleler karşısında olağanüstü saygınlığı ve etkileme gücü bulunan bir yönetici için kullanılır. Karizmatik güç, Max Weber'e göre, bir birey olarak kendisini aşan, ama kendinde bulunan bir kutsallığı canlandıran bir kimsenin egemenliğini ifade etmektedir. Kişinin gurup üzerindeki gücünü kullanması bu aşkınlıktan kaynaklanır.[2]

Weber, karizmatik otoriteyi, bir kişinin kutsallığına ya da kahramanlık gücüne veya örnek alınacak vasıflarına ve bu kişi tarafından yönetilenlerin kurulan düzene tam bir teslimiyet içinde bağlanmaları sonucunda ortaya çıkan otorite tipi olarak tanımlamaktadır. Karizmatik lider, taraftarlarının gözünde, ortalama insanların üstünde yer alan, onların yararına mucizeler yaratmaya muktedir kimsedir. Karizmatik liderlik açısından önemli olan, liderin olağanüstü vasıflarının bulunduğuna dair geniş halk kitlelerinde sağlam bir inanç uyandırmasıdır. Karizmatik lider bir anlamda büyük buhranların ortaya çıkarttığı bir liderliktir.

II. KARİZMATİK LİDER ATATÜRK

Atatürk'ün liderlik yapısını inceleyen bilim adamları bu liderlik şeklinin

2 Bk. **Meydan Larousse**, Karizma maddesi.

Levent Şahverdi Arşivi

"karizmatik liderliğe" uygun düştüğünü kabul ederler. [3]

Atatürk, başarıları ve devlet adamlığı vasıflarıyla karizmatik lider olarak kabul edilir. Dankwart A. Rustow'a göre, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne geçisi sırasında Atatürk'ün oynadığı rol, Weber'in deyimiyle karizmatik niteliktedir." [4] Gerçekten yeni bir devlet kurmak üstün bir gücün ve başarının eseridir. Atatürk, üstün kişiliği ile bu üstün gücün ve başarının adamı olmuştur.

Büyük Atatürk, Türk İnkılâbının hem fikrî hazırlığını yapmış, hem de aksiyon alanında onu başarıya ve zafere ulaştırmıştır. İnkılâpçı Atatürk, artık zamanını tamamlamış olduğuna inandığı bir İmparatorluğun üzerine, yepyeni temellere dayanan bir devlet kurmuştur. [5]

Tarihte çok az lider tarihin akışını değiştirmiş ve "millî lider" veya "tarihî lider" olma niteliğini kazanmıştır. İşte büyük Atatürk, istilaya uğramış ülke topraklarını kurtarmak için milletin bağrından çıkan ve milletine dayanak Anadolu'yu esaretten kurtarıp yeni bir devlet kuran ve tarihin akışını değiştiren bir liderdir.

III. ATATÜRK'ÜN ÜSTÜN KİŞİLİĞİ

Büyük adamları büyük milletler yetiştirir. Tarihi büyük adamdan yoksun olan bir millet fakir bir millettir. Kökünü tarihin derinliklerinden alan yüce Türk Milleti'nin yetiştirmiş olduğu en son büyük adam Atatürk'tür.

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Kılıç Ali'nin açıklamalarına göre [6], "Atatürk'ün hayatı incelenecek olursa görülür ki, gençliğinden, okul hayatından itibaren çok canlı ve hareketli bir yaşayış tarzı vardı. Nerede ve ne rütbede olursa olsun, onu daima bir baş olarak görürüz. Nereye gitse, hangi mecliste bulunsa, onun derhal bu meclislerin, bu toplantıların reisi olduğu görülür. Hatta genç bir erkânı harb subayı olarak emrinde bulunduğu komutanların dahi çok defalar ona boyun eğdiklerine şahit olu-

3 İsmet İnönü, "Devlet Kurucusu Atatürk", **Atatürk Konferansları-III**, 1969, Ankara 1970, s. 1.

4 Dankwart A. Rustow, "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk", Abadan'a Armağan, Ankara 1969, s. 574.

5 Taner Timur, **Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, Ankara 1968, s. 94.

6 Kılıç Ali, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, İstanbul 1955, s. 31.

Levent Şahverdi Arşivi

yoruz."

20 Temmuz 1922'de Gazi Mustafa Kemal, T. B. M. Meclisi'nden Başkomutanlık yetkisinin tekrar uzatılması kararını aldıktan sonra, son hazırlıkları bir defa daha gözden geçirmek üzere, o sırada kendisini ziyaret için Konya'ya kadar gelmiş olan İngiliz Generali Towshend'le görüşmek bahanesiyle 21 Temmuz 1922'de Ankara'dan ayrıldı. Önce Akşehir'de bulunan Cephe Genel Karargahı'na uğradı. Taarruz hazırlık planını İsmet Paşa ile görüştükten sonra bir defa da Genelkurmay Başkanı ile birlikte incelemek üzere ayrıldı. 24 Temmuz'da Konya'da General Towshend'i kabul etti. Birinci Cihan Savaşı'nın bu ünlü Generali, Mustafa Kemal'le yaptığı görüşmeden sonra büyük bir hayranlıkla kendisinden ayrılmış ve "Ben şimdiye kadar 15 hükümdar ve cumhurbaşkanı ile özel ve resmî konuşma yaptım. Mustafa Kemal'de büyük bir ruh kudretinin esrarı var." diyerek onun müstesna kişiliğinin ne kadar büyüsü altında kaldığını samimi sözlerle belirtmiştir. [7]

Türk Orduları 1922'de Yunan Orduları'nı Akdeniz'e dökünce İngiltere Parlamentosu büyük bir toplantı yaptı. Lordlar Kamarası ile Avam Kamarası'nda heyecanlı bir sahne yaşanmıştır. Celse açılınca İngiliz İşçi Partisi lideri Macdonald kürsüye gelerek şöyle seslenir :

"- Nerede Başvekil Lloyd George? Bize ne söz verdi, netice ne oldu? Hazineden büyük paralar alıp bizi boş yere masraflara soktu. Hani Boğazlar bizim olacak, Anadolu taksim olunacaktı? Heyhat, hiçbiri olmadı. Bunun hesabını bize versin!"

Dediği zaman, Lloyd George yavaş adımlarla kürsüye geldi :

"- Arkadaşlar! Asırlar pek nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki, o büyük dâhiyi asrımızda Türk Milleti yetiştirdi. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelir? Der ve kürsüden iner. Daha sonra Başbakanlıktan istifasını verir. [8]

7 S. Omurtak, H. A. Yücel, İ. Sungu, E. Z. Karal, F. R. Unat, E. Sökmen, U. İğdemir, **Atatürk**, İstanbul 1970, s. 157.

8 Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, İstanbul 1958, s. 508.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanlı fikir adamı Thomas Vaidis'e göre, "Mustafa Kemal'in Türkiye sınırlarını aştığı ve onun eseri olan yeni Türkiye'ye bütün dünyanın gözlerini büyük bir dikkatle çevirmiş olduğu kabul edilen bir gerçektir. Pek çokları bu hususta, yani yeni Türkiye'nin Mustafa Kemal'in eseri olduğundan şüphe etmeye hazırdırlar. Belki hakları da vardır. Bu, olaylara dar, ya da geniş açıdan bakma meselesidir. Ama şüphe edilemeyecek bir şey varsa o da, yanlış şekilde açıklanamayacak ve yalanlanamayacak olan direnme fikrinin Türkiye'nin daha iyi bir geleceğe lâyık olduğu anlayışının, güçlü ve dostlarının saygı gösterdiği, düşmanlarının da korktuğu Türkiye'nin, geçmişten kalma herşeyle bağını koparmış Türkiye'nin kurulması fikrinin, Mustafa Kemal'in ruhunda doğduğu, onun zekâsı ile işlendiği ve onun elleriyle gerçekleştirildiğidir. [9]

Atatürk'ün üstün kişiliği hakkında daha pek çok devlet adamı ve fikir adamının görüşü mevcuttur. Bunların hepsine burada temas etme imkanımız, mevcut değildir.

Sonuç olarak, Atatürk'ün büyük bir devlet adamı olduğu yerli ve yabancı birçok düşünür ve bilim adamınca kabul edildiği gibi, büyük devlet adamlarınca da tasdik edilmiştir.

IV. DEVLET ADAMI OLARAK ATATÜRK'ÜN BAZI ÖZELLİKLERİ

Atatürk'ün kendisine büyük devlet adamı vasfını kazandıran bazı özellikleri vardı. Bu özelliklerinden, çok önemli bazılarını ele alarak ortaya koymaya çalışacağız.

A. *Karar Verme Nitelikleri*

Atatürk, süratli, kesin ve isabetli karar vermekte mahirdi. Onun kararları plana ve hesaba dayanır, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayarak ihtiyatlı hareket ederdi.

Mustafa Kemal cesurdu; çünkü yapacağı işlerde muvaffak olmak için,

9 Thomas A. Vaidis, **Kemal Atatürk, Yeni Türkiye'nin Kurucusu**, (Çev. Ahmet Angın), İstanbul 1967, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

bütün şartların hazırlığını tamamlayarak ve karşısındakinin neler yapabileceğini hesap ederek, onlara karşı tedbirli hareket etmeyi önceden kararlaştırırdı. Örneğin, Büyük Taarruz'a karar verdiği zaman planlarını tespit ettirirken, düşman kuvvetlerinin mukabil ne gibi hareketler yapabileceğini hesap ettiği ve en kötü ihtimallere göre dahi, tedbirler almayı önceden düşündüğünü söylemiştir. [10]

"İş ve eser, sahibinin karakterini ve kudretini gösteren bir aynadır" sözü boş yere söylenmiş bir laf sayılmamalıdır. Mustafa Kemal, her yapacağı işi günlerce, bazen aylarca inceden inceye düşünerek fikren hazırlardı. Bir defa karar verdi mi, onu hiçbir güçlük yolundan çeviremezdi. Yaptığı her işte, onun azim ve karakteri açıkça okunurdu. Bugün Türkiye'de elle tutulacak ne varsa, onun kudret ve kabiliyetinin, yılmak bilmeyen çalışmasının, gece gündüz ara vermeden didinmesinin meyvesidir. [11]

Atatürk'ün isabetli ve çabuk karar verme kabiliyetinin gelişmesinde, almış olduğu askerî eğitim ve tecrübenin büyük katkısı olmuştur. Zira, Atatürk "iyi bir devlet adamı olma" niteliğine kavuşmadan önce, "iyi bir komutan" idi. Atatürk'ün hayatının önemli bir kısmı "komutan" olarak geçmiştir. Gerçekten, 18 Ocak 1915'de 19. Tümen Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal, bundan sonra sırasıyla grup komutanlığı [12], kolordu komutanlığı, ordu komutanlığı ve başkomutanlık görevlerinde bulunmuştur.

Komutanlar, durumları muhakeme ettikten sonra birkaç türlü hareket tarzı ile karşılaşırlar. İşte bunlardan zamana ve şartlara en uygun olanı seçmek komutanlığın hünerleridir ki, fikir ve ruh kabiliyeti yüksek olanlar isabetli kararlara varmakta güçlük çekmezler. İyi düşünen ve gören bir çok insan vardır ki bunlar, kararlarını tatbik etmek veya doğru yolu bulmak kudretinden mahrumdurlar. [13]

Mustafa Kemal, görüşlerini kabul ettirmeyi sevmiştir; ama bu asla rastgele bir esinti, bir kapris sonucu olmamıştır. Her önerisini, her reformu

10 A. Afetinan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, İstanbul 1971, s. 114.

11 "Eski Umumî Kâtip Tevfik Bıyıklıoğlu'ndan Hatıralar", **Yakınlarından Hatıralar**, İstanbul 1955, s. 90-91.

12 Birinci Cihan Savaşı'nda, birçok hallerde kurulan ve bir tümenden fazla olan kuvvete "grup" adı verilmiştir. Çanakkale'de gruplarımızın kuruluşlarında, iki tümenden altı tümene kadar birlikler vardı.

13 Fahri Belen, **Atatürk'ün Askeri Kişiliği**, İstanbul 1963, s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

uzun süre kafasında saklamış, uzun uzun düşünmüş, iyice olgunlaştırmış, sonra ortaya atmıştır. Bununla da yetinmemiş, çevresine nasıl kabul ettireceğini, sindirilmesini nasıl sağlayabileceğini düşünmüş, etkilerinin ne olacağını hesaplamış, ancak ondan sonra gündeme koymuştur. Ama yararlı olduğuna kesinlikle inanınca da her engeli acımasızca ortadan kaldırarak uygulamaya koyulmuştur. [14]

Hasan Rıza Soyak'ın anlattığına göre [15] bir Amerikalı kadın gazeteci Atatürk'e :

"- İşlerinizde nasıl muvaffak oluyorsunuz? diye sormuş ve şu cevabı almıştı :

"- Ben, bir işte nasıl muvaffak olacağımı düşünmem. O işe neler mâni olur, diye düşünürüm : Engelleri kaldırdın mı iş kendi kendine yürür."

B. *Çalışkanlık*

Atatürk için çalışma saati diye birşey yoktu. Yapacağı işi bitirinceye kadar uyumadan, dinlenmeden, yemek yemeden çalışırdı. Oturduğu kuru çalışma sandalyesinden kımıldamadan yirmidört saat aralıksız çalıştığı onun için olağanüstü birşey değildi. Mücadele yıllarında, normal muntazam uyku nedir bilmemişti. Atatürk, tarih, dil ve genellikle ülke sorunlarıyla meşgul olduğu zamanlarda, tıpkı savaş meydanında imiş gibi uyumadan çalışmış ve en büyük zevki, en çok sevdiği milletine en küçük bir fayda sağlamakta ve hizmet edebilmekte bulmuştur. Türk Milleti'nin kaybetmiş olduğu yüzyılları, çok çalışmakla kapatmak lüzumuna kaniydi. Atatürk böyle çalıştı ve bugünkü şanlı Türk Milleti'ni ve Türkiye Cumhuriyeti'ni meydana getirdi. [16]

Atatürk'ün en güvendiği insanlardan biri olan ve onun özel kalem müdürlüğünü ve genel sekreterliğini yapan Hasan Rıza Soyak anlatıyor : [17]

Atatürk, çalışmaları sırasında, zaman, mekân ve hatta imkân kav-

14 Paraşkev Paruşev, **Atatürk**, (Çev. Naime Yılmaer), İstanbul 1981, s. 305.
15 "Hasan Rıza Soyak'tan Hatıralar", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 10.
16 "Eski Umumî Kâtip Tevfik Bıyıklıoğlu'ndan Hatıralar", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 91.
17 "Hasan Rıza Soyak'tan Hatıralar", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 7-8.

Levent Şahverdi Arşivi

ramlarıyla kat'iyen bağlı değildi. Nerede ve hangi şartlar altında olursa olsun, resmî, millî veya vatanî bir görev ortaya çıktı mı, derhal onu yerine getirmeye çalışırdı. Çoğu zaman, herhangi bir gezi anında, kırda, bayırda ısrarı üzerine otomobil içinde çalıştığımız ve evrak tetkik ettiğimiz zamanlar olmuştur. Eğlenirken, beni veya bir görevliyi görünce, derhal "beni mi istiyorsunuz?" der ve olumlu cevap alınca, eğlenceyi bırakır ve görevliyi takip ederdi. Bütün görevliler, emrinde çalışanlar, kendisini her karar verdiğimiz dakikada, uykuda olsa bile, uyandırmak yetkisini haizdik. Atatürk, eline gelen bir işi bitirmeden rahat edemezdi. Zaruret mevcut değilse bile, işi ileriye bırakmak âdeti değildi; bazan hiç durmadan okuduğu, kırksekiz saat çalıştığı da vâkidir.

Bir keresinde, bir İstanbul seyahatinden Ankara'ya dönmüştüm. Derhal köşke gittim, hizmetçilere Atatürk'ün ne durumda olduğunu sordum. "İki gün, iki gecedir devamlı okuyor, birkaç defa banyo yaptı ve şezlongda istirahat etti." dediler. Hemen yatak odasına girdim. Atatürk, koltuğa bağdaş kurmuş oturuyordu. Genellikle bu şekilde otururdu. Elinde bir tarih kitabı vardı, bitirmeye çalışıyordu. Bana, "Hoş geldin!" dedikten sonra : "Elime bir kitap geçti, bilmem ne zamandan beri okuyorum." diye ilave etti.

- Yorulmadınız mı Paşam? diye sordum.

"- Hayır!" dedi. "Yalnız gözlerim yaşarıyor; fakat onun da çaresini buldum. Biraz tülbend aldırttım ve parça parça kestirttim. Bu parçalarla gözlerimi siliyorum." [18]

İşte bu örnek, Atatürk'ün çalışmada zaman kavramı tanımadığını göstermektedir.

Atatürk'ün Çanakkale'den itibaren yaverliğini yapmış olan ve onunla Anadolu'ya birlikte geçip, zaferden sonra milletvekili olan Cevat Abbas Gürer, Atatürk'ün çalışkanlığını şu şekilde dile getirmektedir : [19]

Atatürk'ün uyanık geçirdiği zamanla, uykuda geçirdiği süre, kıyaslanamayacak kadar farklıdır. Atatürk'ün bir insan ömrüne sığamayacak

18 "Hasan Rıza Soyak'tan Hatıralar", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 8.
19 "Cevat Abbas Gürer'den Bazı Hatıralar", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 58-59.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar zengin olan mesaisini tasnif ederek açıklayacak ve detaya girecek değilim. Atatürk'ün durmayan, dinlenmeyen, yıpratıcı çalışma tarzının açıklanması bu yazıya sığmaz. Ben yalnız Atatürk'ün içinde bulunduğu durum ve olayları tasnif etmeden ve detaylı izahına girmeden, genel mesaisi içerisinde pek azına temas ederek, çalışması uğrunda ne için ve ne derece kendini feda ettiğini özetlemeye çalışacağım: Atatürk'ü yakından tanıyanlar pek iyi bilirler ki, yirmi dört saatlik hayatını hiçbir zaman bir programa sığdıramamıştı. Zaten onun karşı karşıya kaldığı olaylar, zamana bırakılamayacak kadar acele karar ve uygulamayı gerektirdiklerinden, programlı bir hayat sürmesine müsaade etmemişlerdi.

Muharebelerde olduğu gibi, günlük devlet işlerinde de, önemine göre bu işin, gece veya gündüzün her saatinde kendisine arz olunmasını isterdi. Uykunun dostu değildi. Zaman zaman geçirdiği kısa hastalıkları hariç, sabah güneşini görmeden yatağına girmez ve uyumazdı. Genellikle uykuda geçirdiği zamana acırdı. Bir defa bana demişti ki :

- Hayat pek kısa. Çocukluk ve okul hayatı bir kısmını alıyor. Geriye kalanını ise, uyku yarıya indiriyor. Uykusuzluğu giderecek ve insan vücuduna verdiği dinlenme gıdasını verecek tabletler icat edilse... Bir gün o da olacaktır. Nitekim tıp ve kimya ilmi uyutmak için pek güzel ilaçlar yapmışlardır.

Gülerek ilave etmişti :

- Bunu daha da genişletebiliriz. Orduların yiyecekleri de bir gün tablet haline getirilebilir. Aylık yiyeceklerini askerler çantalarında taşıyabilir. Yalnız cephane nakliyatı işi kalır. O da motörlü araçlarla sağlanır. Böyle bir ordu neler yapmaz?.. [20]

C. *Gerçekçilik*

Çok yönlü bir insan olan Atatürk realistti. Atatürk gerçeği arayan ve onu buldukça da kuvveti ve kudreti artan bir insandı. Hiçbir işi talihe bırakmazdı. Maceracı değil hesapçı idi; açık anlamı ile gerçekçi idi.

20 "Cevat Abbas Gürer'den Bazı Hatıralar", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 59.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk 1923 tarihli konuşmasında [21], "Birbirimize daima hakikatı söyleyeceğiz. Felaket ve saadet getirsin, iyi ve fena olsun, daima hakikatten ayrılmayacağız." demiştir. Keza yine 1931 yılında bir konuşmasında [22], "biz daima hakikati arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça açıklamaya cür'et gösteren adamlar olmalıyız." demek suretiyle hem gerçekçiliğini ortaya koymuş, hem de devlet yöneticilerine bir istikamet göstermiştir.

Böylece, hayatı boyunca gerçekçi bir yol izleyen Atatürk, yönetici durumunda olan herkesin ve hatta devlet memurlarının da gerçekçi olmasını istemiştir.

Atatürk, gerek iç politikada gerekse dış politikada hayalciliği daima büyük bir hata olarak kabul etmiştir. O'na göre, "dünyanın bugünkü genel şartları ve yüzyılların dimağlarda ve karakterlerde biriktirdiği gerçekler karşısında, hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin anlattığı budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir." [23] Yine Atatürk'e göre, "millî siyaset dediğimiz zaman kastettiğimiz anlam ve işaret etmek istediğimiz hususlardan birisi de, varılması mümkün olmayan amaçlar peşinde milletin zamanını alarak onları zarara uğratmamaktır." [24]

Atatürk, iç politikada olduğu gibi dış politikada da realistti. Hayalci ve maceracı davranışlardan milletin neler çektiğini çok iyi bildiğinden, kazanılan zaferleri tehlikeye sokmamak için azami derecede tedbirli idi. [25]

Atatürk'ün gerçekçi olmasının en tabii sonucu, bütün işlerinde aklı ve bilimi esas almasında kendisini göstermektedir.

D. *İleri Görüşlülüğü*

Atatürk, ileri görüşlü bir devlet adamı idi. Zaten büyük devlet adamlarında bulunması gereken vasıflardan birisi de ileri görüşlülüktür.

21 Atatürkçülük, Birinci Kitap, **Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Ankara 1982, s. 110.
22 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 110.
23 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 71.
24 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 71.
25 Hamza Eroğlu, **Atatürk'ün Üstün Kişiliği**, Ankara, baskı tarihi yok, s. 75.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün ileri görüşlülüğünü kelimelerle anlatmak yerine, bu konuda onun yakınında bulunan bazı kişilerin anlattığı anıları ele almak çok daha isabetli olacaktır.

Kılıç Ali'nin anlattığına göre [26] Mustafa Kemal, Selânik'te yine bir akşam o zaman sıhhiye müfettişi olan eski Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras, Nuri Conker, Salih Bozok Beylerle birlikte Olimpiyos birahanesinde oturmuşlar, içerlerken devletin dış siyaseti bahis mevzuu oluyormuş. Bu arada Mustafa Kemal, bir takım acı tenkitler yaptıktan sonra işi lâtifeye dökmüş ve Tevfik Rüştü Bey'i göstererek :

"- Bu bozuk siyaseti bir gün doktor vasıtasıyla düzelttireceğim."
deyince yakın ve teklifsiz arkadaşı olan Nuri Conker :

"- Ne? Ne?... Sen mi düzelttireceksin?"

diye küçümseyerek sormuş. Bunun üzerine Nuri Bey ile arasında şöyle bir konuşma geçmiş;

"- Evet, ben doktoru Hariciye Nazırı yapacağım, bütün falsoları ona tamir ettireceğim."

Nuri Bey lâtife ederek sormuş :

"- Demek sen doktoru Hariciye Vekili yapacaksın, o halde ya beni?"

"- Seni de vali ve kumandan yaparım!"

Bu konuşmaya hazır bulunan Salih Bozok da karışıyor :

"- Herhalde bu arada beni de bir şey yaparsınız?"

Mustafa Kemal, Salih Bey'in bu sualine, biraz düşündükten sonra :

"- Salih seni yâver yapacağım ve yanımdan ayırmayacağım."

26 Kılıç Ali, **a.g.e.**, s. 32-33.

Levent Şahverdi Arşivi

cevabını verince Nuri Bey yine dayanamamış, tekrar atılarak :

"- Allahını seversen sen ne olacaksın ki hepimize şimdiden böyle bir takım makamlar veriyorsun?" demiş.

Mustafa Kemal, Nuri Bey'in sorduğu bu suale gülerek :

"- Bu memuriyetleri, bu makamları veren ne olursa işte ben o olacağım." diye cevap vermiş.

Kılıç Ali'nin açıklamasına göre vaktiyle genç bir subay çağında iken arkadaşları arasında cereyan etmiş olan ve ileri görüşün şayanı hayret bir tezahürü sayılan bu konuşmayı Atatürk, bu arkadaşlarına sık sık tekrar ettirip anlattırırdı.

Atatürk'ün ileri görüşlülüğü konusunda son derece enteresan bir anıyı da Afet İnan anlatmaktadır : "Tuhaf bir olaydır belki... Mustafa Kemal'in Mussolini'nin Türkiye hakkındaki beyanatlarından birisini okuduğu bir andı. Yine hırslandı ve Mussolini için şöyle söyledi : Memleketi için iyi bir insan değil. Göreceksiniz bunu ayaklarından asacaklar. Ben şaşırmıştım. Ayaklarından asacaklar ne demekti? Nitekim öyle oldu. Bu husus onun öngörüşü müdür nedir bilemiyorum." [27]

Gerçekten Afet İnan'ın da belirttiği gibi, Mussolini, İtalyanlar tarafından ayaklarından asılarak öldürülmüştür.

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından olan ve 12 sene onun Hariciye Vekilliğini yapmış bulunan Dr. Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün hem çalışkanlığını hem de ileri görüşlülüğünü gösteren bir hatırasını şu şekilde anlatmaktadır : [28]

"1920 yılı, ilkbaharın sonlarına doğru bir gün Mustafa Kemal beni Ankara İstasyonu'nun bitişiğinde ikamet etmekte olduğu evciğe çağırdı. "Yeşil Ordu" adı verilen gizli teşkilat ile ilgili bazı hususları görüştük.

27 Afet İnan, "Atatürk'ün Bazı Özellikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I., Sayı: 1, Kasım 1984.

28 "Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın Zengin Hatıralarından Bir Kaçı...", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 32-33.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal o gece bazı arkadaşların da davet edilerek nezdinde toplanmaklığımızı istedi. Öylece de yapıldı. Hatırımda kaldığına göre o gece dokuz, on kişi kadar vardık. Bulunanlar arasında sayın Cumhurbaşkanımızı, merhum Muhtar Beyi, merhum Yunus Nadi Beyi ve Kılıç Ali Beyi iyi hatırlıyorum. Ciddi işler konuşulduğu zaman Atatürk'ün yanında kahveden başka bir şey içilmezdi. Hele alkol asla bulundurulmazdı. O geceki görüşme uzunca sürdü. Bittiği zaman gece yarısını geçeli iki saat olmuştu. Toplantıya her zamanki gibi kendisi başkanlık ediyor ve görüşmeleri o yönetiyordu. Ülke dışından ve içinden çeşitli yerlerden ve kişilerden gelen raporlar okunmuş, ülkenin kurtuluşu ile ilgili çeşitli konular konuşulmuş ve aramızda çetin tartışmalardan sonra üzerinde anlaştığımız görüşler ve hatta bazı kararlar sırasıyla yazılmıştı. Görüşmemiz tümüyle sona erdikten sonra o gece için son kahve içilirken Mustafa Kemal bana hitap ederek :

"- Bugün öğleden sonra bu konular etrafında bir arkadaşla görüşmüş bazı notlar almıştım. Tevfik Rüştü, lütfen köşedeki saksının içinde duran o notları alıp okur musun?" dedi.

Tabiatıyla istediği kağıdı bulup okumaya koyuldum. Hepimiz hayret içinde kalmıştık. Saatlerce üzerinde konuşarak vardığımız ve kendimizin zannettiğimiz kararların hepsinin tamamiyle aynı olmak üzere o not kağıdında yazılmış olduğunu gördük."

E. *Vatan ve Millet Sevgisi*

Vatan ve millet sevgisi, tahsil yıllarından ölümüne kadar Atatürk'ün bütün hayatında kendisine düstur olmuş en önemli prensiplerden birisidir.

Atatürk'e göre, "millete efendilik yoktur, hizmetkârlık vardır. Bu millete hizmet eden onun efendisi olur."

Atatürk bir konuşmasında, bağlı olduğu bu prensibi şu şekilde dile getirmiştir : "Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk Milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ızdırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir." [29]

29 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara 1956, s. 151.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk vatanını karış karış tanımıştı. Onu canından aziz bellemişti. Diyordu ki: "Yurt toprağı! Sana herşey feda olsun. Kutlu olan sensin. Hepimiz senin için fedaiyiz; fakat sen Türk Milletini ebedî hayatta yaşatmak için feyizli kalacaksın. Türk toprağı! Sen, seni seven Türk Milletinin mezarı değilsin. Türk Milleti için yaratıcılığını göster."

Atatürk, vatan toprakları üzerinde yaşayan milletinin sevgisiyle iş başarma yolunu tutmuştur. O, bu sevgiyi "Millet sevgisi kadar büyük bir sevgi yoktur" sözleriyle ifade etmiştir.

Atatürk'te bulunan vatan ve millet sevgisi, daha sonra Atatürkçülüğün bir ilkesi olan "milliyetçilik ilkesi" şeklinde tezahür etmiş ve devlet hayatına hâkim olan anayasal ilkelerden biri olmuştur.

Vatan ve millet sevgisinin bir sonucu olarak Atatürk, iç politikada ülke ve devletin menfaatlerini en üst planda tutar, dış politikada da Türkiye'nin itibarının korunmasına çok dikkat ederdi. Atatürk dış politikada Türkiye için bir takım istekleri bulunan devlet adamlarına karşı hiçbir şekilde müsamahakâr değildi ve bunların önlenmesi için daima karşı koymuştur. Afet İnan'ın nakletmiş olduğu bir olay Atatürk'ün bu niteliğini göstermesi açısından son derece ilgi çekicidir :

Bilindiği gibi o yıllarda Mussolini'nin Türkiye üzerinde büyük bir iddiası vardı. Mussolini eski Roma İmparatorluğu'nu ihya edecek şekilde bir takım yerlerimize göz koymuştu. Hatta bu arada Habeşistan'ı da istilâ etmişti. Bu dönemde Mussolini'nin bazı beyanatları çıkmakta idi. Atatürk'ün, bu beyanatları okuduğu zaman çok hırslandığını görüyordum. Kendi kendine, "Nasıl olur? Bizim memleketimize göz dikemez!" diyordu. Bir 29 Ekim günüydü ve yine Mussolini'nin Türkiye hakkında böyle bir demeci çıkmıştı. O gün Ankara Palas'ta bütün sefirlere verilecek bir ziyafet vardı. Atatürk de oraya gidecekti. Fakat Mussolini'nin demeci ile ilgili haberi okuduktan sonra müthiş hırslandığını gördüm. O sıralarda İtalyan Sefiri de Türkiye'ye yeni gelmiş ve itimatnâmesini yeni vermişti. Yemekte İtalyan Sefiri de Atatürk'ün yan karşısında oturuyordu. Atatürk'ün sağında ise Tevfik Rüştü Aras oturmaktaydı. Atatürk Tevfik Rüştü Aras'a hitaben dedi ki : "Ekselâns'a bir şeyler söylemek istiyorum. Tercüme ediniz!" Ve Mussolini'nin o beyanatı hakkında konuşmaya başladı. Tevfik Rüştü Aras bir-

Levent Şahverdi Arşivi

den çekindi. Bunun üzerine Atatürk, "Ha... evet! Sen bırak! Ben kendim konuşurum! Tercüme etmene gerek yok!" dedi. Bir de baktım ki Atatürk, Fransızca olarak doğrudan doğruya sefire hitaben, Mussolini'nin o günkü beyanatını tenkit ederek yüksek sesle konuşmaya başladı. Tabiî sofradakilerin hepsi sustular ve dinlemeye başladılar. Halbuki daha evvel aralarında konuşuyorlardı. Atatürk konuşmaya başlayınca durdular. Bu konuşma o zamanın gazetelerinde çıkmadı. Atatürk konuşmasında, Mussolini'nin sözlerini şiddetle eleştirdi : "Bizim memleketimize herhangi bir suretle göz koyamaz, bunu aklından çıkarmalıdır!" dedi. Daha sonra diğer davetlilere dönerek, "Söylediklerimi dinlediniz. Mussolini'nin sözlerine karşı benim fikirlerim bunlardır. İstiyorum ki, sayın sefir bunları kendi memleketine, Mussolini'ye olduğu gibi yazsın!" demiştir. Afet İnan, İtalyan Sefiri'nin bunları yazıp yazmadığını bilmediğini, ancak bu olaya orada bulunanlarla beraber kendisinin şahit olduğunu ifade etmiştir. [30]

Operatör Dr. Mim Kemal Öke, Atatürk'ün millî gururumuza verdiği önemi belirtmek için şu olayı anlatmıştır : [31]

- Eski Maliye Vekillerinden Raşit Erer, bir gün bana Larousse'da "Türkler siyasî mahkûmlarını kazıklarlar" diye bir ifadenin mevcut olduğunu göstermişti. Ben de bir akşam yemeğinde bunu Atatürk'e arzettim. Gazi derhal kütüphanesinden Larousse'u getirterek söz konusu ifadeyi okuttu. Atatürk fena halde sinirlenmişti. Hemen Hakkı Tarık Us'a bunun düzeltilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını emir buyurdular. Yeni Larousse'larda artık böyle bir ifadenin mevcut olmaması Atatürk'ün sayesindedir.

Bu çok basit örnek, Atatürk'ün millî şeref ve haysiyet söz konusu olduğu zaman ne derece hassas olduğunu göstermektedir.

F. *İdealizm*

Atatürk bir dava adamı idi. Bunun sonucu olarak büyük idealler peşinde koşmuştur. Gerçekten yaptıkları ile büyük olan Atatürk, fikir ve idealleri

30 Afet İnan, "Atatürk'ün Bazı Özellikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. I., Sayı : 1, Kasım 1984, s. 98-99.

31 "Rahmetli M. Kemal Öke'den Bir Kaç Hatıra", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 104-105.

Levent Şahverdi Arşivi

ile de büyüktür.

"Küçük işlerle meşgul olmayınız. Daima büyük davalar peşinde koşunuz; o takdirde eserleriniz sizden sonra da muammer olur." Bu veciz ifade Atatürk'ündür. Bugün, Atatürk İnkılâbı'nın devamı vazifesini üzerlerine alanlar için, O'nun bu veciz işaretinden daha büyük bir ilham kaynağı bulunamaz. Böylece Atatürk, sadece büyük bir komutan ve büyük bir inkılâpçı olarak değil, aynı zamanda bir devlet başkanı olarak da, etrafındakilere ve kendinden sonra geleceklere örnek olmuş bir insandır. [32]

Celal Bayar, Atatürk'ün bu sözü için, "Hayatta kendisinden feyiz aldığım nasihatleri arasında çoğu defa yer alan bu ifadenin manasını şimdi daha iyi anlıyorum. Büyük adam olmak için büyük iş görmek lâzımmış. Küçük işi herkes görebilir." [33] demiştir.

Millet gerçeğinden hareket eden Atatürk'ün ilk büyük ideali, milletin özgürlüğü ve bağımsızlığı olmuştur. Özgürlük ve bağımsızlık, Türklüğün şanlı ve şerefli kaderi olmuştur. Atatürk ise, Türklüğün bu kaderini çizen millî bir kahraman olmuştur.

Vatan kurtaran, özgür ve bağımsız Türkiye idealini gerçekleştiren Atatürk, yeni Türkiye'yi batılı olmak, modernleştirmek amacı ile çağdaş uygarlık idealine yöneltmiştir.

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşü ile medenî bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın ana ilkesi budur." [34]

Büyük Atatürk büyük idealini Onuncu Yıl Nutku'nda şu şekilde dile getirmektedir :

"Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk Kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir... Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük

32 Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul 1955, s. 105-106.
33 Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 67.
34 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mâmur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız."

Atatürk, yüksek idealinin devamı konusunda da yüce Türk Milleti'ne şu görevi vermektedir :

"Bu dünyadan göçerek Türk Milleti'ne veda edeceklerin çocuklarına, kendinden sonra yaşayacaklara, son sözü bu olmalıdır : Benim Türk Milleti'ne, Türk Cumhuriyeti'ne, Türklüğün istikbaline ait ödevlerim bitmemiştir, siz onları tamamlayacaksınız. Siz de sizden sonrakilere benim sözümü tekrar ediniz. Bu sözler, bir ferdin değil, bir Türk Milleti duygusunun ifadesidir. Bunu her Türk bir parola gibi kendinden sonrakilere mütemadiyen tekrar etmekle son nefesini verecektir. Her Türk ferdinin son nefesi, Türk Milletinin nefesinin sönmeyeceğini, onun ebedî olduğunu göstermelidir. Yüksek Türk! Senin için yüksekliğin hududu yoktur. İşte parola budur." [35]

Atatürk, idealizminin gereği olarak hiçbir zaman şahsî hırs ve ihtiraslar peşinde koşmamış, bu şekilde hareket eden yöneticilerin ülkeye büyük zararlar vereceğini belirtmiştir : O'na göre, "bir millette, özellikle bir milletin yönetiminden sorumlu bulunan yöneticilerin kişisel ihtirasları, kişisel münakaşaları millî ve vatanî görevlerin gerektirdiği yüce duygulara galebe çalacak dereceye varmış olan ülkelerin, dağılmak ve batmaktan sakınabilmesi mümkün değildir." [36]

G. *İstişare Etmesi*

Atatürk'ün otuz yıllık arkadaşı olması nedeniyle özel hayatını çok iyi bilen Süreyya Yiğit bu konuda şunları söylemektedir : [37]

"- Atatürk büyük işler hazırlarken asla alkole iltifat etmezdi. Nitekim Erzurum'da iken biz içerdik. Teklif ettiğimizde kabul etmez, yalnız kahve

35 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 17.
36 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 69.
37 "Atatürk Otuz Beş Senelik Arkadaşımdı", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

içerdi. Herhangi bir meseleye karar vermeden önce herkesin ayrı ayrı fikrini dinlerdi. Korkunç derecede bir irade kuvveti vardı. İçkiyi irade zaafından değil, düpedüz şarhoş olmak için içerdi."

Atatürk'ün fikir alışverişine verdiği değeri Hasan Rıza Soyak şu şekilde anlatmaktadır : [38]

"Atatürk, her görevlinin üzerine aldığı işleri, aklını, zekâsını ve kanunî yetkilerini son haddine kadar kullanarak, zamanında çözmeye çalışmasını ve sorumluluk almaktan çekinmemesini isterdi. İlgililerin ve görevlilerin görüşlerini dinlemeden, hatta kendileriyle müzakere etmeden bir konu hakkındaki görüşünü bildirmezdi. Ben maiyetindeki bütün çalışma hayatım esnasında konuşmadan ve fikir alışverişinde bulunmadan bir emir aldığımı hatırlamıyorum. Aynı zamanda, birçok konuşmalarımızda kendisine aklına gelen herhangi bir görüşü arzetmekten çekinmek hissine kapıldığımı da hatırlamıyorum."

Atatürk 1921 tarihinde, "dünyada hükûmet için meşru olan tek bir prensip vardır ki, o da istişareden ibarettir. Hükûmet için ilk ve temel şart yalnız ve yalnız istişare etmektir." [39] demek suretiyle fikir alışverişinin devlet hayatındaki önemini vurgulamıştır.

H. *Şefkat ve İnsancıllık*

Atatürk son derece şefkatli ve insanları seven bir yapıya sahipti. Yüreği millet sevgisi ve insan sevgisi ile dolu idi.

Atatürk, bu özelliği nedeniyle savaşlara karşı olmuş, ancak "zarurî ve hayatî olması halinde "savaşa cevaz vermiştir. Atatürk'ün bu konudaki ölçüsü şudur : "Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşa, "ölmeyeceğiz" diye harbe girebiliriz. Lakin milletin hayatı tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir." [40]

Atatürk'ün insancıl vasfı, devlet yönetiminde de kendini gös-

38 "Hasan Rıza Soyak'tan Hatıralar", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 9.
39 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 68.
40 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 78.

Levent Şahverdi Arşivi

termektedir. Atatürk bu vasfı sadece kendi için değil, tüm devlet memurları için bir prensip olarak öngörmüştür.

Gerçekten, 1937 yılında yapmış olduğu bir konuşmada, "İleri hükûmetçiliğin temel prensibi, halkı kudretine olduğu kadar şefkatine de samimiyetle inandırabilmesidir. Büyük, küçük bütün Cumhuriyet memurlarında, bu zihniyetin en geniş ölçüde gelişmesine önem vermek, çok yerinde olur." [41]

Atatürk'e göre, "Diktatör, diğerlerini iradesine boyun eğdirendir. Ben, kalpleri kırarak değil, kalpleri kazanarak hükmetmek isterim." [42] demiştir. Bunun sonucu olarak büyük Atatürk, gerek Millî Mücadele'de gerekse zaferden sonra milletinin sevgisiyle iş başarma yolunu tutmuştur.

V. ATATÜRK DİKTATÖR MÜYDÜ?

Bazıları onu bir diktatör olarak kabul ederler, bazıları ise bu görüşü kesinlikle reddederler. Bulgar fikir adamı Paruşev'e göre, "her iki tarafın da hakkı vardır. O, bir diktatör değildi, ama gerektiğinde diktatör gibi davranmasını bilmiştir. Onun kişiliği tarihteki diktatörlerin tipik yanları ile bağdaşmaz. Yönetimlerini koruyabilmek için zulmü seçen diktatörler vardır. Mustafa Kemal, kendi kişiliğini aşan amaçlarını gerçekleştirmek için diktatörce yollardan yararlanmıştır. Kişiliğinde kimi kez görülen dalgalanmalar hiçbir zaman bu ya da öteki tez için kanıt olarak alınamaz. Tarihte, kişilerin özel hayatında dalgalanmalar, toplum içindeki rollerinde karar verici unsur olamaz. Onlar yalnızca hayatının değişik renkleri olabilir. Önemli olan amaçtır, önemli olan amaca eriştirecek yöntemdir, önemli olan sonuçtur." [43]

Atatürk, elinde bir diktatörlük kurmak için kâfi ve lüzumlu bütün imkânlara, kuvvete, milletin sonsuz itimat ve sevgisine sahip olduğu halde asla bu yola dökülmemiştir." [44]

Mustafa Kemal kendisine "diktatör" diyenlere kızardı ve derdi ki :

41 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 68.
42 Atatürkçülük, **a.g.e.**, s. 121.
43 Paruşev, a.g.e., s. 304-305.
44 "Eski Umumî Kâtip Tevfik Bıyıklıoğlu'ndan Hatıralar", Yakınlarından Hatıralar, **a.g.e.**, s. 88.

Levent Şahverdi Arşivi

"- Eğer zorla, tazyik ve tehdit ile fikirlerini kabul ettirenlere diktatör derlerse, ben diktatör değilim. Eğer benim muhitimdeki insanlar, benim fikirlerimin isabetini takdir ederek kendi gönül rızaları ile bu fikirleri kabul ediyor ve ona göre çalışıyorlarsa, ben diktatörüm." [45]

1930 yılında Ankara Halkevinde Birinci Tarih Kongresi toplanmıştı. Mevsim yaz, okullar tatil edilmiş olduğu için üniversite profesörleri ile beraber, orta ve lise öğretmenleri de bu kongreye davet edilmişlerdi. Toplantı bir hafta sürmüştü. Kongrenin sonunda, üyelere Marmara Köşkü'nde bir çay verilmişti. Samimi bir hava içinde geçen ve ayak üzere konuşmalarla sürüp giden çayda, Atatürk'ün etrafını sarmış olan öğretmenler, gelişi güzel bir takım sorularla Atatürk'ü âdeta bir baskı altına almış bulunuyorlardı.

Öğretmenlerden biri Atatürk'e :

"- Paşam! Bir çok Avrupalı yazar, yazdıkları eserlerinde sizi diktatör diye nitelendiriyorlar. Buna ne buyurursunuz?" diye bir soru sormuştu.

Atatürk bu soruya gayet soğukkanlılıkla ve gülerek cevap verdi :

"- Ben diktatör değilim ve heveslisi de olmadım. Benim diktatör olmadığıma şuradan hüküm veriniz : Ben diktatör olsaydım, siz bana bu soruyu soramazdınız!" diye zarif ve çok makûl bir mukabelede bulunmuşlardı. [46]

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sırasında, 1930'lu yıllarda Ankara'da İngiltere Büyükelçisi olarak bulunan Sir Percy Loraine, 1948 yılında yayınlanan "Kemal Atatürk : Bir Değerlendirme" adlı incelemesinde bu konuda şu görüşe yer vermektedir :

"Atatürk diktatör olarak nitelenir. Benim kanaatime göre, O'nun hakkındaki bu görüş, yanlış ve yanıltıcıdır. İtiraf edelim ki elimizde, modern çağlarda diktatörlerle ilgili yetkili bir tanımlama da yoktur. Bununla beraber, bu sıfatın Hitler veya Mussolini için kullanılmasına itiraz edecek, sanırım kimse bulunamaz. O halde, Atatürk'ün neden aynı kategoriye ait ol-

45 Celal Bayar, **a.g.e.**, s. 81.
46 Kılıç Ali, **a.g.e.**, s. 115.

Levent Şahverdi Arşivi

madığını sorabilirsiniz. Bunun birçok nedeni var. Bu nedenlerin başlıcası, kendisinin yokluğu halinde de işleyecek bir mekanizmayı bilinçli olarak kurmasıdır. Bunu, kendisinden sonra da yaşayacak sistemli bir hükûmet ve yönetim yaratmaya ve görüşleri ile uyumluluk sağlamaktan çok, doktrinlerini öğretmeye çalışarak gerçekleştirmek istiyordu... İhtilâller çocuk oyuncağı değildir. İlk günlerde, yeni anayasa yapılmadan ve bunun kuruluşları normal işleyişlerine kavuşmadan önce Atatürk, birçok konuda, kuşkusuz kendi inisiyatifi ile hareketlerde bulunmak durumunda idi. Bundan başka, yasal formlarla iş görmek bakımından da güçlükler içinde bulunuyordu... Genellikle sanıldığı gibi, herkese her şey için emirler vermekten çok, sürekli olarak, bütün bakanlıkların kendi sorumluluklarını başarmalarına çalışıyordu... Daha 1923 yılı gibi çok önceden, Atatürk, on yıl içinde bir millî ekonomi sisteminin kurulamaması halinde, Millî Mücadele'de gerçekleştirilen bütün başarı ve fedakârlıkların hiçbir işe yaramayacağını milletine cesaretle söylemişti... Atatürk'ün dış politikasında diktatörlük kokusunu verecek ne vardı? Hiçbir şey!" [47]

SONUÇ

Atatürk, çağımızın yetiştirmiş olduğu en büyük devlet adamlarından biridir. İleri görüşlü, gerektiğinde süratli ve kesin, gerektiğinde yapacağı işi günlerce, bazan aylarca inceden inceye düşünerek fikren hazırlayan, ama her iki durumda da daima en isabetli kararı ve çözüm yolunu bulan bir liderdi. Onun kararları plâna ve hesaba dayanır, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayarak ihtiyatlı hareket ederdi. Bir defa karar verdi mi, onu hiçbir güçlük yolundan çeviremezdi. Yaptığı her işte, onun azim ve karakteri açıkça okunurdu.

Atatürk çalışkan ve zeki idi. Fikir alışverişine ve istişareye önem verirdi. Atatürk ülkesi ve milleti için daima büyük idealler peşinde koşan bir dava adamı idi.

Atatürk'ün büyük devlet adamlığı vasfı, yerli ve yabancı birçok bilim, fikir ve devlet adamı tarafından kabul edilmiş bir gerçektir.

---

47 Cemal Enginsoy, "İngiliz Kaynaklarına göre Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: VII, Sayı: 19, Kasım 1990, s. 84-85.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün büyük devlet adamlığı vasıflarından bazılarını ele alıp ortaya koymayı amaçlayan bu makalemizi, ülkemizde çok iyi tanınan ve bilinen Lord Kinross'un bir değerlendirmesiyle bitirmek istiyoruz.

Lord Kinross, Atatürk : The Rebirth of a Nation (Atatürk : Bir Milletin Yeniden Doğuşu) isimli eserinde Atatürk hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır : "... Kemal Atatürk'ün çağımızın yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri olduğu hakkında en ufak bir kuşkum yoktur. Benim ülkemin en büyük adamlarından biri olan Winston Churchill, "Atatürk'ü I. Dünya Savaşı ve sonrasının en büyük dört-beş simasından biri olarak" anlatır. Churchill, O'ndan "Türk Milletinin önderi, büyük bir asker olarak Savaşçı Prens" diye söz etmişti. Gerçek de budur. Atatürk her şeyden önce, büyük bir askerdi; fakat zamanla, büyük bir devlet adamı oldu. Tarihin bize anlattığı pek çok büyük askerler ve büyük devlet adamlarının yanında, bu iki özelliği kendinde toplayan pek az kişi vardır ve Atatürk, bu seyrek görülür kişilerdendir. O, büyük bir asker-devlet adamıdır. Atatürk, bir taraftan savaş adamı, öte yandan da barış adamıdır. İçindeki büyük askerî dehâ, milletini çökmekten kurtarmış ve yine içindeki devlet adamı özelliği, hayatına ışık saçtığı milletinin yeniden doğuşunu sağlamıştır. Bu büyük başarı, insanlarda az rastlanan yetenek birleşimlerinin eseridir. [48]

48 Cemal Enginsoy, **a.g.m.**, s. 89.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

KEMAL ATATÜRK

NUTUK

(1919 - 1927)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan ikinci büyük Kongresinde söylenmiştir.

1989

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

KEMAL ATATÜRK

NUTUK VESİKALAR

1991

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

KEMAL ATATÜRK

NUTUK

(1919 - 1927)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan ikinci büyük Kongresinde söylenmiştir.

Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Zeynep Korkmaz

1995

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK'ÜN TAMİM, TELGRAF VE BEYANNAMELERİ

IV

1991

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE EL KİTABI

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK VE ATATÜRKÇÜLÜK DİZİSİ : 11

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN LÂİKLEŞMESİNDE 3 MART 1924 TARİHLİ KANUNLARIN ÖNEMİ

(PANEL)

ANKARA - 1995

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ULUSLARARASI İKİNCİ ATATÜRK SEMPOZYUMU

9 - 11 EYLÜL, 1991 - ANKARA

THE SECOND INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON ATATÜRK

SEPTEMBER 9 to 11, 1991 - ANKARA, TURKEY

CİLT: I

ANKARA
1996

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ULUSLARARASI İKİNCİ ATATÜRK SEMPOZYUMU

9 - 11 EYLÜL, 1991 - ANKARA

THE SECOND INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON ATATÜRK

SEPTEMBER 9 to 11, 1991 - ANKARA, TURKEY

CİLT: II

ANKARA
1996

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

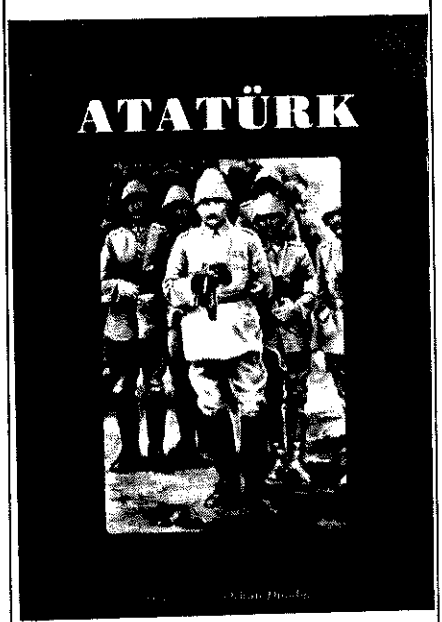
10 KASIM 1993 DEVLET TÖRENİ KONUŞMALARI VE ATATÜRK VE EĞİTİM PANELİ

1996

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

10 KASIM 1994 DEVLET TÖRENİ KONUŞMALARI VE ATATÜRK VE TÜRK KİMLİĞİ PANELİ

1996

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK VE ATATÜRKÇÜLÜK DİZİSİ : 2

MİLLÎ MÜCADELE'DE ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ

Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal

İkinci Baskı

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK'TEN GÜNÜMÜZE SOSYAL DEĞİŞMEDE TÜRK KADINI

Prof. Dr. Emel DOĞRAMACI

ANKARA, 1993

ATATÜRK KÜLTÜR DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK AND THE TURKISH WOMEN TODAY

Professor Emel DOĞRAMACI, (Ph. D.)

Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK
CD-ROM

3. BOYUT

- Türk tarihine bakış açınızı zenginleştirecek bir belgesel
- II. Meşrutiyet'ten Atatürk döneminin sonlarına kadar Türkiye'de ve dünyada yaşanan köklü değişiklikler
- 400'ü aşkın başlık altında derlenmiş kişiler, olaylar, kurumlar ve kavramlarla bir dönemin eksiksiz tarihi
- İlkokul öğrencilerinin Atatürk'ü ve Atatürk Türkiye'sini tanımalarına yardımcı olacak özet bilgilerden, araştırmacılara ışık tutacak ayrıntılı bilgilere uzanan iki basamaklı bilgi yoğunluğu
- 1876'dan 1940'a kadar uzanan tarih dönemini gün gün izleyebileceğiniz zengin bir kronoloji
- En değerli arşivlerden derlenmiş 30 dakikalık film
- Çoğunu hiç görmediğiniz 500 fotograf: Herbiri Atatürk'ün özel dünyasına ve yakın tarihimize açılan birer pencere!
- Atatürk'ün sevdiği şarkıların yanısıra, audio CD olarak da dinleyebileceğiniz özgün müzikler.
- Atatürk'ü çok özel yönleriyle, sevdikleriyle, dostluklarıyla, adına yazılmış şiirler, kitaplar, anısına dikilmiş heykellerle, giydiği kıyafetlerle, içimizden biri gibi yeni bir ilgiyle görmenizi sağlayacak özel bir galeri

3. BOYUT MULTIMEDIA
3. BOYUT Lisans, Eğitim Ltd. Şti. Nailbey Sok. No. 33 Kadıköy 81300 İstanbul
Tel. (216) 414 20 15 - 414 55 40 - 346 09 68 - 345 56 91 Faks. (216) 414 37 73
E-Mail: boyut3@vol.com.tr

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NİN BASKIDAKİ YAYINLARI

1- Atatürk'ün Söylev Demeçleri

2- Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu

3- Mustafa Kemal Atatürk (1881-1981)

4- Ali Fuat Cebesoy

5- Kâzım Karabekir

6- Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılar

7- Çocuklar İçin Nutuk

Levent Şahverdi Arşivi